

SCI-CONF.COM.UA

SCIENCE, INNOVATIONS AND EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS



**PROCEEDINGS OF XV INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
SEPTEMBER 21-23, 2022**

**TOKYO
2022**

SCIENCE, INNOVATIONS AND EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Proceedings of XV International Scientific and Practical Conference
Tokyo, Japan
21-23 September 2022

Tokyo, Japan

2022

UDC 001.1

The 15th International scientific and practical conference “Science, innovations and education: problems and prospects” (September 21-23, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. 397 p.

ISBN 978-4-9783419-3-8

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Science, innovations and education: problems and prospects. Proceedings of the 15th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. 2022. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/xv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-science-innovations-and-education-problems-and-prospects-21-23-09-2022-tokio-yaponiya-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: tokyo@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2022 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2022 CPN Publishing Group ®

©2022 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Бірта Г. О., Бургу Ю. Г., Флока Л. В.* 10
ВПЛИВ РІВНЯ ГОДІВЛІ НА ЗАБІЙНІ ТА М'ЯСО-САЛЬНІ ЯКОСТІ
СВИНЕЙ РІЗНИХ ПОРІД
2. *Юркевич Є. О., Валентюк Н. О., Мадей В. І.* 13
ВПЛИВ ПОБІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА РІЗНИХ СИСТЕМ
ОСНОВНОГО ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ
ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ В СТЕПУ УКРАЇНИ

VETERINARY SCIENCES

3. *Gutyj B. V., Martyshuk T. V., Kozenko O. V., Todoruk V. B.* 20
STATUS OF THE GLUTATHIONE SYSTEM OF ANTIOXIDANT
PROTECTION OF RATS UNDER CONDITIONS OF OXIDATIVE
STRESS AND THE EFFECT OF THE FEED ADDITIVE
"BUTASELMEVIT-PLUS"

MEDICAL SCIENCES

4. *Анісімов А. В., Терещенко В. М., Заславський В. А., Осадчий Є. О., Горбунов О. А.* 25
БІОМЕХАНІЧНИЙ ЕКЗОСКЕЛЕТ З ВІБРО-ІНЕРЦІЙНИМ РУШІЄМ
ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ
5. *Бобро Л. М., Абдуллаєва Х. І.* 32
АНДРОГЕНОДЕФІЦИТ У ЖІНОК
6. *В'юн Т. І., Басенко А. А., Карімова М. А.* 36
ВАЖЛИВІСТЬ ДИФЕРЕНЦІЙНОЇ ДІАГНОСТИКИ
КАРДІОМІОПАТІЇ ТАКОЦУБО З ІНФАРКТОМ МІОКАРДУ
7. *Романова О. А., Мартинов А. В., Деркач С. А., Ізумнова Н. І., Сидоренко Т. А., Погоріла М. С., Юхименко В. І., Щербак О. М.* 40
ІМУНОГЕННІСТЬ НОВОСТВОРЕНОЇ УЛЬТРАФІОЛЕТ-
ІНАКТИВОВАНОЇ СИНЬОГНІЙНОЇ ВАКЦИНИ

TECHNICAL SCIENCES

8. *Крот О. П., Косенко Н. О., Левашова Ю. С., Лебедєва О. С., Строгіна Т. С., Крот О. Ю.* 44
АНАЛІЗ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ
АЕРОІОНІЗАЦІЇ
9. *Ободович О. М., Сидоренко В. В., Переяславцева О. О., Чернявський К. Є., Хоменко В. О.* 53
ДЕЛІГНІФІКАЦІЯ ПШЕНИЧНОЇ СОЛОМИ В ТЕХНОЛОГІЇ
ОТРИМАННЯ БІОЕТАНОЛУ МЕТОДОМ ДИСКРЕТНО -
ІМПУЛЬСНОГО ВВЕДЕННЯ ЕНЕРГІЇ

10.	<i>Сарапіна А. Я., Ільєнко А. В., Прокопенко О. В.</i>	59
	ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ КВАЛІФІКОВАНОГО ЕЛЕКТРОННОГО ПІДПISУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ	
11.	<i>Туриця Ю. О., Косенко М. І.</i>	65
	ЗНИЖЕННЯ МЕХАНІЧНИХ ВТРАТ В ЗУБЧАСТОМУ ЗЧЕПЛЕННІ ЗА РАХУНОК МОДИФІКАЦІЇ ТРАНСМІСІЙНОЇ ОЛИВИ	
12.	<i>Уваров Б. М.</i>	70
	ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ І ОБМЕЖЕНЬ СТЕКУ ПРОТОКОЛІВ TCP/IP У ЗАСТОСУВАННЯХ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ	
PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
13.	<i>Андрєєва Н. О., Нафєєв Р. К., Капченко Л. М.</i>	74
	ВРАХУВАННЯ ЕКЗОГЕННИХ ФАКТОРІВ ПРИ ВИКОНАННІ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ З ФІЗИКИ ОНЛАЙН	
PEDAGOGICAL SCIENCES		
14.	<i>Feyzullayev R. A.</i>	82
	DEVELOPMENT OF LEARNING CONTENT AND DIDACTIC SYSTEMS IN ENGINEERING TRAINING	
15.	<i>Perebeynos V., Pakulin S., Feklistova I., Pakulina H.</i>	88
	DEVELOPMENT OF A TRAINING PROCESS FOR DIFFERENT AGE GROUPS OF VETERAN JUDOKAS	
16.	<i>Балаєва Т. А., Іваницька Н. А., Копелева К. Г., Сухацька С. В., Хоменко О. О.</i>	98
	ПОЄДНАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ТА МАТЕМАТИЧНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ 2-Х КЛАСІВ ПРИ ВИКЛАДАННІ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»	
17.	<i>Воловик Н. І., Підвальна О. В.</i>	107
	ПЛАТЕС – ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЗАСТОСУВАННЯ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	
18.	<i>Загородня А. А.</i>	112
	СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ІДЕЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ЯК АРХЕТИПНІ ПЕРШООСНОВИ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ	
19.	<i>Калницька Н. Г.</i>	115
	ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
20.	<i>Коленіченко Т. І.</i>	122
	СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВЕТЕРАНАМИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ	
21.	<i>Крамаренко А. М., Горбачова К. С.</i>	127
	ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»	

22.	Крамаренко А. М., Іванова Г. М. ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ТА ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»	133
23.	Крамаренко А. М., Іванова Г. М. РОЗВИТОК ТВОРЧИХ УМІНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»	136
24.	Крамаренко А. М., Міщенко М. О. ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»	139
25.	Крамаренко А. М., Тубова Т. О. ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»	142
26.	Морозов О. А. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕГРАТИВНОЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИВЧЕННЯ МИСТЕЦЬКИХ СТИЛІВ І НАПРЯМІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА (8 КЛАС)	148
27.	Небесна Ж. В. ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНИХ АСТРОНОМІЧНИХ УЯВЛЕНЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	159
28.	Пінчук О. І., Шумілін О. С. ВЕРБАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ПЕДАГОГА БАЛЬНОГО ТАНЦЮ	166
29.	Свиридюк В. П. ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПРОЄКТІВ	176
30.	Чупрінова Н. Ю., Севрук І. І., Соколовська Ю. В. ГЕНДЕРНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ПАРАДИГМІ НОВОЇ ГЕНДЕРНО ОРІЄНТОВАНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ	183
31.	Шевченко С. М. БІОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ЧИ ЙОГО НЕСТРИМНИЙ ПОТЯГ ДО ЗНАНЬ	189
32.	Ярошевська Л. В. СУЧАСНИЙ СТАН ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ЗВО В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ	198
PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
33.	Макаренко Н. М. ЗАПОБІГАННЯ ПОМИЛОК У ПСИХОЛОГІЧНОМУ СУПРОВОДІ ОБДАРОВАНОЇ (КРЕАТИВНОЇ) ДИТИНИ	207

34.	Поперешняк С. В. ОГЛЯД ТЕОРІЙ ТА МОДЕЛЕЙ БАЛАНСУ РОБОТИ ТА ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ	216
35.	Присякова Л. М., Пашко А. А., Агапова И. Н. УРАВНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО СОСТОЯНИЯ ЛИЧНОСТИ	225
36.	Присякова Л. М., Пашко А. В., Агапова И. М. МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПАМ'ЯТІ	233
SOCIOLOGICAL SCIENCES		
37.	Tsatsanashvili A. RARE TECHNOLOGIES - IN THE CONCEPT OF PROTECTING THE WORLD HERITAGE OF THE SILK ROADS (GEORGIA'S EXAMPLE)	241
HISTORICAL SCIENCES		
38.	Petryk Yu. FEATURES OF THE INTERACTION BETWEEN «THE UKRAINIAN AID COMMITTEE FOR EMIGRANTS» AND THE STATE POLICE IN 1916–1919	247
39.	Чмихало Г. Г. ІСПАНСЬКА ВІЙСЬКОВО-МЕДИЧНА МІСІЯ У В'ЄТНАМІ В 1966-1971 РОКАХ	251
POLITICAL SCIENCES		
40.	Саган Р. А. ЗНАЧЕННЯ ОСВІТИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	260
PHILOLOGICAL SCIENCES		
41.	Agayeva G. M., Agayeva O. M. SYNONYMS AS ARTISTIC IMAGE CREATION IN THE POEMS OF MAGTYMGULY PYRAGY AND THEIR TRANSLATIONS INTO RUSSIAN AND ENGLISH	263
PHILOSOPHICAL SCIENCES		
42.	Воропаєва Т. С. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ: ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД	272
ECONOMIC SCIENCES		
43.	Yaremenko O. CONFLICT FORMS OF OVERCOMING THE DISPARITIES OF THE GLOBAL ECONOMY	283
44.	Антипенко Н. В., Ярина А. О. ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОВОЄННОГО ВИРІШЕННЯ	287

45.	Болдова А. А. ФІНАНСОВІ КОРПОРАЦІЇ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ЯК СТАБІЛІЗУЮЧИЙ ФАКТОР	291
46.	Войтків Л. С., Турчин Л. М. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ	298
47.	Горбачова О. М., Пеценко М. В. СТРАХОВІ КОМПАНІЇ ТА ЇХ РОЛЬ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ	302
48.	Громоздова Л. В., Бараник З. П., Буксіна І. В., Резніченко А. О., Тітов В. В. МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЦІНОУТВОРЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА-ДИСТРИБ'ЮТОРА	307
49.	Коляда Т. А., Артамонов В. С. НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ БОРГОВОЮ СТІЙКІСТЮ ТА ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ УКРАЇНИ	314
50.	Кучма О. М. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА КІБЕРЗАГРОЗИ: ВАЖЛИВІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ	320
51.	Савченко М. В., Бойченко Н. В. СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ	328
52.	Слєсар В. М. ПЕРЕХІД ДО «ЗЕЛЕНОГО» БАНКІНГУ: РОЛЬ ФІНАНСОВИХ РЕГУЛЯТОРІВ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ	336
53.	Солдак М. О. КОРОТКОСТРОКОВЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ НА БАЗІ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ВИПЕРЕДЖАЛЬНИХ ІНДИКАТОРІВ	343
54.	Тардаскіна Т. М., Алхімова В. В. НОВІТНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЗНЕСУ	347

LEGAL SCIENCES

55.	Бабкіна А. Ю. ПРАЦІВНИКИ ПАТРОНАТНОЇ СЛУЖБИ ЯК СУБ'ЄКТ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН	350
56.	Байрак К. С., Тимофєєв В. П. ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ КУРСАНТІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ (ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ З ВОГНЕВОЇ ТА ТАКТИКО- СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ)	355
57.	Гусар О. А. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	361

58.	Костенко О. В. ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МЕТАВСЕСВІТІ	365
59.	Савенко В. П., Лініченко Ю. А. ПРОБЛЕМИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	374
60.	Солдатенко О. А., Гулак М. В. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	377
61.	Хомин В. С. ЛЕГАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕНЕРГЕТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ»	383
62.	Черниш А. Р. ЩОДО РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	391

AGRICULTURAL SCIENCES

УДК 636.4

ВПЛИВ РІВНЯ ГОДІВЛІ НА ЗАБІЙНІ ТА М'ЯСО-САЛЬНІ ЯКОСТІ СВИНЕЙ РІЗНИХ ПОРІД

Бірта Габрієлла Олександрівна,

доктор сільськогосподарських наук, професор

Бургу Юрій Георгійович,

Флока Людмила Валеріївна,

кандидат сільськогосподарських наук, доцент

ВНЗ Укоопспілки Полтавський університет економіки і торгівлі

Наведено результати дослідження впливу рівня годівлі на забійні якості чистопородних свиней п'яти порід: велика біла, миргородська, ландрас, полтавська м'ясна, червона білопояса порода. Результати забою засвідчили перевагу м'ясних генотипів над представниками сальних і м'ясо-сальних порід за показниками забійного виходу, довжини півтуші, товщини шпику та маси окосту.

Ключові слова: порода, генотип, забійні якості, рівень годівлі, середньодобові прирости, забійний вихід.

На сьогоднішній день для успішного конкурентоспроможного розвитку свинарства необхідно використовувати сучасні світові генетичні надбання, впроваджувати високоефективні технології годівлі і кормовиробництва, та розробляти ефективні системи утримання тварин, які на сьогоднішній день є досить вартісними. Саме тому перехід на інтенсивне ведення галузі свинарства забезпечить конкурентоспроможність м'яса свинини за рахунок поліпшення якості та зниження затрат на її виробництво. [1, с.114]

На формування м'ясо-сальних якостей тварин впливає багато чинників:

порода, рівень відгодівлі і утримання та ін. Селекція на м'ясність є ведучою ознакою практично для всіх основних порід у країнах з розвинутим свинарством. В організмі свиней м'ясних порід, типів і спеціалізованих ліній, а також їх помісей інтенсивний процес осалення починається в більш пізньому віці, ніж у тварин універсальних порід. Такі свині можуть давати м'ясні туші при забоях живою масою 125 кг і більше.

Дослідження проводили по п'яти групах (I – велика біла; II-миргородська; III – ландрас; IV – полтавська м'ясна; V – червона білопояса порода). Відгодівля свиней здійснювалась за трьома рівнями: (екстенсивна годівля - середньодобові прирости 250-350 г; середній рівень годівлі – середньодобові прирости 600-800 г та інтенсивна годівля – 800-1000 г середньодобових приростів). Забійні та м'ясо-сальні якості тварин визначалися за наступними показниками: передзabійна маса, кг; забійна маса, кг; забійний вихід, %; довжина півтуші, см; товщина шпику, мм; площа «м'язового вічка», см²; вихід м'яса і сала в туші, кг і %.

Результати забою молодняку дозволили встановити характер впливу генотипового (породності) та паратипового (вагової кондиції) факторів на забійні якості тварин. Контрольний забій піддослідних підсвинків при середньодобових приростах 250-350 г показав, що тварини м'ясних генотипів (III, IV, V груп) мали явні переваги в порівнянні з аналогами I та II груп.

Найвищі показники забійного виходу мали тварини полтавської м'ясної породи і ландрас: відповідно 70,9 і 70,7 % при 100 кг і 71,6-72,1 % при 125 кг. Вони переважали тварин миргородської породи на 2,7-2,9 % при забої в 100 кг і на 2,4-2,9 % – в 125 кг. Довжина півтуші виявилася стабільною типовою ознакою і залежала від генотипу піддослідних тварин. Найдовшими виявились туші породи ландрас: в середньому 96,0-100,0 см, а найкоротшими - миргородської породи – 91,9-93,4 см. Найбільша товщина шпику відмічалась у молодняку II групи і становила 38,5 мм у 100 кг та 42,8 мм 125 кг. За масою задньої третини півтуші найкращі показники мали тварини III піддослідної групи. У них вона при забої у 100 кг становила 12,1 кг; збільшення

живої маси призвело до збільшення маси окосту по групах в середньому на 1,5 кг. Збільшення середньодобових приростів на відгодівлі до 600-800 г призвело до покращення забійних якостей. При цьому тенденція до отримання кращих забійних якостей у тварин м'ясних генотипів зберігалась і стала більш суттєвою. Свині породи ландрас були найдовшими і мали найбільший забійний вихід та масу окосту. Майже не поступались їм свині полтавської м'ясної породи. Тварини – червоної білопоясої породи мали найменшу товщину шпигу 30,1-32,8 мм, що на 5,2-5,8 мм менше ніж у миргородської породи, де цей показник виявився найбільшим. При середньодобових приростах 800-1000 г середні показники забійного виходу при забої в 100 і 125 кг склали 71,2-72,9 %, що на 0,3-0,5 % більше ніж при середньодобових приростах 600-800 г і на 2,1 % при середньодобових приростах 250-350 г. Більш тонкий шпик був у свиней червоної білопоясої породи: 29,0-31,9 мм, найбільш близькими до них були підсвинки полтавської м'ясної породи – 29,4-32,4 мм. Був проведений дисперсійний аналіз впливу форм годівлі на забійні якості свиней. Факторна дисперсія, що характеризує мінливість показника, викликану впливом фактору годівлі дорівнювала 0,72-0,79 при забої в 100 кг і 0,71-0,85 при забої в 125 кг. В середньому по досліді загальна дисперсія, що показує загальну мінливість ознаки при забої свиней живою масою 100 кг коливалась від 0,93 у свиней миргородської породи до 1,01 у полтавської м'ясної породи. Найбільшою частка впливу форми годівлі на забійний вихід спостерігалась у свиней м'ясних генотипів, зокрема у полтавської м'ясної 84,9-88,8 % та червоної білопоясої породи 86,4-83,6 %.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Повод М. Г., Самохіна Є. А., Кисельов О. Б. М'ясні та забійні якості свиней різних генотипів за відмінних вагових кондицій.// Вісник Сумського національного аграрного університету. - Серія «Тваринництво», випуск 5/2 (32), 2017. – С 114-118.

УДК: 631.51:633.11(631.57:631.56)

ВПЛИВ ПОБІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА РІЗНИХ СИСТЕМ ОСНОВНОГО ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ В СТЕПУ УКРАЇНИ

Юркевич Євген Олександрович,

докт. с.-г. наук, професор
професор кафедри польових і овочевих культур

Валентюк Наталія Олександрівна,

канд. техн. наук
асистент кафедри польових і овочевих культур

Мадей Віктор Іванович,

магістрант
Одеський державний аграрний університет
м. Одеса, Україна

Анотація Дослідження проведено у польовому однофакторному досліді на чорноземі південному. Запровадження системи основного обробітку ґрунту Mini-till за умов Південного Степу України забезпечує збільшення виробництва зерна на 33,3% у порівнянні з рекомендованою класичною системою основного обробітку ґрунту. Кращий варіант з мінімізації системи основного обробітку ґрунту – система No-till (пряма сівба), не забезпечив створення оптимальних умов для отримання високого врожаю зерна в досліді, і зменшив його виробництво на 20,0%.

Ключові слова: пшениця озима, системи основного обробітку, побічна продукція, економічна та енергетична ефективність, продуктивність.

В зоні Степу пшениця озима залишається головною провідною зерновою культурою. За обсягами виробництва та урожайністю зерна в цій зоні вона безперечно займає перше місце, але в силу складних екстремальних погодних умов, що спостерігаються за останні часи її урожайність і валові збори зерна значно коливаються по роках.

Головним чинником забезпечення високих і сталих врожаїв пшениці

озимої у південному регіоні Степу України, є отримання повних і дружніх сходів із подальшим оптимальним розвитком і проходження фаз онтогенезу. У вирішенні цієї проблеми провідну роль відіграє адаптована, науково обґрунтована енергозберігаюча система основного обробітку ґрунту, спрямована на збереження і накопичення в орному шарі ґрунту достатньої кількості продуктивної вологи на час сівби [1,2].

Зона Степу України характеризується як зона ризикованого землеробства, де лімітуючим фактором в отриманні високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур, є значний дефіцит вологи. Природне поповнення запасів вологи у ґрунті відбувається у цій зоні виключно за рахунок осінньо-зимових опадів. Досягнення цієї мети можливо тільки шляхом запровадження таких агротехнічних заходів, які б забезпечували збереження залишкової вологи у ґрунті після попередників пшениці озимої, а також створювали передумови для повного поглинання і збереження вологи осінніх опадів. [3-4].

В умовах глобального потепління та світової енергетичної кризи суттєво зростають витрати на виробництво сільськогосподарської продукції, в якій на основний обробіток ґрунту припадає переважна кількість коштів.

Новітні прогресивні технології вирощування сільськогосподарських культур разом із стабільним підвищенням урожайності, вимагають послідовного скорочення витрат енергетичних ресурсів на виробництво продукції. Основний напрямок заощадження енергії може відбуватися виключно за рахунок мінімізації механічного обробітку ґрунту і насамперед основного [5-8].

Мета наших досліджень – визначення оптимальної системи основного обробітку ґрунту під пшеницю озиму, а саме перспективність впровадження системи No-till або Mini-till у конкретних природно економічних умовах Роздільнянського району Одеської області за умов біологізації землеробства.

Дослідження проводили в польовій сівоzmіні із наступним чергуванням культур: горох – ріпак озимий – пшениця озима – $\frac{1}{2}$ кукурудза на

зерно + ½-соняшник – ячмінь озимий

Схема досліду:

1. Рекомендована класична система – (контроль);
2. Система No-till (пряма сівба);
3. Система Mini-till.

Варіанти досліду розміщені систематично в один ярус у 3-х повтореннях.

Посівна площа ділянок в досліді 1га, облікова – 200 м².

Попередник - ріпак озимий, висівали районований сорт пшениці – Княгиня Ольга.

Нами було встановлено, що деяку перевагу на час сівби мала система основного обробітку ґрунту Mini-till. Так, у цьому варіанті у орному шарі ґрунту на день сівби пшениці озимої було – 26,1 мм доступної вологи, а у підорному шарі ґрунту – 60,8мм. У контрольному варіанті з рекомендованою класичною системою основного обробітку ґрунту і варіанті із системою No-till (пряма сівба) цей показник відповідно складав 25,0-25,8 мм та 58,3-60,2мм.

На час збирання в орному шарі 0-30см незалежно від систем основного обробітку ґрунту, які досліджувалися в досліді, доступна волога була відсутня. Проте перевага у запасах доступної вологи у метрову шарі ґрунту залишається за варіантами із системою основного обробітку ґрунту No-till (пряма сівба) та Mini-till. Особливої уваги заслуговує той факт, що завдяки створеній достатньої мульчі з соломи попередника на поверхні ґрунту у цих варіантах до кінця вегетації у шарі 40-100 см була доступна волога відповідно – 15,8-16,3мм., або на 4,3-4,8 мм більше за контрольний варіант.

Щільність ґрунту під пшеницею озимою змінювалася. як протягом вегетації її, так і в залежності від систем основного обробітку ґрунту, які досліджувалися у досліді. Найкращі умови створення оптимальної щільності насінневого шару ми побачили у варіанті із системою основного обробітку ґрунту No-till (пряма сівба), де щільність його складала 1,11г/см³. Проведення рекомендованої класичної системи – (контроль) основного обробітку ґрунту та системи основного обробітку ґрунту Mini-till призвело до певного розпушення

насіннєвого шару, де показник його щільності був відповідно у межах - $1,06-1,07 \text{ г/см}^3$. Щільність орного шару по всіх варіантах систем основного обробітку ґрунту на час сівби знаходилася у межах оптимального значення для пшениці озимої відповідно – $1,17 - 1,19 \text{ г/см}^3$, з тенденцією незначного ущільнення у контрольному варіанті.

Перед збиранням пшениці озимої відбувається ще більше ущільнення орного шару ґрунту і найбільшого значення цей показник мав у варіанті із рекомендованою класичною системою основного обробітку ґрунту де він становив $1,38 \text{ г/см}^3$, або на $0,07 - 0,08 \text{ г/см}^3$ більше у порівнянні із системою основного обробітку ґрунту No-till та Mini-till. Слід відмітити що значне ущільнені ґрунту перед збиранням пшениці озимої у контрольному варіанті із рекомендованою класичною системою основного обробітку ґрунту відбулося саме за рахунок високої щільності шарів 10-20 і 20-30 см де вона була на рівні $1,45-1,42 \text{ г/см}^3$.

За нашими розрахунками встановлено, що по всіх варіантах дослідів був відмічений позитивний баланс гумусу, який коливався у межах від $+0,49 \text{ т/га}$ у контрольному варіанті з рекомендованою класичною системою основного обробітку ґрунту до $+0,59 \text{ т/га}$ у варіанті з системою основного обробітку ґрунту Mini-till. Поліпшення розрахункового балансу гумусу під пшеницею озимою у варіанті з системою основного обробітку ґрунту Mini-till, відбулося виключно за рахунок зростання надходження післязбиральних рештків самої пшениці озимої.

Забур'яненість у нашому досліді змінювалася під впливом систем основного обробітку ґрунту і найменша забур'яненість посіві пшениці озимої у фазу виходу у трубу була у варіанті з системою основного обробітку ґрунту Mini-till. В цьому варіанті забур'яненість складала 23 шт./м^2 з масою лише $6,3 \text{ г/м}^2$, що на 9 шт./м^2 і $5,2 \text{ г/м}^2$ менше у порівнянні із контрольним варіантом - рекомендованою класичною системою основного обробітку ґрунту. У варіанті з прямою сівбою – проведенням системи основного обробітку ґрунту No-till, забур'яненість посівів була майже на тому ж рівні, як і у варіанті з

системою основного обробітку Mini-till із тенденцією до несуттєвого зростання.

Асиміляційний апарат рослини пшениці озимої на час виходу у трубку був приблизно однаковий незалежно від варіантів систем основного обробітку ґрунту і були відповідно від 13,3 до 13,9 тис. м²/га. Однак, в досліді намітилася певна тенденція до збільшення фотосинтетичного потенціалу агрофітоценозу пшениці озимої за проведення системи основного обробітку ґрунту Mini-till. Застосування прямої сівби система основного обробітку ґрунту No-till в досліді призвело до несуттєвого зменшення площі листового апарату у порівнянні з варіантом із системою основного обробітку ґрунту на 0,2 тис.м²/га, але він перевищував при цьому за цим показником контрольний варіант на 0,4 тис.м²/га. На кінець вегетації спостерігається зменшення площі листової поверхні агрофітоценозу по всіх варіантах досліду, на 51,1-54,5%. Але перевага за розмірами фотосинтетичного потенціалу агрофітоценозу пшениці в досліді залишається за варіантами із системою основного обробітку ґрунту No-till (пряма сівба) та особливо системи Mini-till де ці показники перевищували контрольний варіант – рекомендована класична система відповідно на 0,4-0,6 тис.м²/га.

Найбільший урожай зерна пшениці озимої було отримано в умовах 2021 - 2022 сільськогосподарського року у варіанті із системою основного обробітку ґрунту Mini-till , де він становив – 2,00 т/га і перевищував контроль - рекомендована класична система – (контроль) на 0,50т/га, або на 33,3%. А самий низький урожай зерна пшениці озимої було отримано в досліді із варіантом системи основного обробітку ґрунту No-till (пряма сівба). Урожайність зерна пшениці озимої в цьому варіанті становила відповідно 1,20т/га, що на 0,30т/га, або на 20,0% менше за контрольний варіант і на 0,80т/га, або 53,3% менше за кращий варіант за умов 2021-2022 сільськогосподарського року. Встановлена різниця між варіантами за рівнем продуктивності пшениці озимої в досліді математично доказуємо ($HP_{05} = 0,21$ т/га.).

Найбільші показники енергетичної ефективності вирощування пшениці

озимої ми отримали у варіанті з системою Mini-till, де енергоємність була найбільшою і становила 66,4 ГДж/га. Саме це, при невисоких енергетичних витратах – 14,03 ГДж/га, забезпечило отримання високого коефіцієнта енергетичної ефективності, який був на рівні 4,73 умовних одиниць. Привабливість варіанту з системою основного обробітку ґрунту No-till (пряма сівба), де в досліді були найменші витрати сукупної енергії при вирощуванні пшениці озимої – 12,05 ГДж/га, що на 1,98-11,84 ГДж/га менше, відповідно з системою Mini-till і рекомендованою класичною системою - (контроль), не була реалізована. Цей варіант системи основного обробітку ґрунту під пшеницю озиму за показником коефіцієнта енергетичної ефективності переважав контрольний варіант на 1,23 ГДж/га, але поступався варіанту з системою основного обробітку ґрунту Mini-till на 1,42 ГДж/га.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на підставі проведених досліджень, можна зробити попередні висновки про те, що запровадження системи основного обробітку ґрунту Mini-till за умов Південного Степу України забезпечує збільшення виробництва зерна на 33,3% у порівнянні з рекомендованою класичною системою основного обробітку ґрунту. Кращий варіант з мінімізації системи основного обробітку ґрунту – система No-till (пряма сівба), не забезпечив створення оптимальних умов для отримання високого врожаю зерна в досліді, і зменшив його виробництво на 20,0%.

Варіант із системи основного обробітку ґрунту Mini-till найвищу продуктивність агрофітоценозу, найбільшу економічну та енергетичну ефективність виробництва зерна пшениці озимої і може бути рекомендований у виробництво.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лебідь Є. М., Шевченко О. О. Водоспоживання озимої пшениці та її продуктивність залежно від попередників, добрив та систем обробітку ґрунту. *Бюл. ІЗГ*, 2000. № 10. С. 54-59.
2. Гордієнко В. П. Ґрунтова волога. Сімферополь: ЧП «Предприятие

феникс», 2008. 368 с.

3. Цвей Я. П. Родючість ґрунту і продуктивність сівозмін. К.: Центр інформаційних технологій, 2014. 414 с.

4. Горобець А. Г., Циліорик О. І., Горбатенко А. І., Судак В. М. Вологозабезпеченість та урожайність польових культур за різних систем обробітку ґрунту в сівозміні. *Бюлетень інституту сільського господарства степової зони НААН*, 2011. № 1. С. 20–25.

5. Медведовський О. К., Іваненко П. І. Енергетичний аналіз інтенсивних технологій в сільськогосподарському виробництві. К.: Урожай, 1988. 208 с.

6. Шикіла М. К. Концепція ґрунтозахисного біологічного землеробства в Україні / Ґрунтозахисна біологічна система землеробства в Україні. К.: 2000. С. 25-50.

7. Косолап М. П., Кротінов О. П. Система землеробства No-Till. Київ, 2011. 372с.

8. Сайко В. Ф., Малієнко А. М. Мінімальний та нульовий обробітки ґрунту, стан і перспективи їх запроваджень в Україні. *Посібник українського хлібороба. Науково-виробничий щорічник*. Київ : Урожай, 2009. С. 178–188.

9. Сайко В. Ф., Малієнко А. М. Системи обробітку ґрунту в Україні. Київ: ВД «ЕКМО», 2007. 44 с.

VETERINARY SCIENCES

STATUS OF THE GLUTATHIONE SYSTEM OF ANTIOXIDANT PROTECTION OF RATS UNDER CONDITIONS OF OXIDATIVE STRESS AND THE EFFECT OF THE FEED ADDITIVE "BUTASELMEVIT-PLUS"

Gutyj Bogdan Volodymyrovych

Doctor of Veterinary Sciences, Professor,

Martyschuk Tetiana Vasylivna

Candidate of Agricultural Sciences,

Kozenko Oksana Vitaliivna

Doctor of Agricultural Sciences, Professor,

Todoriuk Vasyl Borysovyh

Candidate of Veterinary Sciences.

Stepan Gzhytskyi National University of
Veterinary Medicine and Biotechnologies

Lviv, Ukraine

The research was conducted on white, sexually mature young male Wistar rats with a body weight of 180-200 g, which were kept on a standard ration of the institute vivarium of the State Research Control Institute of Veterinary Medicines and Feed Additives.

The research aimed to investigate the state of the glutathione system of antioxidant protection in rats under conditions of oxidative stress and the effect of the Butaselmavit-plus feed additive. The conducted studies established that feeding the feed supplement "Butaselmavit-plus" to rats for 30 days after experimentally induced oxidative stress contributed to the activation of the antioxidant defense system of the rat body.

Keywords: butaselmavit-plus, oxidative stress, rats.

The functional basis of the antioxidant protection system is formed by the

glutathione system, the constituent elements of which are glutathione itself and enzymes that catalyze its reverse transformation reactions (oxidation \leftrightarrow reduction). These enzymes include glutathione peroxidase and glutathione reductase.

The participation of glutathione and related systems in the biotransformation and detoxification of toxins can be considered one of the general mechanisms determining the body's resistance to the adverse effects of toxins.

The analysis of literature data shows that the level of GSH, the activity of glutathione peroxidase and glutathione reductase - enzymes of synthesis and catabolism of GSH can be used as criteria for evaluating the adverse effects of toxins of different chemical nature [1-6].

The research aimed to investigate the state of the glutathione system of antioxidant protection in rats under conditions of oxidative stress and the effect of the Butaselmavit-plus feed additive.

The research was conducted on white, sexually mature young male Wistar rats with a body weight of 180-200 g, which were kept on a standard ration of the institute vivarium of the State Research Control Institute of Veterinary Medicines and Feed Additives.

Throughout the experiment, the rats were kept on a balanced diet containing all the necessary components; the animals received drinking water without restrictions from 0.2-liter glass drinking bowls.

The animals were divided into three groups of 20 animals each: 1st group (C) intact animals; 2nd group (R1) – rats affected by tetrachloromethane; The 3rd group (R2) - rats affected by tetrachloromethane and treated with the feed additive "Butaselmavit-plus." Experimental intoxication in animals was carried out according to the method described by I. V. Matsop in our modification, by intragastric administration of tetrachloromethane twice (after 48 hours) in a dose of 0.1 ml per 100 g of rat body weight in the form of a 50% oil solution.

Experimental group R2 was fed the feed additive "Butaselmavit-plus" at a dose of 0.1 g per 100 g of body weight and food for 30 days under experimental toxicosis.

Based on the conducted studies, inhibition of the activity of the glutathione

system of antioxidant protection in the blood of rats of the first experimental group was established, namely a decrease in the activity of glutathione peroxidase and the content of reduced glutathione.

On the 5th day of the experiment, a decrease of the specified parameters in the blood of rats of experimental group R1 was established by 11.3 and 15.6%, respectively, compared to the parameters of the control group.

On the 10th and 20th days of the experiment, the activity of glutathione peroxidase and the content of reduced glutathione continued to decrease. Starting from the 25th day of the experiment, the specified indicators in the blood of rats of the first experimental group began to increase slightly, but compared to the control, they remained at a low level by 32.1 and 17.3%, respectively (Fig. 1-2).

Feeding white rats with the Butaselvevit-plus feed supplement for 30 days promoted the activation of both enzymatic and non-enzymatic antioxidant protection systems throughout the experiment.

Thus, the activity of glutathione peroxidase on the 10th day of the experiment increased by 32.9% and on the 20th day by 45.7% compared to the blood parameters of the rats of the first experimental group. Similar changes are observed when studying the content of reduced glutathione. On the 30th day of the experiment, the content of the studied parameters fluctuated within the physiological values.

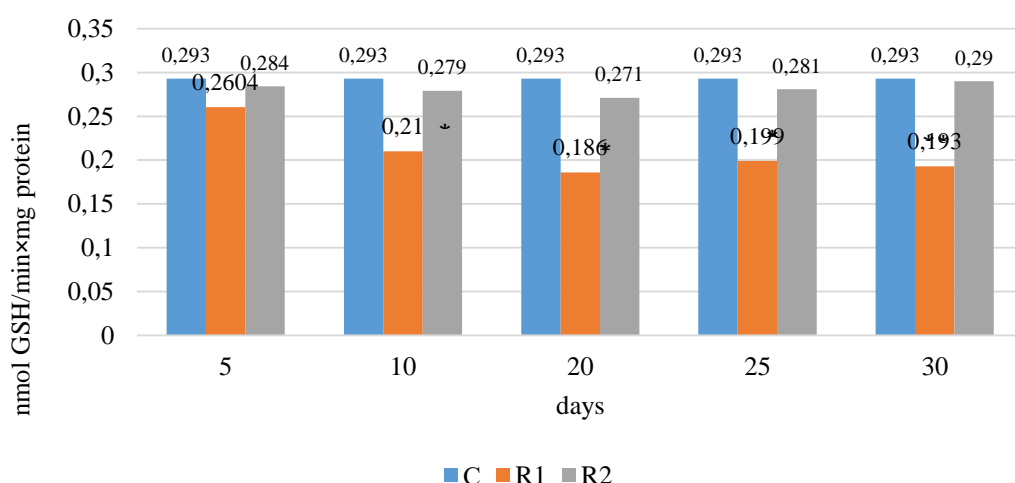


Figure 1. The activity of glutathione peroxidase in the blood serum of rats under conditions of oxidative stress and the effect of the feed additive "Butaselvevit-plus."

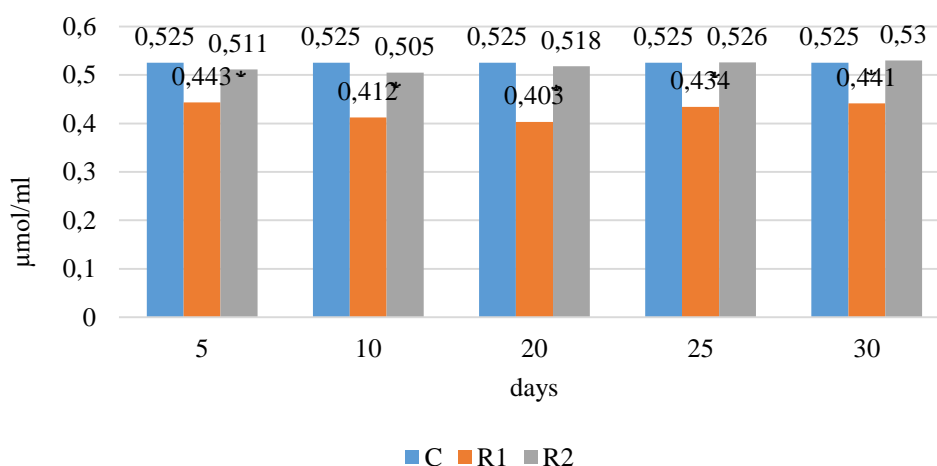


Figure 2. The content of reduced glutathione in the blood of rats under conditions of oxidative stress and with the feed additive "Butaselmavit-plus"

Therefore, the conducted studies established that feeding the feed supplement "Butaselmavit-plus" to rats for 30 days after experimentally induced oxidative stress contributed to the activation of the antioxidant defense system of the rat body.

REFERENCES

1. Chala, I. V., & Rusak, V. S. (2016). Redox–potential and the state of peroxide oxidation of blood lipids in cows kept under ecologically unfavorable conditions. *Scientific Messenger LNUVMBT named after S.Z. Gzhytskyj*, 18, 2(66), 197–201. doi: 10.15421/nvlvet6640.
2. Lavryshyn, Y. Y., Varkholyak, I. S., Martyschuk, T. V., Guta, Z. A., Ivankiv L. B., Paladischuk, O. R., Murska, S. D., Gutyj, B. V., & Gufriy, D.F. (2016). The biological significance of the antioxidant defense system of animals body. *Scientific Messenger LNUVMBT named after S.Z. Gzhytskyj*, 18, 2(66), 100-111. doi: 10.15421/nvlvet6622
3. Martyschuk, T. V., Gutyj, B. V., & Vishchur, O. I. (2016). Level of lipid peroxidation products in the blood of rats under the influence of oxidative stress and under the action of liposomal preparation of “Butaselmavit”, *Biological Bulletin of Bogdan Chmelnytsky Melitopol State Pedagogical University*, 6 (2), 22–27. doi: 10.15421/201631.
4. Varkholiak, I. S., Gutyj, B. V., Zolototska, O. B., Goralskyi, L. P.,

Sokulskyi I. M., Khalak, V. I., Parchenko, V. V., Shcherbatyy, A. R., Martyshuk, T. V., Guta, Z. A. (2022). Experimental assessment of the toxicity of a cardiac drug based on a phosphodiesterase-3 inhibitor and ethylmethylhydroxypyridine succinate. Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Veterinary sciences, 24(105), 109–119. doi: 10.32718/nvlvet10516

5. Stybel V.V., Gytyj B.V., Frejuk D.V., Khalak V.I., Kuljaba O.V., Martyshuk T.V., Adamiv S.S., Pavliv O.V., Leskiv Kh.Ya. (2022). Antioxidant status of cows body in experimental fasciolosis and the action of corrective factors. Colloquium-journal, 18(141), 8–11. doi: 10.24412/2520-6990-2022-18141-7-10

6. Martyshuk T. V., Gutyj B. V., Khalak V. I., Sus H. V., Vus U. M. The influence of feed additive «butaselmavit-plus» on the protein synthesis function of the liver of piglets at weaning. Modern directions of scientific research development. Proceedings of the 16th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Chicago, USA. 2022. Pp. 9-13

MEDICAL SCIENCES

УДК 617

БІОМЕХАНІЧНИЙ ЕКЗОСКЕЛЕТ З ВІБРО-ІНЕРЦІЙНИМ РУШІЄМ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

**Анісімов Анатолій Васильович,
Терещенко Василь Миколайович**

д.ф-м.н., професор

Заславський Володимир Анатолієвич

д.т.н., професор

Осадчий Євген Олександрович

к.т.н., с.н.с.

Горбунов Олег Андрійович,

к.б.н., с.н.с.

Київський національний університет

ім. Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація: метою наукової публікації, є інтеграція даних отриманих у результаті проведених наукових досліджень, практичного досвіду та доведення до стадії практичного використання проблемно зорієнтовану технологію подвійного призначення, як інформаційну трансформерну технологію. Результатом - є нові або істотно покращені похідні технології супроводу, пристрої, об'єкти права інтелектуальної власності, вдосконалені послуги то що. Їх втілення призведе до підвищення мобільності та боєздатності війська, шляхом покращення логістики крокового та транспортного переміщення військовослужбовців на всіх етапах життєвого циклу. Трансформерна технологія, застосовує вітчизняні біомеханічні роботизовані екзоскелети (EXS UA) з вібро-інерційним рушієм та похідні пристрої-трансформери. Новим конкуренто здатним результатом НТР на міжнародному рівні, є доведена

можливість багатогалузевого застосування трансформерної технології, в т.ч., для транспортних засобів будь яких сфер (повітря, земля, вода, космос).

Ключові слова: технологія подвійного призначення, логістика крокового та транспортного переміщення, біомеханічні роботизовані екзоскелети, альтернативний вібро-інерційний рушій

Перші аналоги біомеханічних EXS UA були запатентовані нами як винаходи СРСР ще в 90 роках минулого століття. Запропонована трансформерна концепція їх побудови та використання стала відомою іншим розробникам, коли в лютому 1997 року, для Science and technology centre in Ukraine, вченими НАН України були представлені пропозиції № 1404 та № 1405. Вони, у вигляді бізнес-проектів використання пристроїв класу «exoskeleton/exoskeleton» (EXS), були показані на прикладі двох предметних областей (медичної та аварійно-рятувальної). Пізніше, на їх основі, з'явилася відповідного змісту національна програма США, яка позначила напрямки розвитку екзоскелетонів і в інших країнах. Закономірним стало те, що саме в Україні вперше в світі, в 1999 р, було отримано дозволи держави на медичне застосування апаратів вказаного класу. В 2007 р., - на цільове медичне застосування і серійне виробництво таких апаратів за ТУ У 21647016.001-99. Підтвердженням реалізації останнього є свідоцтво МОЗ України про державну реєстрації №5996 / 2007. Отримання планованого прибутку від впровадження розробки стримує відсутність інвестицій і прийнята орієнтація на переважно державну реалізацію пропозиції (B2E). Головною відмінністю від аналогів є розвиток гомологічної, віддаленої від природної зовнішньої біомеханіки з пріоритетним використанням, в т.ч., залишкових, можливостей м'язового приводу і вестибулярного апарату користувача. Нижче, нами розкривається ноу-хау трансформерного підходу до розвитку з 1999 р. лінійки екологічно лояльних EXS UA з постійно зростаючою функціональністю, в т.ч., і для розширення опорно-рухових можливостей здорових людей. Перші вітчизняні винаходи називалися «Крокопед» і мали обмежену гомологічність і

функціональність. Тоді, як реалізовані на сьогодні винаходи як пристрої-трансформери, дозволяють вирішувати надзвичайно складні завдання, наприклад, відновлення опорно рухової активності тяжких «інсультних» та «спінальних» хворих. Успішна піонерська державна медична сертифікація EXS UA поєднувалася з міжнародним і внутрішнім визнанням новизни. Так, наприклад, за їх презентацію розробниками з України була отримана срібна медаль на Міжнародній виставці винаходів, нових технологій і продукції, м. Женева з 1 по 6 травня 2002. Перед цим, у 2000 р., винахід "Екзоскелетон" отримав друге місце в номінації «Кращий винахід-2000» національного конкурсу. Його основний автор є лауреатом Міжнародного відкритого рейтингу "Золота фортуна" 2001 р. в Україні. За останні 5 років, нами, отримані нові патенти на винаходи по темі розробки, наприклад, [2, 3,-6, 8]. Була надана можливість, через інформаційну трансформерну технологію, мультидисциплінарній команді лікарів Центру медичної реабілітації та санаторного лікування «Пуща-Водиця» МО та інших нового досвіду за рахунок цілеспрямованого пошуку даних в світових медичних базах даних, проведення відновлювальних впливів на всіх етапах життєдіяльності особи на основі контролю всіх складових здоров'я: фізичного, психологічного, соціального, що особливо актуально в період ведення військових дій та пандемії COVID-19. Були створені зразки альтернативних джерел руху та рішення для підвищення надійності складових. Перспектива створення EXS UA для виконання професійних обов'язків всіх класів військовослужбовців була узгоджена з Центральним науково-дослідним інститутом озброєння та військової техніки Збройних Сил України при виконанні нами науково-технічної роботи за договором № IT/554-2009 від 26.06.13. Вона передбачала створення зовнішніх, в тому числі, нетрадиційних ергономічних модулів (приводів руху). Нами були винайдені такі приводи з вібро-інерційним рушієм, що приводяться в рух як традиційними, так і альтернативними джерелами енергії, в т.ч., з авторськими її перетворювачами. Враховуючи розвиток енергоємних акумуляторів, в т.ч., на водневому живленні, такими рушіями можуть бути електродвигуни, що

використовують альтернативну енергетику.

Створені нами пристрої-трансформери з мінімальним (трансформованими) м'язовими зусиллями дозволяють компенсувати м'язову слабкість (міастенію), наприклад, при переході в положення стоячого відпочинку та реалізації інших фаз ходьби. Закладені в них ноу-хау дозволяють трансформувати EXS UA для покращення ергономіки підняття /спуску і імпульсно-інерційного переміщення з вантажем. На фіг.1 патенту на корисну модель України [7] показано схематичне зображення можливого зразка приводу «анти гравітаційного/літаючого» EXS UA. Експериментальні зразки EXS UA та похідних пристроїв-трансформерів буде отримано в результаті виконання розробки на стадії TRL – 9 з використанням авторських винаходів, в першу чергу, за патентом України на винахід [8]. Основна ідея на яку направлена НТР – запропонувати людству технологію, що приблизить вирішення гальмуючих проблем індивідуальної та транспортної логістики транспортних засобів (затори, прохідність і т.п.). Обмежимося наданим переліком наведених підтверджень новизни і актуальності розробки.

В США компанія SpinLanch реалізує стартап L100 Orbital Masc Accelerator з запуску в космос механічною пращею супутників до 200 кг. Швидкість викиду супутника – 8047 км/год.

Це підтверджує актуальність започаткованого нами наукового напрямку на створення інерційно-вібраційного рушія [9].

На думку аналітиків США [1], що враховують динаміку зростання науково-технічного прогресу, розвиток EXS визнано одним з перспективних прикладних напрямків досліджень до 2025 р. Розв'язувана з їх допомогою проблема особливо актуальна для людей з обмеженими фізичними можливостями, персоналу виробничих, екстремальних і силових структур. Решта категорії людей також є їх потенційними споживачами. Концептуально, роботизований EXS взаємодіючи з опорно руховим апаратом людини, сприяє ергономіці крокової переміщення. Крім того, існують обмеження на застосування енергоємних зовнішніх приводів для військового застосування

(складність конструкції, захист від надмірного шуму, агресивного зовнішнього впливу то що). Тому, саме запропонований пріоритетний біомеханічний напрямок розвитку EXS з відкритим модульним принципом трансформації конструкції, для нас, є еталонним.

На сьогодні, маємо міжнародне визнання в означеному напрямку НТР, що підтверджується спільними науковими публікаціями, багатьма винаходами та нагородами престижних виставок. В нашому НТР узагальнено, наводяться досягнуті і очікувані результати досліджень проекту, починаючи з TRL - 4 і закінчуючи TRL - 6. Сьогодні існують світові досягнення в створенні перспективних індивідуальних та загальнодоступних транспортних засобів, що базуються на використанні енергоощадливих та енергоефективних джерел енергії по тематиці НТР.

Наприклад, для індивідуального повітряного переміщення, в тому числі, військових на ховерборді, з використанням реактивних двигунів (відео, через Google Drive):

- пропелерних рушіїв.

Також, відомі прогресивні рішення з створення особистого та суспільного транспорту: Основним їх недоліком є високі собівартість, енергоємність та низька продуктивність. Розвинуті країни світу досягли значного прогресу в створенні «крокуючих» роботів: Нами створено дієві альтернативні пристрої [4, 6]. Це є альтернативним видом продукції до крокуючих роботів, що затратно, але частково, вирішує існуючі проблеми і в біомеханічних EXS. Перспективні види закордонної продукції, що наведені, мають суттєві недоліки вони є занадто економічно затратними для вітчизняного виробництва, та потребують розвитку технологій. Очікувані переваги над існуючими аналогами науково-технічної продукції буде доведена випробуванням дотичних експериментальних зразків, та обґрунтована теоретично [2, 3]. Гарантією успіху НТР, що пропонується, є існуючий міжнародний піонерський пріоритет на основну продукцію та значний досвід українських розробників в створенні та сертифікації вітчизняних EXS UA та інших технічних рішень [4, 5, 7, 8]. В

результаті, існує реальна перспектива створення унікального транспортного засобу з вібро-інерційним рушієм та дотичних пристроїв трансформерів широкого призначення розроблених зазначеним авторським колективом, наприклад, [6]. Доведено можливі перспективи їх застосування для всіх видів транспортних засобів. Головне, що інформаційна трансформерна технологія з їх супроводу є доступною для існуючих виробничих потужностей вітчизняного виробництва і тому не потребують значних економічних затрат.

Висновок - прогнозоване використання вібро-інерційного рушія та пристрої трансформери для будь якого виду транспортних засобів. Наприклад, використання вібро-інерційним рушія та вібростійкого різьбового з'єднання для гусеничних, колісних транспортних засобів з метою покращення їх само евакуації. Повітряного транспорту – для ліквідації шкідливої дії ефекту авторотації та інших. Промислових підприємств – створення нових інструментів та пристосувань і т.п. Так як технології виготовлення і продукція за НТР вітчизняного виробництва є з захищеною інтелектуальною власністю, то суттєво знижуються затрати на її освоєння та існує висока ймовірність виходу на зовнішні ринки. В статті наведено перелік основних публікацій закордонних і вітчизняних вчених, що містять аналоги та прототипи, є основою для проекту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Серия «Мировой порядок». Мир после кризиса. Глобальные тенденции - 2025. Доклад Национального разведывательного Совета США.-М.: Европа.-2009.-182 с.

2. Патент України на корисну модель № 113530 МПК (2016.01) F16B 39/00 F16B 39/34 (2006.01) F16B 39/02 (2006.01) F16B 41/00 F16B 39/06 (2006.01). РІЗЬБОВЕ З'ЄДНАННЯ / >Осадчий Є.О.<, Осадчий В.Є., Осадчий О.Є.- Діє з 10.02.2017, бюл. № 3. - 10 с.

3. Патент України на корисну модель № 148558, МПК (2021.01) A01D 34/00, A01D 34/14 (2006.01), A01D 34/17 (2006.01), B26B 19/14 (2006.01)

РІЖУЧА ГОЛІВКА/ >Осадчий Є.О.<, Осадчий В.Є., Осадчий О.Є. - Діє з 25.08.2021, бюл. № 34. - 9 с.

4. Патент України на корисну модель № 148387, МПК А61 F 1/04, А 63 В 25/10 Пристрій для трекінгу (скандинавської ходьби)/ >Осадчий Є.О.<, >Анісімов А.В.<, >Терещенко В.М.<, Горбунов О.А. - Діє з 04.08.2021, бюл. № 31. - 8 с.

5. Патент України на корисну модель № 146630 МПК (2021.01) А61F 2/60 (2006.01) А61F 5/01 (2006.01) А61Н 3/00 F16C 11/06 (2006.01) ШАРНІРНЕ ЗЧЛЕНУВАННЯ / >Осадчий Є.О.<, Осадчий О.Є., Скуратовський Р.В., Горбунов О.А. - Діє з 10.03.2021, бюл. № 10. - 8 с.

6. Патент України на винахід № 1255848, МПК (2006)A45B 7/00 A45B 1/00 A61Н 3/00 A45B 1/04 (2006.01) A45B 9/04 (2006.01) Опорно-руховий пристрій Осадчого/ Осадчий Є.О. , Осадчий О.Є., Осадча Н.М. - Діє з 23.06.2022, бюл. № 25. - 5 с. -Власник(и): Осадчий Є.О.

7. Патент України на корисну модель № 149097, B64C11/00, B64C 27/32 Повітряний гвинт Осадчого/ Осадчий В.Є., Осадчий Є.О., Приор. 01.02.2019. бюл. № 42.-20.10.2021. - 12 с.

8. Патент України № 89143 МКІ7 F16H 33/00, B06B 1/10, F03G 3/00. Силовий агрегат Осадчого / Осадчий В.Є., Осадчий О.Є., Осадчий Є.О. - Опубл.25.12.2009. - Бюл. № 24. - 8 с. - Власник(и): Осадчий Є.О.

9. Патент України № 89143 МКІ7 F16H 33/00, B06B 1/10, F03G 3/00. Силовий агрегат Осадчого / Осадчий В.Є., Осадчий О.Є., Осадчий Є.О. - Опубл.25.12.2009. - Бюл. № 24. - 8 с.

АНДРОГЕНОДЕФІЦИТ У ЖІНОК

Бобро Лілія Миколаївна

канд. мед. наук, доцент

Абдуллаєва Хадіджа Іджранівна

студентка 6 курсу, 14 групи

II медичного факультету

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

Анотація. Стаття присвячена аналізу андрогендефіцитних станів у жінок. Андрогени діють на багато органів та тканин, зв'язуючись зі специфічними клітинними рецепторами. У зв'язку з тим, що фізіологічні рівні андрогенів у жінок значно нижчі, ніж у чоловіків, навіть невелике порушення у них концентрації або обміну андрогенів може призводити до розвитку андрогендефіцитного стану.

Ключові слова: андрогени, естрогени, дефіцит, жіночий організм.

Актуальність. Наразі активно почали вивчатися андрогендефіцитні стани у жінок. Відомо, що андрогени є попередниками естрогенів, які утворюються з тестостерону шляхом ароматизації у гранульозних та тека-клітинах яєчників, а також у периферичних тканинах [1, с. 52]. Андрогени діють на багато органів та тканин, зв'язуючись зі специфічними клітинними рецепторами (геномний механізм).

Рецептори до тестостерону виявлені у найважливіших областях головного мозку, що беруть участь у регуляції настрою, поведінки, статеві функції та когнітивних здібностей: корі, амігдаллярному комплексі, гіпокампі, преоптичній ділянці, гіпоталамусі та ін. У зв'язку з тим, що фізіологічні рівні андрогенів у жінок значно нижчі, ніж у чоловіків, навіть невелике порушення у них концентрації або обміну андрогенів може призводити до розвитку андрогендефіцитного стану [2, с. 526].

Мета: Розглянути вплив дефіциту андрогенів на жіночий організм.

Матеріали та методи: Дослідження проводились шляхом аналізу наукової літератури, присвяченої впливу андрогенів на жіночий організм.

Результати та обговорення. За даними аналізу наукової літератури, у жінок приблизно однакова кількість тестостерону (25 %) та андростендіолу (50%) утворюється в яєчниках і надниркових залозах, а решта - у різних тканинах на периферії, в основному, в жировій тканині. Що стосується так званих андрогенів (дельта-андрогенів) — ДГЕА і ДГЕА-С, то близько 70-80% від їх загальної кількості продукується в надниркових залозах, потім основна їх частина на периферії шляхом конверсії перетворюється на А, Т, ДГТ та естрогени. Секреція андрогенів яєчниками та наднирковими залозами стимулюється ЛГ та АКТГ. З андрогенних стероїдів Т та ДГТ мають найпотужнішу біологічну активність. У молодих здорових жінок щоденна продукція Т в організмі становить приблизно 300 г [3, с. 701].

Залежно від рівня ураження можливі такі причини дефіциту андрогенів у жінок:

1. Яєчникова (хіміо- або променева терапія, оваріектомія). При видаленні яєчників відбувається різке зниження не тільки естрогенів, а й андрогенів. Їх значення знижуються приблизно 50% вже у перші 24-48 годин після операції.
2. Надниркові залози: надниркова недостатність або адреналектомія.
3. Гіпоталамо-гіпофізарна система (гіпопітуїтаризм).
4. Медикаментозна, тобто пов'язана з прийомом лікарських засобів (кортикостероїдів, антиандрогенних препаратів, КЗК, оральних препаратів для ЗГТ).

До клінічних симптомів дефіциту андрогенів відносять: 1. Погіршення загального самопочуття або дисфоричний настрій (до депресії); 2. Постійне, нічим незрозуміле почуття втоми; 3. Сексуальна дисфункція (зниження лібідо).

Більш суперечливими є дані про вплив зміни рівня андрогенів на сексуальну функцію в перехідному віці, оскільки рівень естрогенів знижується,

що може призвести до розвитку сексуальної дисфункції, і при цьому відсутні чіткі «нормативи» рівня андрогенів [4, с. 720].

У пременопаузі можуть з'явитися вазомоторні скарги при достатній естрогенній насиченості організму та припливи, які не усуваються повністю на тлі монотерапії естрогенами. Інші потенційні ознаки або симптоми дефіциту включають втрату кістки, зменшення м'язової сили, а також зниження пізнавальної функції чи пам'яті.

Непрямими ознаками порушення співвідношення гормональних показників може бути зміна властивостей тіла. Для низького рівня андрогенів характерне підвищення співвідношення жирової тканини в ділянці стегна/тулуба. Між 20 та 40 роками, а також під час вагітності відносно домінування естрогенів може призвести до розвитку ожиріння.

Деякі жінки з ендометріозом на тлі агоністів гонадотропін-рилізінг гормонів (аГнРГ) пред'являють типові для дефіциту скарги (депресія у 60%, ожиріння за гіноїдним типом, зниження лібідо, втрата енергії, неможливість справлятися з соціальними проблемами тощо) [5, с. 99].

Висновки. Таким чином, дефіцит андрогенів характеризується комплексом симптомів - емоційних, когнітивних, сексуальних, а в довгостроковій перспективі - метаболічних (зміна параметрів тіла та мінеральної щільності кісткової тканини). Кожну жінку, яка обстежується з приводу остеопорозу, потрібно запитувати, чи є у неї симптоми депресії, оскільки поєднання цих порушень нерідко відзначається у жінок з низькими значеннями і естрогенів, і андрогенів. Однак, у зв'язку з тим, що більшість симптомів не є специфічними і можуть бути наслідком інших порушень та захворювань, для встановлення діагнозу не можна спиратися тільки на клінічні симптоми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Azziz R., Nestler J. E., Dewailly D. Androgen excess disorders in women. Second Edition. Humana Press, 2007, vol. 14, p. 52–5.

2. Diamanti-Kandarakis E., Mitrakou A., Hennes M. M., Platanissiotis D., Kaklas N., Spina G., Georgiadou E., Hoffmann R. G., Kissebah A. H., Raptis S. Insulin sensitivity and antiandrogenic therapy in women with polycystic ovary syndrome // *Metabolism*, 1995, vol. 44, p. 525–531.
3. Dunaif A., Green G., Futtermeit W., Dobrjansky A. Suppression of hyperandrogenism does not improve of peripheral or hepatic insulin resistance in the polycystic ovary syndrome // *J Clin Endocrinol Metab*, 1990, vol. 70, p. 699–704.
4. Lasco A., Cucinotta D., Gigante A., Denuccio G., Pedulla M., Trifiletti A., Fristina N. No changes of peripheral insulin resistance in polycystic ovary syndrome after long-term reduction of endogenous androgens with leuprolide // *Eur J Endocrinol*, 1995, vol. 133, p. 718–722.
5. Sherwin B. B. Use of combined estrogen-androgen preparations in the postmenopause: evidence from clinical studies // *Int J Fertil Womens Med*, 1998, vol. 43, p. 98–103.

ВАЖЛИВІСТЬ ДИФЕРЕНЦІЙНОЇ ДІАГНОСТИКИ КАРДІОМІОПАТІЇ ТАКОЦУБО З ІНФАРКТОМ МІОКАРДУ

В'юн Тетяна Іванівна,

к. мед. наук

Басенко Ангеліна Андріївна,

Карімова Мая Авишівна

студенти

Харківський національний медичний університет

Україна

Анотація: Довення схожистів клініки кардіоміопатії Такоцубо та гострого інфаркту міокарда та важливість включення КМТ в диференційну діагностику з гострим інфарктом міокарда.

Ключові слова: Кардіоміопатія Такоцубо, КМТ, фізичний стрес, емоційний стрес, серце, діагностичні критерії Кава, діагностичні критерії Мейо, біль у грудях

Актуальність. Кардіоміопатія Такоцубо (КМТ) – це захворювання, при якому розвивається раптове скорочення міокарда. У зв'язку з тим, що слабкість міокарда може розвиватися при емоційному стресі, друга назва «синдромом розбитого серця» [1]. Проявляється КМТ раптовим розвитком серцевої недостатності або болю в грудях, що поєднуються із змінами на ЕКГ, характерними для переднього інфаркту міокарда. Кардіоміопатія такоцубо виявлялася у 1,7-2,2% пацієнтів з гострим коронарним синдромом [2] і повинна мати диференційну діагностику.

Було проведено аналіз клінічних протоколів та огляд наукової літератури.

Також ми отримали дані великих національних реєстрів США NIS-USA [4-6]. У першому реєстрі було проаналізовано історії хвороб пацієнтів, виписаних зі стаціонару з діагнозом КМТ – 6837 осіб за 2008 рік. КМТ діагностували у 0,02% випадків усіх гострих госпіталізацій, більшість пацієнтів

склали жінки у період постменопаузи (90%), у віці 66–80 років.

Результати дослідження. Кардіоміопатія Такоцубо(КМТ) характеризується транзиторною систолічною дисфункцією лівого шлуночка у відповідь на інтенсивний емоційний або фізичний стрес. Цей стан має схожі риси з гострим коронарним синдромом проте при синдромі Такоцубо відсутні ознаки атеро-тромбозу коронарних артерій, а також гемодинамічно значущого їхнього стенозу. Кардіоміопатію Такоцубо також називають стрес-індукованою кардіоміопатією, синдромом розбитого серця, апікальним балонним синдромом, синдромом транзиторної дисфункції лівого шлуночка.

У 1990 році КМТ вперше описав доктор Хікару Сато з міської лікарні Хіросіми. Він дав захворюванню таку назву тому, що у пацієнтів із цим синдромом лівий шлуночок має аномальну форму - вузьку у верхній частині і розширену в нижній. Сато вирішив, що це нагадує керамічні горщики такоцубо, які використовують у Японії для лова восьминогів. З того часу це захворювання серця отримало всесвітнє визнання, як самостійне захворювання. Кардіоміопатія Такоцубо є важливим захворюванням, яке відрізняється від гострого інфаркту міокарда. Найчастіше виникає у жінок похилого віку в постменопаузі, характеризується транзиторним гіпокінезом верхівки лівого шлуночка і пов'язаний з емоційною або фізичною напругою.

Більше 90% пацієнтів із кардіоміопатією Такоцубо становлять жінки у постменопаузі. Фактично, у дослідженні, присвяченому вивченню впливу замісної гормональної терапії, автори дійшли висновку, що жоден із 31 пацієнта з цією кардіоміопатією не отримував замісну терапію естрогенами [3, 4].

У дослідженні повідомлялося про поширеність розладів настрою та використання антидепресантів у пацієнтів з кардіоміопатією такоцубо. Коли пацієнти з депресивними розладами пережили стресову подію, напруга блукаючого нерва зменшилася, а реакція на мозковий гормон надниркових залоз збільшилася, що може бути пов'язане з причиною захворювання. Крім того, у деяких пацієнтів із депресією спостерігалася дуже висока екстравазація

норадреналіну [5].

Деякі поліморфізми адренорецепторів пов'язані з нейрогенним оглушенням міокарда, яке виникає як симптом субарахноїдального крововиливу і має патофізіологію схожу з кардіоміопатією Такоцубо. Хоча поліморфізми адренорецепторів у пацієнтів з кардіопатією ще не виявлені, у пацієнтів із цим захворюванням частіше порівняно з контрольною групою виявлявся поліморфізм L41Q кінази рецептора, пов'язаного з G-білком (GRK5). Поліморфізм L41Q гена GRK5 відповідає на стимуляцію катехоламіну та послаблює відповідь адренорецепторів [6]. При стимуляції катехоламінами балонна дилатація шлуночка може відбуватися або через негативний інотропний ефект за рахунок розв'язування -рецепторів, або через ішемію через дисбаланс між 1-адренергічною вазоконстрикцією коронарних артерій та адренергічною вазодилатацією. Ці повідомлення припускають дуже цікаву ймовірність того, що сприйнятливість до КМТ у людей може бути частково пов'язана з генетичними факторами [7].

Висновок. Причинам виникнення кардіоміопатії Такоцубо потрібно приділяти більшу увагу та включити до диференційної діагностики з гострим коронарним синдромом, адже кількість випадків КМТ продовжує зростати.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Eshtehardi P., Koestner S. C., Adorjan P., Windecker S., Meier B., Hess O. M., Wahl A., Cook S. Transient apical ballooning syndrome-clinical characteristics, ballooning pattern, and long-term follow-up in a Swiss population (англ.) // International Journal of Cardiology (англ.)рус. : journal. — 2009. — July (vol. 135, no. 3). — P. 370—375.
2. kashi Y. J., Nef H.M., Mollmann, H., Ueyama T. Stress Cardiomyopathy (англ.) // Annual Reviews. — 2010. — Vol. 61. — P. 271—286.
3. Gianni, M; Dentali F., Grandi AM et al. Apical ballooning syndrome or takotsubo cardiomyopathy: a systematic review (англ.) // European Heart Journal (англ.)рус. : journal. — Oxford University Press, 2006. — December (vol. 27,

no. 13). — P. 1523—1529.

4. Azzarelli S., Galassi A.R., Amico F., Giacoppo M., Argentino V., Tomasello S.D., Tamburino C., Fiscella A. Clinical features of transient left ventricular apical ballooning (англ.) // Am J Cardiol. : journal. — 2006. — Vol. 98, no. 9. — P. 1273—1276.

5. Ibáñez B., Navarro F., Farré J., et al. [Tako-tsubo syndrome associated with a long course of the left anterior descending coronary artery along the apical diaphragmatic surface of the left ventricle.] (Spanish; Castilian) // Revista española de cardiología. — 2004. — T. 57, № 3. — C. 209—216.

6. Inoue, M; Shimizu M., Ino H et al. Differentiation between patients with takotsubo cardiomyopathy and those with anterior acute myocardial infarction (англ.) // Circ. J. : journal. — 2005. — Vol. 69, no. 1. P. 89-94.

7. Shimizu M., Kato Y., Masai H., Shima T., Miwa Y. Recurrent episodes of takotsubo-like transient left ventricular ballooning occurring in different regions: a case report (англ.) // J. Cardiol. : journal. — 2006. — August (vol. 48, no. 2). P. 101—107.

**ІМУНОГЕННІСТЬ НОВОСТВОРЕНОЇ
УЛЬТРАФІОЛЕТ-ІНАКТИВОВАНОЇ СИНЬОГНІЙНОЇ ВАКЦИНИ**

Романова Олена Анатоліївна
к.б.н., провідний наук.співр.

Мартинів Артур Вікторович
д.фарм.н., професор, завідувач лабораторії

Деркач Світлана Андріївна
к.м.н., завідувач лабораторії

Ігумнова Наталія Іванівна
Сидоренко Тетяна Адиківна
старші наук.співр.

Погоріла Марина Сергіївна
к.б.н., старший наук.співр.

Юхименко Віра Іванівна
наук.співр

Щербак Ольга Миколаївна
к.м.н., старший наук.співр.

ДУ Інститут мікробіології та імунології
ім. І. І. Мечникова НАМН України
м. Харків, Україна

Анотація. Шляхом фотодинамічної інактивації бактерій *P. Aeruginosa* у присутності похідного рибофлавіну IV було отримано нові кандидати у продуценти вакцинних антигенів, на основі яких було створено прототип корпускулярної синьогнійної вакцини. Науковий інтерес роботи полягав у дослідженні її ефективності, про яку свідчила імуногенність у вигляді концентрації специфічних імуноглобулінів.

Ключові слова: корпускулярна синьогнійна вакцина, специфічні імуноглобуліни, адаптивний імунітет.

Відомо, що імуногенність вакцин, а саме здатність антигену при введенні в організм викликати відповідь, що забезпечує імунний захист від цього

антигена, є основою їх ефективності. Вельми імуногенні поліпептиди, нуклеїнові кислоти, полісахариди, тощо. Термін «імуногенність» застосовується для характеристики антигенів (вакцин), що беруть участь у формуванні імунітету, спрямованого проти конкретного збудника інфекційної хвороби.

Метою нашого дослідження було встановлення ефективності новоствореної синьогнійної вакцини, отриманої шляхом фотодинамічної інактивації бактеріальних антигенів ультрафіолетовим опроміненням (УФІВ), порівняно з синьогнійною вакциною, яка була інактивована традиційним термічним способом (ТІВ).

Методи. Для експериментів використовували білих безпорідних мишей-самців масою 18-20 г, які утримувались у віварії ІМІ ім. І.І.Мечникова НАМНУ у стандартних умовах та на стандартному харчуванні за природного освітлення при температурі повітря 20-21°C. Всі експерименти над тваринами проводили у відповідності міжнародним правилам (Директива 86/609/ЕЕС) та правилам роботи з тваринами, затвердженим етичною комісією ДУ «ІМІ ім. І. І.Мечникова НАМНУ». Групи тварин були такі:

1. Вакциновані термо-інактивованою (ТІ) вакциною проти *P. aeruginosa*;
2. Вакциновані ультрафіолет-інактивованою (УФІ) вакциною проти *P. aeruginosa*.

Імуногенність вакцин оцінювали за реакцією гальмування гемаглютинації (РГГА) зі специфічним антигеном - *P. aeruginosa*. РГГА являє собою метод виявлення специфічних антитіл у сироватці крові, що базується на феномені відсутності аглютинації еритроцитів під дією антигена у присутності імунної до нього сироватки крові [1, с. 3205; 2]. Об'єктом дослідження була сироватка крові імунізованих вакцинами тварин, отримана після першої та другої імунізації.

Готували двократні розведення сироваток у ямках плексигласового планшету, починаючи з 1:10 до 1:640 і вище в об'ємі 0,2 мл. До кожного

розведення сироватки додавали 0,2 мл робочої дози антигену (4 АО). Суміш перемішували у шейкері при кімнатній температурі і залишали при $T = 20 \pm 2^\circ \text{C}$ на 30 хв, потім у кожен лунку додавали 0,4 мл 1% суспензії курячих еритроцитів. Суміш повторно перемішували у шейкері, залишали при $T = 20 \pm 2^\circ \text{C}$ на 40-45 хв (до осідання еритроцитів у контролі), після чого проводили урахування результатів реакції. За наявності специфічних антитіл у сироватці спостерігалася затримка аглютинації еритроцитів. За титр сироватки брали граничне розведення, що викликало повну затримку гемаглютинації.

Затримка гемаглютинації вказує на відповідність типу антигену і взятій сироватки; відсутність затримки гемаглютинації свідчить про невідповідність типу взятій сироватки. Препарат враховують як специфічний, якщо він не реагує в РГГА з гетерологічною сироваткою.

Оцінюючи імуногенність сироваток, використовували параметри сероконверсії після вакцинації – титри антитіл до відповідних гемаглютининів внаслідок щеплення та відсоток щеплених вакциною особин, у яких має місце найбільше підвищення специфічних антитіл [3]. Для вакцин були також обчислені середні титри антитіл.

Результати та обговорення. Критерієм імуногенності у наших випробуваннях були показники, що достатньо точно відображають сероконверсію – максимальний (max) та середній титри специфічних антитіл після першої і другої імунізації, кратність підвищення титрів, процент тварин, що відповіли продукцією антитіл у максимальному титрі. Результати цього дослідження подані у табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика сероконверсії вакцин проти *P.aeruginosa* після одноразової імунізації

Вакцинні препарати, (n=11)	<i>P.aeruginosa</i>		
	Титри антитіл, (max)	Частота max титру в групі, %	Титри антитіл, (серед. $\pm 0,5$)
УФІВ	1:160	80	1:140
ТІВ	1:80	70	1:67
Контроль	1:10	10	1:1

Внаслідок одноразової імунізації УФІВ максимальні титри специфічних антитіл до *P.aeruginosa* у 16 разів перевищували контрольні значення у значної кількості мишей (80%) при одноразовій імунізації. У вакцинованих ТІ препаратом тварин рівень гомологічних антитіл до *P.aeruginosa* у 8 разів перевищував контрольні значення у 70% (табл. 1). Таким чином, УФІВ викликала продукцію гомологічних антитіл, яка достовірно перевершувала результат ТІВ, виходячи з середнього рівня титру, на етапі першої імунізації. Підсумовуючи, треба зазначити, що обидва препарати викликали продукцію достатнього рівня захисних антитіл згідно з правилами європейської фармакопеї після першого введення, і мали необхідну протективність.

Після другої імунізації УФІВ знову продемонструвала показники, що перевищували ефективність препарату порівняння (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика сероконверсії УФІВ після дворазової імунізації

Вакцинні препарати, (n=11)	<i>P.aeruginosa</i>		
	Титри антитіл, (max)	Частота max титру в групі, %	Титри антитіл, (серед. \pm 0,5)
УФІВ	1:640	70	1:621
ТІВ	1:320	50	1:258
Контроль	1:10	10	1:1

УФІВ показала середній титр 1:621 проти 1:258 титру препарату порівняння – вакцини, інактивованої термічним способом. Таким чином, випробування імуногенності УФІВ довели її превалюючу ефективність стосовно продукції специфічних імуноглобулінів на збудник *P.aeruginosa*.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Proteolytic activation of the 1918 influenza virus hemagglutinin / Caipan C., Kobasa D. et al. *J. of virol.* 2009. Vol. 83. P. 3200–3211.
2. US Centers for disease Control and Prevention. Interim guidance for infection control for care of patients with confirmed or suspected novel influenza. http://www.cdc.gov/h1n1flu/guidelines_infections-control.htm.
3. Who.int/crs/disease/swineflu/notes/briefing20091222/en/index.html.

TECHNICAL SCIENCES

УДК 664.1-047.37:551.510.42

АНАЛІЗ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АЕРОІОНІЗАЦІЇ

Крот Ольга Петрівна

докт. техн. наук, доцент

Косенко Наталія Олексіївна

Левашова Юлія Станіславівна

канд. техн. наук, доцент

Лебедєва Олена Сергіївна

канд. техн. наук

Строгіна Тетяна Станіславівна

завідувач навчальною лабораторією

Крот Олександр Юлійович

д.т.н., професор

Харківський національний університет

будівництва та архітектури

м. Харків, Україна

Анотація: перебування працівників в умовах аероіонного дискомфорту тягне за собою підвищену стомлюваність, зниження уваги, швидкості зорових і слухових реакцій, тощо. В підсумку, це може призвести до погіршення самопочуття та виникнення нещасних випадків.

Ключові слова: аероіони, іонізатор, лічильник іонів, штучна іонізація повітря, комп'ютерезоване робоче місце.

На сьогодні значно зросла кількість робочих місць, обладнаних електронно-обчислювальними машинами, відеодисплейними терміналами, офісною технікою. При використанні даного обладнання оператори і обслуговуючий персонал піддаються впливу цілого ряду небезпечних та

шкідливих виробничих факторів, одним з яких є підвищена чи знижена іонізація повітря в робочому просторі приміщення.

Перебування працівників в умовах аероіонного дискомфорту тягне за собою підвищену стомлюваність, зниження уваги, швидкості зорових і слухових реакцій, тощо. В підсумку, це може призвести до погіршення самопочуття та виникнення нещасних випадків.

На даний момент найбільш часто вживаним способом для створення та підтримки оптимального аероіонного складу повітряного середовища в приміщеннях є штучна іонізація повітря.

Робота присвячена актуальній проблемі – перебування людей в умовах аероіонного дискомфорту. Іонізація повітря відноситься до шкідливих виробничих факторів, тому в повітрі приміщень з комп'ютеризованими робочими місцями повинен бути дотриманий певний інтервал концентрацій аероіонів, відхилення від якого створює загрозу здоров'ю людини. Перебування працівників в умовах аероіонного дискомфорту тягне за собою підвищену стомлюваність, зниження уваги, швидкості зорових і слухових реакцій, що може призвести до погіршення самопочуття та виникнення нещасних випадків. У природних умовах утворення аероіонів відбувається за рахунок процесу іонізації кисню і газів, що входять до складу повітря, під дією природного іонізуючого випромінювання [1, 4, 6]. Однак, в даний час в своїй повсякденній діяльності більшість жителів міст і мегаполісів проводять до 90% свого часу в закритому приміщенні (офіс, виробництво, квартира, транспорт, розважальні та торговельні центри), тобто в штучному середовищі існування. При цьому повітря в замкнутому середовищі приміщень, особливо в умовах порушеного екологічного балансу, властивого великим урбанізованим містам, відрізняється високим рівнем забруднення, зокрема, запиленості, і недостатньою кількістю кисню [2, 3]. Крім цього, при обробці і меблюванню виробничих і офісних приміщень досить часто використовуються синтетичні матеріали, здатні накопичувати електричний заряд, а також виділяти різні речовини в процесі своєї експлуатації. Як в офісних, так в виробничих приміщеннях, як правило,

розташовується електричне обладнання, екрани телевізорів, моніторів комп'ютерів, різна оргтехніка тощо. Приміщення різного призначення можуть бути обладнані системами примусової вентиляції, очищення, кондиціонування повітря. Пил у вигляді аерозолів, що знаходиться в закритому приміщенні, є засобом переміщення для вірусів, бактерій, хвороботворних мікробів, пилових кліщів. Нарешті, сама людина є джерелом лише позитивних іонів. Все це викликає аероіонний дисбаланс, або ж велике перевищення іонів позитивної полярності [9, 10, 15].

Як показано значним числом вчених [2-10], невідповідність іонного режиму нормативним вимогам в повітрі може викликати різні захворювання дихальних шляхів, центральної і периферичної нервової і ендокринної системи; зниження здатності до відновлення сил і стійкості до інфекцій і алергії; розбалансування окисно-відновлювальних процесів в тканинах людини і ослаблення захисних сил організму, чинити негативний вплив на склад і фізико-хімічні властивості крові і загальний обмін речовин людини, приводити до зниження опору до стресів, підвищених втомлюваності, млявості, зниження швидкості зорових і слухових реакцій і як наслідок, зниження уваги і працездатності, що, в свою чергу, може бути причиною нещасних випадків.

У той час як недостатність легких негативних іонів вкрай негативно позначається на окисно-відновних процесах в організмі людини, на стані імунної системи, аероіони кисню благотворно впливають на стан нервової системи, кров'яний тиск, тканинне дихання, обмін речовин, на фізико-хімічні властивості крові, співвідношення білкових фракцій плазми, кровотворення, цукор крові, електрокінетичний потенціал еритроцитів, мітогенетичні режим тканин, ізоелектричної точки тканинних колоїдів. Така дія легких негативних аероіонів А. Л. Чижевський пояснює тим, що вони впливають на основні електрообмінні і фізико-хімічні процеси в людському організмі, нормалізує їх інтенсивність. Активне поліпшення повітряного середовища в житлових, робочих і громадських приміщеннях шляхом збагачення повітря аероіонами кисню може істотно підвищити працездатність, зменшити стомлюваність,

поліпшити здоров'я [3, 6, 7]. Наприклад, як показали результати досліджень, проведені в період з 1973 по 1987 рік на підприємствах поліграфічної промисловості, застосування аероіонізації призвело до підвищення працездатності персоналу, зниження захворюваності, підвищення продуктивності праці.

Також в роботі [15] наведені дані за результатами клінічних досліджень, проведених у 2000 році за завданням Науково-екологічного центру ім. А. Л. Чижевського серед операторів ПЕОМ. Відзначено, що в результаті застосування аероіонізації спостерігалось зниження стомлюваності і підвищення функціональної активності на 17,4%; на 33% зросла швидкість реагування до змін ситуації на екрані; сприйняття і запам'ятовування інформації підвищився на 46%.

Таким чином, створення і підтримання належного аероіонного режиму в приміщеннях з комп'ютеризованими робочими місцями є важливим завданням, оскільки сприяє збереженню здоров'я і працездатності людини.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні задачі:- аналіз існуючих засобів генерації аероіонів і засобів контролю аероіонного режиму в приміщеннях;- гігієнічна оцінка умов праці при аероіонізації;- проведені експериментальні дослідження учбових аудиторій - зроблений аналіз одержаних результатів;- рекомендації, щодо впровадити результатів досліджень на виробництві.

Для досягнення мети і вирішення поставлених задач в роботі використано теоретичні методи, що включають аналіз науково-технічної та нормативно-правової літератури з питань забезпечення аероіонного режиму в приміщеннях та методи емпіричного дослідження: спостереження, експеримент, вимірювання, порівняння, оцінка і прогноз параметрів аероіонного режиму в приміщеннях.

В даний час активно застосовується штучна іонізація повітря, яка може бути здійснена двома шляхами: подачею іонізованого повітря або установкою іонізатора безпосередньо всередині приміщення.

Отримання аероіонів в аероіонізаторі може бути здійснено різними способами, і в залежності від фізичного процесу, використовуваного для отримання аероіонів, аероіонізатори можна класифікувати наступним чином : термоелектронні (плазмові); радіоізотопні; фотоелектричні (ультрафіолетові); гідродинамічні, електричні (високовольтні, коронні) і комбіновані.

До безперечних переваг сучасних іонізаторів слід віднести порівняно невеликі габарити, легку вагу, транспортабельність, простоту обслуговування. Разом з тим, дані про продуктивність іонізатора наводяться на відстані 1 м від нього, немає можливості автоматичного регулювання емісії іонів, зарубіжні іонізатори відрізняються високої вартістю приладів.

На практиці вкрай важливо знати не тільки параметри джерел іонізації, а й параметри аероіонного режиму в приміщенні. Головне питання - якою буде концентрація іонів в робочій зоні, і зокрема, в зоні розташування органів дихання працівника.

Одним з підходів до визначення концентрації аероіонів на робочих місцях є застосування лічильників іонів.

Всі існуючі пристрої вимірювання концентрації аероіонів можна класифікувати на спектрометри, реєстратори аероіонів і власне лічильники аероіонів. Для вимірювання концентрації аероіонів в лічильниках аероіонів використовують, як правило, аспіраційний метод або метод відкритого колектора [2, 4, 5].

У деяких випадках для розрахунку параметрів аероіонного режиму використовуються графоаналитичні методи, які побудовані на основі аналізу і обробки даних, отриманих в результаті експерименту. Однак, при моделюванні аероіонного режиму графоаналитичні моделі використовуються рідко, що пов'язано зі складністю розрахунку процесу поширення аероіонів в приміщенні, де знаходиться обладнання, меблі, тощо, що впливають на аеродинаміку повітряних потоків.

Для оцінки аераційного режиму в приміщеннях часто використовують аналітичні моделі. Переваги аналітичних моделей наступні: можливість обліку

основних фізичних параметрів, таких як швидкість, дифузія, інтенсивність емісії іонів; швидкий розрахунок; зручність для програмування.

Як недоліки моделей даного класу необхідно виділити наступні: відсутність можливості визначення концентраційного поля аероіонів в приміщеннях і в робочих зонах; відсутність обліку впливу меблів, обладнання, різних перешкод, розташованих в приміщенні на процес розсіювання аероіонів; відсутність можливості обліку місць розташування джерел іонізації в приміщенні.

За кордоном, для розрахунку концентрації іонів досить широко використовуються нуль-мірні (балансові) моделі. Безперечними перевагами даних моделей є: можливість швидкого розрахунку; можливість врахування деяких важливих параметрів модельованого процесу (параметри повітрообміну, параметри процесу взаємодії іонів різної полярності один з одним і з частинками пилу); достатня для інженерних задач точність розрахунку.

Разом з тим, слід зазначити деякі недоліки даних моделей: немає можливості обліку аеродинаміки повітряних потоків в приміщенні; немає обліку впливу різних перешкод (меблів, обладнання тощо) на процес розсіювання аероіонів в приміщенні; немає можливості обліку місця розташування іонізатора в приміщенні; модель дає прогнозне значення концентрації аероіонів не в самому приміщенні, а на виході з нього.

Новим поколінням моделей в цій сфері є CFD моделі. До переваг CFD моделей можна віднести наступні: можливість відтворення в моделі великий деталізації приміщення, майже еквівалентної фізичного експерименту (облік столів, стільців, стелажів, їх розмірів і форми і т.д.); можливість визначення концентрації іонів в будь-якій цікавить області в приміщенні (над стільцем, під столом і т.д.); значно менший час на проведення обчислювального експерименту, ніж на постановку і проведення фізичного експерименту, що, відповідно призводить до менших економічних витрат; зручність для аналізу отриманих результатів.

Однак, слід зазначити такі недоліки CFD моделей: потрібна висока

кваліфікація користування для проведення CFD експерименту; в ряді випадків розрахунок одного варіанта завдання на базі рівнянь Нав'є-Стокса вимагає кілька діб машинного часу; в даний час відсутня універсальна модель турбулентності, що залишає відкритою проблему обґрунтування конкретної моделі турбулентності для конкретних завдань переносу аероіонів в приміщеннях.

Таким чином, на основі аналітичного огляду існуючих методів і моделей для прогнозу аероіонного режиму в приміщеннях можна зробити наступні висновки:

1. Існуючі статистичні моделі або моделі, засновані на аналітичному рішенні одновимірного рівняння масопереносу не дозволяють отримувати прогнозну інформацію про параметрах аероіонного режиму в приміщенні або на робочому місці з урахуванням форми приміщення, його геометричних характеристик, наявності меблів і т.і.

2. Застосування CFD моделювання вимагає використання потужних комп'ютерів і великих витрат комп'ютерного часу при практичній реалізації моделі. Тому моделі даного класу ще не можуть бути повсякденним інструментом вирішення прогнозних завдань, пов'язаних з вивченням аероіонного режиму в приміщеннях.

3. Візуалізація концентраційного поля в приміщеннях, в робочих зонах, в місці розташування органів дихання і т.д., дозволяє приймати раціональні рішення щодо поліпшення параметрів повітряного середовища в цілому і аероіонного режиму зокрема.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Державні санітарні норми та правила «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу», затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України N 248 від 08 квітня 2014 року.

2. Санітарно-гігієнічні норми допустимих рівнів іонізації повітря

виробничих та громадських приміщень: ДНАОП 0.03-3.06-80 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dnaop.com/html/2296/doc-ГН_2152-80

3. Лившиц М. Н. Аэроионификация: Практическое применение / М. Н. Лившиц. – Москва: Стройиздат, 1990. – 168 с.

4. Черный К. А. Современное представление о природе аэроионов и их классификация / К. А. Черный // Безопасность жизнедеятельности. – 2011. – № 7 (127). – С. 15 – 20.

5. Чураков А. Я. Визначення однакової концентрації аероіонів в робочій зоні / А. Я. Чураков, О. В. Сторокань // Энергосбережение, энергетика, энергоаудит. – Харків: НТУ ХПИ, 2010. – №9. – С. 57 – 60.

6. Черный К. А. Развитие методов оценки и коррекции аэроионного состава воздуха рабочей зоны в целях снижения психофизиологической нагрузки работников / К. А. Черный // Известия Южного Федерального университета. Технические науки. – 2012. – № 9(134). – С. 50 – 55.

7. Israel H. Atmospheric Electricity // Israel Program for Scientific Translations. – Jerusalem. – 1973. – V. 1. – 317 p.

8. Бабич Н. И. Проблемы аэроионификации при создании рационального микроклимата в помещениях с персональными компьютерами / Н. И. Бабич, В. Г. Панов, С. Г. Антошук, Л. Ф. Бурдика // Электромашинобудування та електрообладнання. – 2009. – Вип. 74. – 41 – 47.

9. Бакланова А. В. Поиск возможности снижения риска профзаболеваний и повышения продуктивности в процессе обучения путем применения аэроионизации / А. В. Бакланова, В. И. Гаршин, Е. В. Егорушкин // Современная наука: актуальные проблемы и пути их решения. – 2015. – №3(16).

10. Коваленко О. В. Гігієнічні критерії оптимізації іонізованості повітря приміщень багатофункціональних житлових комплексів / О. В. Коваленко, В. Я. Акіменко // Гігієна населених місць. – 2007. – Вип. 49. – С. 198 – 211.

11. Коваленко О. В. Гігієнічні проблеми оптимізації іонізованості повітряного середовища житлових і громадських будинків / О. В. Коваленко,

В. Я. Акіменко, О. М. Кулішов // Гігієна населених місць. – 2011. – №57. С. 244 - 253.

12. Малышева А. Г. Аналитические аспекты гигиенической оценки ионизации воздухообщественных помещений А.Г. Малышева, С. Гуськов, Н.Ю. Козлова, Ю. Д. Губернский, Е. Г. Растянников, А.А. Беззубов // Гигиена и санитария. – 2006. – № 4. – С. 32 – 37.

13. Минх А. А. Ионизация воздуха и ее гигиеническое значение А.А. Минх. – 2-е изд. – Москва: Медгиз, 1963. – 352 с.

14. Чижевский А. Л. Аэроионификация в народном хозяйстве / А. Л. Чижевский. – 2-е изд., сокр. – Москва: Стройиздат, 1989. – 488 с.

15. Чижевский А. Л. Краткое руководство по применению ионизированного воздуха в промышленности, сельском хозяйстве и в медицине: метод. указания при пользовании аэроионификационными установками «Союзсантехники» / А. Л. Чижевский // Журнал русской физической мысли. – 1991. – № 2. – С. 42–60.

**ДЕЛІГНІФІКАЦІЯ ПШЕНИЧНОЇ СОЛОМИ В ТЕХНОЛОГІЇ
ОТРИМАННЯ БІОЕТАНОЛУ МЕТОДОМ
ДИСКРЕТНО - ІМПУЛЬСНОГО ВВЕДЕННЯ ЕНЕРГІЇ**

Ободович Олександр Миколайович,

Д. Т. Н., ст. н. співр.

Сидоренко Віталій Володимирович,

К. Т. Н.

Переяславцева Олена Олександрівна,

К. Т. Н., ст. н. співр.

Чернявський Костянтин Євгенович

К. ф-м. н.

Хоменко Валентина Олексіївна

гол. констр

Інститут технічної теплофізики НАН України

м. Київ, Україна

Анотація: Досліджено ступінь делігніфікації пшеничної соломи на етапі попередньої підготовки її до гідролізу в технології отримання біоетанолу.

Результати проведених експериментальних досліджень показали, що при обробці водної дисперсії соломи в роторно-пульсаційному апараті ця сировина за певний проміжок часу нагрівається до температури, при якій забезпечується інтенсивне вивільнення лігніну. Отримані за результатами досліджень зміни у часі температури водної дисперсії соломи при її обробці в роторно-пульсаційному апараті вказують на можливість застосування роторно-пульсаційних апаратів для розігріву сировини, призначеної для гідролізу, замість використання зовнішніх джерел енергії. Визначено, що зміна гідромодулю призводить до збільшення виходу лігніну.

Ключові слова: біоетанол, пшенична солома, попередня підготовка, делігніфікація, роторно-пульсаційний апарат.

На даний час використання біопалива є одним із інноваційних напрямків

ресурсозбереження та забезпечення енергетичної безпеки України.

Виробництво етанолу в якості добавки до бензину відносно до сировини та відповідних технологій поділяється на три покоління: I - виробляється з продовольчих культур багатих цукром чи крохмалем; II - виробляється з сировини, непридатної для харчового споживання або з лігноцелюлозної біомаси; III - виробляється з водоростей.

Через складну структуру та неподатливу природу лігноцелюлозної біомаси обов'язковим етапом переробки є етап попередньої підготовки її до гідролізу з метою видалення лігніну та геміцелюлози, зниження кристалічності целюлози та збільшення пористості лігноцелюлозних матеріалів.

Серед багатьох методів впливу на лігноцелюлозну сировину під час попередньої підготовки промислово впроваджено декілька: паровий вибух, одно- та двоступенева обробка розбавленими кислотами, обробка аміаком у поєднанні з обробкою парою. Процес лужної попередньої обробки сировини в целюлозно-паперовій промисловості є класичним.

Основними факторами, що визначають ефективність процесу попередньої підготовки, є механічний вплив, температура, тиск, гідравлічний модуль, тривалість процесу, концентрація хімічного агента.

Механічна обробка збільшує площу поверхні, доступну для целюлолітичних ферментів, а подрібнення сировини дозволяє збільшити вихід редукуючих речовин при її гідролізі.

Іншим фактором є температура процесу попередньої обробки. Підвищення температури від 120 до 270 °C призводить до більшої солубілізації геміцелюлози в технології парового вибуху [1], а підвищення температури від 120 до 180 °C - до збільшення вмісту глюкози в прегідролізаті незалежно від концентрації сірчаної кислоти в препараті при підготовці до гідролізу розбавленими кислотами [2]. Серія досліджень з попередньої підготовки пшеничної соломи представлена в [3].

Залежність виходу лігніну від температури та часу обробки пшеничної соломи в автоклаві в 2,5% розчині гідроксиду натрію вивчалися Asghar U, Irfan

М, Iram М та іншими [4]. Результати виявили, що час перебування протягом 90 хв при 121° С сильно впливає на субстрат, досягаючи максимального вмісту целюлози 83%, делігніфікації 81% та вмісту геміцелюлози 10,5%.

Всі вищезгадані способи попередньої обробки лігноцелюлозної сировини до гідролізу проводились із зовнішнім підведенням теплової енергії.

Метою досліджень є ступінь делігніфікації пшеничної соломи та підвищення ефективності попередньої обробки лігноцелюлозної сировини при використанні фізичних ефектів, що відбуваються при русі в'язкої рідини в роторно-пульсаційних апаратах.

Для досягнення поставленої мети необхідно було виконати наступні завдання:

- визначити вплив гідромодулю водної дисперсії соломи пшеничної на ступінь делігніфікації лігноцелюлозної сировини протягом її обробки в роторно-пульсаційному апараті із застосуванням луку в якості реагента;
- визначити вплив температури отриманої дисперсії та її вплив на ступень вивільнення лігніну;

Сировиною для досліджень була пшенична солома із середнім розміром частинок 100 мікрон.

Дослідження проводилися на експериментальній установці, опис та принцип роботи якої наведено в роботі [5].

Наважку соломи в кількості, визначеній умовами експерименту, замочували у двох літрах водопровідної води. Решту води змішували з гідроксидом натрію, в кількості 1 мас %. Отриманим розчином заповнювали приймальну ємність та роторно-пульсаційний апарат. Встановлювали необхідну частоту обертання ротора. Додавали решту води. Запускали двигун. Протягом визначеного часу обробки отримана водна дисперсія соломи циркулювала замкненим контуром – приймальна ємність – роторно-пульсаційний апарат. Проби відбирали через визначені проміжки. Фільтруванням розділяли тверду частину та фільтрат.

Для визначення вмісту лігніну у фільтрат додавали, перемішуючи,

сірчану кислоту до досягнення значення $pH = 2$ для виділення лігніну з розчину, після чого суспензію фільтрували через попередньо зважений паперовий фільтр. Висушений фільтр із залишком лігніну зважували на вагах з точністю 0,001 г [6].

На рис.1 представлено динаміку зміни температури води та суміші в часі в установці зі швидкістю обертання ротору 47,75 об/с при різному співвідношенні тверда речовина/вода.

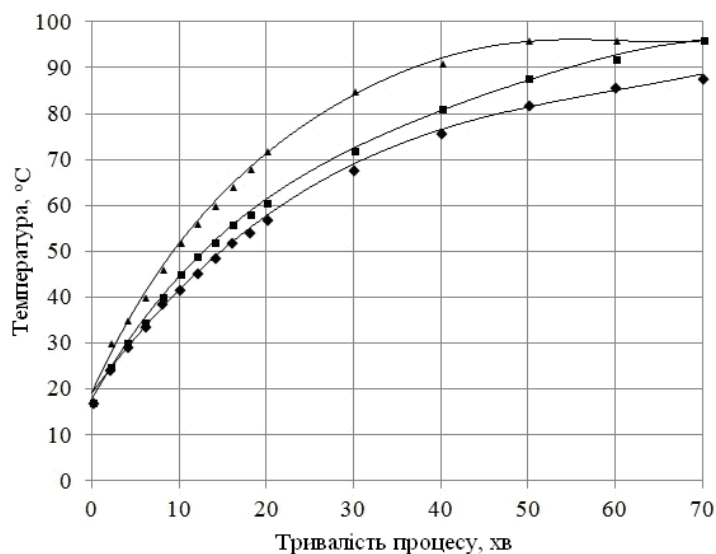


Рис. 1 Динаміка зміни температури водної дисперсії соломи в часі при співвідношенні тверда речовина / вода: ■ - 1:10; ▲ - 1: 5; ♦ - вода. За цих умов обробки зразки брали кожні 10 хв.

З рисунку видно, що при обробці протягом 60 хв. водної дисперсії соломи зі співвідношенням тверда речовина / вода 1:10 її температура підвищується з 20 °C до 87,5 °C. Якщо зазначене співвідношення становить 1:5, то за цей же час водна дисперсія розігрівається до 97,7 °C. Це свідчить про можливість та доцільність застосування для розігріву сировини, призначеної для гідролізу, роторно-пульсаційних апаратів. Дані про кількість вилученого лігніну наведено в таблиці 1.

На підставі даних (табл. 1) можна зробити висновок, що обробка водної суспензії соломи в роторно-пульсаційному апараті дозволяє видаляти до 42% лігніну протягом 70 хв. під атмосферним тиском без зовнішньої подачі теплової енергії.

Таблиця 1

**Залежність кількості лігніну від тривалості обробки при швидкості
обертання ротору 47,75 об / с**

тверда речовина/вода 1:10							
номер досліду	1	2	3	4	5	6	7
тривалість процесу, хв	10	20	30	40	50	60	70
% виходу лігніну	10	18	25	32	38	41	42
тверда речовина/вода 1:5							
% виходу лігніну	18	29	36	45	50	55	58

Зміна гідромодулю водної дисперсії соломи від значення 1:10 до 1:5 призводить до збільшення кількості виділеного лігніну, оскільки температура суміші зростає інтенсивніше.

Подальше збільшення вмісту соломи в суміші призводить до значного споживання енергії та нестабільної роботи для обраної конструкції роторно-пульсаційного апарата.

Підвищення температури середовища, що обробляється в роторно-пульсаційному апараті, здійснюється за рахунок дисипації механічної енергії в робочому об'ємі апарату. Як зазначається в [7], найбільш інтенсивно дисипація відбувається в зазорі між ротором та статором, де найсуттєвіше відбувається деформація швидкості.

За результатами експериментальних досліджень встановлено, що для розігріву водної дисперсії соломи до температури, при якій інтенсивно відбувається вивільнення лігніну, можливе застосування роторно-пульсаційних апаратів без зовнішньої подачі теплової енергії. Визначено, що обробка водної дисперсії соломи у співвідношенні 1:10 за рахунок дисипації енергії протягом 70 хв. призводить до вивільнення 42 % лігніну. Зміна гідромодулю з 1:10 до 1:5 призводить до збільшення процентного виходу лігніну до 58%.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Duff S. J. B., Murray W. D. (1996), Bioconversion of forest products industry waste cellulose to fuel ethanol: A review. Bioresour. Technol., 55, pp. 1-33.

2. Redding Arthur P., Wang Ziyu, Keshwani Deepak R., and Cheng Jay J. (2011), High temperature dilute acid pretreatment of coastal Bermuda grass for enzymatic hydrolysis. *Biological Systems Engineering: Papers and Publications*, 204, pp, 1415-1424.
3. Zheng Q., Zhou T., Wang Y. et al. (2018), Pretreatment of wheat straw leads to structural changes and improved enzymatic hydrolysis. *Scientific Reports*, 8(1).1321 doi:10.1038/s41598-018-19517-5
4. Asghar, U., Irfan, M., Iram, M., et al. (2015), Effect of alkaline pretreatment on delignification of wheat straw. *Nat Prod Res.*9(2), pp. 125-131. doi:10.1080/14786419.2014.964712
5. Larysa A. Sablii, Oleksandr M. Obodovych, Vitalii V. Sydorenko, Tamila V. Sheyko (2019), Study of wheat straw delignification in a rotary-pulsation apparatus. *Acta Periodica Technologica*. Vol. 51. pp. 103-111.
6. Оболенская А.В., Ельницкая З.П., Леонович А.А.(1991), Лабораторные работы по химии древесины и целлюлозы: Учебное пособие для ВУЗов, Экология, Москва.
7. Басок Б.И., Давиденко Б.В., Ободович А.Н., Пироженко И.А. (2006), Диссипация энергии в активной зоне роторно-пульсационного аппарата. Доповіді НАН України, 12, С. 81-87.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ КВАЛІФІКОВАНОГО ЕЛЕКТРОННОГО ПІДПISУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ

Сарапіна Альона Ярославівна,

здобувач вищої освіти освітнього ступеня

«Магістр», 2 курс

Ільєнко Анна Вадимівна,

к.т.н., доцент

Прокопенко Олена Володимирівна,

асистент

Національний авіаційний університет

м. Київ, Україна

Анотація: Публікація розкриває питання застосування кваліфікованого електронного підпису для забезпечення цілісності інформації. Розглянуто основні сучасні методи формування та верифікації кваліфікованого електронного підпису. Визначено параметри роботи та механізми виконання таких алгоритмів КЕП. Обґрунтовано як використання електронного підпису впливає на забезпечення цілісності інформації.

Ключові слова: кваліфікований електронний підпис, інформація, RSA, DSA, ECDSA, цілісність.

Вступ. Під поняттям кваліфікованого електронного підпису будемо розуміти сучасний аналог підпису паперових документів ручкою в присутності усіх членів договору.

Завдяки КЕП можна підписувати електронні документи, користуватися електронними послугами, реєструватися на державних порталах. Документи, підписані за допомогою КЕП, мають таку саму юридичну силу, як і звичайні [1].

Метою даної публікації є окреслення теоретичних основ та перспектив застосування кваліфікованого електронного підпису для забезпечення

цілісності інформації.

Основна частина. КЕП використовує криптографічні алгоритми для перевірки автентичності та цілісності цифрових повідомлень і документів. Це гарантує, що вміст повідомлення не змінюється під час передачі, і допомагає подолати проблему підробки цифрових повідомлень.

Є декілька алгоритмів формування та верифікації КЕП: RSA, DSA, EGSA, ESDSA. Кожен з них має свої переваги та недоліки і може бути покращений задля забезпечення вищого рівня захисту інформації.

Кваліфікований електронний підпис створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа[2].

Для накладання КЕП використовують особистий ключ, для його перевірки – відкритий ключ. Ця схема базується на існуванні унікального особистого ключа, який є секретним, та відкритого ключа, який є у вільному доступі для усіх користувачів.

Таким чином КЕП – це електронний підпис, який підтримується кваліфікованим сертифікатом, який надійно ідентифікує користувача та захищає документи від фальсифікації чи підробки.

Кваліфікований електронний підпис має таку саму юридичну силу, як і власноручний підпис, та має презумпцію його відповідності власноручному підпису. Якщо організації ведуть електронний документообіг, підписуючи документи КЕП, їх юридична сила визнається автоматично відповідно до закону №2155-VIII[3].

Використання КЕП надає користувачам наступні переваги:

1. Можливість швидкого підписання угод та документів онлайн;
2. Забезпечення юридичної сили, адже КЕП прирівнюється до звичайного ручного підпису;
3. Забезпечення конфіденційності та цілісності інформації, яка передається. Доступ до неї матиме лише особа, яка знає особистий ключ;
4. Можливість перевірки внесених в документ несанкціонованих змін;

5. Оптимізацію робочого процесу, завдяки діджиталізації.

Використання КЕП не змінює порядку підписання договорів та інших документів, встановленого законом для вчинення правочинів у письмовій формі.

Порядок застосування КЕП органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності визначається Кабінетом Міністрів України[4].

Для використання КЕП потрібно звернутись до кваліфікованого фахівця і пройти процедуру ідентифікації. Створений підпис буде містити актуальні особисті дані і може використовуватись для підписання різного роду документів.

Що стосується повноважень підписання документів. Закон України про електронні довірчі послуги передбачає презумпцію відповідності КЕП власноручному підпису людини. Повноваження ставити підпис від імені юридичної особи прописуються у відповідному документі: статуті підприємства або довіреності. При отриманні КЕП необхідно пред'явити документи, що підтверджують ваше право підпису[5, с.400].

Усі електронні підписи мають деякі загальні переваги, такі як економія часу та надання можливості підписати документ віддалено. Нижче наведено кілька практичних прикладів використання кваліфікованого електронного підпису (КЕП).

1. Підписання електронних договорів або документів, які потребують КЕП. Це може бути щось на зразок договору споживчого кредиту, трудового договору чи податкової декларації.

2. Підписання документів високого ризику/цінності. Навіть якщо документ не вимагає використання КЕП за законом, рекомендується користуватись підписом під час роботи з такими документами як кредитні цінні папери, адже це усуває ризик оскарження умов договору.

3. Підписання документа для підтвердження його походження. У цьому випадку КЕП забезпечує спокій через свою юридичну силу та

можливість гарантувати особу користувача.

4. Підписання комерційних пропозицій. Процеси, які вимагають великої кількості паперів, часто займають багато часу, а це означає, що вони потребують ресурсів і створюють більше можливостей для помилок. Використання КЕП допоможе підвищити надійність процесів.

5. Підписання юридичного дозволу. Передача права юридично діяти від імені підписанта іншій стороні може бути корисною в багатьох ситуаціях. Наприклад, компанія може надати бухгалтеру повноваження здійснювати операції від її імені.

6. Підписання конфіденційних або юридичних документів. Важливі документи, такі як угоди про нерозголошення, угоди про передачу матеріалів та трудові контракти, завжди повинні бути підписані та скріплені печаткою, яка може бути підтверджена.

Для перевірки цілісності та конфіденційності даних або файлів КЕП використовується відкритий ключ. Відкритий ключ не може існувати самотійно, він завжди використовується в парі з особистим ключем. Сертифікат відкритого ключа – це місце, де знаходиться відкритий ключ, який доводить приналежність КЕП певній особі. У Сертифікаті відкритого ключа також зберігаються дані про його власника, а саме його ім'я, реквізити, реєстраційний номер та термін дії Сертифікату відкритого ключа. Сертифікат підписується особистим ключем Центру сертифікації ключів, задля забезпечення цілісності наявної у ньому інформації. На відповідному сайті може бути опубліковано даний Сертифікат відкритого ключа.

При накладанні КЕП на будь-який файл або документ, його вміст ніяк не змінюється, до документу лише додається блок даних, який змінюється, якщо файл буде модифіковано, цей блок – це і є кваліфікований електронний підпис. Створення цього блоку можна розділити на два етапи.

На першому етапі за допомогою криптографічних засобів та алгоритмів створюється відбиток існуючого повідомлення.

Він має наступні властивості:

- довжина відбитку є фіксованою, незалежно від довжини вхідного повідомлення;
- відбиток є унікальним;
- повідомлення неможливо відновити за створеним відбитком.

Якщо зловмисник намагатиметься якось змінити документ, то відбиток документу теж зміниться, а отже при перевірці КЕП це буде видно.

На другому етапі за допомогою криптографічних методів та алгоритмів, а також особистого ключа автора відбиток документа шифрується.

Для того, щоб розшифрувати КЕП і одержати початковий відбиток, який відповідатиме документу, потрібно використовувати Сертифікат відкритого ключа автора.

Робимо висновок, що перший етап призначено для захисту документа від модифікацій сторонніми особами після підписання, а другий етап – для підтвердження авторства документа.

Для того, щоб перевірити кваліфікований електронний підпис сформованого документа, потрібно виконати такі дії:

1. За допомогою криптографічних засобів та алгоритмів потрібно розшифрувати підписаний відбиток і отримати відбиток початкового документа.
2. З одержаного документа необхідно обчислити його відбиток
3. Порівняти відбитки початкового і одержаного документів.

Результат перевірки — одна з відповідей: «вірний»/«невірний».

Висновок. Підводячи підсумки, можна зробити висновок, що при покращенні алгоритму створення та верифікації кваліфікованого електронного підпису, можна значно підвищити його стійкість до загроз, а отже забезпечити цілісність конфіденційної інформації користувача.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Що таке електронний цифровий підпис [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/usi-pitannya-po-e-poslugam/sho-tak-elektronnij-cifrovij-pidpis-ecp>
2. Що таке КЕП [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://wiki-ccs.court.gov.ua/w/Що_таке_КЕП_та_ЕЦП%3F
3. Що таке кваліфікований електронний підпис (КЕП) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://uakey.com.ua/faq/shho-take-kvalifikovaniy-elektronnij-pidpis-kep>
4. Для чого кваліфікований електронний підпис [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <https://dmsu.gov.ua/faq/kep-what-for.html>
5. Про електронні довірчі послуги [Текст]: Закон України № 2155-VIII від 01 серпня 2022 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – №45. – Ст. 400

ЗНИЖЕННЯ МЕХАНІЧНИХ ВТРАТ В ЗУБЧАСТОМУ ЗЧЕПЛЕННІ ЗА РАХУНОК МОДИФІКАЦІЇ ТРАНСМІСІЙНОЇ ОЛИВИ

Туриця Юлія Олександрівна,

доцент

Косенко Максим Ігоревич,

аспірант

Національний транспортний університет

м. Київ, Україна

Вступ./Introduction. Про механічні втрати в машині часто судять не по абсолютній величині втраченої роботи (шкідливих опорів), а по відношенню її величини до роботи рушійних сил, які інакше називають ще роботою, що затрачена. Це відношення $A_{\text{пот}}/A_{\text{дв}}$ прийнято позначати через φ і називати коефіцієнтом втрат машини.

Чим менше в машині робота тертя, чим менше її коефіцієнт втрати, тим машина в механічному відношенні більш досконала і тим більше в ній робота рушійних сил (або затрачена робота) наблизатиметься до роботи корисного опору (або до одержаної роботи). Разом з тим в цьому випадку говорять, що машина працюватиме з великою корисною дією [1]. У розрахунках енерговтрат, зносостійкості, динамічних характеристик механізмів істотне значення має правильне врахування сил тертя. Коефіцієнт тертя залежить від великого числа чинників, тому прийняття його в розрахунках постійною величиною може привести до значних погрешностей результату.

У даний час точно встановлено, що коефіцієнт тертя в рівній мірі залежить від наступних чинників:

- матеріалу тіл тертя і характеру мастила, плівки, що є на поверхні;
- конструкції фрикційного сполучення: розміру поверхні, геометричного контура, в основному від відношення площ тертя контактуючих деталей - коефіцієнта взаємного перекриття;
- коефіцієнт тертя є складною функцією умов роботи пари тертя:

наявність або відсутність граничної змащувальної плівки, величини контурного (фактичного) тиску, механічних властивостей матеріалів, шорсткості їх поверхонь.

Чавуни, завдяки наявності в структурі графіту, характеризуються рядом експлуатаційних властивостей, не властивих сталі або перевершуючих її властивості. До них слід віднести антифрикційні властивості і стабільність коефіцієнта тертя чавуну (по сталі), як фрикційного матеріалу, високі демпфуючі властивості, більш високу теплопровідність чавунів з пластинчастим графітом і ін. Тому є ряд умов роботи деталей, де чавун має істотні переваги перед сталлю, де заміна його на сталь або неможлива або економічно недоцільна.

Чавуни марок СЧ 21, СЧ 24 і модифіковані чавуни СЧ 28, СЧ 32, а також високоміцні чавуни з шароподібним графітом широко застосовуються замість сталі для тихохідних передач, особливо коли вони не обмежені заданими габаритами [2].

Мета роботи/ Objective Метою дослідження є зниження тертя і підвищення противозадирної стійкості зубчатих передач в редукторах за допомогою застосування антифрикційних добавок в трансмісійну оливу.

Випробування на схоплювання в даній парі проводилися по схемі «ролик - колодка» на машині тертя СМЦ-2.

Матеріали і методи/ Materials and methods В якості зразка, який обертається, застосовувалися ролики, виготовлені за технологічними стандартами на виготовлення зубчатих коліс із сталі 40Х з подальшою термічною обробкою. Діаметр виготовлених роликів відповідав Ø50 мм. Твердість зразка 36 – 42 HRC. Як нерухомий зразок застосовувалися фрагменти з сірого чавуну (СЧ 21), оброблені під відповідні розміри.

Навантаження під час експерименту збільшували від 0,5 МПа східчасто на величину рівну 0,5 МПа до моменту настання процесу схоплювання поверхонь, який визначався різким підвищенням моменту тертя і температури.

Час прироблення на кожному ступені дорівнював дванадцяти хвилинам, а

потім навантаження знову збільшувалося на 0,5 МПа.

В якості змащувального матеріалу використовувалась мінеральна всесезонна трансмісійна олива ТАД-17і, що відповідає експлуатаційному класу по API GL – 5, в'язкісному SAE 85W-90.

Результати і обговорення/Results and discussion

В експерименті були відібрані добавки чотирьох типів:

- ТСКВ – 100, геомодифікатор:

Для отримання необхідного ефекту від вживання геомодифікатора повинне відбутися його руйнування. Після розкладання геомодифікатора в очищену зону тертя разом з каталізатором відбувається впровадження його керамічних і металокерамічних частинок (фибрил). В процесі подальшої роботи на поверхнях тертя формується органо-металло-керамічне покриття, що частково відновлює дефекти поверхні тертя і володіє високими антифрикційними і протизносними властивостями.

- RVS (металоплакуюча композиція):

Механізм їх дії полягає в металоплакируванні поверхонь тертя, внаслідок осадження металевих компонентів, що входять до складу реметалізаторів в зваженому або іонному вигляді. При цьому частково відновлюються мікрodefekти, знижується коефіцієнт тертя, значно підвищується зносостійкість плакированих поверхонь і т.д.

- SMT2, кондиціонер металу.

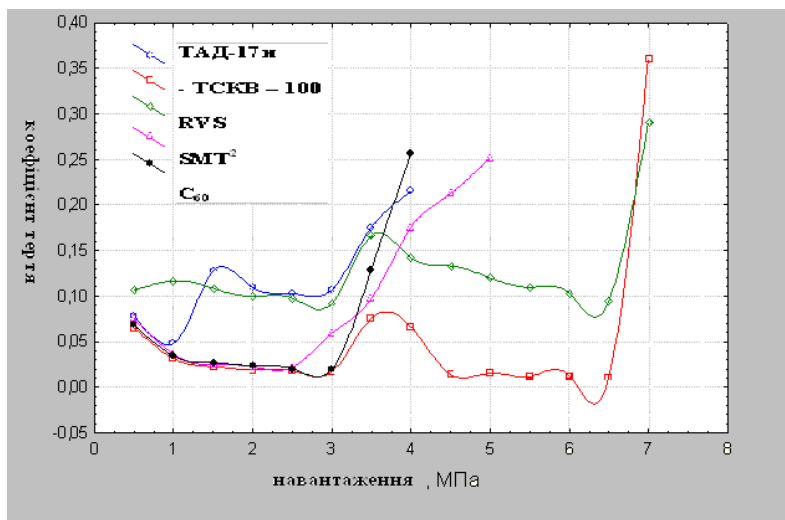
Кондиціонування металу полягає в додатковому пластифікуванні поверхонь тертя і формуванні на них самого тоншого шару, по властивостям близького до сервовитної плівки, характерної для ефекту беззносності.

- Атомарний асемблер (фуллерен C₆₀).

Містить палеоструктурні форми природних матеріалів, компоненти у вигляді фуллеренів, створюючи металокераміку. Фуллерен є новою формою вуглецю по суті. Молекула C₆₀ містить фрагменти з п'ятикратною симетрією (пентагони). Молекула фуллерена є органічною молекулою, а кристал, утворений такими молекулами (фуллерит), - це молекулярний кристал, що є

зв'язуючою ланкою між органічною і неорганічною речовиною.

Результати випробувань представлені на рис.1.



**Рис. 1. Залежність коефіцієнту тертя від навантаження при роботі
спряження СЧ – 40Х з різноманітними домішками**

З представленого графіка (рис. 1) видно, що застосування спеціальних добавок в трансмісійну оливу з метою пониження коефіцієнта тертя (тобто пониження механічних втрат) і підвищення працездатності спряження в парі тертя СЧ - Сталь 40Х не завжди приносить бажаний результат.

При введенні в трансмісійну оливу добавки RVS коефіцієнт тертя практично ідентичний коефіцієнту тертя при роботі на оливі без добавки протягом 1,5 години. Далі коефіцієнт тертя майже не змінювався до моменту схоплювання. Треба відзначити, що при цьому навантаження схоплювання при вживанні цієї добавки збільшилося в 1,75 раз.

При введенні в трансмісійну оливу добавки TCKB – 100, фуллерену C₆₀, SMT² зменшує коефіцієнт тертя в порівнянні з базовим значенням (чиста олива без добавки) в 1,1 - 2 рази. Але збільшення навантаження схоплювання у цих добавок різне.

Висновки./Conclusions. Значення навантаження схоплювання при внесенні змащувальної композиції фуллерена C₆₀ ідентичне значенню навантаження схоплювання при роботі спряження на оливі без добавки і склало 4 МПа. Значення навантаження схоплювання при внесенні добавки SMT² збільшилось в 1,2 рази. При внесенні добавки TCKB – 100 – в 1,75 раз.

Таким чином, при внесенні в трансмісійну оливу антифрикційних добавок дозволяє знизити значення коефіцієнту тертя і температури в зоні контакту робочих поверхонь і підвищити навантаження схоплювання пари тертя Чавун - Сталь.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ./ BIBLIOGRAPHY.

1. Розенберг Ю. А. Влияние смазочных масел на долговечность и надежность машин. Ю. А.Розенберг, - М., Машиностроение, 1970г. – 235 с.
2. Хільчевський В.В. Матеріалознавство і технологія конструкційних матеріалів / В. В. Хільчевський, Кондратюк С. Є., Степаненко В. О., Лопатько К. Г. — К.: «Либідь», 2002р. 104с.

**ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ І ОБМЕЖЕНЬ
СТЕКУ ПРОТОКОЛІВ TCP/IP У ЗАСТОСУВАННЯХ
ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ**

Уваров Богдан Миколайович

здобувач освітньо-наукового ступеня магістр
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку
м. Одеса, Україна

Анотація: Стаття присвячена проблемі надлишковості протоколів стеку TCP/IP при передачі пакетів даних малої довжини в мережах Інтернету Речей. Проаналізовано технічні вимоги, особливості і проблеми у типових застосуваннях Інтернету Речей.

Ключові слова: Інтернет Речей, стек TCP/IP, застосування реального часу, надлишковість протокола.

Зазвичай, згадуючи Інтернет речей, люди говорять про розумні розетки, кавоварки, замки та інші корисні, але не особливо масштабні речі. Так, чайник, який автоматично кип'ятить воду відразу після вашого пробудження – частина інтернету речей, але це лише крихітна його складова. Інтернет речей (Internet of Things, IoT) - це комплексне поняття, що має на увазі під собою екосистему пристроїв, підключених до мережі. Це можуть бути представники будь-якої звичної техніки, які виходять в інтернет та взаємодіють один з одним.

IoT-технології використовуються у величезній кількості сфер. Зокрема, від них багато в чому залежить інфраструктура сучасної промисловості та фермерства. Також IoT-технології виглядають перспективним напрямком розвитку системи «розумного міста» та інших схожих проєктів. Інтернет речей допомагає автоматизувати безліч процесів. Наприклад, процес спостереження за тим, як ведеться робота на полях, яким є стан обладнання на підприємстві, наскільки наповнені сміттєві баки у дворі тощо. Також на основі спостережень

розумні пристрої можуть виконувати ті чи інші дії, наприклад, автоматично викликати ремонтну службу, якщо якесь обладнання виходить з ладу.

Від крихітних датчиків до величезних машин, Інтернет речей (IoT) та індустріальний Інтернет речей (M2M – machine-to-machine) розширюються на великій швидкості. Так в Intel порахували, що 10 років тому було лише 2 мільярди смарт-об'єктів, пов'язаних з бездротовим світом, а IDC оцінили кількість підключених пристроїв до 2020 року вже 200 мільярдів. Інтернет речей надає широкий вплив на професійне та особисте життя людини. Інтернет речей надає широкий вплив на професійне та особисте життя людини. Технологія IoT дозволяє машинам виконувати більш важку роботу та виснажливі завдання, а також підвищувати рівень благополуччя, продуктивності та комфорту життя.

Наприклад, розумні пристрої можуть повністю змінити ранковий розпорядок. Після натискання кнопки повтору будильник автоматично ввімкне кавомашину і відкриє жалюзі. Холодильник автоматично виявить продукти та замовить їх із доставкою додому. "Розумна" духовка підкаже меню на день - вона може навіть приготувати попередньо зібрані інгредієнти і переконатися, що обід готовий. Смарт-годинник плануватиме зустрічі, а «розумний» автомобіль автоматично налаштує GPS на зупинку для заправки паливом.

В рекомендаціях ITU Y.2060 [1] Інтернет речей визначається як «Глобальна інфраструктура для інформаційного суспільства, що забезпечує можливість надання більш складних послуг шляхом поєднання один з одним (фізичних та віртуальних) речей на основі існуючих та функціонально сумісних інформаційно-комунікаційних технологій, що розвиваються». При цьому першою в переліку основних характеристик IoT в [1] зазначено те, що будь-яка річ повинна мати можливість приєднання до глобальної інформаційно-комунікаційної інфраструктури. Мережа зв'язку має забезпечувати надійну та ефективну передачу даних, а базою для формування інфраструктури IoT називаються як мережі наступних поколінь NGN, так і традиційні мережі на

базі стеку протоколів TCP/IP.

Оскільки стек TCP/IP спочатку створювався для глобальної мережі Інтернет, він має багато особливостей, які забезпечують йому перевагу перед іншими протоколами, коли йдеться про побудову мереж, що включають глобальні зв'язки. Зокрема, дуже корисною властивістю, завдяки якій цей протокол може застосовуватися у великих мережах, є його здатність фрагментувати пакети. Дійсно, складна складена мережа часто складається з мереж, побудованих за зовсім різними принципами. У кожній із цих мереж може бути встановлена власна величина максимальної довжини одиниці переданих даних (кадру). У такому разі при переході з однієї мережі, що має більшу максимальну довжину кадру, в іншу, з його меншою максимальною довжиною, може виникнути необхідність поділу переданого кадру на кілька частин. Протокол IP стека TCP/IP ефективно розв'язує це завдання. Іншою особливістю технології TCP/IP є гнучка система адресації, що дозволяє більш просто в порівнянні з іншими протоколами аналогічного призначення включати до інтермережі (об'єднаної мережі) мережі інших технологій. Ця властивість також сприяє застосуванню стека TCP/IP для побудови великих гетерогенних (різнорідних) мереж.

Транспортні протоколи стека TCP/IP, що реалізуються в обладнанні користувачів та функціонують поверх протоколу IP, також не забезпечують високої якості обслуговування трафіку, чутливого до затримок. Протокол TCP хоч і гарантує достовірну доставку інформації, але переносить її з непередбачуваними затримками. Протокол UDP, який, як правило, використовується для перенесення інформації в реальному часі, забезпечує менший у порівнянні з протоколом TCP час затримки, але, як і протокол IP, не містить жодних механізмів забезпечення якості обслуговування. Крім того, у самій мережі Інтернет немає жодних механізмів, які підтримують на належному рівні якість передачі в реальному часі. Іншими словами, ні у вузлах IP-мереж, ні в обладнанні користувачів в даний час немає засобів, які забезпечують гарантовану якість обслуговування.

Дедалі більшу частину трафіку в IP-мережах становлять потоки інформації, чутливої до затримок. Максимальна затримка не має перевищувати кількох десятих часток секунди, причому сюди входить час обробки інформації на кінцевої станції. Варіацію затримки також необхідно звести до мінімуму. Крім того, необхідно враховувати, що при стисненні інформації, обмін якої має відбуватися в реальному часі, вона стає більш чутливою до помилок, що виникають при передачі, і їх не можна виправляти шляхом перепиту через необхідність передачі в реальному часі. Телефонна розмова – це інтерактивний процес, який не допускає великих затримок. Відповідно до рекомендації ITU-T G. 114 для більшості абонентів затримка мовного сигналу на 150 мс прийнятна, а на 400 мс - неприпустима.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рекомендації Y.2060. Огляд Інтернету Речей. Червень, 2012. 22 с.
2. Рекомендації ITU-T G.114. Час односторонньої передачі. Травень, 2003.

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

УДК 004.3866:53.05:377.1

ВРАХУВАННЯ ЕКЗОГЕННИХ ФАКТОРІВ ПРИ ВИКОНАННІ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ З ФІЗИКИ ОНЛАЙН

Андрєєва Наталія Олексіївна,

к.т.н., професор

Нафєєв Ровіл Касимович,

к.ф.-м.н., доцент

Капченко Леонід Миколайович,

к пед. н.,

завідувач навчальної лабораторії

Державний університет телекомунікацій

м. Київ, Україна

Аннотация: У статті розглядається вплив екзогенних факторів на успішність при виконанні лабораторних робіт з оптики та фізики твердого тіла у закладах вищої освіти I-IV рівнів акредитації онлайн навчання.

Ключові слова: екзогенні фактори, онлайн заняття, лабораторні роботи, динамічний навчальний контент, когнітивний процес, успішність.

Актуальність теми: На сьогоднішній день попит на дистанційне навчання зростає з кожним роком. Це викликано тим, що все більш стають затребуваними фахівці, які готові працювати та розвивати цифрові технології і бути більш гнучкими, щоб адаптуватися до швидкозмінних умов у світі. Тому, в сфері освіти постійно вводяться інновації, які дозволяють будь-якій людині, витрачаючи мінімальний час, отримувати більшу кількість знань, вивчати та навчатися будь-якій техніці за допомогою дистанційного навчання. Разом з

тим, в Україні, як і у всьому світі в навчальних закладах різного рівня акредитації запроваджується онлайн навчання у зв'язку з можливими надзвичайними обставинами, зокрема такими як стихійні лиха, вимушена міграція, воєнний стан, світова пандемія тощо.

Значна частина педагогічних працівників українських закладів вищої освіти адаптуються до проведення навчання студентів онлайн. Перебуваючи в постійному педагогічному пошуку викладачі власноруч розробляють як сам контент, так і навчальну траєкторію з проведення лекційних та практичних занять. Зокрема, формують необхідний динамічний навчальний контент для проведення лабораторних занять та відповідних експериментальних досліджень “віртуально”. Водночас, значної уваги вони приділяють і когнітивному процесу (викладач – студент).

Важливою складовою ефективної підготовки майбутніх висококваліфікованих спеціалістів сфері телекомунікацій є лабораторні заняття, які відповідно Закону України «Про вищу освіту» у закладах вищої освіти відносяться до одного з основних видів навчальних занять, на яких студенти під керівництвом викладачів проводять натурні, або імітаційні експерименти чи досліди в спеціально обладнаних навчальних лабораторіях з використанням устаткування, пристосованого до умов навчального процесу [1].

В традиційній вітчизняній методиці проведення лабораторних занять, можна виділити кілька етапів:

- 1) Проведення попередньої перевірки готовності студентів до виконання конкретної лабораторної роботи;
- 2) Виконання експериментальної частини лабораторної роботи;
- 3) Оформлення індивідуального звіту виконаної роботи та його захист;
- 4) Оцінювання результатів роботи студента викладачем.

Аналіз останніх публікацій показав, що багато закордонних та вітчизняних вчених приділяють увагу вивченню дистанційного навчання. Розвитку дистанційної освіти присвячені роботи багатьох науковців, таких як: Р. Деллінг, Г. Рамбле, Д. Кіган, М. Сімонсон, М. Мур, А. Кларк, М. Томпсон та

інших. Проблеми моделювання дистанційного навчання висвітлені у працях О. Артющенко, О. Глазунової, В. Олійника, І. Ставицької, О. Рижова, Н. Морзе, моделі організації дистанційного навчання знайшли своє науково-практичне відображення у працях В. М. Монахова, А. Х. Шелепаєвої, О. О. Гагаріна, А. М. Луценка, Л. М. Капченка, С. В. Тищенко. Методи вирішення проблем дистанційного навчання розглянуті І. Брезгуною, О. Курбацким та С. Максимовим, методичні аспекти використання нових інформаційних технологій в освіті досліджували Т. Вороніна, В. Кашицин та О. Молчанова, досвід та перспективи дистанційного навчання у закладах вищої освіти означив І. Тавгень, а комунікативних форм навчання М. Винницький, О. Олійник, проблеми соціально-психологічної адаптації студентів І. М. Соколова та О. С. Юрценюк. Дидактичні основи дистанційного навчання, його сутність, технологію та організацію вивчав О. Андрєєв.

Водночас, незважаючи на стрімко зростаючу кількість публікацій по тематиці дистанційного навчання, спостерігається практична відсутність наукових розвідок стосовно проведення лабораторних занять з фізики у закладах вищої освіти та вплив екзогенних факторів на успішність студентів при їх дистанційному виконанні, наразі практично відсутні.

Матеріали і методи. Проведений аналіз методів та принципів організації навчання онлайн, які використовуються у закладах вищої освіти свідчить, що вони характеризуються наступними ознаками (рис.1).

Ознака	Характеристика
Результативність	визначається з практичної діяльності, моніторингу, контрольних зрізів, використовуючи сумативне й формувальне оцінювання
Універсальність	полягає в можливості використання методу в будь-якому закладі вищої освіти
Оптимальність	передбачає раціональне використання людських, часових, технічних ресурсів
Гнучкість	дає змогу коригувати та адаптувати навчальну методику до конкретних умов

Рис. 1 Основні принципи організації навчання онлайн

При формуванні навчального контенту дистанційного проведення

лабораторних занять на визначеній платформі (забезпечується чітке і систематичне здійснення зворотного зв'язку-діалогізації), авторами запропоновані основні критерії: доступність, зрозумілість, максимально можливе пояснення матеріалу, дозованість матеріалу, налагодження дослідницької роботи, практичного виконання завдань.

У своїх працях Олійник О. В. доводить, що «...сучасний освітній процес пов'язаний з реалізацією двох основних принципів: проблемності та діалогічності.

Наголосимо на діалогізації процесу навчання. Діалог є дієвою формою продуктивної взаємодії тільки в межах змісту, здатного ініціювати активність усіх суб'єктів освітнього процесу. Основна вимога до досліджуваного матеріалу полягає в можливості організації дискусії, діалогу і полілогу з приводу запропонованого змісту. Діалогізація педагогічної взаємодії забезпечує формування емоційно-оцінювального ставлення до змісту освіти... Це такий вплив суб'єкта, який створює умови для взаємодії, основою якого є спілкування» [2]. До основних екзогенних факторів впливаючих на академічну успішність студентів при виконанні лабораторних робіт з оптики та фізики твердого тіла для технічних спеціальностей, які проводяться відповідно до навчальних планів і програм на першому курсі представлені на рис.2.

Екзогенні фактори	
Адаптивність	здатність впоратися з зміною навчального колективу і навчальним навантаженням; відчуттям ворожості з боку викладача, міжособистісною конфліктністю, високою мотивацією
Стабільний зв'язок	система працює за допомогою двох складових: технічної та комунікаційної. Першу складову забезпечує освітня платформа Zoom, а другу – організація взаємодії викладачів зі студентами
Навчальний контент	включає: методичні вказівки щодо виконання роботи; відео з покроковим проведенням експерименту; окремі фрагменти дослідження, індивідуальні параметри практичних вимірювань; критерії оцінювання, тощо

Рис. 2. Екзогенні фактори впливаючи на успішність студентів

Вважається, що основним етапом формування адаптації до навчання у

зкладах вищої освіти є молодші курси, і стійка адаптація наступає на 2-му або 3-му курсі [3, с. 135]. Перехід на “вузівські” форми навчання є найбільш відчутним для студентів першого курсу (труднощі виникають у 70% опитаних), другого (55%) і третього курсу (53%) [4]. Крім того, значно збільшується у порівнянні з офлайн навчанням, складова самостійного навчання.

Серед розмаїття освітніх платформ (Moodle, Google Meet, Discord, Zoom тощо) для проведення дистанційного навчання, зокрема лабораторних робіт з фізики навчальні заклади, здебільшого обирають платформу Zoom. Одним із критеріїв, окрім багатофункціональності і зручності в керуванні платформою є те, що першокурсники вже мають досвід роботи з нею ще зі шкільної лави.

Організація навчальної взаємодії між викладачем та студентом дозволяє приєднувати до навчальних завдань різноманітний контент (у т. ч. власноруч створений викладачем). Викладачі спрямовують студентам необхідний динамічний навчальний контент лабораторного заняття: методичні вказівки щодо виконання роботи; відео з покроковим проведенням експерименту; індивідуальні параметри практичних вимірювань; критерії оцінювання тощо.

При проведенні лабораторних робіт студенти виконують всі вказівки, проводять обрахунки шуканих фізичних величин, їх абсолютні та відносні похибки, акуратні креслення, графіки, малюнки і висновки, оформлюють звіт в письмовому або електронному вигляді. Завершену роботу студенти можуть захистити онлайн, або офлайн, надіславши фото-або відео звіту.

Також зазначається, що: «...комунікативний аспект освітнього процесу передбачає опосередковані та прямі механізми через зміст та форми навчання; комунікації є важливими та необхідними для будь-якої освітньої моделі, водночас вони визнані головними в моделях дистанційної освіти; сучасні мережеві засоби Інтернету створюють нове освітньо-комунікативне середовище для моделей дистанційної освіти, в якому залишається незмінним зміст, новими стають комунікативні форми навчання» [5]. Адаптувавши поради Ф. Дербі [6] та враховуючи вплив екзогенних факторів, які можуть суттєво впливати на успішність студентів, авторами розроблено модель когнітивного процесу

(викладач-студент) (табл.1) при дистанційному проведенні лабораторних робіт з оптики та фізики твердого тіла, та в подальшому сумативного оцінювання результатів роботи, представлена на рис. 3

Дія викладача		Предмет комунікації	Дія студента
Коментування	методичних матеріалів	методичні вказівки щодо виконання Л.Р., зразки протоколів та звітів	Розуміння наданих матеріалів
	надісланого контенту	слайди, фотографії установок, приборів, обладнання, фрагментарних (покрокових) відео	
Пояснення очікувань викладача		правила, способи та вимоги: щодо проведення розрахунків, побудови графіків, креслень при підготовці індивідуального звіту проведеного дослідження / експерименту, умов захисту та критерії оцінювання результатів роботи студента	Розуміння правил, способів та вимог
Поділ етапи	на	окремі етапи дослідження / експерименту. Слайди, фото, короткі відеоролики та онлайн демонстрації	Засвоєння навчального матеріалу
Наведення прикладів		приклади зразкових робіт з поясненням шляхів усунення можливих помилок. Шляхи застосування визначеної фізичної сутності проведених експериментів в майбутньому на підприємстві	Мисленева симуляція процесів. Уявлення навчального матеріалу або досвіду
Створення доброзичливої атмосфери		підготовлені методичні матеріали доступною (не канцелярною) мовою. Знаходження «поруч» зі студентами в процесі онлайн демонстрації експерименту, ввічливе спілкування, доброзичливі відповіді студентам на їхні запитання	Визнання людської атмосфери
Донесення умов		політика академічної доброчесності	Розуміння
Прийом звіту		результати проведеного дослідження /експерименту, підготовлений звіт студента	Звітування
Коментування виставлених оцінок			Уявлення оцінювання

Рис. 3. Когнітивний процес при дистанційному виконанні лабораторних робіт

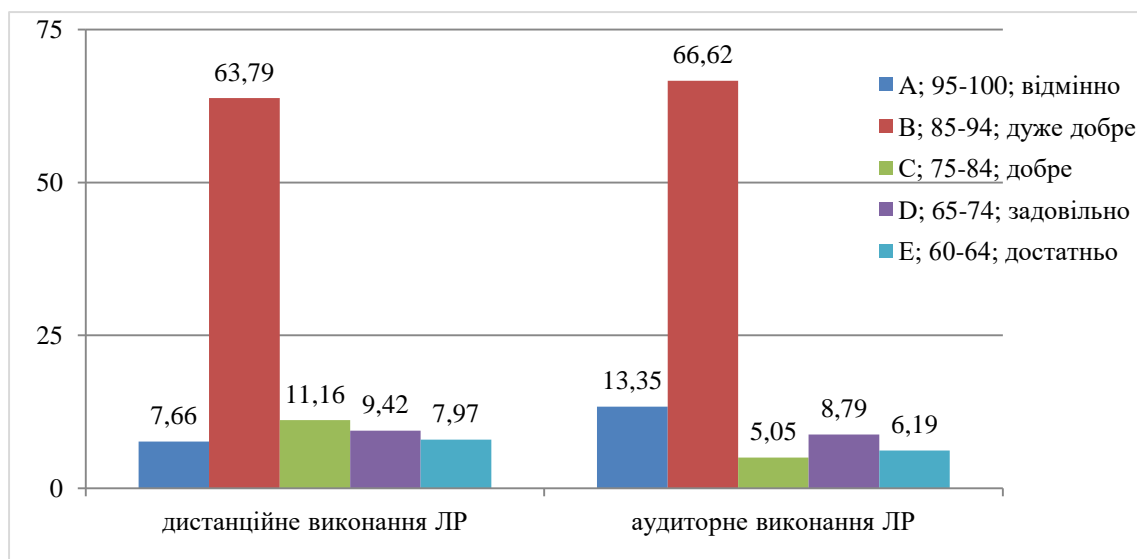
Важливим в цій моделі, на погляд авторів, є дія студента, що забезпечує зворотній зв'язок між викладачем та студентом. Дії студента визначаються:

- розумінням ним наданих матеріалів;
- розумінням правил, способів та вимог;
- засвоєнням навчального матеріалу;
- мисленевою симуляцією процесів. Уявленням навчального матеріалу або досвіду;
- визнанням людської атмосфери;
- звітуванням результатів проведеного дослідження;
- уявленням оцінювання (рис.3).

Авторами проведено дослідження успішності студентів при дистанційному виконанні лабораторних робіт з оптики та фізики твердого тіла у ВНЗ, яке засвідчило доволі значний показник якості знань. Методом статистичного спостереження узагальнено оцінення одним викладачем звітів, виконаних лабораторних робіт, як дистанційно, так і аудиторно. Вибірка склала 1632 звіту студента (власне оцінки успішності). На діаграмі 1 представлена відносна середньостатистична успішність експертів-студентів.

Діаграма 1

**Відносна середньостатистична успішність студентів
(дистанційне, аудиторне навчання)**



Аналіз свідчить, що загальна успішність в обох випадках становить 100 відсотків, натомість якісний показник (А, 95-100, відмінно; В, 85-94, дуже добре; С, 75-84, добре) при дистанційному виконання складає 82,61 відсотка, при виконанні в аудиторії відповідно 85,47 відсотка. Різниця цих показників становить лише 2,86 або 3,3 відсотка.

Висновок. Враховуючи вищезазначене автори стверджують з високою ймовірністю, що завдячуючи ретельно підготовленому викладачами динамічного контенту, адаптивності студентів та стійкого Internet зв'язку для проведення лабораторних робіт з фізики та застосуванню моделі когнітивного процесу (викладач-студент) у закладах вищої освіти можливе дистанційне виконання лабораторних робіт при високій загальній і якісній успішності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Яцура М. М., Гамарник А. М., Рачій Б. І. Інноваційна методика проведення лабораторних занять в умовах кредитно-модульної системи навчання студентів. Фізико-математична освіта. – 2020. Вип. 4 (26). С. 148-152.
2. Олійник О. В. Моделі дистанційного навчання: комунікативний аспект [електронний ресурс] / О. В. Олійник. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats>
3. Юрценюк О. С. Психологічні та соціальні чинники розвитку невротичних розладів у студентів (огляд літератури) / О. С. Юрценюк // Буковинський медичний вісник. – Том 20, №1 (77). – 2016. –С. 236-240
4. Соколова И. М. Методы исследования адаптации студентов / И. М. Соколова. – Харьков, 2001. – 276 с.
5. Воронін А. І. Проблеми когнітивного розвитку студентів у процесі професійного навчання : Наукове видання / А. І. Воронін. – Кривий Ріг: ДВНЗ «КНУ», 2012. – 112 с.
6. Flower Darby. How To Be a Better Online Teacher. URL: <https://www.chronicle.com/interactives/advice-online-teaching?cid=cp234>

PEDAGOGICAL SCIENCES

DEVELOPMENT OF LEARNING CONTENT AND DIDACTIC SYSTEMS IN ENGINEERING TRAINING

Feyzullayev Ramiz Abdulsamed

Senior lecturer

Introduction. The up-to-date condition and prospects of science and production development demand the new standards of the specialists training at the higher educational institutions.

High degree of knowledge renewal, inculcation of the new forms of information processing and its keeping, a wide employment of all means of the computer and advanced technology arouse necessity of the principle changing in technology of an engineering work as well as in content, forms and methods of the specialists training, which will lead to a new style of its thinking formation [1].

Formation of an aptitude for original and creative decision of the whole total combination of the scientific and production tasks in coming specialists is the main problem of theory and methodic of an intensive education system.

The main requirement of the principle consists in adaptation of content of the specialists training and methodic of education to purpose and task of a professional training.

The scheme for content projecting of specialists training of a given profile can be represented by two blocks: working out of requirement to a specialist and content formation of its training. The connection of these blocks depends on the fact that with strict approach to content training formation its obligatory consideration of the up-to-date requirements to a specialist demanded by production.

The general order of content projecting of training consists in the following;

- Working out of the up-to-date requirements to a specialist.

- Working out of training purposes on a given profile of the specialized field.
- Choice of cycles of training content.
- Determination of enumeration of teaching discipline in every cycle.
- Formation of purposes of training according to the teaching disciplines.
- Content projecting of the teaching disciplines.
- Program construction of the specialized field and formation of brand-new curriculum.

Training purposes on education discipline are worked out the basis of requirements to a discipline from the point of view of specialist model, as well as other educational to a disciplines. To the general directions of an intensive training system in the process of work at contents of educational disciplines concert the following ones:

- system of training purposes of an educational discipline, which is formed on the basis of generalized system of professional tasks, training purposes of a specialist and requirements from the side of other educational disciplines, is an initial position in time of the contents working out;
- general principles of conception of intensive training system, which are transformed into the special ones, control a process of work at content of the educational discipline as a whole and by separate phases of this process [2].

On the grounds of formed purposes and adequate content of educational disciplines it is possible to start a project elaboration of the determination of all necessary forms of training to draw up the working program.

Aim. The purpose of the article is the perfection of higher professional engineering training by the designing of methodology on the basis of intensive didactic system theory which are one of the development ways of specialist training in higher school institutions.

Materials and methods. Working program on an educational discipline is drawn up after elaboration of an intensive didactic system (methods, means and forms of training).

Description of requirements to the initial and individual reference of students, which satisfy the tasks of their future training on a subject as a whole, together with a didactical purpose and content of training from a didactical task, which must be worked out during a training process.

Every didactical task requires for its optimum solution a certain technology, which is formed by three other elements of a pedagogical qualification of teacher or the used technical means of training [3].

In this case, it is reflected a stage process of solution of a didactical task at the technology of training.

During projecting of the training technology it is worked out the methods and means of training, which are adequate to the aims and governed nature of cognitive activities, and then, it is established the forms of training within the framework of which the didactical process can be organized.

Taking into consideration all above-stated facts, one can infer that in order to train a specialist in required level it is necessary to project training content and technology, and the, in accordance with the project, to form a school process.

The specialist training content design is based on the intensive training system principles. The main of them is – “The adaptation of specialist training professionalism direction to fundamentality of education” principle. The main provision of that principle is adaptation of training content and methodology to professionalism training objectives and issues [4].

According to the intensive training theory didactic process in high school is implemented in the framework of the education system. The level of the specialist training depends on the adaptation of the education system elements and the system as a whole to modern scientific requirements. In this regard, the adaptation of education system to scientific and technical progress, achievements and requirements was called the training intensification [5]. The training intensification is carried out through the optimization of education system condition to current situation, as well as with the establishment of purposeful training conditions.

The development of training objectives is the basis for the development of

other elements of the education system. The development of training objectives as a whole in qualification scale has enabled the establishment of the specialist model. The approach has been applied to training in terms of activity in the development of the specialist model [6]. So the preference is given to the activity according to the knowledge. Thus the activity defines the preparation as a whole on the qualification and separately the objectives on the subjects. The knowledge is accepted as a mean of preparation and training content, to ensure the objectives. According to the intensive training theory designing of specialist training content of any profile can be submitted in two blocks: the development of the requirements for the specialist and the formation of the specialist training content. The development of the requirements for specialist block includes the establishment of activity model regarding the profession of the specialist that such model should take into account progress prognosis of the specialist activity. On the basis of the model the qualification characteristics should be developed together with the list of professionalism issues.

The training subject objectives from the study subject are developed based on the specialist model, as well as the requirements for that subject by the other study subjects. The study subject content is developed based on the objectives. The methodology suggested for determination of the training objectives has the psychopedagogical and methodological justifications regarding the activity approach. Traditionally, the training objectives are determined through the knowledge and skills. The training objectives in the activity approach are accepted only (practical and research) skills. The knowledge forms scientific content of the training. Primarily, the objectives (skills) are determined. Then the knowledge is defined which is necessary for skills. This knowledge is about the objects, processes and operations which will be operated.

Result and discussion. Analogical approach to determination of totality of necessary methodology of learning shall be applied when we are speaking about other integral methodology of learning. Theory of intensive learning system looking through the learning form as the element of didactic system, considers it derivative of sub system of learning methods and means. The initial element is general didactic

methods of learning that as it was mentioned above, regulates the activities of teacher and learner in designing of a priori didactic system. The methodical recommendations on development of the academic process given in the present work have general didactic direction. They are used for development of the academic process upon any discipline and consecutively, for any group of discipline too. Given recommendation can be laid on the basis of development of different types of activities. But, the type of activities shall be considered not the initial conditions, but as the system derivative from one or some stages of didactic system. For an example it is possible to speak about the lecture activity (lecture in the system of intensive learning) as about the didactic system assigned for solution of tasks of the initial and key stages of learning. Intensive didactic system in the given level of treatment of theory considers that there are only five general didactic methodology of learning: information-receptive, reproductive, problem statement, heuristic and exploratory. Each of stated methodology determines certain structure of interrelated activity of teachers and learners [7]. Learning method can play both determining and promoting role in the arrangement of mastering the content (knowledge, practice of reproductive activity or practice of creative activity). Its selection depends on the character of the content of learning. Thus, it is necessary to use problematic statement of the material, heuristic and exploratory methodology of learning for mastering of the practice of creative activity as principal methodology. Information receptive and reproductive methodology will play a contributing role in this case. Speaking about the problematic lecture as an integral method of learning assigned for solution of the didactic tasks of initial and key stages of learning, it is natural to prefer the method of problematic statement, can be completed by information-receptive, as well as heuristic method.

Conclusion. On the grounds of theory and methods of an intensive education system it is considered the outline of content and didactic systems projecting on specialists training of a given profile the following sequence:

- formation of content of study, it means, selection of the scientific material;

- substation of the system of methodology of education considering the specifics of content of the subject and providing its achievement on the basis of rational combination of activities of teachers and students;
- designing and formation of the set of education means adequately reflecting the scientific content of the discipline and allowing rational system of educational methodology;
- identification of the systematic totality of education forms (sequence of activity types).

REFERENCES

1. V. A. Venikov: "With regard for perspectives of electro-power engineering development." Moscow: bulletin of the higher school, No 4, 1985, p 16-18
2. Collected methodical recommendations on working out of training content and the didactical systems. Edited by A. A. Zolotareva Moscow engineering institute of civil aviation, 1988, p 270.
3. Bespalko V.P, Tatur V.Y. "Methodical providing of on educational specialist's training process" Moscow the higher school, 1989, p 143.
4. Feyzullayev R. A., Cumshudov S. Q. "The design of specialist preparation content in high technical educational institutions". Azerbaijan Technical University, 1995. .43 scientific technical and methodological conference materials, 1995.
5. Feyzullayev R. A., Abdullayev M. Z. "Working out of the Higher educational special methodic on the academic discipline electrical engineering" Azerbaijan Technical University, 48 methodical and Scientific technical conference materials, 2001.
6. Talizina N. F. " The active approach to the establishment of the specialist model". Journal of high school. M., 1986.
7. Ilyasov I. I. "The structure of educational process". Moscow State University, 1986.

DEVELOPMENT OF A TRAINING PROCESS FOR DIFFERENT AGE GROUPS OF VETERAN JUDOKAS

Perebeynos Vladimir

PhD, Honored Worker of Science and Technology, 6th DAN of judo
Sports School Aad van Polanen, Leiden, Netherlands

Pakulin Serhij

Doctor of economic sciences, professor, 6th DAN of judo

Feklistova Inessa

PhD in Economics, Associate Professor

Pakulina Hanna

Postgraduate student

Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture
Kharkov, Ukraine

Abstract: The authors made generalizations on the study of the process of individualization of sports training of veteran judokas at the stage of emerging from the sports of highest achievements.

Key words: judo wrestlers, stage emerging from the sports of highest achievements, training process, physical qualities, morphofunctional indicators, motivation, injuries, interval hypoxic training, age periods of veteran judoists.

In the first section of research «Current state of the problem of building the training process of judo athletes» revealed the question of age groups in wrestling competitions after the emerging from the sports of highest achievements and the characteristics of the individualization of their sports training. The physiological features of individual age groups of veteran athletes and their functional states are presented. The features of injuries of veteran wrestlers during trainings and competitions are determined.

Analysis of literary sources and practical experience of training wrestlers after the emerging from the sports of highest achievements shows that today there is no training system for veteran athletes that provides training and successful performance

at competitions without harm to health.

In this regard, studies are needed to determine the magnitude of the loads (the number of trainings, the use of the volume and direction of loads), the implementation of technical and tactical actions in accordance with the level of motor skills, the use of extra-training factors to improve the performance of veteran wrestlers.

The second section, «Methods and organization of research» presents a list and content of research methods, among which:

1. Theoretical analysis and synthesis of scientific and literary sources, search and use of information in the global computer network Internet.
2. Pedagogical research methods (observation, survey, conversations with coaches and veteran athletes, questioning, timekeeping).
3. Video analysis of competition activities of judoists veterans.
4. Tests using morphofunctional parameters.
5. Tests for determining the indicators of physical preparedness.
6. Method of expert assessments.
7. Pedagogical experiment.
8. Methods of mathematical-statistical processing of the research materials.

Organization of research included four stages of research.

At the first stage (January 2013 - September 2013) carried out a theoretical analysis of the scientific and methodological literature, which resulted in identifying and systematizing the main aspects of the scientific problem in the world of modern scientific data training athletes, formed a working hypothesis of the thesis, supplemented and specified the provisions on the practical significance of the study, confirmed the high relevance clarified topics how to achieve goals and solve tasks.

At the second stage (2013-2014) Factors influencing the exit from sports of the highest achievements of wrestling veterans (except age) were determined. The analysis of injuries inherent in wrestlers is carried out, and measures to reduce it are identified. The dynamics of the manifestation of the physical qualities of wrestling veterans of different age groups (30-34; 35-40; 41-45 years; $n = 12$) were established

using the results in indicators: Cooper test, running 30m, long jump and up jump from the spot , fivefold jump, 200m run, 4x10 m shuttle run, pull ups, 10 pull ups time, run time of 18 throw).

On the third stage (2014-2016) training annual programs were developed for different age groups of judoists veterans, and the experiment tested their effectiveness for participating in competitions and the effect of training loads on the functional state of their body systems. On the basis of the conducted research on the influence of traditional training sessions, training and participation in judo veteran competitions, the main features of the training regime and the combination of training facilities during the one-year macrocycle of athletes of various age groups were identified. The developed training programs were introduced into the training of judo veterans of different age groups: 30-34 years; 35-40; 41-45 by 12 athletes, as a result of which the feasibility of using 3, 4 and 5 one-time training in each age group were determined.

Further studies were aimed at determining the effect of interval hypoxic training and the use of complexes of circular training exercises in the pre-competition training of veteran wrestlers 35-40 years old, as one of the largest groups of athletes. The course of hypoxic normobaric training consisted of 10 sessions that were conducted in 10 series with the additional use of circuit training, which included 5 exercises (jumping in place with tightening the knees to the chest (number of times); lifting a barbell weighing 30 kg to the chest (number of times); hacks of the partner (number of times); lifting the body from the support lying on the hips on a gymnastic horse (number of times); shuttle run 5x10 m (number of times), which were performed at a maximum pace of 15 seconds. Circular training was carried out immediately after the warm-up.

At the fourth stage (2017 – May 2021) the results of the pedagogical experiment were systematized and processed, and conclusions and practical recommendations were formed on the basis of the results of the conducted research, and the acts of implementation and thesis were drawn up.

In a separate line of research «Analysis of the morpho-functional state and

motor qualities of wrestlers-veterans of different age groups after emerging from the sports of highest achievements» presents the factors influencing the way out of sports of the highest achievements of wrestling veterans, including those athletes who have not achieved high results and are more motivated athletes involved in other sports and wrestling and require first of all technical and tactical training.

The risk factors for injuries are identified and a classification of injuries is presented, and the need to estimate the level of injuries in competitions and judo wrestling training among veterans is proved in order to prevent them.

It has been established that the indicators of the morphofunctional state of the wrestlers-veterans decrease after active performances in competitions starting from 30-34 years old, however, significant changes ($p < 0,05$) occur after the age of 41 years [1, c. 74].

Growth and weight indicators of veteran wrestlers have significant ($p < 0,05$) changes in the part of the athletes' body weight, which increases with respect to the optimal: in 30-34 years ($t=2,44$; $p < 0,05$), 35-40 ($t=2,95$; $p < 0,05$) and 41-45 years ($t=2,38$; $p < 0,05$), at the same time, the body length of veterans is significant ($p < 0,05$) does not decrease.

The greatest changes in the indices of the cardiovascular system of veterans were observed in the HR data (30–35 years – $t=2,99$; $p < 0,05$; 36–40 years – $t=4,55$; $p < 0,01$; 41–45 years – $t=5,15$; $p < 0,001$; BP_{syst} ($t=2,77$; $p < 0,05$; $t=3,94$; $t=4,45$; $p < 0,01$, respectively), ANMC ($t=2,90$; $p < 0,05$; $t=3,71$; $t=4,19$ $p < 0,01$, respectively) and AMC (; $t=3,44$; $t=4,40$; $t=4,57$ $p < 0,01$, respectively).

Indicators of the level of manifestation of physical qualities to a greater extent are reduced in the first period of exit from the sport of higher achievements (30-34 years). So, the results in the Cooper test ($t=2,47$; $p < 0,05$), jump up ($t=2,86$; $p < 0,05$), fivefold jump ($t=2,68$; $p < 0,05$), running for 200m ($t=4,40$; $p < 0,001$), shuttle running 4x10 m ($t=2,44$; $p < 0,05$), run time of 18 throw ($t=2.13$; $p < 0,05$) and time 10 pull-ups ($t=2,70$; $p < 0,05$).

In the second age period, in relation to the indicators that judoists had during the revation stage of maximum opportunities, the results in all tests significantly

decreased ($p < 0,05 - 0,001$).

At the same time, the test results subsequently stabilized and do not have a significant ($p > 0,05$) difference.

The results indicate that their deterioration, especially in tests with the implementation of strength exercises, is associated primarily with an increase in body weight and the state of the muscle fibers of the upper limbs, as well as a gradual decrease in the motor potential of veterans judoists.

In the future, the test results stabilize and for most indicators do not have significant differences compared to previous results in the age period of 41-45 years compared with previous measurements (35-40 years) ($p > 0,05$).

The obtained digital data on indicators of physical qualities and functional status of wrestling veterans in different age periods allowed us to establish correlations between them.

So, at the age of 30-34, the average level of correlation exists between: Cooper's test and 200 m run ($r = -0,57$), length of the body ($r = -0,67$), BP_{syst.} ($r = -0,74$), ANMC ($r = 0,62$) and AMC ($r = 0,62$); running at 30m and standing long jump ($r = -0,63$), a fivefold jump ($r = -0,54$), jump up from the place ($r = -0,57$), shuttle run ($r = 0,63$), HR ($r = -0,56$), BP_{syst.} ($r = -0,56$), BP_{diast.} ($r = 0,53$), ANMC ($r = -0,72$), standing long jump and fivefold jump ($r = 0,68$), jump up from the place ($r = 0,56$), body weight ($r = -0,59$), ANMC ($r = 0,56$); fivefold jump and 200 m run ($r = -0,53$), jump up from the place ($r = 0,54$), body weight ($r = -0,75$), BP_{syst.} ($r = 0,59$), ANMC ($r = 0,68$); 200 m run and body weight ($r = 0,56$), ANMC ($r = -0,65$); jump up from the place and body weight ($r = 0,61$); pulling up and time of pulling ($r = 0,78$) body weight ($r = -0,78$); time of 10 pulling up and body weight ($r = -0,72$), ANMC ($r = 0,62$) run time of 18 throws and ANMC ($r = 0,56$).

At 35-40 and 41-45 years, these correlations remain, except for those obtained with body mass indicators, which have stabilized in veteran judoists.

A correlation relationship has been established which allows for the development of training programs to take into account the complex effect of the exercises used to solve the set tasks.

While pursuing another important line of research «Development and implementation of training programs for judoists at the stage of emerging from the sports of highest achievements» presented developed training programs for training judo wrestlers of different age groups from 3, 4 and 5 one-time workouts per week in the preparatory period, which included the retractor mesocycle (retractor , retractor, shock, recovery microcycles), base on general physical preparation etractor, shock, shock, recovery microcycles), base on general physical preparation (retractors, shock, shock, recovery microcycles).

As a result of the research it was found that the use of 3 one-time workouts per week is optimal for judo wrestlers aged 46–50 and older, 4 one-time workouts should be used for wrestlers 41–45 years old, and 5 one-time workouts for judo wrestlers 30 34 and 35-40 years old. This is related to the obtained indicators of the impact of loads on the functional system of the body of veteran judoists of different age groups. Especially significant for a re the loads that affect the decrease in the results of anaerobic metabolic capacity of the heart muscle, blood pressure, RFU, and the adaptive potential, the indicators of which are limited to significant changes ($t=2,15$).

The use of different training regimes does not equally affect the level of manifestation of motor qualities.

Thus, 3-time per week training sessions for judoists aged 46–50 and older have a positive effect on the pull-up performance, time of 10 pull-ups , the execution time of 10 throws and the series of throws ($p>0,05$). In earlier age periods, this number of classes does not contribute to a significant shift in these indicators. At the same time, with 4 one-time workouts, a positive impact was obtained in the age groups of 30–34, 35–40 and 41–45 years, and 5 one-time trainings negatively affect on judo wrestlers 41–45 years old, the shifts in these indicators are significant ($p<0,05$) after the introduction of an experimental training program in the preparatory period of veteran judo wrestlers, indicates an optimal state of tension of the body's systems for executing loads.

The results of the use of interval normobaric hypoxic training with a duration of 10 sessions of 10 episodes in combination with a circular training consisting of

10 exercises, which were performed at a maximum pace of 15 seconds, are presented in pre-competitive training of judo veterans in 30-34 years. transport system: the duration of return breathing ($t=2,20$; $p<0,05$), carbon dioxide concentration in exhaled air ($t=4,00$; $p<0,001$), oxygen concentration in the inhaled air ($t=3,36$; $p<0,01$), tidal volume ($t=2,89$; $p<0,01$), respiratory rate ($t=5,74$; $p<0,001$), minute respiratory volume ($t=2,15$; $p<0,05$), heart rate ($t=5,00$, $p<0,001$) and coefficient use of oxygen ($t=2,13$; $p<0,05$).

Also increased results in: Cooper test ($t=2,53$; $p<0,05$), standing long jump ($t=2,88$; $p<0,05$), fivefold jump ($t=2,56$; $p<0,05$), shuttle run 4x10 m ($t=2,19$; $p<0,05$), 200 m run ($t=2,88$; $p<0,05$), pulling up ($t=2,79$; $p<0,05$), time of 10 pulling up ($t=2,72$; $p<0,05$), run time of 18 throws ($t=2,23$; $p<0,05$) and a series of throws ($t=2,12$; $p<0,05$).

Thus, hypoxic normobaric training in combination with special physical exercises is an effective method of preparing for the competitions of judo veterans, does not cause significant stress on the oxygen transport system and contributes to an increase in general and special physical preparedness.

When performing the fifth direction of research «Analysis and synthesis of research results» factors that adversely affect the development of sports veterans are identified, which include:

a) system calls – insufficient attention from the state, insufficient financing; deterioration of the health and physical development of the adult population of Ukraine, which is caused by the economic and political situation in the country; failure to take into account the role of the struggle in the development of veteran sports, promoting a healthy lifestyle and strengthening the health of a large part of the population; the lag in the development of innovative sports technologies in veteran martial arts; weak involvement of the public-private partnership mechanism to improve funding for veteran sports and marketing to enhance its mass character [2, c. 405];

b) specific factors affecting the development of veteran sports: the lack of a scientifically based methodological basis for organizing the training process of

veteran athletes; weakening the financing of the development of veteran martial arts at the level of regions of Ukraine; insufficient amount of research related to the development of veteran sports: insufficient training of coaches and judges, taking into account the constant trend of activization of veteran sports; poor development of infrastructure for training veteran athletes in the regions of Ukraine; lack of management decisions to increase the commercial and investment attractiveness of the club movement and competition among veteran wrestlers; the lack of a model for the development of veteran sports with its subsequent replication to the field of sports.

The main directions for the implementation of the development of veteran martial arts in Ukraine, namely: the promotion of sports and participation in competitions of veterans, the positive impact of sports on the body of people in adulthood; the creation of conditions for the effective training of the reserve and the basic composition of the national teams of Ukraine and its regions in martial arts among veterans; development of measures to stimulate the development of veteran sports and the management of this sports movement; improvement of the system of training and retraining of coaching and judicial corps, taking into account the intensification of veteran sports; development and implementation of promising scientific and methodological concepts in the work on the development of martial arts among veterans; modernization of the existing material and technical base of martial arts, taking into account the intensification of veteran sports; increasing the commercial and investment attractiveness of the club movement and martial arts competitions among veterans; development of infrastructure for training veteran wrestlers in all regions of Ukraine; introduction of modern marketing and creating conditions for the development of sponsorship and investment for veteran fighters; further strengthening of international relations for the development of veteran martial arts in the framework of the EJU and SJF; the implementation of the new model of development of veteran sport on the example of martial arts, followed by its replication to the entire sport sphere; improving the development of martial arts among veterans; development of veteran sports in Ukraine.

Further research may be aimed at developing a training process for various age groups of veteran wrestlers.

Three groups of received data are presented: the results obtained for the first time, confirming the data of other authors, and the results which complement the already existing data.

For the first time:

- a system of measures has been developed for the implementation of sports and recreational activities at the stage emerging from the sports of highest achievements, which includes: determining the factors of exit from a high-performance sport; conducting a mandatory medical examination with the decision of the possibilities of further participation in the competitions of veterans the establishment of opportunities for the performance of technical and tactical actions of fighters; the establishment of correlation indicators of the various aspects of preparedness and the development of individual training plans for the fighters, taking into account the level of technical-tactical and physical fitness and functional state;

- developed and implemented training programs with 3, 4 and 5 one-time lessons per week;

- the expediency of the number of training sessions per week by veteran judo wrestlers was determined, namely 30–34 years, 5 times, 35–40, 4 times, 41–45 and older, 3 times;

- the level of manifestation of motor skills and the state of morphofunctional indicators of judo veterans in different age periods was determined; the injury factors inherent in wrestlers and measures to reduce it;

- identified factors that negatively infuse the development of sports veteran wrestlers, and set the main directions for overcoming them;

- effectiveness of the use of interval hypoxic training in the pre-competitive training of veteran judo wrestlers after emerging from the sports of highest achievements was established.

Confirmed information regarding: factors affecting the emerging of the highest achievements sport of wrestling veterans.

The correlation dependence of the functional status indicators and tests reflecting the level of development of the physical qualities of judo veterans of different age groups of athletes is established.

Supplemented by data on:

- motivation for further training after the release of the highest achievements of the sport;
- dynamics of manifestation of physical qualities and morphofunctional indicators of veteran athletes of different age groups;
- injuries of wrestlers at the stage of emerging from the sports of highest achievements and general and specific risk factors for their occurrence;
- a measure for the prevention of injuries and the individualization of technical and tactical training of veteran judoists, taking into account the specific factors of risks and disadvantages in their special physical training.

REFERENCES

1. Перебийніс В. Б. Індивідуалізація тренувальних програм в річному макроциклі дзюдоїстів на етапі виходу зі спорту вищих досягнень: дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту: 24.00.01 – олімпійський і професійний спорт; Харківська державна академія фізичної культури. – Харків, 2019. - 208 с..

2. Pakulin S. L., Perebeynos V. B., Kalmykova Yu. S., Feklistova I. S., Pakulina H. S. (2022) Ukreplenie special`noj vy`noslivosti pri podgotovke kvalificirovanny`x dzyudoistov [Strengthening of special endurance in the training of qualified judokas]. Proceedings of the Science, innovations and education: problems and prospects. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference (Tokyo, Japan, January 13-15, 2022). Tokyo: CPN Publishing Group, pp. 400–410.

**ПОЄДНАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ТА МАТЕМАТИЧНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ
2-Х КЛАСІВ ПРИ ВИКЛАДАННІ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ
«Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»**

Балаєва Тетяна Анатоліївна

вчитель початкових класів, «старший вчитель»

Іваницька Наталія Анатоліївна

кандидат педагогічних наук, директор, вчитель фізики
«вчитель-методист»

Копелева Кіра Григорівна

вчитель математики та інформатики, вища категорія

Сушацька Світлана Василівна

вчитель початкових класів, «вчитель-методист»

Хоменко Олена Олексіївна

вчитель географії, «старший вчитель»

Чернігівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №35
м. Чернігів, Україна

Анотація: У статті розкриті особливості організації вчителями других класів учнівських досліджень з використанням сучасних електронних освітніх ресурсів при викладанні інтегрованого курсу «Я досліджую світ» на прикладі тем «Яка наша адреса? Планета Земля», «Явища природи», «Життя комах».

Ключові слова: інтегрований курс, електронні освітні ресурси, дослідження-спостереження.

Формування дослідницьких компетентностей є актуальним для учнів початкової школи при вивченні ними не лише інтегрованого курсу «Я досліджую світ» («ЯДС»), а й математики. Так у Типових освітніх програмах початкової освіти для І циклу навчання [1, с.36 – 37] та ІІ циклу навчання [2, с.52] зазначено, що змістова лінія «Математичні задачі і дослідження» спрямована на «формування в учнів здатності розпізнавати практичні проблеми, що розв'язуються із застосуванням математичних методів,

на матеріалі сюжетних, геометричних і практичних задач, а також у процесі виконання найпростіших навчальних досліджень». У 2-му класі при вивченні математики [1, с.39 – 41] серед очікуваних результатів навчання здобувачів освіти: учень записує математичні твердження, подані в текстовій формі, з використанням математичних символів; розпізнає і класифікує геометричні фігури за істотними ознаками; вимірює сторони геометричних фігур; обчислює довжину ламаної, периметр многокутника; розв'язує прості і складені сюжетні задачі, у тому числі задачі з геометричним змістом; оцінює з допомогою вчителя правильність розв'язку задачі; виділяє дані, вміщені в таблицях, графах, на схемах, лінійних діаграмах; вносить дані до таблиць; визначає, чи достатньо даних для розв'язання проблемної ситуації; користується даними під час розв'язування практично зорієнтованих задач, в інших життєвих ситуаціях. Формування математичних компетентностей в учнів початкових класів спрямоване на максимальне використання одержаних знань у практичній діяльності, у тому числі при вивченні інших навчальних дисциплін, та на поступове вдосконалення дослідницьких вмінь та навичок учнів, що потребує врахування вчителем під час організації роботи молодших школярів в умовах інтегрованого навчання.

Розглянемо застосування на практиці для учнів 2-х класів дослідницьких завдань інтегрованого змісту – поєднання основ природничих та математичних знань при вивченні курсу «ЯДС», що передбачає застосування загального *авторського* алгоритму:

1. Актуалізація вчителем знань учнів (міжпредметні зв'язки, інтеграція)
2. Визначення учнями об'єкта спостереження на основі допоміжних запитань вчителя.
3. Визначення учнями мети дослідження та конкретизація вчителем його завдань.
4. Підготування до проведення дослідження: конкретизація вчителем разом з учнями етапів спостереження (учні навчаються обирати послідовність дій); самостійний вибір учнями засобів спостереження на основі допоміжних

запитань вчителя.

5. Проведення учнями спостереження із наступним аналізом результатів.

6. Формулювання учнями висновків за допомогою вчителя на основі аналізу одержаних результатів (підсумки спостереження).

7. Закріплення знань, одержаних в результаті спостереження (міжпредметні зв'язки, інтеграція).

Розглянемо застосування вчителем зазначеного алгоритму при викладанні у 2-му класі змістової лінії «Людина і природа».

Тема «Яка наша адреса? Планета Земля»

Мета дослідження: ознайомитись із формою Землі та особливістю її руху.

1. Актуалізація вчителем знань учнів (міжпредметні зв'язки, інтеграція з основами астрономії, географії, математики)

Практична вправа «Моя адреса»

Перед вами є набір кругів з надписами та малюнками. Ми їх зберемо у необхідній послідовності і запам'ятаємо важливу інформацію. Підніміть вгору найбільший круг. Це наша Галактика – Чумацький шлях. Серед решти знайдіть менший круг, який більший ніж інші. Це наша система. Вона називається Сонячною. Підніміть вгору круг «Сонячна система». Покладіть його на найбільший круг. Знайдіть серед решти круг із зображенням нашої планети Земля. Покладіть на ці два круги. Як називається наша країна? Знайдіть круг з зображенням України. Покладіть на кола. Як ви гадаєте, що зображено на останній фігурі. Так, це столиця України – місто Київ. Покладіть його на всі інші. Зараз ми з'єднаємо їх в одне ціле і ці пам'ятки допомагатимуть вам пригадати свою космічну адресу у будь-якому місці і в будь-який час.

2. Визначення учнями об'єкта спостереження (планета Земля) на основі допоміжних запитань вчителя: Як ви вважаєте, серед планет Сонячної системи, яка для нас найважливіша? Її рух впливає на наше життя?

3. Визначення учнями мети дослідження на основі запитань вчителя (дослідити планету Земля) та конкретизація його завдань (ознайомитись із формою Землі, особливістю її руху та її супутником).

4. Підготування до проведення дослідження: конкретизація вчителем разом з учнями етапів спостереження (проспостерігати: скільки планет знаходиться перед планетою Земля ближче до Сонця; яку форму має планета Земля; як вона рухається); самостійний вибір учнями засобів спостереження на основі допоміжних запитань вчителя: Як ви вважаєте, за допомогою чого ми можемо вивчати форму Землі, спостерігати її рух? (за допомогою спеціальних моделей).

Є різні моделі Сонячної системи (рис. 1): механічна модель, яка називається телурій; 3-D модель, яка дозволяє за допомогою комп'ютерної програми показати планети в русі, наближеному до реальності. Яку модель ви обираєте для дослідження? (переважно 3-D модель).



**Рис.1. Використання моделей Сонячної системи
для проведення спостереження**

5. Проведення учнями спостереження із наступним аналізом результатів: учні на основі 3-D моделі визначають форму Землі, візуально порівнюють її розміри з іншими планетами; спостерігають за рухом планет Сонячної системи на основі 3-D моделі; ознайомлюються з відомостями про Місяць – супутник Землі <http://surl.li/crisn>.

6. Формулювання учнями висновків за допомогою вчителя на основі аналізу одержаних результатів (підсумки спостереження): форма Землі наближена до кулі; усі планети Сонячної системи рухаються навколо Сонця, яке набагато більше за розмірами за всі планети разом; Земля здійснює повний оберт навколо Сонця за 1 рік (365 днів і 6 годин), у високосний рік – 366 днів;

Земля рухається не лише навколо Сонця, а й здійснює рух навколо своєї уявної вісі; Місяць набагато менший за розмірами за Землю, обертається навколо неї, тому є її супутником.

7. Закріплення знань, одержаних в результаті спостереження (міжпредметні зв'язки, інтеграція з читанням) – аналіз вірша-лічилки про планети Сонячної системи [3]. За умови змішаного навчання учнів, з метою закріплення знань, одержаних в результаті дослідження, та з метою формування у молодших школярів природничо-математичної компетентності, вчитель пропонує розв'язати вдома разом із батьками на основі використання інтерактивного аркушу Liveworksheets авторські математичні задачі, які передбачають зворотній зв'язок з учнями <http://surl.li/crotj> <http://surl.li/crsnx> (рис.2).

Наша адреса - планета Земля	Наша адреса - планета Земля
Наша блакитна планета здійснює повний оберт навколо Сонця за 12 місяців, а Місяць за цей же час - 13 обертів навколо Землі. За скільки місяців Земля зробить 3 оберти навколо Сонця? Скільки обертів навколо Землі здійснить її супутник за 2 роки?	Влітку Котигорошко вирішив відвідати своїх друзів - козаків. На подорож до Вернигори, житло якого знаходилося в Яремче, він витратив 3 дні, це у 2 рази менше, ніж на мандрівку до Вернидуба, в Чернігів, а до Крутивуса, в місто Одесу, його подорож зайняла стільки часу, скільки на поїзду до Вернигори та Вернидуба разом. Скільки днів добирався Котигорошко до Крутивуса?
Відповідь: <input type="text"/> Відповідь: <input type="text"/>	Відповідь: <input type="text"/>
	
Завдання було для тебе: <ul style="list-style-type: none"> • цікаве, легке <input type="checkbox"/> • важке, потрібна допомога <input type="checkbox"/> • творче, хочу розв'язати різними способами <input type="checkbox"/> • не сподобалось <input type="checkbox"/> • зможу застосувати в повсякденному житті <input type="checkbox"/> 	Завдання було для тебе: <ul style="list-style-type: none"> • цікаве, легке <input type="checkbox"/> • важке, потрібна допомога <input type="checkbox"/> • творче, хочу розв'язати різними способами <input type="checkbox"/> • не сподобалось <input type="checkbox"/> • зможу застосувати в повсякденному житті <input type="checkbox"/>

Рис.2. Задачі з теми «Яка наша адреса? Планета Земля»

Тема «Явища природи»

Мета дослідження: навчитися пояснювати явища природи за результатами спостереження.

1. Актуалізація вчителем знань учнів (міжпредметні зв'язки, інтеграція із народознавством)

Зі стародавніх часів люди звертали увагу на явища природи. В Україні існували різні повір'я, пов'язані з цим. Так, вважали, що грім походить від руху по небу колісниці святого Іллі, а блискавка – іскри з-під копит коней, які везуть колісницю. Грім буває здебільшого тоді, коли небо вкрите хмарами; це тому,

що цього часу чорти особливо люблять дражнити Бога. Вважали, що вихор утворює сатана під час свого весілля. Побачивши вихора, народ хрестився, примовляючи: «Щезни, сатана!»

2. Визначення учнями об'єкта спостереження (явища природи) на основі допоміжних запитань вчителя. Як ви вважаєте, як можна одним словом назвати будь-які зміни у природі? (явища) Чи можна пояснити явища природи на основі релігії?

3. Визначення учнями мети дослідження на основі запитань вчителя (навчитися розрізняти явища природи за певними ознаками) та конкретизація вчителем його завдань (пояснення явищ природи на основі наукових знань).

4. Підготування до проведення дослідження: вчитель здійснює поділ учнів на групи (кількість груп дорівнює кількості досліджуваних явищ); конкретизація вчителем разом з учнями етапів спостереження (кожна група учнів буде переглядати відео за одним із покликань, наданих вчителем); самостійний вибір учнями засобів спостереження (обирають планшети, ноутбуки, смартфони) та навушники (щоб не заважати роботі інших груп - прослуховувати відео).

5. Проведення учнями спостереження із наступним аналізом результатів:

1 група учнів – причини утворення веселки <http://surl.li/crapo>

2 група учнів – причини утворення вітру <http://surl.li/crawv>

3 група учнів – причини повеней та паводків <http://surl.li/crayb>

4 група учнів – причини утворення дощу <http://surl.li/crayr>

Кожна група за підсумками спостереження представляє свої результати, які спільно обговорюються разом із вчителем та іншими учнями.

6. Формулювання учнями висновків за допомогою вчителя на основі аналізу одержаних результатів (підсумки спостереження): виконання учнями разом із вчителем завдання на відповідність із використанням інтерактивної дошки – застосування онлайн-сервісу LearningApps <http://surl.li/crxkb> (рис.3).

7. Закріплення знань, одержаних в результаті спостереження (міжпредметні зв'язки, інтеграція з народознавством). Учитель повертається до

прикладів, які згадували на початку уроку (про грім та вихор). Разом з учнями пояснюють, з якими іншими явищами вони пов'язані (вітер, дощ), як можна з наукової точки зору пояснити грім та вихор.

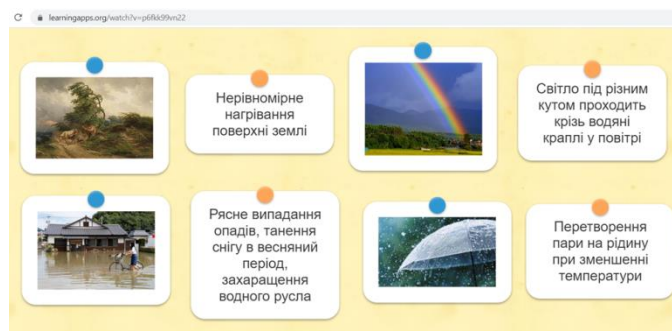


Рис.3 Завдання на відповідність з теми «Явища природи» з використанням онлайн-сервісу LearningApps

За умови змішаного навчання учнів вчитель пропонує розв'язати вдома разом із батьками на основі використання інтерактивного аркушу Liveworksheets авторські математичні задачі <http://surl.li/crahz> <http://surl.li/craiq> (рис.4).



Рис.4. Задачі з теми «Явища природи»

Тема «Життя комах»

Мета дослідження: навчитися спостерігати за тваринами та виділяти спільне в їх будові та поведінці.

1. Актуалізація вчителем знань учнів (міжпредметні зв'язки, інтеграція з усною народною творчістю). Загадки для учнів: «Червона комаха, у крапочку

чорну, пролізла до нас крізь віконечко, маленька й кругленька, доволі проворна, як звати її?» (сонечко-жучок). «Наступна чудо-комашка найбільша з-поміж усіх трудяжка, яка інколи кусається й... (мурашкою) називається». «Серед літа біля липки виграють сопілки, скрипки. Це не скрипки, не сопілки, то медок збирають... (бджілки)». «Як дзижчу я в літній день, чуло кожне вухо. Залітаю в кожен дім, знають всі мене. Я –... (муха)».

2. Визначення учнями об'єкта спостереження (комахи) на основі допоміжних запитань вчителя: Як можна назвати одним словом усіх, кого ми відгадали – сонечко, мурашку, муху? (комахи)

3. Визначення учнями мети дослідження на основі запитань вчителя (навчитися за певними ознаками виділяти спільне та відмінне у будові та поведінці комах) та конкретизація вчителем завдань дослідження (скільки комахи мають лапок, вусиків; із скількох відділів складається тіло; їм переважно властива поведінка групова чи індивідуальна).

4. Підготування до проведення дослідження: вчитель здійснює поділ учнів на групи (кількість груп дорівнює кількості видів комах, за якими спостерігають); конкретизація вчителем разом з учнями етапів спостереження (кожна група учнів буде переглядати відео за одним із покликань, наданих вчителем); самостійний вибір учнями засобів спостереження (обирають планшети, ноутбуки, смартфони) та навушники (щоб не заважати роботі інших груп прослуховувати відео).

5. Проведення учнями спостереження із наступним аналізом результатів:

1 група учнів – спостереження за бджолами <http://surl.li/crcsg>

2 група учнів – спостереження за мурахами <http://surl.li/crcsn>

3 група учнів – спостереження за комарами <http://surl.li/crcrl>

4 група учнів – спостереження за сонечком-жучком <http://surl.li/crcrw>

Кожна група за підсумками спостереження представляє свої результати, які спільно обговорюються разом із вчителем та іншими учнями.

6. Формулювання учнями висновків за допомогою вчителя на основі аналізу одержаних результатів (підсумки спостереження): виконання учнями

разом із вчителем завдання на відповідність з використанням інтерактивної дошки – застосування онлайн-сервісу LearningApps <http://surl.li/crxoh> (рис.5).

7. Закріплення знань, одержаних в результаті спостереження (міжпредметні зв'язки, інтеграція з екологією). Комахи – це багатогранне чудо живої природи, мають на Землі своє особливе призначення, яке важко переоцінити. Вони є прекрасними обпилювачами, санітарами природи, і що важливо для людини – комахи поліпшують родючість ґрунту, стримують надмірне поширення багатьох сільськогосподарських шкідників, збирають мед і лікарські речовини, барвники соковитих кольорів, шовк. За умови змішаного навчання учнів вчитель пропонує розв'язати вдома разом із батьками на основі використання інтерактивного аркушу Liveworksheets авторські математичні задачі <http://surl.li/crcvz> , <http://surl.li/crcwd>.



**Рис.5. Завдання на відповідність з теми «Життя комах»
з використанням онлайн-сервісу LearningApps**

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Типові освітні програми початкової освіти для I циклу (1-2 класи).
URL: <http://surl.li/dkqx> (дата звернення: 17.09.2022).
2. Типові освітні програми початкової освіти для II циклу (3-4 класи).
URL: <http://surl.li/acexs> (дата звернення: 17.09.2022).
3. Найкращі дитячі вірші про планети, космос, комети, сузір'я : веб-сайт.
URL: <http://surl.li/critr> (дата звернення: 17.09.2022)

УДК 796.412

**ПІЛАТЕС – ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЗАСТОСУВАННЯ У ФІЗИЧНОМУ
ВИХОВАННІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Воловик Наталія Іванівна

к.пед.н., доцент

Національний педагогічний університет

імені М. П. Драгоманова

м. Київ, Україна

Підвальна Олена Василівна,

ст. викладач

Національний технічний університет України

Київський політехнічний інститут

імені Ігоря Сікорського

м. Київ, Україна

Анотація. Пілатес – широко відома і за остання 20 років надзвичайно популярна в усьому світі система фізичних вправ. Вона була створена Дж. Пілатесом у 20 столітті, проте набула нового дихання та розвитку в кінці століття, один з напрямків ментального фітнесу. Метод Пілатес – це система фізичного та ментального тренування, що широко використовується для покращення фізичної підготовленості та ментального здоров'я.

Ключові слова: здоров'я, метод, Пілатес, фізичні вправи, фізична активність.

Особливе місце в цілісному процесі формування майбутнього фахівця належить збереженню та зміцненню здоров'я здобувачів вищої освіти, створенню умов для ведення здорового способу життя. Проблема формування мотивації до здорової та активної поведінки надзвичайно актуальна під час навчання в закладах вищої освіти. Результати наукових досліджень підтверджують важливість систематичної фізичної активності для зміцнення здоров'я та запобігання виникненню різноманітних захворювань. Фізична активність є головним прикладом того, як вибір способу життя глибоко впливає

на стан здоров'я [13, с. 15; 17, с. 25].

Фізична активність допомагає студентам успішно давати раду інтелектуальним, соціальним та особистим завданням. Вправи допомагають молодим людям зберігати психічне здоров'я та виховують корисні звички, які можуть бути тривалими [1, с. 304-305].

Серед багатьох видів програм фізичної активності Пілатес є популярним видом фізичних завдяки його позитивному впливу на рівень розвитку м'язової сили, кардіореспіраторної функції, гнучкості, на формування правильної постави, а також зменшує стрес, посилює відчуття благополуччя. Метод Пілатес – один з найбезпечніших видів фізичних вправ. Пілатесом можуть займатися люди різної статі, віку, з різним рівнем фітнесу [8, с. 20]. Метод Пілатес – це не просто сума фізичних вправ, а заснований на філософських ідеях і візії здоров'я та благополуччя. Метод Пілатес робить наголос на взаємодії розуму та тіла під час виконання вправ. Здійснення вправ з Пілатесу супроводжується концентрацією на дихальному ритмі, правильності виконання вправи та усвідомленням дії кожної вправи на ту чи іншу групу м'язів [6, с. 12].

За результатами наукових досліджень тренування за методом Пілатес позитивно впливають розвиток рівноваги, сили, індексу маси тіла та кардіореспіраторного фітнесу, на такі стани, як болі в попереку та запобігають падінням [2, с. 1; 3, с. 4; 5, с. 13; 12, с. 6]. Після участі в програмі з Пілатесу жінки значно рідше отримували травми під час пологів [4, с. 10]. У дітей та підлітків з анорексією програми Пілатесу можуть допомогти покращити стан здоров'я, зменшуючи незадоволеність власним тілом та поліпшуючи фізичне благополуччя [11, с. 8]. Вправи з Пілатесу можна використовувати при сколіозі для покращення постави [7, с. 9; 15, с. 7]. Пілатес допомагає людям змінити поведінку на ту, що сприяє здоров'ю та породжує позитивні переконання щодо нього [10, с. 15]. Пілатес знижує масу тіла, індекс маси тіла і відсоток жиру в організмі в дорослих людей із надмірною масою тіла та ожирінням [16, с. 11].

Для набуття максимальної користі під час занять Пілатесом, необхідно застосовувати основні його принципи. На даному етапі визначено шість

принципів Пілатесу: центр, контроль, потік, дихання, точність та концентрація [9, с. 11; 14, с. 15].

Під час виконання вправ підкреслюється якість кожного руху, а не заохочується бездумне повторення. Уникаючи перенапруження або болю завдяки увазі до деталей, підтримується точність і плавність руху. Дихання є важливим елементом методу, щоб підвищити усвідомлення дихання, допомогти зосередитись та використати центр та збільшити споживання кисню [14, с. 6]. Для того, щоб досягти відчутних результатів необхідно тренуватися регулярно з частотою не менш 3-х разів на тиждень по 30-45 хвилин [6, с. 16].

Метод Пілатес є ефективною фітнес-програмою для використання у фізичному вихованні студентів, а також потребує введення як навчальної дисципліни «Пілатес» для підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту в закладах вищої освіти. Пілатес, завдяки своїй безпечності необхідно використовувати на заняттях у спеціальній медичній групі. Застосування Пілатесу на заняттях з фізичного виховання сприятиме більшій зацікавленості студентів у регулярній фізичній активності та здоровому способі життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ліberman Д. Фізична (не)активність. Що насправді робить нас здоровими? Київ: Вид-во Лабораторія, 2021. 432 с.
2. Aibar-Almazan A, Martinez-Amat A, Cruz-Diaz D, et al. (2020). The influence of pilates exercises on body composition, muscle strength, and gait speed in community-dwelling older women: a randomized controlled trial. *J Strength Cond Res* 2020.
3. Eliks, M., Zgorzalewicz-Stachowiak, M., & Zeńczak-Praga, K. (2019). Application of Pilates-based exercises in the treatment of chronic non-specific low back pain: state of the art. *Postgraduate medical journal*, 95(1119), 41–45. <https://doi.org/10.1136/postgradmedj-2018-135920>
4. Feria-Ramírez, C., Gonzalez-Sanz, J. D., Molina-Luque, R., & Molina-Recio, G. (2021). The Effects of the Pilates Method on Pelvic Floor Injuries during

Pregnancy and Childbirth: A Quasi-Experimental Study. *International journal of environmental research and public health*, 18(13), 6995. <https://doi.org/10.3390/ijerph18136995>

5. Fernández-Rodríguez, R., Álvarez-Bueno, C., Ferri-Morales, A., Torres-Costoso, A. I., Caverro-Redondo, I., & Martínez-Vizcaíno, V. (2019). Pilates Method Improves Cardiorespiratory Fitness: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of clinical medicine*, 8(11), 1761. <https://doi.org/10.3390/jcm8111761>

6. Geweniger, Verena, and Bohlander Alexander. Pilates – A Teachers' Manual: Exercises with Mats and Equipment for Prevention and Rehabilitation. Berlin: Springer, 2014.

7. Gou, Y., Lei, H., Zeng, Y., Tao, J., Kong, W., & Wu, J. (2021). The effect of Pilates exercise training for scoliosis on improving spinal deformity and quality of life: Meta-analysis of randomized controlled trials. *Medicine*, 100(39), e27254. <https://doi.org/10.1097/MD.00000000000027254>

8. Isacowitz, Rael. Pilates, 2nd edition. Champaign, IL: Human Kinetics, 2014.

9. Isacowitz, Rael, and Clippinger Caren. Pilates anatomy. Champaign, IL: Human Kinetics, 2011.

10. Lim, E. J., & Hyun, E. J. (2021). The Impacts of Pilates and Yoga on Health-Promoting Behaviors and Subjective Health Status. *International journal of environmental research and public health*, 18(7), 3802. <https://doi.org/10.3390/ijerph18073802>

11. Martínez-Sánchez, S. M., Martínez-García, C., Martínez-García, T. E., & Munguía-Izquierdo, D. (2020). Psychopathology, Body Image and Quality of Life in Female Children and Adolescents With Anorexia Nervosa: A Pilot Study on the Acceptability of a Pilates Program. *Frontiers in psychiatry*, 11, 503274. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020503274>

12. Patti, A., Zangla, D., Sahin, F. N., Cataldi, S., Lavanco, G., Palma, A., & Fischietti, F. (2021). Physical exercise and prevention of falls. Effects of a Pilates

training method compared with a general physical activity program: A randomized controlled trial. *Medicine*, 100(13), e25289. <https://doi.org/10.1097/MD.00000000000025289>

13. Piercy KL, Troiano RP, Ballard RM, Carlson SA, Fulton JE, Galuska DA, et al. The Physical Activity Guidelines for Americans. *JAMA*. 2018;320:2020-8.

14. Portia, Page Pilates illustrated. Champaign, IL: Human Kinetics, 2011. 15

15. Rrecaj-Malaj, S., Beqaj, S., Krasniqi, V., Qorolli, M., & Tufekcievski, A. (2020). Outcome of 24 Weeks of Combined Schroth and Pilates Exercises on Cobb Angle, Angle of Trunk Rotation, Chest Expansion, Flexibility and Quality of Life in Adolescents with Idiopathic Scoliosis. *Medical science monitor basic research*, 26, e920449. <https://doi.org/10.12659/MSMBR.920449>

16. Wang, Y., Chen, Z., Wu, Z., Ye, X., & Xu, X. (2021). Pilates for Overweight or Obesity: A Meta-Analysis. *Frontiers in physiology*, 12, 643455. <https://doi.org/10.3389/fphys.2021.643455>

17. World Health Organization. Geneva: World Health Organization; 2010. Global recommendations on physical activity for health. 60 p. / http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241599979_eng.pdf

СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ІДЕЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ЯК АРХЕТИПНІ ПЕРШООСНОВИ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ

Загородня Алла Анатоліївна

д.п.н., доцент,
головний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України.
м. Київ, Україна

Анотація: у тезах розкрито вплив соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання як архетипні першооснови національних традицій; показано, що саме освіта як соціальний інститут має реагувати на всі зрушення що відбуваються в суспільстві, а філософія освіти в свою чергою є тою системою, що рефлектує стосовно освітньої системи в її співвідношенні з культурною парадигмою. розкрито нові освітні проблеми які стосуються української освіти у зв'язку з політичними реаліями, коли питання стосовно національно орієнтованої освітньої парадигми стає одним з ключових, таким, що стає важливим елементом формування національної ідеї та умов існування розвитку держави.

Ключові слова: соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання, «людина-людина», архетип, національно орієнтована освітня парадигма, розвиток держави.

Сьогодні у зв'язку з кардинальними глобалізаційними процесами стає все більш відчутною небезпека втрати людиною своїх глибинних архетипних першооснов, тих ментальних настанов, на яких ґрунтуються національні традиції. Зміст і мета освіти доповнюються ціннісними пріоритетами, і, нині актуальним стає аналіз самої освіти з позицій соціокультурної динаміки. Саме освіта як соціальний інститут має реагувати на всі зрушення що відбуваються в

суспільстві, а філософія освіти в свою чергою є тою системою, що рефлектує стосовно освітньої системи в її співвідношенні з культурною парадигмою. Метою реформування та модернізації освіти є її зміни відповідно нових антропологічних орієнтирів і соціальних змін. Комісія ЮНЕСКО виокремила чотири основні принципи освіти: навчитися жити разом; навчитися набувати знань; навчитися працювати; навчитися жити. Навчитися жити разом означає не лише розуміти самих себе, але й розвивати знання про інших, їх історію, традиції та спосіб мислення.

Освітні трансформації становлення сучасного мислення людини XXI ст. - процес, який розпочався в Україні потребує осмислення і обґрунтування. Метою формування особистості є гуманізація, а проявом є створення нової програми формування і розвитку цілісного духовного світу людини в умовах техногенної цивілізації XXI ст. Українською освітою, з філософським підходом до їх пояснення та вирішення займаються такі автори, як В. Андрущенко, О. Базалук, М. Бойченко, С. Клепко, М. Конох, В. Кремень, М. Михальченко, В. Огнев'юк, Є. Пінчук, М. Романенко, О. Шевченко, А. Ярошенко та ін. Але через швидкі зміни в оточуючому світі, суспільних відносинах, світоглядних засадах постають нові освітні проблеми. Особливо це стосується української освіти у зв'язку з політичними реаліями, коли питання стосовно національно орієнтованої освітньої парадигми стає одним з ключових, таким, що стає важливим елементом формування національної ідеї та умов існування розвитку держави [1, с. 2-3]. Як зазначає, академік НАН України, президент НАПН України Василь Кремень «Виклики часу вже вкотре порушують питання про опрацювання української національної ідеї як визначального чинника інтеграції українського суспільства, її пропаганди через освітньо-виховну та інформаційну сферу. На всіх етапах розвитку українська національна ідея була і залишається сукупністю теоретичних уявлень, політичних і культурних настановлень та зрозумілих широким верствам патріотичних гасел, спрямованих на вирішення кардинальних проблем самоствердження, поступального розвитку і розквіту української нації як

самостійного і самобутнього суб'єкта європейського і світового історичного, суспільно-політичного й культурного процесу, утвердження і якнайповніше та гармонійне задоволення соціально-економічних, політичних і духовно-культурних інтересів народу України. На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку України національна ідея набуває форми суспільного проекту загальнонаціонального масштабу, невід'ємною частиною якого є певне уявлення про об'єктивне становище нації, її цінності і проблеми, а також про загальнонаціональні інтереси й цілі та способи їх досягнення» [2, с. 41]. Таким чином, модернізація освіти є зміною відповідно нових антропологічних орієнтирів та соціальних змін. Саме тому, освіта як соціальний інститут реагує на всі зрушення що відбуваються в суспільстві, а філософія освіти в свою чергою рефлектує стосовно освітньої системи в її співвідношенні.

Отже, української освіта, у зв'язку з питаннями національно орієнтованої освітньої парадигми стає одним з ключових, що є важливим елементом формування національної ідеї та умов існування розвитку держави. На всіх етапах розвитку українська національна ідея була і залишається сукупністю теоретичних уявлень, політичних і культурних настановлень національно орієнтованої освіти України. Власне, соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання як архетипні першооснови національних традицій прищеплюватися мають українським дітям не лише з першого класу, а вже з дитячого садочка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ–Чернівці. Букрек, 2018. 320 с.
2. Кремень В. Філософія історичного дискурсу в час політизації історії та історизації політики // *Політичний менеджмент*, № 2, 2009. С. 26–45.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Калницька Наталія Григорівна

студентка факультету педагогіки,

психології та мистецтв

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Анотація: У статті подано теоретичний аналіз поняття «екологічна культура». Визначено основні форми роботи з дітьми дошкільного віку з формування екологічної культури.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, дошкільники.

Різні аспекти проблеми екологічної освіти та екологічного виховання досліджували такі педагоги, як А. Волкова, О. Захлебний, І. Зверев, О. Кудрявцева, В. Маршицька, С. Ніколаєва, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, Н. Рижова, Н. Яришева та інші. Можливість і успішність формування початкових екологічних уявлень у дітей дошкільного віку доведено численними психологічними й педагогічними дослідженнями (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Д. Локк, Ж. Руссо, Л. Міщик, С. Ніколаєва, З. Плохій, Н. Поддьяков, Н. Рижова, та ін.). Психологами (Л. Венгер, Л. Виготський, В. Давидов, М. Поддьяков, С. Рубінштейн) також доведено, що система знань дітей дошкільного віку може існувати у формі уявлень, а не понять. О. Запорожець вважав можливим формування уявлень, що можуть стати ядром системи знань. У дослідженнях З. Плохій обґрунтовано й доведено, що складовою виховання екологічної свідомості є уявлення дітей про внутрішні взаємозв'язки у природі.

М. Поддьяков указував, що однією з рис розумового розвитку старших дошкільників є те, що розрізнені уявлення про окремі предмети та їх

властивості починають об'єднуватися в ще не досконалі, але цілісні знання. Саме у старшому дошкільному віці вперше з'являється можливість відображення важливих залежностей живої і неживої природи. За даними психологів (О. Запорожець, М. Поддьяков та ін.) у процесі предметно-чуттєвої діяльності дитина-дошкільник може виділити істотні центральні зв'язки явищ у певній галузі дійсності й відтворити їх в образній формі – у формі уявлень. Такі уявлення можна використовувати як ядро, що поєднує окремі конкретні знання в систему. На основі системи конкретних уявлень відбувається вихід за межі безпосередньо сприйнятого, тобто виникає узагальнене поняття про єдиний процес. Знання дітей про природу, на думку Н. Лисенко, є дидактичною основою екологічного виховання [5, с.36]. З. Плохій підкреслює, що розуміння самоцінності природи, відчуття себе її частиною формується лише з набуттям екологічних знань [9, с.17]. Цілком актуальним та вагомим є твердження З. Плохій, що “чим вищий рівень знань дітей про природу, тим більше вони виявляють пізнавальний інтерес до неї, орієнтуючись на стан і благополуччя самого об'єкту, а не на оцінювання його дорослими” [9, с.13]. Вчена наголошує: “У дошкільнят важливо сформувати найперші наукові уявлення про взаємозв'язки між живими організмами та природним довкіллям. Наявність таких знань допомагає зрозуміти, як тісно взаємодіють між собою всі компоненти природи і як людина та інші живі організми залежать від природного середовища”. На думку дослідниці, з набуттям екологічних знань у дітей формуватиметься розуміння самоцінності природи, відчуття себе її частиною [7, с. 17]

Як свідчать психолого-педагогічні дослідження останніх десятиліть (А. Запорожець, С. Ніколаєва, М. Поддьяков, І. Суравегіна). В дошкільному віці можливо сформувати основи екологічної культури. Вихідною ланкою в її формуванні є система конкретних знань, що відображає провідні закономірності живої природи. Можливість засвоєння таких знань дітьми старшого дошкільного віку доведена педагогічними дослідженнями Л. Ігнаткіним, І. Комарової, М. Кондратьєвої, С. Ніколаєвої, П. Саморукова,

П. Терентьєвої.

У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти (2021) природничо-екологічну компетентність визначено як здатність дитини до доцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знанні її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності.

Формування в дошкільників знання законів природи та доцільної поведінки, виховання емоційно-ціннісного ставлення має відбуватися органічно й комплексно в різних видах діяльності відповідно до інтегрованого підходу. Основними формами роботи в цьому напрямку є заняття, екскурсії, цільові та щоденні прогулянки, свята й розваги, екологічно-психологічні тренінги.

Дошкільний вік характеризується підвищеною допитливістю в різних сферах, але особливий інтерес діти проявляють до природи, тому екологічне виховання в дитячому садку займає важливе місце в розвитку пізнання навколишнього світу, виробленні гуманного ставлення до всього живого.

У наукових джерелах є значна кількість тлумачень поняття «екологічна культура», яке розглядається в різних аспектах. З кінця 20 ст. поняття «екологічна культура» розглядається як феномен загальної культури людини. «Екологічна культура – це здатність людей користуватися своїми екологічними знаннями і вміннями в практичному житті. На думку Г. Воробей, екологічна культура виступає як сукупність досвіду взаємодії людини з природою, що забезпечує виживання і розвиток людини [1]. Також, у науковій літературі зазвичай виділяють дві сторони в системі екологічної культури: матеріальну (всі форми взаємодії суспільства з природою і результати цієї взаємодії) і духовну (екологічні знання, вміння, переконання, навички). Ефективність формування екологічної культури дітей дошкільного віку залежить від середовища, в якому відбувається її життєва діяльність. Для формування екологічного світогляду у дітей старшого дошкільного віку С. Васильєва, Н. Кудикіна, А. Пасічник, О. Проскура та ін. надають важливого значення обладнанням осередкам природничого змісту, що дозволяє розвивати і

підтримувати інтерес дітей до явищ і об'єктів природи, спонукати до спостережень за змінами у природі, поведінкою тварин та розвитком рослин; розкривати зв'язки між явищами живої і неживої природи; формувати уявлення про вплив людини на природу, виховувати бережливе ставлення до природи. Отже, еколого-розвивальне середовище в широкому розумінні – це єдність природного, предметного, соціального та середовища внутрішнього «Я». Воно забезпечує набуття дитиною досвіду контакту з природним оточенням та спілкуванням з дорослими (педагогами, батьками) [8].

Науковці, зокрема Г. Беленька, вважають, що сьогодні склалося три підходи до вибору змісту екологічної освіти дітей дошкільного віку. В одному випадку екологія розглядається як частина біології, яка вивчає у специфічних аспектах проблему взаємодії організму та навколишнього середовища. Такий підхід, що яскраво виявляється у програмах для дошкільних закладів, розроблених відомими російськими авторами (“Юний еколог” С. Ніколаєвої, “Наш дім – природа” Н. Рижової), умовно можна визначити як натуралістичний або природничо-валеологічний, оскільки він певною мірою інтегрує у собі програмові завдання з валеології й ознайомлення дітей із природою. Природничо-валеологічний підхід спрямований на формування у дитини оптимістичного світосприйняття, ознайомлення з національними традиціями бережливого ставлення до природи, розкриття поняття “здоровий спосіб життя”, використання природніх факторів в оздоровленні людини тощо [1].

Інший підхід до вибору змісту програми екологічної освіти ґрунтується на так званій “екології середовища” – тобто вивченні того, як гине та руйнується навколишнє середовище під впливом діяльності людини. Його можна було би визначити як практичну екологію, покликану формувати у дошкільнят уявлення про охорону довкілля й озброювати їх способами природоохоронної діяльності та правилами раціонального природокористування. Саме такий підхід до розробки змісту ознайомлення дітей із природним довкіллям представлено у Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” (автор розділу – З. Плохій) [6].

У дослідженнях А. Богуш, Н. Гавриш наголошують на тому, що у ЗДО має бути створено розвивальний простір, який сприяє розгортанню активного буття дітей у природному середовищі, з допомогою якого можна організувати різні види діяльності: навчально-пізнавальну, ігрову, продуктивну, мовленнєвокомунікативну [2, с. 101]. Основними компонентами еколого-розвивального середовища є: 1. куточок природи; 2. лабораторія (створюється для розвитку пізнавального інтересу в дітей та інтересу до дослідницької діяльності, сприяє формуванню наукового світогляду); 3. екологічна стежка; 4. бібліотека (куточок, в якому зібрані різноманітні книги, енциклопедії про природу); 5. музей (куточок з колекціями різних природних матеріалів); 6. територія дошкільного закладу (сад, город, квітники, екологічні об'єкти). Також, розвивальне середовище щодо формування екологічної культури дітей дошкільного віку передбачає створення комплексу умов, необхідних для засвоєння дітьми екологічних знань, пов'язаних із їх природовідповідною поведінкою.

Саме завдяки розвивальному середовищу дитина набуває досвіду спілкування з природою, постає перед необхідністю дотримуватися певних законів природи, вчиться оцінювати стан природного довкілля, відповідати за наслідки власних вчинків, тобто у неї формується екологічна компетенція

Екологічне виховання як суспільне явище – складний і суперечливий соціально-історичний процес включення підростаючих поколінь в систему взаємин, що існують в тріаді «Індивід – суспільство – природа». Воно спрямоване на забезпечення інтересів людини в біосфері через формування побутової екологічної культури особистості, суспільно-виробничої діяльності, становлення людяності, розвиток особистісних індивідуальних багатств духовного світу, духовних інтересів, духовних запитів і потреб, бо особистість людська проявляється і розкривається, затверджується і виражається в духовному світі, пов'язаному з ідеями, прагненнями самого світогляду - екологічного, з інтелектуальними, естетичними, емоційними цінностями і надбаннями людства.

Екологічна культура, згідно з проектом «Концепції безперервної екологічної освіти», характеризується: різнобічними глибокими знаннями про навколишнє середовище; наявністю світоглядних ціннісних орієнтацій стосовно природи; екологічним стилем мислення і відповідальним ставленням до природи і свого здоров'я; набуттям умінь і досвіду вирішення екологічних проблем; безпосередньою участю у природоохоронній діяльності; передбаченням можливих негативних наслідків природоперетворюючої діяльності людини [4, с. 20].

Отже, у ЗДО для формування основ екологічної культури дошкільників найважливішими напрямками є розвиток у дітей емоційно-ціннісного ставлення до природи, яке ґрунтується на усвідомленні її самоцінності, формування інтересу до спілкування з природою та її пізнання. Це робить особливо актуальною проблему створення у дошкільному закладі розвивального середовища для ознайомлення з природним довкіллям, що здатне позитивно впливати на формування її особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беленька Г., Науменко Т., Половіна О. Дошкільнятам про світ природи : методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку. Київ : Генеза, 2013. 115 с.
2. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. 408 с.
3. Воробей Г.Є. Екологічне виховання дітей з допомогою казок В. Сухомлинського. *Бібліотека вихователя дитячого садка*. № 23. 2005. С. 1-70
4. Концепція з екологічного виховання та освіти на 2013–2018 рр. Додаток До рішення виконавчого комітету Одеської міської влади від 28.02.2013 р. № 65. – Режим доступу: www.odessa.ua/images/File/DODATKI2013/.../65.r
5. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного

віку. - Львів: Світ, 1994. 144 с.

6. Михайленко О. Екологічною стежиною – у світ природи. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2009. № 7. С. 28–30.

7. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників. К: Редакція журналу Дошкільне виховання, 2002. 173 с.

8. Формування первинних екологічних уявлень у дошкільників: Методичний збірник перспективного педагогічного досвіду з проблеми екологічної освіти дітей дошкільного віку / За ред. Р.О. Романчук. Запоріжжя 2008. 192 с.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВЕТЕРАНАМИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ

Коленіченко Тетяна Іванівна

кандидат педагогічних наук, доцент
Національний університет «Чернігівська політехніка»

У статті проаналізовано теоретичні підходи соціальної роботи з ветеранами гібридної війни: крос-дисциплінарний та екосистемний. Теоретичною основою дослідження проблеми соціальної роботи з ветеранами гібридної війни обрано феноменологію як онтологію, оскільки пріоритетним напрямом феноменологічного дослідження є досвід повсякденного світу. Зазначено, що крос-дисциплінарні дослідження ґрунтуються на підходах мультидисциплінарному, міждисциплінарному та трансдисциплінарному. Розкрито зміст роботи соціального працівника з ветеранами на основі екосистемного підходу та визначено різні професійні ролі соціального працівника, які допомагають йому у роботі з ветеранам та найближчим його оточенням.

Ключові слова: соціальна робота, ветеран гібридної війни, крос-дисциплінарний підхід, екосистемний підхід, соціальний працівник.

Проблема соціальної роботи з ветеранами набуває своєї актуальності в 2014 році, коли з'являється нова категорія клієнтів – ветерани гібридної війни (учасники АТО/ООС), які потребують професійної і кваліфікованої допомоги соціальних працівників у вирішенні їх проблем. У 2014 році перед соціальною роботою, як наукою та професійною діяльністю, постає виклик – як працювати з нової категорією клієнтів – ветеранами. Науковці починають розробляти теоретичні знання, які базувалися на міжнародному досвіді соціальної роботи, адаптуючи їх до реалій українського суспільства, що стають основою для практичної діяльності соціальних працівників. В 2022 році проблема соціальної

роботи з ветеранами набуває своєї актуальності, оскільки збільшується кількість ветеранів і, відповідно, збільшується кількість тих ветеранів, які повернулися з зони ведення бойових дій і потребують кваліфікованої соціальної роботи. Саме тому, враховуючі сучасні виклики, важливим є розроблення теоретичних підходів соціальної роботи, які б відповідали сучасним реаліям для вирішення проблем ветеранів.

Отже, нами виділено підходи, які є теоретичною основою соціальної роботи з ветеранами: системний, конструктивізму, екосистемний, середовищний, аксіологічний, соціокультурний та крос-дисциплінарний підхід.

Мета статті – виявити специфіку соціальної роботи з ветеранами гібридної війни на основі крос-дисциплінарного та екосистемного підходів.

Теоретичною основою дослідження проблеми соціальної роботи з ветеранами гібридної війни нами обрано феноменологію як онтологію, оскільки пріоритетним напрямом феноменологічного дослідження є досвід повсякденного світу. Тобто, феноменологія досліджує проблеми буття через категорію «досвід», що, на наше переконання, є доречним у площині дослідження проблеми соціальної роботи з ветеранами. Завдяки досвіду особистість пізнає багато істин життя, які потім впливають на особистість та знаходять відображення в її діях. Саме тому, аналізуючи досвід, дослідники мають можливість пізнати зміст та значущість світу іншої людини. Проте для ефективного аналізу світу іншої людини вони мають уважно ставитися до того, як особистість усвідомлює своє життя, як її дія змінюється після отриманого досвіду, як проявляється інтерес до світу та інших людей та як людина усвідомлює своє життя [1].

Звернення до феноменологічної традиції дозволяє, з одного боку, переосмислити традиційні концепції соціальної роботи, а з іншого, – розкрити внутрішню логіку змін норм та цінностей соціальної роботи [2].

У площині вивчення проблеми соціальної роботи з ветеранами гібридної війни важливим є використання крос-дисциплінарних досліджень, які визначають специфіку соціальної роботи з даною категорією клієнтів та

ґрунтуються на підходах мультидисциплінарному, міждисциплінарному та трансдисциплінарному [3]. Мультидисциплінарний підхід полягає в тому, що на одну проблему існують різні погляди науковців з різних дисциплін, проте їх погляди не інтегруються та предмет дослідження не змінюється. Тобто, мультидисциплінарний підхід передбачає використання узагальненої картини предмета дослідження, відповідно до однієї проблеми, яка вивчається, тому дисципліни продовжують залишатися в межах власних методологічних принципів [4]. На відміну від мультидисциплінарного підходу, міждисциплінарний інтегрує різні точки зору на одну проблему з метою узагальненого розуміння досліджуваної проблеми. Тобто, міждисциплінарний підхід інтегрує загальнонаукові методи, що застосовуються у конкретних двох наукових галузях [4]. Трансдисциплінарний підхід спирається на концептуальні засади різних дисциплін та стейкхолдерів, спираючись на одну пріоритетну теорію. Особливістю даного підходу є те, що тут відбувається синтез знань з можливістю переходу до нової якості, нового наукового знання [3, с.2]. Трансдисциплінарний підхід ґрунтується на:

1. Критичному аналізу міждисциплінарних досліджень, в результаті чого трансдисциплінарність полягає не тільки в переході до нової якості, а й у подоланні трансгресії (чинних дисциплінарних кордонів).

2. Використанні концепції постнормальної науки та «другим методом отримання знань» (використання принципів загальної теорії систем, організаційної теорії, структуралізму) [5].

Отже, виявляючи специфіку соціальної роботи з ветеранами гібридної війни, варто зазначити, що вона буде спиратися на трансдисциплінарний підхід, оскільки робимо акцент на отриманні якісно нового знання у роботі соціального працівника з ветераном у порівнянні з попереднім.

Наступним важливим підходом соціальної роботи з ветеранами гібридної війни є екосистемний підхід. У рамках даного підходу розглядається два рівні роботи соціального працівника з ветераном: мікрорівень та макрорівень. На мікрорівні відбувається втручання в процес вирішення проблеми ветерана, на

макрорівні – соціальне становлення ветерана. Специфіка соціальної роботи з ветеранами гібридної війни, на основі екосистемного підходу, визначається можливістю допомагати ветеранам на різних рівнях системи, включаючи сім'ю, найближче оточення і громаду.

Соціальний працівник, працюючи з ветераном на основі екосистемного підходу, може виконувати різні професійні ролі, які допомагають йому у роботі з ветераном, його сім'єю, малою групою (побратимами), установами та громадою тим самим визначаючи специфіку соціальної роботи з ветеранами:

1. *Conferee (роль конференнта)*: походить від ідеї конференції і зосереджується на діях, які виконуються, коли соціальний працівник виконує роль основного джерела допомоги ветерану у вирішенні проблем.

2. *Enabler (роль активізатора)*: фокусується на діях, що виконуються, коли соціальний працівник структурує, організовує та управляє подіями, взаємодією та екологічними змінними для полегшення та покращення функціонування системи.

3. *Broker (роль брокера)*: завдання соціального працівника пов'язати потреби ветерана з послугами, які надаються відповідно до задоволення потреб.

4. *Mediator (роль посередника)*: мета соціального працівника - узгодити протилежні чи розрізнені точки зору і об'єднати учасників в спільні дії.

5. *Advocate (роль адвоката)*: соціальний працівник забезпечує послуги або ресурси від імені ветерана в умовах виявленого опору або розвиває ресурси чи послуги у випадках, коли вони є неадекватними або неіснуючими.

6. *Guardian (роль опікуна)*: роль опікуна визначається як вжиті дії, коли соціальний працівник виконує функцію соціального контролю або вживає захисних заходів, коли рівень компетентності ветерана визнано неадекватним [6].

Використання соціальним працівником тієї чи іншої ролі в роботі з ветераном дозволяє йому поєднувати декілька ролей для досягнення поставлених цілей. Специфіка соціальної роботи з ветеранами на основі

екосистемного підходу полягає у динамічній інтеграції практичних ролей соціального працівника. Поряд із цією інтеграційною практикою важливими є розгляд концепції поведінкової установки та концепції трансакції, які утворилися на основі екосистемного підходу.

Отже, проаналізовані теоретичні підходи, які визначають специфіку соціальної роботи з ветеранами, дозволяють розглянути професійні ролі соціального працівника у вирішенні проблем ветеранів та визначити особливості процесу допомоги соціальним працівником ветерану, враховуючи досвід, який був набутий їм в гібридній війні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Semigina T., Kachmaryk A., Karagodina O. Analysing Social Needs of the Ukrainian Ex-Combatants : Looking on The Lived Experience. *Traektoriâ Nauki - Path of Science*. 2021. Vol. 7. No 6. P. 3001-3011.
2. Мінченко О. Використання феноменологічного підходу в правових дослідженнях. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. URL: http://jurnaluljuristic.in.ua/archive/2018/2/part_1/3.pdf
3. *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*. Second Edition / Editorin-chief R. Frodeman. Associate editors J. T. Klein and R. C. S. Pacheco. – Oxford University Press, 2017, p. 2.
4. Щигло Л. Еволюційні процеси в системі мови крізь призму сучасної науки. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. №6, 2016. С.208-211
5. Філіпенко А.С. Міждисциплінарна методологія: базові принципи. [Електронне джерело]. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/viewFile/3283/2959
6. Jack G. *Ecological Approach to Social Work*. The Blackwell Encyclopedia of Social Work / Ed. By M. Davies.- Oxford: Blackwell Publishers, 2000.

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Крамаренко Алла Миколаївна,

д. п. н., професорка

Горбачова Каріна Сергіївна,

студентка

Бердянського державного педагогічного університету,
м. Бердянськ, Україна

Анотація. Великого значення набуває пошук нових або реконструкція старих, добре відомих педагогічній науці методів навчання, які б найбільшою мірою забезпечували активність учнів в освітньому процесі.

Сучасні технології дають учителю нові можливості, дозволяючи разом з учнями отримувати задоволення від захопливого процесу пізнання. Таке заняття викликає в молодших школярів емоційний підйом, учні охоче працюють із новим матеріалом. А коли внести в урок інтерактив, тобто активізувати учнів до навчання, пробудити інтерес – то і результат буде якіснішим.

Сутність інтерактивного навчання полягає в активному залученні всіх учнів до процесу пізнання. Інтерактивні методи – це способи організації продуктивної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу.

Сучасні методи виключають фронтальне навчання та ретранслявання знань. Сьогодні передусім важливо володіти так званими soft skills – вмінням працювати в команді, вирішувати проблеми і знаходити творчі рішення.

Ключові слова: процес навчання, уміння і навички, класифікація інтерактивних методів, інтерактивні методи, інтерактивне навчання, інтерактивні технології, здобувачі початкової освіти.

Продуктивна освіта реалізується через інтерактивний підхід, провідною ідеєю якого є розвиток творчого критичного мислення молодшого школяра як

конструктивної інтелектуальної діяльності, осмислення сприйняття інформації та подальше її засвоєння через створення особистих продуктів, використання інтерактивних технологій у вивченні «Я досліджую світ». Такий підхід дозволяє формувати в учнів одразу декілька навичок та вмінь.

Мета даної статті: розкрити особливості інтерактивного навчання в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» в початковій школі.

Процес навчання – не автоматичне вкладання навчального матеріалу в голову учня. Він потребує напруженої розумової роботи здобувача початкової освіти та його власної активної участі в цьому процесі. Пояснення й демонстрація самі по собі ніколи не дадуть справжніх стійких знань. Цього можна досягти тільки за допомогою активного інтерактивного навчання.

Уміння у загально-психологічному розумінні – це цілеспрямоване засвоєння знань, а також умінь і навичок з метою наступного використання їх у подальшому житті, у практичній діяльності. Учіння виступає у формі інтелектуальних або фізичних дій і є притаманною для школяра діяльністю [1].

Уміння і бажання навчатися – це той фундамент, який має закласти вчитель. Тому під час підготовки до уроку він має відповісти на запитання: як побудувати навчальну роботу, щоб вона сприяла емоційному піднесенню в учнів, а також позитивно впливала на їхні почуття та мислення, збагачувала їх досвідом самостійних пошуків і роздумів.

Актуальним способом роботи вчителя у класі є інтерактивні методи навчання. Класифікацію інтерактивного навчання за формами навчання залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів об'єднано в групи (за О. І. Пометун (Рис. 1)).

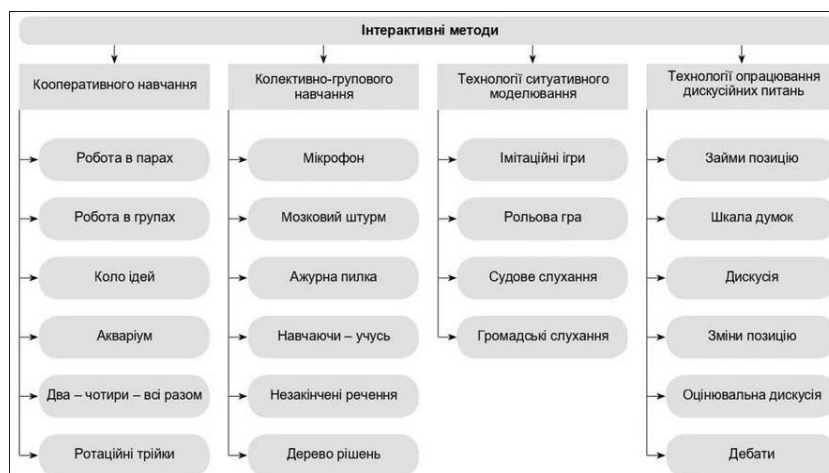


Рис. 1 Класифікація інтерактивних методів

Інтерактивні методи навчання, на відміну від традиційних, базуються на активній взаємодії учасників освітнього процесу. При цьому основна перевага надається взаємодії учнів між собою. Такий підхід дає змогу активізувати освітній процес, зробити його цікавішим. Важливо викликати інтерес до навчальної теми, перетворювати аудиторію пасивних спостерігачів на активних учасників навчального процесу.

Активні форми навчання будують на інтерактивних методах, коли існує взаємозв'язок не лише між учителем та учнем, а й між учнями у навчанні. Слово «інтерактив» (у перекладі з англійської «Interact», де «inter» – взаємний і «act» – діяти) означає взаємодіяти. «Інтерактивний» – означає сприяти, взаємодіяти чи перебувати в режимі бесіди, діалогу з будь-чим (комп'ютером) чи будь з ким (людиною).

Інтерактивне навчання – це насамперед діалогове навчання, у процесі якого здійснюється взаємодія вчителя та учня з метою взаєморозуміння, спільного вирішення навчальних завдань, розвитку особистісних якостей учнів. Інтерактивне навчання передбачає фронтальну роботу учнів. Найефективніші результати можна отримати під час організації роботи учнів малими групами.

Інтерактивне навчання має на меті створення умов для залучення всіх слухачів до процесу пізнання; надання можливості кожному слухачеві розуміти і рефлексувати з приводу того, що він знає і думає; вироблення життєвих цінностей; створення атмосфери співпраці, взаємодії; розвиток комунікативних якостей і здібностей; створення комфортних умов навчання, які б викликали у

кожного учня відчуття своєї успішності, інтелектуальної спроможності, захищеності, неповторності, значущості.

Правила організації інтерактивного навчання:

1) У роботу мають бути залучені (тією чи іншою мірою) всі учні.
2) Активна участь молодших школярів у роботі має заохочуватися.
3) Учні мають самостійно розробляти та виконувати правила роботи у малих групах.

4) Загальна кількість учнів під час інтерактивного навчання не повинна перевищувати 30 осіб. Тільки тоді можлива продуктивна робота у малих групах.

5) Навчальна аудиторія повинна бути підготовлена до роботи у великих і малих групах.

Інтерактивні методи створюють атмосферу уваги та зацікавленості, захоплюють учнів, пробуджують у них інтерес, дають мотивацію, навчають самостійного мислення та дій [2].

Використання інтерактивної стратегії змінює роль і функції вчителя – він перестає бути центральною фігурою і лише регулює освітній процес, забезпечує його загальну організацію, визначає загальний напрям (готує до уроку необхідні завдання, формулює запитання для обговорення у групах, контролює час і порядок виконання наміченого завдання, дає консультації, допомагає за потреби).

Уроки «Я досліджую світ», які ґрунтуються на інтерактивній методиці мають такі особливості:

1) На кожному уроці використовуються ті чи інші види пізнавальної, розумової та навчальної активності учнів.

2) Для успішного вирішення завдань на уроках широко використовуються активні методи роботи.

3) При такій методиці й побудові уроку у класі створюється максимально демократична атмосфера, учні самостійно діють, сприймаючи рішення на свою відповідальність, що сполучається з рівнем їх розвитку.

4) Працюють виключно усі учні, по кілька разів приймаючи участь у різних методах роботи за урок, при цьому спостерігається надзвичайно висока активність і бажання приймати участь на уроці, - діти вчаться на свободі, яка їм надається і правилах, котрі їх обмежують.

5) Досягається висока ефективність засвоєння матеріалу.

6) Учитель стає зразком демократичних відносин. А самі уроки організовуються на демократичних принципах і стають моделлю (міні моделлю) демократичного суспільства.

7) Навчання виходить за межі аудиторії, класу, предмету, – активно застосовуються знання у шкільному житті, сімейних стосунках, товариських [3].

Структура етапу уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» із застосуванням інтерактивних методів має чотири етапи:

1) Підготовка – передбачає організаційні моменти, такі як: роздатковий матеріал, вирішення питань місця проведення та необхідних технічних засобів.

2) Вступ – важливі пояснення правил, мети, технічно сформоване завдання, об'єднання у групи, розподіл ролей та нагадування учням про кількість відведеного на «гру» часу.

3) Проведення – обов'язковим є обговорення заданих вчителем ситуацій, самостійний або груповий пошук рішень, формування відповідей.

4) Рефлексія та результати – обговорення результатів «гри», оцінювання, зворотний зв'язок.

Отже інтерактивне навчання поліпшує загальну ефективність навчального процесу. У результаті оптимального використання різних методів навчання змінюються позиції вчителя й учнів у навчально-виховному процесі. З носія готових знань учитель перетворюється на організатора пізнавальної діяльності учнів, а школярі стають рівноправними суб'єктами в навчанні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Крамаренко А. М. Застосування технології критичного мислення в процесі вивчення здобувачами початкової освіти курсу «Я досліджую світ». *Acta Paedagogika Volynienses*, 2021. №3, С. 76–82. doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.12>(збірник включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія “Б”)). <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/94/78>.
2. Крамаренко А. М., Крамаренко Д. М., Проха І. С., Шмалько О. М. Здоров’язбережувальні технології в освітньому процесі початкової школи. Сучасні здоров’язбережувальні технології: колект. монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2018. С. 440-446.
3. Крамаренко А. М. Методика навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів ОПП "Початкова освіта". Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2020. С. 70–86.

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ТА ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Крамаренко Алла Миколаївна

завідувачка кафедри початкової освіти
докторка педагогічних наук, професорка
Бердянський державний педагогічний університет

Іванова Ганна Михайлівна

здобувачка першого бакалаврського
рівня вищої освіти факультету
психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Бердянський державний педагогічний університет

Комплексна програма "Я досліджую світ" формує систему ідей, відібраних із різних галузей освіти, яка ґрунтується на розкритті цілісності природи з урахуванням міжпредметних зв'язків початкової освіти та точки зору початкової школи. Компонентами вміння природничого матеріалу інтегрованого курсу "Я досліджую світ" є: стимулювання учнів до мислення та мовлення; виявлення спостережливості знань творчого потенціалу; спосіб педагогічної діяльності, який учні засвоюють у формі психологічних та практичних вмінь та навичок, емоційно-ціннісне ставлення до діяльності в природі. Крім ключових компетенцій загальних всім предметних галузей, предметні компетенції також важливі, оскільки це специфічні компетенції, необхідних для ефективного виконання конкретної роботи у конкретній предметній галузі, і включають вузькоспеціалізовані знання, предметні вміння, навички і мислення. Для ефективного використання учнями дисциплінарних компетенцій у навчальному процесі вчителі мають використовувати активні методи навчання, особливо дослідно-експериментальні. Оволодіння учнями молодшого шкільного віку початковими навичками експериментальної діяльності, спрямоване на застосування отриманих знань. У практичній діяльності формування пізнавального інтересу, виховання творчих здібностей. Кількість складових предметної компетентності різна, проте спільними для

багатьох підходів є такі структурні елементи: мотивація, пізнання, діяльність, особистість, яка включає емоційно-вольовий, ціннісний, рефлексивний компоненти. Ця структура відображає основні компоненти навчальної діяльності учня (мотивація, зміст, процедура).

- До мотиваційних компонентів предметної компетентності належать: усвідомлення важливості та цінності предметів у сучасному суспільстві, навчальна мотивація та орієнтація на застосування цих предметів у діяльності, увага до освітніх установок.

- Про когнітивну складову дисциплінарної компетентності свідчить рівень знань учнів з даного предмету, які вони використовують для вивчення інших предметів та набуття вмінь і навичок роботи з різними моделями в навчальній діяльності.

- Діяльнісний компонент включає набуття навичок використання алгоритмів, методів, методологій і моделей у науково-дослідній діяльності.

- Особистісна частина включає самовизначення, ціннісні орієнтації, свідомість, послідовність, раціональність формування, узагальненість прийняття рішень, сформованість вольових якостей учнів, наполегливість, витримку, стриманість.

Навчальний контент містить компетентнісно орієнтовані завдання та інформацію, яка спонукає вчителя початкових класів використовувати діяльнісні методи формування основних і об'єктивних компетентностей учнів початкової школи. Завдяки такому підходу навчальна діяльність молодшого шкільного віку набуде цілісності, допоможе усвідомити потребу в ознайомленні з навколишнім світом, відкриє можливості для розвитку в конкретних сферах суспільно-особистісного значення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Крамаренко А. М. Методика навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів ОПП «Початкова освіта». Мелітополь: Видавничий будинок

Мелітопольської міської друкарні, 2020. 424 с.

2. Крамаренко А. М. Сучасні технології навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі: навч. посіб. для здобувачів вищої освіти другого освітнього ступеню ОПП «Початкова освіта». Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2021. 316 с.

3. Chuchalina Y. M., Kramarenko A. N., Komar O. A., Torchynska T. A., Shevchuk I. V. Agile approach in training future primary school teachers for resolving complex pedagogical situation. International Electronic Journal of Elementary Education. March 2021, Volume 13, Issue 4, 469-477 DOI: [nhqOD18VsJ:https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/download/1477/525+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua](https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/download/1477/525+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua)(Covered in: Scopus).

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ УМІНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ

«Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Крамаренко Алла Миколаївна,

завідувачка кафедри початкової освіти,
докторка педагогічних наук, професорка,

Іванова Ганна Михайлівна

здобувачка першого бакалаврського
рівня вищої освіти факультету
психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Бердянський державний педагогічний університет

Сучасному українському суспільству потрібна позитивна, творча людина, яка вміє нестандартно мислити, знаходити та порівнювати інформацію та доводити свою правоту. Вирішенню цих проблем сприяє реалізація комплексної програми Нової української школи (НУШ). Важливу роль у розвитку творчих здібностей учнів відіграють правильно підібрані навчально-методичні матеріали, методи навчання та інтерактивні методи навчання. Використання творчих вправ включає не тільки відтворення знань, умінь і навичок учнів, а й насамперед сприяє розвитку пізнавальної активності та творчих здібностей, формує здібності учнів. Сучасні освітні програми вимагають від учителя нових методів взаємодії з учнями, особливо розвитку критичного мислення, як засобу формування мовної особистості молодшого школяра. Видатні психологи та педагоги визначають ознаки, за якими можна визначити себе як критичного мислителя: формулювання гіпотез, свідомий вибір, прийняття та обґрунтування рішень. Розвиваючи творчі вправи, спрямовані на розвиток: пам'яті, уваги, уяви мовлення. Це спонукає до мислення. Під час вивчення комплексного курсу "Я досліджую світ" учні початкових класів можуть не лише засвоювати та відтворювати знання, а й використовувати отримані знання для вирішення творчих завдань. Для успішного розвитку природничо-наукових здібностей молодших школярів, вивчення природознавства в початкових класах має здійснюватися на основі

компетентнісного підходу (розвиток критичного мислення та творчості, проблемного підходу, виконання проєктів) з використанням сучасних освітніх засобів. Крім позитивних та індивідуальних форм роботи необхідно використовувати інноваційні методи, інформаційно-комунікаційні засоби для залучення молодших школярів до колективної діяльності (робота в парах, групах). У процесі пізнання природи всебічно розвивається особистість учнів, формуються моральні якості, моральні якості - природоохоронні навички. Розвиток творчості через інтерактивний підхід для максимального розвитку талантів і здібностей дітей. Для розвитку творчості в програмі "Я досліджую світ" слід використовувати інтерактивні ігри: ліплення, театралізацію, драматизацію, що сприятиме розширенню соціального досвіду дітей. Навчальна програма курсу "Я досліджую світ" пропонує широкі можливості для формування дбайливого ставлення до рідної природи, а відповідно й творчі завдання, такі як:

- Придумати свою казку, скласти загадку, вірш;
- Напишіть невеликий твір на тему: «На яку квітку я схожий?», «Яким птахом я себе уявляю?», «Що каже джміль?». та ін.
- скласти сенкан, асоціативний куш.

Вправа «Синквейн» (сенкан)

Сенкан — це п'ятирядковий вільний вірш, який узагальнює інформацію, засвоєну під час вивчення нового матеріалу. Ця вправа розвиває в учнів уміння узагальнювати, схоплювати складні думки, стисло їх висловлювати, тому найчастіше використовується для повторення вивченого матеріалу.

Сенкан складається за такою формою:

- 1 рядок — тема (звичайно іменник);
- 2 рядок — опис (звичайно 2-3 прикметники);
- 3 рядок — дія (звичайно 3 дієслова);
- 4 рядок — ставлення (фраза, яка складається з 4 слів і висловлює ставлення до теми);

5 рядок – перефразування сутності(синонім до першого слова).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Крамаренко А. М. Методика навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів ОПП «Початкова освіта». Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2020. 424 с.
2. Крамаренко А. М. Сучасні технології навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі: навч. посіб. для здобувачів вищої освіти другого освітнього ступеню ОПП «Початкова освіта». Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2021. 316 с.
3. Chuchalina Y. M., Kramarenko A. N., Komar O. A., Torchynska T. A., Shevchuk I. V. Agile approach in training future primary school teachers for resolving complex pedagogical situation. International Electronic Journal of Elementary Education. March 2021, Volume 13, Issue 4, 469-477 DOI: [nhqOD18VsJ:https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/download/1477/525+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua](https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/download/1477/525+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua)(Covered in: Scopus).

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ « Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Крамаренко Алла Миколаївна

завідувачка кафедри початкової освіти
докторка педагогічних наук, професорка

Міщенко Мілена Олександрівна

здобувачка першого бакалаврського
рівня вищої освіти факультету
психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Бердянський державний педагогічний університет

В початковій школі інтеграція розглядається як один із інструментів наближення навчального процесу до психічного світу дитини, що враховує її особливості сприйняття нової інформації та дозволяє створити цілісну картину шкільного світу. Із запровадженням нових українських шкіл початкова інтеграція також визначилася як один із найважливіших їхніх напрямків і набула нового характеру. Важливим засобом формування загального сприйняття навколишнього середовища є інтеграція різноманітної інформації в рамках розгляду соціокультурної теми/проблеми. Створення єдиного тематичного простору для наукових предметів дозволяє уникнути дублювання інформації у змісті різних предметів, одночасно розглядаючи подібний зміст з різних точок зору з різними засобами навчання. Це забезпечує збалансоване сприйняття інформації з різних напрямів навчання, створює емоційно комфортну атмосферу для освітньої програми. Інтеграція змісту курсу створює умови для комплексного розгляду основних понять явищ, ширшого охоплення змісту, формування в учнів системного мислення, позитивного емоційного ставлення до навчального процесу створення можливостей для учнів. Розумно використовуйте свій робочий час.

Зокрема, створення інтегрованих навчальних програм, пов'язування змісту між кількома галузями освіти; запровадження інтегрованого навчання, реалізованого на основі тематики та методики діяльності. Публікації та

відеопрезентації з основ інтеграції інтегративних навчальних програм, інтегрованих освітніх програм, інтегрованих методик, інтегрованих підручників та інше можна знайти в літературі, присвяченій різноманітним навчальним заходам і методикам. Метою загальноосвітньої програми «Я досліджую світ» є формування соціальної практики учнів. Комплексна навчальна програма охоплює повне знання суспільства та природи цінностей у всіх сферах життя та сприяє позитивному розвитку технічних компетенцій на основі досвіду вирішення проблем.

Метою освітньої програми «Я досліджую світ» є ознайомлення учнів з інтелектуальною недостатністю з навколишнім світом та отримання різноманітного соціального досвіду, в тому числі складних систем знань про природу та суспільство, дорогоцінне життя та багато інших сфер життя. Соціальна практика дослідження характеризують поведінковий підхід студента до вирішення фактичних завдань. Досягнення поставлених цілей включає такі завдання: - Формування предметів і явищ для розуміння себе, природи і суспільного життя (спостереження, дослідження, експериментування, практичні роботи, вимірювання, систематизація, класифікація, встановлення логіки та часових рядів подій, оцінювання). Природні зв'язки та залежності в суспільстві, стан навколишнього середовища та діяльність людини, вплив поведінки на здоров'я та безпеку, аналіз наслідків ризикованої поведінки, результати довіри до зусиль) погляд відображення природи. Розвивати практичні та поведінкові навички в природному та соціальному середовищі. Громадянська та соціокультурна приналежність сприяє позитивному ставленню та інтересу до дослідження історії регіону та країни; повага до національних символів та обізнаність про громадські події. Розвивати ціннісне ставлення до життя інших людей; почуття правової відповідальності у застосуванні норм і правил суспільного життя; інші навички соціальної взаємодії та співпраці в різних видах діяльності; Дотримання правил природоохоронної поведінки та економного використання природних ресурсів. Розвивати розумову здібність, їхні емоції та готовність до домену; пізнавальна активність і незалежність,

креативність, самовираження та комунікативні навички. Розв'язання завдань курсу забезпечується відповідними змістовими лініями, побудованими з навчально-методичних матеріалів, включаючи навчальні, корекційно-розвивальні. Отже, запровадження нових національних стандартів початкової освіти змінило зміст і результати освіти, а також методи навчання. Стандарти інновацій визначають співпрацю між вчителями та учнями, підтримку дітей, критичне мислення, розвиток самооцінки та впевненості. Все, що пов'язано, має бути зроблено в контексті все, що пов'язано, має бути постійно пов'язане та розподілене між мисленням, пам'яттю та мовою. Тому все, що вивчається, має бути не роздільним і частковим, а єдиним і інтегрованим. Тому сучасний вчитель початкових класів повинен бути добрим до своїх учнів і до своїх зусиль, навіть якщо вони невеликі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Крамаренко А. М. Методика навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів ОПП «Початкова освіта». Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2020. 424 с.

2. Крамаренко А. М. Сучасні технології навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей в початковій школі: навч. посіб. для здобувачів вищої освіти другого освітнього ступеню ОПП «Початкова освіта». Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2021. 316 с.

3. Chuchalina Y. M., Kramarenko A. N., Komar O. A., Torchynska T. A., Shevchuk I. V. Agile approach in training future primary school teachers for resolving complex pedagogical situation. International Electronic Journal of Elementary Education. March 2021, Volume 13, Issue 4, 469-477 DOI: 10.26822/iejee.2021.205 [https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:d0nhqOD18VsJ:https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/download/1477/525+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua\(Covered in: Scopus\).](https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:d0nhqOD18VsJ:https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/download/1477/525+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua(Covered in: Scopus).)

ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Крамаренко Алла Миколаївна

Завідувачка кафедри початкової освіти,
докторка педагогічних наук, професорка
Бердянський державний педагогічний університет

Тубова Тетяна Олександрівна

Здобувачка першого бакалаврського рівня вищої освіти
Факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Бердянський державний педагогічний університет

Нова Українська Школа Нова українська школа – це ключова реформа Міністерства освіти і науки. Головна мета – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті.

НУШ – це школа, до якої приємно ходити учням. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не боятись висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами. Водночас батькам теж подобається відвідувати цю школу, адже тут панують співпраця та взаєморозуміння.(1)

Тому в НУШ діти часто навчатимуться, граючись. Це означає, що вони опановуватимуть той самий навчальний матеріал, але в інший спосіб. Вчителю не потрібно буде більшість часу розповідати щось класу, стоячи біля дошки. Через гру (тобто моделювання ситуацій із додаванням руху, гумору й творчих завдань) учні зможуть дізнатись набагато більше.

Інтегроване Навчання У реальному світі немає мононаукових процесів – кожен пов’язаний з різними науками. Аби діти розуміли взаємозв’язки й мали цілісну картинку світу, у початковій школі пропонується інтегрувати (тобто об’єднати) предмети. Це означає, що, наприклад, рослини вивчатимуть не тільки з точки зору ботаніки, а й додаватимуть до цієї теми знання з географії, екології, математики, хімії, мови й літератури. (1, ст 15, 17)

Наслідком сучасної реформи є суттєві зміни змісту освіти загалом і змісту

освітньої галузі «Природознавство» зокрема. Відповідно до Нового Державного стандарту освіти вводиться новий інтегрований курс «Я досліджую світ», який об'єднує навчальний зміст кількох освітніх галузей. А саме:

Мета інтегрованого курсу «Я досліджую світ» – формування в учнів цілісної картини світу під час опанування власного соціального досвіду. Матеріал курсу охоплює систему знань про природу і суспільство, сприяє розвитку в молодших школярів навичок дослідницької діяльності, формуванню ціннісних орієнтацій. Тому саме цей курс є основою для формування природничої компетентності молодших школярів.

Сучасне визначення природничої компетентності в контексті НУШ суттєво змінилося і доповнилось у порівнянні з попередніми роками. Воно стало більш містким, має практичний вектор. Природнича компетентність передбачає формування допитливості, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи в групі спостерігати та досліджувати, формулювати припущення і робити висновки на основі проведених дослідів, пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження та аналізу. (1, ст 32)

Суттєві зміни в стандартах освітньої галузі «Природознавство» вимагають переосмислення дидактичних та методологічних аспектів викладання курсу «Я досліджую світ» з огляду на ту роль, яку відіграють взаємовідносини людини і природи в сучасному глобалізованому світі. Адже цей курс є пропедевтичним і готує молодших школярів до вивчення таких предметів як хімія, біологія, географія, фізика, тощо.

Недостатньо вивченою проблемою є методика розробки завдань на компетентнісній основі, вироблення засад формування наукових понять у молодших школярів, розвиток їхніх дослідницьких умінь та вмінь спостерігати, які складають передумови ефективної пропедевтики природничих знань. Адже НУШ має стати школою без нудьги, вимогливою, але творчою, школою допитливості і наполегливості в навчанні, школою, у якій готують успішну та обізнану особистість. (1, ст 34,37)

Сучасні діти, які будуть навчатися в НУШ – це діти покоління «альфа».

Вони зайняті кількома справами одночасно. Не уявляють себе без гаджетів і дуже мобільні. Ці характеристики потрібно брати до уваги під час вибору методів і прийомів формування природничої компетентності молодших школярів. Їх не можна змусити щось робити. У них потрібно викликати зацікавленість, що буде спонукати їх до активної пізнавальної діяльності. (1, ст. 55)

Саме тому актуальним і дієвим інструментом для підвищення якості знань учнів, їх активності та зацікавленості на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» стануть дидактичні ігри.

Дидактичні ігри

Формування в учня природничої компетентності буде успішним, якщо вчитель потурбується про це з першого дня, створюючи комфортне середовище для навчання, виховання і відпочинку молодших школярів.

Під цим маються на увазі не лише комфортні меблі, інтерактивна дошка, гаджети, зони відпочинку, зелені куточки, а й використання методів і прийомів для активної й безпечної пізнавальної діяльності дітей у початковій школі. (2, ст. 81)

Дидактична гра — незамінний атрибут освітнього процесу в початковій школі. Ця діяльність сприяє підвищенню ефективності роботи на уроці та в позакласній діяльності, адже з грою учні знайомі ще з молодшого віку.

Для молодших школярів доцільно вводити дидактичні ігри:

- з метою розвитку та коригування пізнавальної активності (порівняння, відновлення та доповнення цілого, вилучення зайвого, узагальнення).
- для розвитку мовлення;
- для розвитку емоційно-вольової сфери (ігри-інсценізації, ігри з елементами сюжету).

Упродовж уроку доцільно створювати кілька ігрових ситуацій чи організовувати урок у вигляді сюжетно-рольової гри. Варто застосовувати такі дидактичні ігри, організація яких не потребує від учителя багато часу на

приготування відповідного обладнання, а від учня – запам'ятовування складних правил. Перевагу слід віддавати тим іграм, під час яких буде залучена більшість учнів класу. Якісно підібрана гра передбачає якісне опанування вивченого матеріалу, швидку відповідь, довільну увагу учасників та позитивні емоції не лише переможців, а всіх учасників. (2, ст 115,116)

Використання віршів, пісень, прислів'їв, відео, стереоефектів (шум моря, спів птахів) за певною тематикою, загадок під час проведення гри сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу. Методична скарбничка кожного вчителя багата різноманітними дидактичними іграми. При цьому дидактичні ігри мають відповідати таким вимогам:

- узгоджуватись з темою і метою уроку;
- забезпечувати поглиблення, розширення та закріплення знань учнів;
- сприяти розвитку комунікативних навичок дітей;
- розвивати й коригувати моральні якості учнів;
- відповідати віковим особливостям дітей, бути доступними, забезпечувати поступове опанування операцій аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення тощо.

Дидактичні ігри можуть:

- бути тільки в словесній формі; поєднувати слово й практичні дії; поєднувати слово й наочність: поєднувати слово і реальні предмети. (2, ст 124)

Структурні складові дидактичної гри - дидактичне завдання, ігровий задум, ігровий початок, ігрові дії, правила гри, підбиття підсумків.

Успіх дидактичних ігор значною мірою залежить від правильного використання в них ігрового обладнання.

Велике значення має використання дидактичних ігор під час екскурсій на природу. Показати учням розмаїття та красу довкілля, привернути увагу до малопомітних, але істотних ознак тваринного і рослинного світу, сприяти формуванню екологічного світогляду дітей значно легше, якщо спонукати учнів до активного емоційного сприймання. (2, ст 221-224) Використання

природного матеріалу під час ігор сприяє розвитку сприйняття певного аналізатора (звук, смак, дотик, запах), мислення та уваги (виокремлення істотних ознак, їх порівняння та узагальнення); уміння описувати предмети та знаходить їх за описом; знаходити ціле за частиною та частину за цілим; групувати предмети за способом їх застосування; визначати послідовність стадій розвитку рослин та тварин, пояснювати їх значення.

Гра «Закінчи речення».

Учням пропонується переписати речення і доповнити їх словом із протилежним значенням.

- У лісі ростуть дерева великі й....
- Восени деякі птахи летять у вирій, а ... повертаються.
- Річки бувають глибокі й....
- Улітку дні довгі, а взимку....
- Сонце – найбільша планета Сонячної системи, а найменша планета – це ...

Діти оцінюють свою роботу, враховуючи охайність і правильність.

Гра «Урожай»

Учитель готує фішки двох кольорів та 2 кошики. За їх допомогою об'єднує учнів у дві команди. Одна з команд «збирає» в свій кошик овочі, інша – фрукти. Збирати можна макети, реальні предмети чи малюнки з їх зображенням. Перемагає та команда, яка швидше та вірно виконає завдання.

Гра «Рослини»

Учитель готує для гри великі малюнки, на яких зображено сад, город, поле, луки, ліс, клумбу (на кожній зображено шість рослин, які знають діти), та 36 маленьких малюнків із цими рослинами із двостороннім скотчем на зворотному боці. Великі малюнки використовують учні, а маленькі – учитель. Учитель демонструє та називає рослини. Діти знаходять названу рослину на великому малюнку та накладають її. Перемагає той учень, який першим повністю заповнить малюнок з відповідними рослинами.

Гра «Знайди пару»

Учнів об'єднують у дві команди: одній роздають листя, іншій – плоди. За сигналом учителя учні стають парами у такий спосіб, щоб листя відповідало плодам. Правильно дібрана пара проходить крізь «чарівну браму» (двоє учнів – експертів піднімають догори зчеплені руки). Якщо завдання виконано неправильно, «брама» зачиняється.

Об'єктами для гри можна обрати:

- малюнки коріння та бадилля;
- малюнки тварин та роздруківки їх назв;
- малюнки тварин та їжі, яку вони їдять;
- малюнки тварин та їх слідів;
- малюнки грибів та їх назви. (3)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Крамаренко А. М. Методика навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів ОПП «Початкова освіта». Мелітополь: 2.Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2020. 424 с.

2. Крамаренко А. М. Сучасні технології навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей в початковій школі: навч. посіб. для здобувачів вищої освіти другого освітнього ступеню ОПП «Початкова освіта».Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2021. 316 С.

3. Chuchalina Y. M., Kramarenko A. N., Komar O. A., Torchynska T. A., Shevchuk I. V. Agile approach in training future primary school teachers for resolving complex pedagogical situation. International Electronic Journal of Elementary Education. March 2021, Volume 13, Issue 4, 469-477 DOI: 10.26822/iejee.2021.205 [https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:d0nhqOD18VsJ:https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/download/1477/525+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&g|=ua\(Covered in: Scopus\).](https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:d0nhqOD18VsJ:https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/download/1477/525+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&g|=ua(Covered in: Scopus).)

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕГРАТИВНОЇ ТА
ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ВИВЧЕННЯ МИСТЕЦЬКИХ СТИЛІВ І НАПРЯМІВ НА УРОКАХ
МИСТЕЦТВА (8 КЛАС)**

Морозов Олександр Анатолійович

магістрант
університет Григорія Сковороди в Переяславі
м. Переяслав, Україна

Анотація. У статті розроблено педагогічні умови впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва у 8 класі ЗЗСО. Перша педагогічна умова – стимулювання мотиваційно-ціннісної сфери школярів 8 класів ЗЗСО щодо вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва у процесі інтегративної та інтерпретаційної діяльності. Друга педагогічна умова – цілеспрямоване розширення мистецького кругозору та технологічної обізнаності школярів 8 класів ЗЗСО в аспекті впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва. Третя педагогічна умова - формування в учнів 8 класів ЗЗСО творчих умінь впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва.

Ключові слова. Педагогічна умова, інтегративна художньо-педагогічна технологія, інтерпретаційна художньо-педагогічна технологія, мистецький стиль, мистецький напрям.

Інтегративна художньо-педагогічна технологія є основою для моделювання уроків мистецтва у 8 класі. Її впровадження активізується останнім часом у зв'язку з поширенням у практиці ЗЗСО та усій системі

мистецької освіти концепції інтегрованого навчання школярів, активізації синестезійного сприйняття видів мистецтв, формування інтегративної компетентності учнів шкіл. На сьогодні у науковому доробку вчених широко представлене осмислення змісту та педагогічного потенціалу інтегративної технології.

Так, у роботі Л. Масол наголошується, що «завдяки усвідомленню учнями навчального матеріалу в міжвидових мистецьких зв'язках і залежностях ці технології стають дієвим чинником поліхудожнього виховання» [2, с. 67]. Науковцем визначено провідні методи інтегративної технології, розглянуто технологічні аспекти інтеграції, класифіковано види інтеграції за провідним інтегратором, описано локальні авторські інтегративні технології та наведено декотрі типи творчих завдань для учнів ЗЗСО.

Класифікацію наукових аспектів дослідження інтегративної художньо-педагогічної технології в підготовці майбутнього вчителя до організації дозвілля дітей здійснила О. Гончарук, яка виявила інтерес О. Данилюк, І. Козловської до *дидактичної інтеграції*; О. Рудницької, Г. Шевченко, Б. Юсова – до *поліхудожнього виховання*; Н. Аніщенко, Е. Белкіної, Н. Волкової, Л. Масол, Г. Падалки, Л. Рапацької, О. Щолокової *художньо-естетичної інтеграції*; Т. Пені, Л. Савенкової, Н. Терентьєвої *комплексне використання мистецтв у художньому розвитку особистості* [1, с. 132]. Результатом впровадження інтегративної технології на уроках мистецтва є формування інтегративного творчо-художнього мислення школярів.

Художньо-педагогічна інтерпретаційна технологія, необхідність впровадження якої у шкільну практику продиктована важливістю інтерпретаційної діяльності у пізнанні мистецтва, сьогодні осмислена в статтях, монографіях та дисертаційних дослідженнях з проблем мистецтва та мистецької освіти (О. Афоніна, Р. Барт, О. Бензюк, І. Боднарук, Б. Вараксін; Л. Гаврилова, Л. Псарьова; Ю. Гао, Н. Гарипова, О. Жарков, Ю. Лотман, В. Москаленко, С. Савенко, Б. Чень та ін.). Наразі є актуальним осмислення цієї

технології у практиці загальної шкільної освіти, оскільки зміст інтегрованого курсу «Мистецтво» безперечно містить високий відсоток вмінь школярів інтерпретувати твір, відчувати власне мистецьке (художнє) відчуття і бачення твору, його зміст та виховний потенціал. Т. Мартинюк визначено провідні методи художньо-педагогічної інтерпретаційної технології, розглянуто технологічні аспекти інтерпретації, наведено типи можливих творчих завдань для учнів 10 класу ЗЗСО [3].

В процесі впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва 8 класів ЗЗСО вчитель мистецтва враховує не тільки вікові особливості школярів, але й рівень їх готовності до сприймання інновацій; перцептивної, аналітико-інтерпретаційної та творчої діяльності у різних видах мистецтв у процесі вивчення мистецьких стилів і напрямів відповідно до програми 8 класу. Таким чином, успішність освітнього процесу у зазначеному напрямі вимагає від вчителя створення відповідних *педагогічних умов*. На нашу думку, дослідницьке коло проблеми адаптації традиційних та інноваційних художньо-педагогічних технологій у практику ЗЗСО потребує свого розширення за рахунок наукового обґрунтування, розроблення й апробації педагогічного супроводу, зокрема, у площині визначення й експериментальної перевірки педагогічних умов та методів реалізації методики впровадження інтегративної та інтерпретаційної технологій навчання в практику вивчення мистецьких стилів і напрямів у шкільному курсі «Мистецтво» (8 клас).

Важливими умовами для формування навичок інтегративної та педагогічно-інтерпретаційної діяльності школярів 8 класу є: адаптація до поєднання інтегрованого та інтерпретаційного навчання мистецьких стилів і напрямів у різних видах мистецтв; забезпечення школярів відповідними знаннями про мистецькі стилі і напрями у різних видах мистецтв, їх спільні риси та відмінності; активізація інтересів, потреб у пізнанні та розумінні мистецьких стилів і напрямів у різних видах мистецтв; створення доцільної ситуації поліхудожньої творчої інтегративної та інтерпретаційної діяльності

школярів у площині різних видів мистецтв.

Під педагогічними умовами впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва ми розуміємо спеціально створені умови, які дозволяють здійснити успішне осягнення мистецьких стилів і напрямів творів музичного та образотворчого мистецтв на основі інтегративної та інтерпретаційної компетентності школярів. Створення педагогічних умов полягає у доцільному доборі творів мистецтва різних стилів та напрямів і підготовці школярів 8 класу до їх сприймання, інтеграції та диференціації на основі стильових норм та еталонів; інтерпретації, творчого опрацювання. Конкретизація змісту педагогічних умов найчастіше відбувається у зв'язку з їх дидактичними й методичними проявами. У площині загальної мистецької освіти під педагогічними умовами можна розуміти цілеспрямовано створені обставини, які впливають на результативність мистецького навчання.

На підставі вищевикладеного нами визначено педагогічні умови впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва, використання яких сприятиме успішному опануванню програмного матеріалу відповідно до змісту тем 8 класу ЗЗСО.

Перша педагогічна умова – стимулювання мотиваційно-ціннісної сфери школярів 8 класів ЗЗСО щодо вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва у процесі інтегративної та інтерпретаційної діяльності була спрямована на актуалізацію позитивних мотивів та ціннісних орієнтацій у процесі освітньої діяльності з предмету. Відзначимо, що мотивацію особистості (пізнавальні, естетичні потреби, мотиви творчого саморозвитку тощо) безпосередньо виявляють в її устремліннях та цілеспрямованих діях. Зокрема, впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва у 8 класу ЗЗСО проявляється через форми творчої активності школярів, потреби творчого самовираження засобами інтегративної та інтерпретаційної діяльності,

ефективності розуміння мистецьких стилів і напрямів у процесі такої діяльності. О. Рудницькою творче самовираження особистості розглядається як принцип, з яким порівнюється безперервна потреб людини в творчості. Вчений вважала, що даний принцип є ефективним стимулюванням творчих актів [5, с. 96]. Таким чином, стимулювання мотиваційно-ціннісної сфери школярів 8 класів ЗЗСО щодо вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва у процесі інтегративної та інтерпретаційної діяльності додає до процесу адаптації школярів до впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій яскраві внутрішні переживання, відчуття власної самореалізації, радості розуміння видів мистецтв тощо.

Зміст першої педагогічної умови, пов'язаний з актуалізацію позитивних мотивів та ціннісних орієнтацій школярів 8 класів ЗЗСО щодо вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва у процесі інтегративної та інтерпретаційної діяльності, був пов'язаний зі встановленням педагогічного наголосу в освітньому процесі на ідеях внутрішнього оновлення особистості, прийнятті нею концепту пізнання стилів та напрямів мистецтва стародавніх епох і цивілізацій (античний, візантійський, романський, готика, Ренесанс), стилів та напрямів мистецтва Нового часу (бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалізм) через інтегративну та інтерпретаційну діяльність на уроці. В результаті такої взаємодії суб'єктів навчання у свідомості школярів народжується нова система мистецьких цінностей та формуються навички вмотивованості щодо впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва.

Актуалізація позитивних мотивів та ціннісних орієнтацій школярів 8 класів ЗЗСО щодо вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва у процесі інтегративної та інтерпретаційної діяльності викликають резонування особистості у художньо-почуттєвій сфері, що вимагало залучення методів педагогічного впливу світоглядно-виховного спрямування, а саме комплексу методів мотиваційного та ціннісного напрямів, які застосовувались для забезпечення безперервного педагогічного впливу на процес усвідомлення

школярами необхідності збереження мистецької спадщини рідного краю й світу, оцінки і висловлення власного судження щодо творів мистецтва, усвідомлення цінності історичної та мистецької спадщини України та світу, обґрунтування суджень щодо ролі людини у створенні і збереженні культурної спадщини свого народу й людства [4, с. 39]. Послідовність використання методів було обрано у зв'язку з метою поступового мотиваційно-ціннісного навантаження на сприйняття школярами ефективності впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій для вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва.

Для стимулювання мотиваційної сфери школярів 8 класів ЗЗСО було використано такі творчі *завдання і методи*: мотивації щодо інтегративного сприйняття історичних стилів та напрямів мистецтва; світоглядної орієнтації на стилі та напрями мистецтва як цінності світової культури; бесіди та дискусії інтерпретаційного спрямування, творчо-пошуковий, мистецької анкети, самоаналізу. Для стимулювання ціннісної сфери школярів 8 класів ЗЗСО було використано такі творчі *завдання і методи*: мотивації щодо інтерпретаційного розуміння історичних стилів та напрямів мистецтва; пояснювально-ілюстративний, порівняльного аналізу напрямів мистецтва, міжвидових стильових асоціацій, самоаналізу.

Друга педагогічна умова – цілеспрямоване розширення мистецького кругозору та технологічної обізнаності школярів 8 класів ЗЗСО в аспекті впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва. Друга педагогічна умова була спрямована на оновлення змісту та форм організації освітнього процесу на уроках мистецтва на засадах інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій й супроводжувалась конструюванням змісту уроків на базі порівняльного занурення школярів у мистецькі стилі і напрями (мистецтво стародавнього Єгипту, античний стиль, Візантійський стиль, Романський стиль, Готичний стиль, Ренесанс, Бароко, Рококо, Класицизм, Романтизм, Реалізм) з метою виявлення спільного та

особливого у контексті історико-культурних процесів й усвідомлення стильових засобів художньої виразності. Подібна когнітивно-пошукова діяльність супроводжувалась актуалізацією міжвидових мистецьких зв'язків, імплементацією до змісту інтегрованого курсу «Мистецтво» тематики мистецьких стилів і напрямів, доббором та реалізацією традиційних та інноваційних форм організації освітнього процесу, пов'язаних з впровадженням інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій. На основі реалізації технологічного підходу до освітнього процесу форми роботи на уроці збагатились інтегративними, інтерпретаційними формами роботи школярів, що відобразилось у розробці відповідних методів.

У процесі впровадження другої умови було активізовано процес накопичення загальномистецької та технологічної обізнаності школярів у мистецьких стилях і напрямках світового мистецтва від давнини до кінця XIX ст. та сформовано навички інтегративної та інтерпретаційної творчої діяльності на уроках та в позанавчальний час. Отже, через пізнання мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва, усвідомлення змісту та алгоритму інтегративної та інтерпретаційної технологій школярами було здійснено перехід від теоретичних уявлень до практичних навичок використання інтегративної та інтерпретаційної технологій пізнання мистецьких стилів та напрямів, трансформовано історико-стильові міжвидові знання й уявлення про мистецькі стилі та напрями до площини установок, принципів мистецької дії. Таким чином, зростав досвід формування історико-стильового мистецького мислення на засадах інтегративної та інтерпретаційної діяльності, спостерігався більш високий рівень усвідомлення ефективності інтегративної та інтерпретаційної технологій у процесі вивчення мистецьких стилів і напрямів. Зазначимо, що інформація про мистецькі стилі і напрями світової культури, а також інтегративні та інтерпретаційні форми пізнання та діяльності на уроці сприймалась, певним чином, аксіоматично, із додаванням емоційних, ціннісних характеристик відібраних творів, які характеризували різні мистецькі стилі та напрями, що викликало зростання когнітивної зацікавленості школярів творами різних епох, стилів, митців, а також

алгоритмізацією їх пізнання та розуміння, як результату осмислення технологічних характеристик освітнього процесу.

Разом з наголосами в інформації про мистецькі стилі та напрями, опрацьованої школярами, велике значення під час педагогічного впливу надавалось гармонізації навичок інтегративної та інтерпретаційної діяльності школярів. На цьому етапі актуальними були методи світоглядно-виховного, мистецтвознавчого впливу, які ускладнювали комплекс педагогічних. Послідовність використання методів визначалась з метою поступового навантаження на пізнавально-технологічну сферу освітньої підготовки школярів 8 класів, помітного збільшення якості та обсягу історико-стильової інформації, змістової новизни аналітичних та творчих завдань, що вплинуло на збагачення когнітивно-мисленнєвого ресурсу учнів, усвідомлення ними ефективності інтегративної та інтерпретаційної технологій та адекватності виконання творчих завдань.

Для активізації процесу розширення мистецького кругозору було впроваджено наступні *завдання і методи*: міжвидові мистецькі порівняння, аналогії, класифікації, перенесення засвоєних знань і вмінь на інші предмети та явища, художньо-педагогічного наративу, осягнення музичного смислу творів, термінологічний диктант, педагогічного спостереження. Задля педагогічного впливу на розширення технологічної обізнаності було впроваджено наступні творчі *завдання і методи*: аналогії, інтегративного пізнання, інтерпретаційного пізнання, пояснювально-ілюстративний, технологічного етюду, педагогічного спостереження.

Третя педагогічна умова – формування в учнів 8 класів ЗЗСО творчих умінь впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва. Третя педагогічна умова спрямовується до активізації творчої діяльності школярів у спеціально створеному мистецькому освітньому середовищі на уроці, яка передбачала набуття досвіду інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках.

Зміст цієї умови визначається усвідомленням школярами інтегрованого та інтерпретаційного сприймання мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва, досвідом такого сприймання, набутим пі час впровадження першої та другої педагогічних умов. У процесі впровадження третьої умови на основі презентації школярами художнього аналізу Храму Зевсу в Афінах та Другого, Дельфійського гімну Аполлону, п'єси Есхіла «Прометей закутий»; створення художнього наративу з тем: «Розвиток Візантійської архітектури», «Спільне та різне в українській архітектурі XIII ст.»; вербального «малюнку» Церкви Нотр-Дам-ля-Гранд (Пуатьє), Кирилівської церкви (Київ), вітражів Храму Діви Марії в Аугсбургу, інструментальної музики середньовічних рицарів тощо опрацьовувались елементи інтегративної та інтерпретаційної технологій, відбувалось формування історико-стильової компетентності учнів, їх розуміння феноменів мистецького стилю та напрямів.

Під час впровадження третьої педагогічної умови спостерігалось зростання міри якості виконання різноманітних історико-стильових практичних завдань на основі використання методів та прийомів впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій (сприймання, аналіз-порівняння, розуміння, вербальна інтерпретація), що засвідчило набуття школярами навичок творчого мислення у системі категорій мистецьких стилів та напрямів. Логічним завершенням процесу усвідомлення школярами на основі опанування інтегративної та інтерпретаційної технологій навчання змістової специфіки мистецьких стилів і напрямів, є виявлення стилевідповідної художньої свідомості школярів у творчій діяльності на уроках, у набутті досвіду сприйняття та поширення цінностей стильового розмаїття світової культури. Форми активності школярів, прогнозовані змістом даної педагогічної умови, дозволяють поширювати технологічний ресурс інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів.

Зважаючи на наголос у процесі впровадження третьої педагогічної умови на творчих вміннях школярів та їх практичній реалізації, важливим контекстом для організації творчої діяльності на уроках є історико-стильовий. Отже, у ході умови

мотивованими стають методи і завдання практичного інтегративного та інтерпретаційного спрямування, які додаються до педагогічних. Вибір напрямів педагогічного впливу дозволив підкреслити різні аспекти індивідуальної та колективної творчої роботи школярів, спрямованої назовні, до апробації у творчому середовищі класу.

Послідовність використання методів була визначена у зв'язку з метою поступового навантаження на творчо-продуктивну сферу навчання школярів, реалізовувалась через збільшення обсягу методів та прийомів інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій під час вивчення мистецьких стилів і напрямів.

Для активізації процесу формування творчих умінь під час впровадження інтегративної технології було застосовано наступні *завдання і методи*: художньо-естетичного аналізу творів одного (різних) стилів у різних видах, художнього наративу (твори одного стилю), занурення до смислообразної сфери творів одного стилю у різних видах, добір і презентація «стильового портрету» творів одного стилю у різних видах, добір творів для сприймання з подібним образним та стильовим змістом у різних видах, самоаналізу. Для активізації процесу формування творчих умінь під час впровадження інтерпретаційної технології було застосовано наступні *завдання і методи*: художнього наративу, розробка моделі власної інтерпретації творів одного стилю у різних видах, образно-стильовий диктант, самоаналіз.

Таким чином, визначені педагогічні умови впровадження інтегративної та інтерпретаційної художньо-педагогічних технологій вивчення мистецьких стилів і напрямів на уроках мистецтва стали основою для проведення дослідно-експериментальної роботи у 8 класах ЗЗСО.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончарук О. В. Інтегративна художньо-педагогічна технологія в підготовці майбутнього вчителя до організації дозвілля дітей. Теорія і методика професійної освіти. Вип. 24. Т. 1. 2020. С. 131-136.

2. Масол Л. М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання. Методичний посібник. Харків: Друкарня «Мадрид», 2015. 178 с.
3. Мартинюк Т. В. Впровадження художньо-педагогічних інтерпретаційних технологій у зміст професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва при вивченні мистецьких інновацій в закладах освіти. *Professional Education: Methodology, Theory and Technologies. Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. Вип.15. 2022. С. 18-26.
4. Мистецтво. 5-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
5. Рудницька О. Педагогіка : загальна та мистецька : навч. посіб. Київ: Інтерпроф, 2002. 270 с.

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНИХ АСТРОНОМІЧНИХ УЯВЛЕНЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Небесна Жанна Василівна

студентка факультету педагогіки, психології та мистецтв
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Анотація: У статті визначено поняття “засіб навчання”. Проаналізовано засоби навчання, які використовуються в сучасному ЗДО для формування елементарних астрономічних уявлень дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: проєктна діяльність, дошкільники, дослідницька діяльність, дослід, казка.

Від засобів навчання та засобів розвитку пізнавальної активності дошкільників залежатиме їх продуктивність пізнавальної діяльності. Проблемою засобів навчання займалися Ф. Корольов, Ю. Бабанський, Г. Коджаспірова, В. Гмурман, Ч. Куписевич, В. Краєвський, В. Лозова, Н. Тарасевич, М. Фіцула та інші.

Поняття “засіб” розглядається у двох аспектах: як знаряддя діяльності, а також як прийом, спосіб дії. Поняття “засіб навчання” В. Онищук, Ю. Бабанський, Ч. Куписевич, В. Оконь, М. Фіцула, Н. Мойсеюк, М. Скаткін розглядають як матеріали та знаряддя навчального процесу, завдяки яким ефективно та за досить короткий час дітьми засвоюються знання та вміння.

На думку Г.Коджаспірова та Н.Тарасевич [4] засоби навчання це різноманітна діяльність вихованців (наприклад праця, гра, навчання чи спілкування), а також способи організації даної діяльності. В. Гмурман та Ф.Корольов, вважають, що якщо той чи інший предмет, акт чи явище веде до мети, він стосовно неї буде виступати як засіб. Г. Троцько та В. Лозова, вважають, що засіб навчання це те, за допомогою чого здійснюється процес

навчання [4].

Б. Наумов в своїх дослідженнях виділяє наступні засоби педагогічної діяльності:

- особистісні засоби (осанка, зовнішній вигляд, хода, міміка та жести педагога, його мова: мелодійність, виразність, стилістична та лексична культура);

- матеріальні засоби (книга, указка, дошка, схеми тощо);

- технічні засоби (кіно-, фото-, звукотехніка, навчальне телебачення, комп'ютер);

- організаційні засоби (режим, розклад занять, тип занять, колектив педагогів, єдині педагогічні вимоги).

Використання проектної технології є одним із ефективних засобів формування елементарних астрономічних утілень дітей дошкільного віку. Проектна діяльність (основана на використанні методу проектів) – це педагогічна технологія, яка містить сукупність пошукових, дослідницьких, проблемних методів та прийомів, які є творчими за своєю суттю.

На сьогодні модернізацію змісту дошкільної освіти спрямовано на розвиток дитини дошкільного віку як активного та компетентного суб'єкта життєдіяльності, виховання здатності жити у гармонії з навколишнім середовищем та самим собою, формування готовності до школи. Саме тому проектна діяльність дошкільників це вимога часу, яка спрямована на забезпечення адекватності освітнього процесу та його результатів до вимог сучасного суспільства. Проектна діяльність виступає стимулюючим чинником у розвитку освіти дітей дошкільного віку.

Г. Ващенко вважав метод проектів активним методом навчання: «Цінність методу проектів полягає у тому, що він привчає дошкільників до планової систематичної роботи» [2, с. 8]. Проектна діяльність являється одним з активних видів діяльності дітей дошкільного віку, який передбачає індивідуальну, парну або групову (але при цьому самостійну) діяльність дітей, що забезпечує гарантоване досягнення спланованого результату. Така

діяльність може забезпечити відхід від авторитарних та репродуктивних методів навчання та вимагає обміркованого поєднання з різноманітними методами, формами та засобами навчання та є одним з інноваційних видів діяльності в закладі дошкільної освіти» [1, с. 56].

В основі проектної діяльності дітей дошкільного віку покладено взаємодія суб'єктів освіти, яка виявляється у спільній праці, спілкуванні та пізнанні. В основу проектної діяльності покладено прагматичну спрямованість на результат, який можливо отримати розв'язавши ту чи іншу практично чи теоретично значущу проблему. Результат можливо продумати, побачити та використати в практичній діяльності. Потрібно навчати дошкільників самостійно мислити, знаходити та розв'язувати певні проблеми, використовуючи при цьому знання з різних галузей, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, уміння прогнозувати результати, можливі наслідки різних варіантів розв'язку. Дитина стає активним учасником проектної діяльності, оскільки самостійно визначає мету, відкриває нові знання, обирає шляхи розв'язання проблеми, експериментує, несе відповідальність за свою роботу.

Вихователі закладів дошкільної освіти можуть використовувати різноманітні типи проектів. Наведемо приклади тем проектів, які можуть бути використані вихователями при формуванні елементарних астрономічних уявлень: «Загадковий світ космосу», «Подорож в Космос», «Перші космонавти», «Космічні кораблі», «Зірки і сузір'я» і т.д. До виконання таких проектів можна залучати батьків, що сприятиме кращому формуванню знань дошкільників про космос, оскільки діти разом з батьками зможуть знаходити цікаву інформацію для дітей. Під час підготовки до презентації власних проектів діти можуть переглядати разом з батьками різноманітні пізнавальні відео ролики та мультфільми, переглядати енциклопедії, фотографії космосу. У дошкільників таким чином будуть розширюватися уявлення про космос, буде збільшуватися словниковий запас.

Інтерес до змісту проекту буде залежати від задоволення інтересів

дошкільника; реалізації його потреб в самовираженні та активній діяльності, захопленості спільною діяльністю як з дорослими так і з однолітками. Дуже часто поєктну діяльність асоціюють дослідницькою.

Дослідницька діяльність є одним із ефективних засобів ознайомлення дошкільників з космосом. Пошуково-дослідницька діяльність дітей дошкільного віку в психолого-педагогічній літературі вивчалася великою кількістю педагогів та психологів (Я. Коменський, М. Монтессорі, Й. Песталоцці, Ж. Руссо, К. Ушинський, Ф. Фребель). Дослідницька діяльність описана в сучасних дослідженнях Н. Горопахи, Г. Беленької, О. Іванової, С. Ніколаєвої, Н. Лисенко, З. Плохій, Н. Рижової, Н. Яришевої .

Використання пошуково-дослідної діяльності у процесі ознайомлення дошкільників з природою досліджувалися в роботах Л. Зайцевої, Н. Горопахи, О. Іванової, Н. Лисенко, Н.Рижової, Н. Кот, Л. Прохорової. П. Саморукова в своїх наукових працях доводить, що пошукова діяльність доцільною під час ознайомлення з природою, оскільки вона забезпечує найбільш високий рівень самостійності та активності дітей, дозволяє сформувати уявлення про явища, встановити причинно-наслідкові зв'язки [5].

Науковці надавали великого значення проведенню дослідів у закладах дошкільної освіти, оскільки під час практичної дії, діти повинні спостерігати, мислити, діяти, робити самостійні висновки. Психологами та педагогами встановлено, що за допомогою пошуково-дослідної діяльності у дошкільника формуються орієнтувальні вміння, інтелектуальні та практичні дії, розвиваються мисленнєві процеси. Під час проведення дослідів забезпечується словесне обґрунтування, чуттєве пізнання, що сприяє активізації розумової діяльності дитини.

Дошкільники розуміють причини простих явищ, можуть логічно мислити. Дослідження І. Павлова, довели, що фізіологічною основою чуттєвого пізнання є спільна діяльність слухового, зорового, тактильного та нюхового аналізаторів. Уявлення будуть більш яскравішими та змістовнішими, якщо буде задіяна більша кількість аналізаторів. В основі ознайомлення дошкільників з природою

лежить практична та наочна дія предметів та явищ на органи чуття дітей. Дошкільники повинні мати можливість доторкнутися до предметів та роздивитися їх. Оскільки при формування елементарних астрономічних уявлень не можливе експериментування з реальними об'єктами, то вихователі закладів дошкільної освіти використовують моделі.

Дослідницька діяльність – це особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, яка основана на пошуковій активності та дослідницькій поведінці дитини. Основою дослідницької діяльності дошкільників є пошукова активність (специфічна риса особистості, яка характеризується прагненням та здатністю опановувати знання, які відповідають її інтересам та потребам, вольовим зусиллям). В основу дослідницької діяльності покладено поведінку. Тому науковцями визначають поняття дослідницька поведінка (поведінка, яка спрямована на пошук та отримання нової інформації; одна з форм взаємодії живих істот з оточуючим світом, яка спрямована на його пізнання). Основою дослідницької поведінки є потреба в отриманні нової інформації, знань, вражень, результатів діяльності, тому така поведінка проявляється саме у дослідках. Мотивацією дослідницької поведінки є бажання пізнати, дослідити, з'ясувати. Об'єкти новизни привертають увагу дошкільника та досліджуються ретельно та з особливим інтересом.

Пошуково-дослідницька діяльність дошкільників у природі є основою емпіричного пізнання навколишнього світу, джерелом знань та розвитку пізнавальних інтересів дітей. Г. Бєленька виділяє три етапи розвитку пошуково-дослідної діяльності у дітей:

- підготовчий (маніпулятивно-експериментальна діяльність);
- цілеспрямоване експериментування;
- власне дослідницька діяльність.

Дослід має чітку структуру. Його можна відтворити, знаючи умови проведення та потребує від дошкільника високого рівня розвитку таких розумових операцій, як узагальнення та систематизація знань.

Формуючи у дітей елементарні астрономічні уявлення можливе

проведення таких дослідів: «Зірки світять постійно», «Чому Місяць не падає на Землю», «Як рухаються планети сонячної системи», «День-ніч», «Як утворюються кратери на Місяці» та ін.

Одним із засобів формування елементарних астрономічних уявлень є художня література. Захоплюючі сюжети, яскраві ілюстрації, різноманітність жанрів та характеристик дійових осіб може стимулювати інтерес дошкільників до світу космосу.

Р. Є. Фльорина зазначала, що «чуттєвий образ», який викликано художнім твором, може полегшити розуміння дошкільниками ідей та робить їх «конкретними та переконливими». Художній твір викликає у дітей певні оцінки та учить їх абстрагуватись. Слухаючи казку чи оповідання дитина виявляє особливу внутрішню активність та стає наче співучасником подій, які описуються [6, с. 293].

Різноманіття книжкового середовища може стимулювати самостійну пізнавальну активність дошкільників. У дітей розвивається кругозір, уміння орієнтуватися у книжковому матеріалі. В групах закладу дошкільної освіти варто створити літературний центр (зручне місце для перегляду ілюстрацій, журналів, листівок; місце для виготовлення альбомів або влаштування тематичних виставок книжок). Бібліотека для центру комплектується за участю дітей. Діти та вихователь разом вирішують, які книжки минулого року можна подарувати у менші групи, які варто ще залишити. Вихователь може порадити, які книги залишити в групі, звертаючи увагу дошкільників на ті деталі, які ще можуть бути їм цікавими дітям (наприклад, в книзі є дуже гарні та виразні ілюстрації). Але останнє слово має залишатися за дітьми. Книги літературного центру можуть сприяти пізнавальному розвитку дошкільника, розвитку її літературних надбань за умов періодичної зміни художньо-літературного матеріалу. Вихователям необхідно притримуватися певних вимог щодо кількості книжок в літературному центрі. В старших групах має бути до 8-10 книжок, як знайомих, так і незнайомих дошкільникам. Кожен екземпляр книги має бути в двох-трьох примірниках, для того щоб її одночасно могло

розглядати декілька дітей. В старшій групі в літературному центрі вихователь може виставляти нові ілюстровані твори, які планує прочитати дітям в найближчому часі. Розглядання ілюстрацій стимулює зацікавленість дошкільників, їх бажання дізнатися про що ця книга. Бажано окрему полицку відвести для пізнавальної літератури. Саме тут можна розмістити тематичну відбірку книжок за темами, які цікавлять дітей. Тут наприклад можуть бути дитячі енциклопедії, доступні для розуміння дітям книжки про Космос.

ЛІТЕРАТУРА

1. Землянская Е. Н. Учебные проекты дошкольников. Дошкольное воспитание. 2015. № 9. С. 55–59.
2. Іванчук Л. І. Пошуково-дослідницька діяльність як засіб пізнавальної активності дошкільників : навчально-методичний посібник. Хмельницький : ДНЗ № 11, 2017. 89 с.
3. Куписевич Ч. Основы общей дидактики: Пер. с польского. М.: Высшая школа, 1986. 386 с.
4. Лозова В., Троцко Г. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник. Х.: “ОВС”, 2002. 400 с.
5. Савенков А. И. Методика проведения учебных исследований в детском саду. Самара : Издательство «Учебная литература», 2007. 32 с. : ил.
6. Флєрина Е. А. Эстетическое воспитание дошкольника / Под ред. В.Н.Шацкой. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. 334 с.

ВЕРБАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ПЕДАГОГА БАЛЬНОГО ТАНЦЮ

Пінчук Ольга Іванівна

доцент кафедри хореографії

Шумілін Олександр Сергійович,

здобувач

Харківський національний педагогічний

університет імені Г. С. Сковороди

м. Харків, Україна

Анотація. У статті представлено визначення поняття «вербальний компонент навчально-педагогічного спілкування педагога бального танцю» та виокремлені його компоненти – вербальна педагогічна лексика, вербальні засоби мовного впливу та вербальний компонент методики навчання сучасним бальним танцям. Визначено сутність та розкрито зміст компонентів вербальної педагогічної лексики педагога бального танцю.

Ключові слова: навчально-педагогічне спілкування, вербальний компонент, вербальний компонент навчально-педагогічного спілкування педагога бального танцю, вербальна педагогічна лексика педагога-хореографа, вербальні засоби мовного впливу та вербальний компонент методики навчання сучасним бальним танцям.

Сучасний бальний танець, як і класичний, народно-сценічний та сучасний, утворює основу професійної підготовки майбутніх хореографів у закладах вищої освіти. Ці фахівці повинні не лише володіти методикою виконання танцювальних рухів та вправ, а й вербалізувати їх зміст та техніку виконання, повідомляти відомості про історичну основу та характер кожного з танців, розкривати особливості рухів, утілених у них, робити влучні зауваження щодо правильності виконання й роботи учнів, іншими словами – володіти вербальним компонентом навчально-педагогічного спілкування. Отже,

висвітлення вербального компонента навчально-педагогічного спілкування педагога бального танцю є актуальною темою дослідження.

Для нашого дослідження значимими є результати наукових пошуків щодо особливостей професійної підготовки хореографа в системі вищої гуманітарної освіти (Л. Андрущук, Т. Благова, О. Мартиненко, О. Таранцева та ін.); специфіки хореографічної діяльності (К. Василенко, В. Верховинець, А. Гуменюк, О. Отич та ін.); теорії та методики хореографічної роботи (Н. Бугаєць, Л. Бондаренко, В. Волчукова, А. Тараканова, Л. Цветкова, О. Мартиненко та ін.); теорії бальної хореографії (А. Мур, Г. Ховард, У. Лерд); педагогічної майстерності педагога-хореографа (О. Барабаш, Т. Благова, С. Куценко, О. Мартиненко).

На жаль, у педагогічній науці поки що недостатньо розроблені питання щодо сутності, змісту та складових вербального компонента навчально-педагогічного спілкування майбутніх педагогів-хореографів.

Навчання різних видів мистецтва – музичному, театральному, хореографічному – має специфічні особливості, передбачає спеціальні форми і методики навчання, специфічну мову комунікації та своєрідні методи психологічного впливу, що обумовлює і специфіку педагогічного спілкування.

У філософії спілкування розглядається як тип відносин, що характеризуються ставленням партнерів одне до одного як до істот, наділених ознаками суб'єктивності [17, с.603].

Для психології та соціології – це процес передавання й сприймання повідомлень за допомогою вербальних і невербальних засобів, що охоплює обмін інформацією між учасниками спілкування, її сприйняття й пізнання, а також їхній вплив один на одного і взаємодією щодо досягнення змін у діяльності [6].

У контексті педагогіки – це професійне спілкування викладача з усіма учасниками навчально-виховного процесу, яке спрямоване на створення оптимальних умов для здійснення мети, завдань виховання і навчання [14, с.27].

Характеризуючи педагогічне спілкування наголосимо, що важливим інструментом впливу на учня є його функції (від лат. *functio* – виконання, здійснення) – обмін інформацією між педагогом та учнями; міжособистісне пізнання; організація та регуляція взаємостосунків і спільної діяльності; здійснення навчально-виховного впливу; педагогічно доцільна самопрезентація педагога.

Залежно від типу взаємодії (суб'єкт-суб'єктна, суб'єкт-об'єктна) спілкування вчителя та учня може бути функціонально-рольовим (як суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольових позицій спілкування) або особистісне-орієнтованим (як складна психологічна взаємодія, яка передбачає виконання певних нормативних функцій з виявом особистого ставлення) [13].

Створюючи певний комунікативний простір, педагогічне спілкування можливе лише за допомогою знакових систем – «способів кодування, передавання, опрацьовування й розшифровування змісту повідомлення» [1], вербальних (за допомогою слів; усне та писемне мовлення) та невербальних засобів: мануальних (засобом спілкування є жести); матеріальних (спілкування з іншою за допомогою певних матеріальних речей – іграшки, одяг, продукти харчування та ін.); технічних (радіо, кіно, телебачення, телефон, Інтернет тощо); біоенергетичних.

Отже, у нашому дослідженні *під педагогічним спілкуванням* будемо розуміти складний, багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між педагогом та учнями (студентами, вихованцями), що породжується потребами у спільній діяльності, здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів та містить у собі як мінімум три різні процеси: комунікацію (обмін інформацією), інтеракцію (обмін діями) та соціальну перцепцію (сприйняття та розуміння партнера).

Окремим випадком педагогічного спілкування будемо вважати *навчально-педагогічне спілкування* – систему способів і прийомів соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін

інформацією, здійснення впливу та налагодження взаємин безпосередньо у процесі навчальної діяльності (на уроці, лекції, практичному та індивідуальному занятті тощо).

Танець – один з видів мистецтва, що уособлює мелодійний і ритмічний рух людського тіла, підсилений музичними тональностями та ритмом, який розкриває характер людських взаємин, їх відчуття, темперамент та певні аспекти взаємин зі світом [8, с.212]

Бальний танець як один з основних видів танцю репрезентує парний танець чоловіка й жінки, який має народні витоки та виконується у спеціальних приміщеннях. Історично, він – одна з побутових форм хореографії, який в процесі історичного розвитку набув сценічних та спортивних форм.

Розрізняють історичні бальні танці, спортивні бальні танці – європейські та латиноамериканські, бальні танці на національній основі (українські бальні танці) та сучасні бальні танці модних напрямків [9, с.116].

Мистецтво бального танцю, як і взагалі мистецтво хореографії, «засноване на музично-організованих, умовних, образно-виразних рухах людського тіла» [2, с.564].

Танцювальний рух носить асоціативний, складно-опосередкований характер відображення життя і велику міру умовності та узагальненості з домінантою виразного та емоційного [7, с.7].

Він у своїй основі має природний рух – жест, який виражає емоційно-дієвий стан людини. Цей стан можна охарактеризувати (розшифрувати) тільки «словом», словниковою мовою (лексикою) – як способом мислення. Тому, як вважає дослідник С. Філатов, «навчити виразному жесту, танцю можливо за допомогою образного слова, яке дозволить зрозуміти та відчувати певний емоційно-образний стан танцювальної дії» [16, с.38].

Уміння впливати словом на учня – одна з граней його індивідуальності педагога бального, його професійної майстерності, а багатство педагогічного інструментарію відображає його професійну досвідченість.

У процесі навчання сучасним бальним танцям основним етапом, на якому

ґрунтується успішне освоєння цієї дисципліни, є освоєння «азбуки» танцю - елементарних рухів, основних (базових) фігур європейських та латиноамериканських танців, балансу, фундаментальних положень корпусу - постави, позицій ніг, рук і голови, положень та засобів взаємодії у парі, що відповідають естетичним та стильовим вимогам його школи.

Аналіз наукової літератури з методики викладання класичного танцю (Г. Березова, Л. Цветкова), народно-сценічного танцю (О. Барабаш, О. Лиманська), сучасного бального танцю (Н. Бугаєць, О. Пінчук) дозволив визначити, що особливість процесу освоєння рухових навичок у різних дисциплінах хореографічної педагогіки полягає в тому, що інформація про рух, яка виходить від педагога, викладається учням аудіовізуально – включає в себе пояснення виконання руху (вказівки) та педагогічний показ (демонстрація руху).

Таким чином, процес передачі навчальної інформації можна умовно поділити на візуальний (від. англ. visual – здійснюється безпосередньо очима), вербальний (від. лат. verbalis – словесний) та образний (який змальовує, зображає що-небудь за допомогою образів).

Відзначаючи вирішальне значення візуальної інформації у презентації навчальних знань, необхідно підкреслити величезне значення вербальної та образної інформації, що виходить від педагога-хореографа, широке розмаїття їх видів, способів передачі та великий інформаційний обсяг.

Способи та прийоми передачі навчальної інформації є частиною методики викладання танцювальних дисциплін і пов'язані з індивідуальними особливостями викладання.

Тому можна говорити про *навчально-педагогічне спілкування* в хореографічній педагогіці бального, яке має свої особливості на відміну від професійного педагогічного спілкування в інших спеціальних та загальноосвітніх дисциплінах з виховання рухових навичок.

Ці особливості виявляються у специфіці компонентів вербальної педагогічної лексики, у використанні дуальних методів навчання

танцювальним рухам, у виборі засобів педагогічного впливу педагога бального танцю.

Поняття «компонент» визначається як складова частина загального. Таким чином, у нашому дослідженні під поняттям «вербальний компонент» розуміємо частину педагогічного спілкування педагога хореографа.

Педагогічна мова педагога-хореографа, балетмейстера, керівника хореографічного колективу відрізняється від інших видів мови, тому що по-різному будують і озвучують мову лектор, що пояснює важкий розділ предмета, оператор польоту, що дає команду, вчитель, що диктує правила, які потрібно запам'ятати. диктор, актор тощо.

Мова в даному дослідженні розуміється як «конкретне говоріння, що протікає в часі і зодягнене в звукову (включаючи внутрішнє промовляння) або письмову форму» [11, с.414].

Погодимося з С. Філатовим, що *вербальна лексика педагога-хореографа* – це сукупність слів і виразів, за допомогою яких фахівець здійснює навчально-педагогічне спілкування – передачу навчальної інформації про рухи танцю, здійснюючи на учнів виховний вплив [16, с.18].

Аналіз наукових праць з теорії європейських та латиноамериканських бальних танців (У. Лерд, Г. Ховард, А. Мур), а також з теорії та методики викладання сучасного бального танцю (Н. Бугаєць, О. Пінчук, Т. Осадців, Ю. Васютяк, М. Кеба, І. Соронович) дозволив нам виокремити такі складові вербальної лексики педагога бального танцю:

1. Терміни, що позначають назви програмних та конкурсних фігур європейських та латиноамериканських танців (Natural Turn; Closed Promenade; Corta Jaca; Alemana [3; 4]);

2. Терміни, що позначають технічні дії (Каблучний півот – Heel Pivot) Свівл – Swivel, Кубинський крос – Cuban Cross, Обертальний рух – Rotation тощо [3; 4]);

3. Терміни (основні та пояснюючі), що стоять у заголовках таблиць, які описують техніку виконання програмних та конкурсних фігур європейських та

латиноамериканських танців (Побудова – Alignment, Позиції стопи – Positions of Feet, Позиція протидії корпусу, ППДК – Contrary Body Movement Position, СВМР тощо [4]);

4. Слова та вирази коригуючого характеру («опусти плечі», «пом'якшити коліна», «закрити партнерку», «закрити ПН до ЛН» тощо).

5. Слова і вирази образно-метафоричного характеру (партнер у фігурі «Крило – Wing» – «птах, що лежить на землі з розпластаним лівим крилом» Ж. Бредлі [18]).

Термін (від. лат. terminus – рубіж, межа) – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільної життя тощо [15, с. 88].

Більшість хореографічних термінів, що використовуються, у педагогіці бального танцю визначені англійською мовою. Функції англійської термінології на початку її формування полягали в тому, щоб максимально виразити особливості рухів, що ними позначаються. У процесі розвитку школи бального танцю в Україні, занурені в середовище української мови, англійські терміни не втратили цю здатність і виконують роль міжнародної «мови бальної хореографії».

Значущими для розуміння значущості словесного компоненту у хореографічному навчанні, та розуміння того, що домінування алгоритму навчання бальним танцям показ → пояснення та багаторазовий повтор учнем відтвореного за педагогом руху дає менший ефект засвоєння-запам'ятовування, ніж одноразове словесне (чи письмове) описання його характеристик стали ідеї П. Лесгафта, який висунув та практично обґрунтував необхідність словесного пояснення, яке випереджає показ (слово – показ) «у сфері регулювання рухів людини характерно оперування словесними значеннями. Наочність може виконувати свої функції лише у поєднанні зі словом. Саме тоді досягається ясне уявлення» [10, с.13].

Це дозволило нам визначити поняття «вербальний компонент методики навчання сучасним бальним танцям» як систему усних та письмових

повідомлень педагога про сучасний бальний танець (предмет, який вивчається) та вважати метод синхронного подання різних видів інформації (словесної, візуальної та образної) (метод Є. Валукіна [5]) інноваційним в опануванні бальних танців.

У широкому спектрі педагогічних засобів, за допомогою яких здійснюється навчально-педагогічне вплив у хореографії, виділимо вербальні засоби.

У поняття «вербальні засоби мовного впливу у хореографічній педагогіці» входить комплекс засобів мовного педагогічного впливу при навчанні танцювальним навичкам.

Цей комплекс враховує принципи підбору мовних засобів з урахуванням статевовікових, психофізіологічних та інтелектуальних особливостей учнів і складається з власне засобів мовного впливу та прийомів передачі навчальної інформації та включає в себе: вербальну педагогічну лексику хореографії - мовні одиниці; мовні методи організації процесів сприйняття та засвоєння навчального матеріалу; методику застосування мовних образно-метафоричних сигналів; прийоми мовного інтонування та мелодико-ритмічного забарвлення вимовної мови, що застосовуються для посилення активності уваги учнів та передачі характеру досліджуваної дії (руху); методику використання вербальних та образних асоціативних зв'язків для ефективності сприйняття та міцності засвоєння танцювальних дій [16, с.18-19].

У результаті наукового пошуку ми дійшли висновку, що вербальний компонент навчально-педагогічного спілкування педагога сучасного бального танцю — це комплекс засобів навчання рухам європейських і латиноамериканських танців, який спирається на принципи підбору мовних засобів з урахуванням статевовікових, психофізіологічних та інтелектуальних особливостей учнів і містить у собі вербальну педагогічну лексику педагога, вербальні засоби мовного впливу та вербальний компонент методики навчання сучасним бальним танцям.

Висновки. Науковий розгляд проблем, пов'язаних із навчально-

педагогічним спілкуванням у бальній хореографії, дозволяє відкрити для педагогів додаткові фактори, що сприяють вирішенню проблеми ефективного освоєння танцювальних навичок, а також поглибити знання у методиці викладання хореографічних дисциплін, розширити діапазон прийомів та способів активізації, стимулювання психофізичного стану учнів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аносов І. П., Яремчук С. В. Психологічні основи педагогічного спілкування: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ 2007 <https://studfile.net/preview/9739824/>
2. Балет: энциклопедия /под ред. Ю. Н. Григоровича. М.: Советская энциклопедия, 1981. 623 с.
3. Бугаєць Н. А., Пінчук О. І., Пінчук С. І. Теорія та методика викладання латиноамериканських танців: навчально-методичний посібник. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. 223 с.
4. Бугаєць Н. А., Пінчук О. І., Пінчук С. І. Теорія та методика викладання європейських танців: навчально-методичний посібник. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. 206 с.
5. Валукин Е. П. Системный подход в обучении мужскому классическому танцу/ автореф. канд. дисс. искусств. М., ГИТИС, 1992. 17 с.
6. Варій М. Й. Психологія: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2009. 288 с. <http://samorozvytok.info/content/variym-y-psihologiya>
7. Дубник И. О. Специфика художественной образности в хореографическом искусстве : автореф. дисс. ... канд. философских наук. М.: 1984. 22 с.
8. Етика та естетика: навч. посіб. для студ. усіх напрямів підгот. / за ред. В.Л. Петрушенка. Львів: Видавництво «Львівська політехніка», 2006. 252 с
9. Касьянова. О. Музично-пластичні модифікації хореографічного мистецтва сьогодення. Київське музикознавство, 2012, №42, С. 112-123

10. Лесгафт П. Ф. Избранные труды /сост. И.Н. Решетень. М.: Физкультура и спорт, 1987. 359 с.
11. Лингвистический энциклопедический словарь. /Гл.ред. Ярцева В.Н., М., Советская энциклопедия, 1990, 685 с.
12. Ліманська О. В., Бугаєць Н. А., Волчукова В. М., Барабаш О. В. Український народно-сценічний танець: Основи курсу Навчальний посібник для студентів спеціальності «Хореографія». Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2011. 146 с.
13. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 200 с.
14. Сергієнко Н. П. Методика викладання у вищій школі: Курс лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2012. 44 с. <https://studfile.net/preview/5197369/>
15. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979.
16. Филатов С. В. От образного слова – к выразительному движению / дисс. ... канд. искусствоведения. М.: 1996. 200 с.
17. Філософський енциклопедичний словарь: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голів. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абріс, 2002.
18. BradleyJ. Dancing through life. London : Hollis & Carter, 1947. 145 pp.
19. Moore A. Balroom Dancing. Zitadance studies. Cenqston.1988. 503 p.
20. The Laird Technique of Latin Lancing. IDTA LTD.2014. 260p.

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПРОЄКТІВ

Свиридюк Віра Петрівна,

к.пед.н., доцент

Київський національний лінгвістичний університет

м. Київ, Україна

Вступ. До сучасних активних методів навчання відносять лінгводидакти і психологи метод проєктів, який дозволяє максимально інтенсифікувати самостійну роботу (СР) в аудиторних і позааудиторних умовах під час навчально-пізнавальної діяльності (Т.О.Дмитренко 2020, с.29; М. В. Савчин 2007, с.269; І.П.Задорожна 2011, с.158; С.Ю.Ніколаєва 2006, с.3, Л. П. Солонцова 2019, с.30 та ін.). Метод проєктів розглядається фахівцями як засіб організації діяльності, спрямованої на особистість того, хто вчиться, і, як спосіб розбудови навчального середовища для комунікативних дій.

Інноваційність методу полягає у стимулюванні інтересу студентів-магістрантів до створення власного продукту, шлях до якого проходить через індивідуальний вибір й освоєння навчальних проблем, через самоуправління процесом розв'язання ряду проблемних задач та осмисленні результатів із подальшою самореалізацією у професійній діяльності (М.В.Савчин 2007,с.270).

Метод проєкту тісно пов'язаний із методом проблемного навчання, під час якого формуються навички і вміння працювати з інформацією, планувати, здійснювати спостереження за власним прогресом, що закладає підвалини студентам-магістрантам для широкого застосування теоретичних знань і практичних умінь у СР, де викладач виступає у ролі співрозмовника, представника національної культури, мова якої слугує її вираженням.

Мета роботи продемонструвати переваги інноваційного методу, де домінуючими компонентами під час формування МІКК майбутніх викладачів німецької мови є студентоцентричне навчання, реалізація якого відбувається через особистісно-діяльнісний підхід, компетентнісноцентричний освітній процес, - формування здібностей з метою їх самореалізації. Таку можливість надає застосування методу проєктів, цілями якого є:

- відкритість навчального-пізнавального середовища для саморозвитку і самоосвіти;
- створення особистісно значущого продукту;
- поєднання продуктивних і рецептивних видів мовленнєвої (МД) із застосуванням культурологічної складової змісту навчання;
- реалізація ступеня самостійності та автономії в умовах активної взаємодії учасників навчання;
- стимулювання індивідуальної моделі виконання СР у навчально-пізнавальному середовищі;
- сприяння високому рівні позитивної атмосфери для ефективного формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності (МІКК), до змісту якої входить емпатія;
- удосконалення уміння презентувати власний продукт з використання різних засобів навчання, включаючи інформаційно-комунікаційні технології.

Матеріали та методи. Апелюючи до праць Е. Г. Арванітопуло, С. Ю. Ніколаєвої, визначаємо проєкт як організовану навчальну діяльність, яка обмежена у часі і спрямована на певну ціль або продукт у рамках регламентованого (організованого відповідно до правил і норм саморегуляції) освітнього процесу, у якому самостійна активність студентів відіграє домінуючу роль. Це - комплекс вправ і завдань покликаний для розв'язання різного виду комунікативних задач із науково-дослідницькою складовою.

Організаційні форми освітньо-виховного процесу у закладах вищої освіти дозволяють застосовувати метод проєктів у їх традиційній класифікації, про що свідчить лінгводидактичний педагогічний дискурс у контексті досліджень

Є. С. Полат (2002), С. Ю. Ніколаєвої (2015), Н. Ф. Коряковцевої (2002, с. 128), Л. П. Солонцової (2020) та ін. На основі проаналізованих науково-методичних джерел розрізняємо такі типи проєктів: дослідницькі, творчі, рольово-ігрові, інформаційні, практично-орієнтувальні (С. Ю. Ніколаєва 2006, с. 3). Призначення кожного типу проєкту - сприяти діалогічній взаємодії учасників; дотримання етикету спілкування, мовленнєвої поведінки, усталеної у країні, виучуваної мови, властивої носіям мови; установлення співвідношення рідної культури до чужої та виявлення подібностей і розбіжностей. Кожен тип проєкту - це інтегрований взаємозв'язок продуктивних і рецептивних видів МД із міжкультурним компонентом; інтерактивна діяльність учасників та однакова їх участь у досягненні спільного результату, коли немає конкурентів, а є зацікавлені односторонні, яких об'єднує спільна мета. Проєкт як мета навчання передбачає застосування набутих знань і сформованих навичок і умінь для конструювання нових здібностей тих, хто вчиться, стимулює творчу діяльність під час СР як в аудиторних, так і позааудиторних умовах (Е. Г. Арванітопуло 2005, С. Ю. Ніколаєва 2006, Н. І. Годованець 2017).

Результати та обговорення. З цією метою студенти-магістранти повинні бути забезпечені засобами навчання, згідно з якими існує широкий спектр методів і прийомів; навчальними стратегіями, згідно з якими уможлиблюється здійснити когнітивні, метакогнітивні дії за оптимально короткий час із найменшими затратами фізичних сил; систему вправ для формування іншомовних комунікативних навичок і вмінь на основі інтерактивних технологій (рольова гра, тренінги, дискусії тощо); навчально-методичні матеріали для самоконтролю і самооцінювання.

Сукупність навчально-пізнавальних заходів повинна сприяти студентам-магістрантам зрозуміти і зробити перенесення з поняття навчання ІМіК на поняття володіння ІМіК, зокрема МІКК. Таким чином, метод проєктів створює оптимальні умови для реалізації навчальних цілей і змісту формування МІКК німецької мови за допомогою вправ, завдань, основою яких є вербально-семантичний і тематико-стилістичний, культуровідповідний зміст

(L. Cierpielewska-Kaczmarek 2016, с.56). Охарактеризуємо кожен тип проєкту відповідно до освітнього процесу майбутніх викладачів з метою формування МККК. Дослідницькі проєкти мають на меті допомогти майбутнім викладачам здійснювати літературний пошук, користуватись бібліографічними джерелами, робити відбір тематично значущої інформації. Під час визначення теми проєкту студенти-магістранти формують метакогнітивні уміння щодо планування робочого часу над проєктом; поетапність здійснення навчальних дій; формулювання гіпотези наукового дослідження та уміння довести або спростувати її достовірність. Одним із таких проєктів - є написання випускової кваліфікаційної роботи, навички і вміння написання якої формуються на основі короткотривалих проєктів. Результатом дослідницьких проєктів стає наукове повідомлення у вигляді тез, реферату, рецензії, що наближає студентів до справжньої наукової діяльності, зокрема участі у міжнародних конференціях, оприлюднення публікацій.

Творчість як невід'ємний складник освітньо-виховного процесу сприяє формуванню вторинної культуромовної особистості, викладача ІМіК. Завдяки творчій діяльності з'являється можливість пізнати свій "образ-Я" і вміти розпізнавати інших через зміст орієнтаційних цінностей, з яких складається концептосфера кожної людини. Одним методів під час творчого проєкту є спонукання до того, щоб той, хто вчиться, запропонував свій власний варіант комунікативного продукту. У контексті міжкультурної комунікації творчі проєкти стають підґрунтям для міркування, аналізу, порівняння подібностей і розбіжностей мовної і мовленнєвої складових у культура, виучуваної мови, із рідним українським культуромовним середовищем.

Умовою творчого проєкту виступає сформульована проблемна ситуація, яка носить дослідницький, пошуковий характер, на основі чого студенти-магістранти самостійно набувають нові знання і вчать їх використовувати у нових життєвих ситуаціях. Результатом творчого проєкту можуть бути лінгвосоціокультурні колажі, виставки, репортажі, письмові роботи різного жанру і типу (вірші, оповідання, есе тощо), ток-шоу, у якому беруть участь

представники різних лінгвокультур і кожен із них має на меті продемонструвати свою ідентичність, національну самобутність. Творчий проєкт дає простір для пред'явлення усіх елементів культури країн, у центрі якого з'являється невидима частина культури, чії регулятори, пов'язані із традиціями, звичаями, правилами буття носіїв мови.

Рольово-ігрові проєкти мають значний потенціал для розвитку і формування соціальної компетентності майбутніх викладачів. Роль представника німецькомовної культури, роль посередника між лінгвокультурами потребують органічного поєднання із монокультурною аудиторією, якою є майбутні викладачі, що створює передумову моделювання німецькомовного (австрійського, швейцарського) культурного середовища. Відповідно до психолого-педагогічних особливостей розвитку людини шра є однією із життєво необхідних діяльностей людини. У навчальних умовах гра сприяє розкутості під час розбудови дискурсу і знижує рівень тривожності через лінгвістичні неточності, які виникають у спілкуванні німецькою мовою.

Результатом виконання рольово-ігрового проєкту можуть бути театральні постановки, бесіди, обумовлені змістом і темою проєкту, сценарії, виступи, наприклад, з нагоди державних свят, політичних подій країни тощо. Упровадження інформаційного проєкту в освітньо-виховний процес з метою формування МККК майбутніх викладачів німецької мови має на меті удосконалити когнітивно-пошукові та когнітивні навички і вміння та підвищити інтерес до набуття нових знань з метою досягнення певної стратегічної мети. Інформаційний проєкт містить елементи вищезазначених проєктів і передбачає організацію СР у такий спосіб, щоб студенти-магістранти могли навчитись формулювати мету пошуку інформації, дотримуватись логіко-композиційної структури повідомлення; користуватись засобами навчання для упорядкування і систематизації інформації. Так як проєкт охоплює міжпредметні зв'язки, то студенти-магістранти повинні уміти робити висновки у різних галузях культурного життя країни і презентувати їх засобами іноземної мови. З цією метою студенти формують навички і вміння використовувати

формулювання, які відповідають науково-мовленнєвому дискурсу. W.Steinig, H.-W.Huneke визначають такі формулювання як формальні ідіоми, якими характеризуються наукові тексти, хоча і не є фахово специфічними. Наприклад, „im Fokus der Überlegungen stehen ...“, „diese Behauptung lässt sich entkräften, ...“, „im Folgenden stütze ich mich auf die Untersuchungen von...“ (W.Steinig 2015,с.186). Виконання такого проєкту потребує переосмислення і обробки інформації на основі читання та аудіювання із допоміжними засобами такими, як анкети, порівняльні таблиці, діаграми тощо. Інформаційний проєкт гармонійно і органічно поєднується із дослідницьким проєктом. Тому кінцевим продуктом можуть бути наукові повідомлення, реферати, тези тощо. Виконання практично-орієнтувальних проєктів спрямоване на задоволення практичних потреб студентів-магістрантів як соціальних, так і професійних. Уміння написати офіційний лист, заяву про прийом на роботу, або звернутись із проханням щодо надання послуг використання навчальних програм в інтернеті тощо, виступає одночасно практичною метою і засобом самоконтролю і самооцінювання власних навичок і вмінь здійснювати міжкультурну комунікацію усно або письмово.

Висновки. Отже, у контексті практико-орієнтувального проєкту майбутні викладачі спрямовують свої зусилля на подолання соціально-культурних і навчально-професійних суперечностей, застосовуючи широкий спектр технологій навчання для удосконалення самостійної навчальної діяльності в автономному режимі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арванітопуло Е. Г. Реалізація проектної методики навчання іншомовного спілкування в середній школі // Іноземні мови. -№ 4.- 2005.- С.3-11
2. Годованець Н. І., Леган В. П. Короткий огляд інтерактивних методів навчання іноземної мови // Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія "Педагогіка. Соціальна робота". – Випуск 1 (40) – 2017.- С.60-62

3. Дмитенко Т. А. Современные технологии обучения иностранному языку в системе высшего образования : учебное пособие. - Москва: МПГУ, 2020. -164 с.
4. Задорожна І. П. Організація самостійної роботи майбутніх учителів англійської мови з практичної мовної підготовки : монографія. - Тернопіль : Вид-во ТНПУ, 2011. - 414 с.
5. Коряковцева Н. Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык: пособие для учителей. М.: Аркти, 2002. - 176 с.
6. Культурологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / кол.авторів; за ред. А.Є.Конверського; худож.-оформлювач Ю.Ю.Романіка. - Харків: Фоліо, 2013. - 863 с.
7. Ніколаєва С. Ю. Проектна робота “Europa is more than you think” для учнів старшої школи // Іноземні мови. -№ 1.- 2006.- С.3-16.
8. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб.пособие для студ. пед.вузов и системы повыш.квалиф.пед.кадров Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров; Под ред.Е. С. Полат. - М.: Издательский центр “Академия”, 2002.- 272 с.
9. Савчин М. В. Педагогічна психологія: Навч.посіб. - К. : Академвидав, 2007. - 424 с.
10. Солонцова Л. П. Методика обучения иностранным языкам : в 3 частях : учеб. для вузов (бакалавриат). - М. : Издательство ВЛАДОС, 2018. - Часть 1: Общие вопросы. Базовый курс. - 272 с.
11. Ciepielewska-Kaczmarek L. Möglichkeiten und Grenzen interkulturellen Lernens im institutionalisierten DaF-Unterricht, Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, Poznań, 2016. – 240 S.
12. Steinig,W., Huneke H.-W. Sprachdidaktik Deutsch. Eine Einführung., neubearbeiteteund erweiterte Auflage. Berlin:Schmidt, 2015. - 339 S.

ГЕНДЕРНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ПАРАДИГМІ НОВОЇ ГЕНДЕРНО ОРІЄНТОВАНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Чупрінова Наталія Юріївна,
Севрук Ірина Ігорівна,
кандидат філософських наук, доцент,
Соколовська Юлія Вадимівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії Національної гвардії України
м. Харків, Україна

Анотація: у дослідженні розглядається актуальне питання будівництва нової парадигми військової освіти в умовах широкомасштабної російської агресії та у контексті реформування українського війська під стандарти НАТО.

У науковій розвідці актуалізується увага на тому, що гендерно орієнтована військова освіта має сприяти закріпленню цінностей гендерної рівності у військовому середовищі, що мають демонструватися у гендерній культурі та компетентності офіцерського корпусу, складовою частиною яких є гендерна толерантність.

Ключові слова: гендерна толерантність, гендерна компетентність, гендерна рівність, гендерна культура, гендерно орієнтована військова освіта.

Період російсько-української війни 2014-2022 років – найтрагічніший час, що випав на долю української нації, за всі роки незалежності України. Українська держава дев'ятий рік воюючи з російським агресором, акумулює власні сили, відвойовує свої території, прагне повернути територіальну цілісність країни, захищає своїх громадян і свої переконання. У таких умовах для українців слова толерантність (терпимість), прийняття, повага набувають особливого сенсу і розуміння того, що це не просто дефініції, не просто теорія, а це дії та конкретні вчинки.

Проблема толерантності охоплює усі сфери суспільного життя нації: соціальну, релігійно-конфесійну, політичну, освітянську, особистісну, міжетнічну тощо.

Гендерна толерантність – одна з актуальних проблем для системи освіти, зокрема військової. Постає важливим питання формування гендерної толерантності, адже, і у нашому суспільстві, і у секторі безпеки та оборони України домінуючими є патріархатні стереотипи та упередження, а військова освіта і досі демонструє традиційну маскулінність, яка притаманна українському військовому середовищу.

Воєнні події у межах широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну довели, що жінки-військовослужбовці на рівні з чоловіками – військовослужбовцями професійно виконують бойові завдання. Як в умовах війни, так і у мирний час, зокрема, під час набуття військової освіти у закладах вищої військової освіти, жінки, як і чоловіки, мають право на гендерну рівність, на гендерно чутливе середовище та гендерно толерантне ставлення.

Гендерна толерантність постає як важлива умова формування гендерної культури сучасних офіцерів/ офіцерок, яка базується на здатності приймати рівень гендерних відмінностей та спрямовувати власну гендерну поведінку щодо запобігання конфліктів, розв'язання конфліктів, недопущення дискримінації за ознакою статі в секторі безпеки та оборони України. Гендерна культура виступає індивідуально-особистісною характеристикою офіцерів/офіцерок, частиною їхньої загальної культури, що містить гендерну компетентність.

Гендерна компетентність сучасних офіцерів/офіцерок реалізується у здатності дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час виконання службових та службово-бойових завдань у секторі безпеки та оборони України.

Гендерна компетентність включає знання про існуючі ситуації гендерної нерівності, фактори й умови, що їх викликають; вміння помічати й адекватно

оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності; здатність не проявляти у своїй поведінці гендерно дискримінаційних практик; здатність вирішувати свої гендерні проблеми і конфлікти, якщо вони виникають. Іншими словами, гендерна компетентність – це здатність чоловіків і жінок помічати ситуації гендерної нерівності в навколишньому житті; протистояти сексистським, дискримінаційним діям і впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності [1, с.56], бути здатними до гендерної толерантності.

Той тип взаємовідносин між статями, що домінує наразі у сучасному українському суспільстві й, зокрема, у військовому середовищі, можна охарактеризувати як гендерну інтолерантність, що в окремих випадках набирає форм сексизму. Сексизм виступає антиподом гендерної толерантності та означає орієнтацію, яка ставить у несприятливі умови одну стать по відношенню до іншої, обмежуючи її права і можливості на індивідуальну самореалізацію [2].

Основними принципами гендерної толерантності у відносинах виступають: співробітництво, партнерство між представниками різних статей та їхніми групами; готовність приймати думку іншої статі, толерація до партнера або до індивіда, який має інші погляди стосовно статево рольових установок; повага людської гідності незалежно від біологічної або соціально-культурної статі та статевої самоідентифікації; повага прав іншого і права на інше; прийняття іншого таким, яким він є, без апріорного наділення його стереотипними недоліками; здатність бачити проблеми іншого; повага до права бути іншим; визнання різноманіття підходів до статевої та гендерної самоідентифікації; визнання рівності; терпимість до поведінки, яка відрізняється від типової; відмова від домінування, заподіяння шкоди і насильства [3].

Формування гендерної толерантності як складової гендерної культури та гендерної компетентності офіцерів сектору безпеки та оборони не є можливим без будівництва нової гендерно орієнтованої системи військової освіти.

Гендерно орієнтована військова освіта покликана «формувати світоглядні установки та повсякденні практики військових, що долають традиційні для маскулінного військового середовища та патріархатного суспільства стереотипи, що визнають за цінність та норму дотримання військовими рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [4, с. 164].

Незважаючи на суттєві позитивні зрушення, забезпечення гендерної рівності у секторі безпеки та оборони України, вітчизняна військова освіта як соціальний інститут залишається недостатньо чутливою до проблем гендерної рівності та дискримінації. Залишаються наявними як «приховані», так і «відкриті» елементи гендерної дискримінації. Йдеться як про зміст навчальних програм, навчальних дисциплін, відображення гендерної компоненти у навчально-методичній літературі; гендерні взаємини у педагогічному колективі, стиль викладання та педагогічного спілкування; упередженість в оцінюванні навчальних та професійних результатів суб'єктів навчально-виховного процесу у військових вузах, несприйняття фемінітивів, небажання їхнього застосовування у повсякденній педагогічній, службовій, службово-бойовій діяльності, мовленнєвий/мовний сексизм.

«Оцінка гендерного впливу на сектор безпеки і оборони України», що була проведена у 2017 році незалежними експертами [5], виявила системні недоліки та типові проблеми від стратегічного рівня до низової ланки. Серед них, зокрема, зазначалась «відсутність єдиного підходу у розумінні гендерної політики серед навчальних закладів та навчальних центрів сектору безпеки та оборони, брак системної інтеграції гендерних питань у навчальний процес цих закладів».

У 2021 році вийшли друком «Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів в систему підготовки фахівців для сектору безпеки та оборони України», які «стали унікальною і надзвичайно актуальною науковою і системоутворюючою роботою» [6, с.7], пілотним проєктом з уніфікації підходів щодо викладання гендерної тематики у навчальних закладах сектору безпеки та оборони України. Безумовно, ця наукова праця, що має прикладне спрямування

щодо методики та техніки розвитку гендерної культури, гендерної компетентності та гендерної толерантності майбутніх фахівців та фахівчинь сектору безпеки та оборони України, виступає своєрідною платформою розбудови нової гендерно орієнтованої військової освіти.

Гендерно орієнтована військова освіта покликана забезпечувати просування ідей гендерної рівності на стратегічному, операційному, тактичному рівнях, вмонтовувати у ментальність військових цінності, норми, відповідні практики повсякденності щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Закріплені цінності гендерної рівності у військовому середовищі мають демонструватися у гендерній культурі та компетентності офіцерського корпусу, складовою частиною яких є гендерна толерантність, що має бути наявною як у воєнний, так і у мирний часи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Словник гендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. 2016. 336 с.
2. Мотуз Т. В. Гендерна толерантність як соціально-психологічний аспект. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 8. С. 361–369.
3. Кіричевська Е. В. Толерантність як стратегія подолання міжособистісного терору серед старшокласників загальноосвітніх шкіл. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2005. № 20. С.128-134
4. Севрук І. І., Соколовська Ю. В., Чупрінова Н. Ю. Інтегрування гендерної компоненти в освітній процес у Національній гвардії України. *Розуміння маскулінності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 25 берез. 2021 р.). С.164-167.
5. Оцінка гендерного впливу на Сектор безпеки та оборони України 2017

року.

25

вересня.

URL:

<https://www.mil.gov.ua/content/gender/Ocinka%20gendernogo%20vplyvy.pdf>

6. Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України / Олена Волобуєва, Алла В'яткіна, Світлана Ганаба та ін. Київ: ФОП Клименко Ю. Я., 2021. 292 с.

БІОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ЧИ ЙОГО НЕСТРИМНИЙ ПОТЯГ ДО ЗНАНЬ

Шевченко Світлана Миколаївна

к. п. н., ст. наук. сп.,
ст. наук. сп. відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки НАПН України
Київ, Україна

Анотація: у тезах подано аналіз біографічні відомості видатного діяча української духовної культури Бориса Грінченка та науково-популярні студії з педагогіки ученого, його підручників для молодших школярів. Головна увага зосереджена на з'ясуванні українознавчої основи та її значення в системі національної освіти. Борис Грінченко головною метою свого життя вважав пробудження національної самосвідомості. Продовжуючи кращі традиції педагогічної думки на Україні щодо написання підручників, Борис Грінченко творчо осмислює зроблене своїми попередниками, зокрема “Буквар” Т. Шевченка, підручники П. Куліша і, використавши власний практичний досвід вчительської роботи, створює навчальні підручники для початкової школи “Буквар” і “Рідне слово. Українську читанку”. Загальнокультурні, психологічні та методичні аспекти навчання рідної мови найбільше представлені в педагогічній спадщині Бориса Грінченка. Він наголошував, що тільки бездоганне володіння мовою дає дитині засоби для глибокого осягнення дійсності, для виховання і розвитку в педагогічному процесі. Створені ним підручники були продовженням традицій української національно-освітньої думки, де домінуюче значення має світоглядний, етичний та естетичний потенціал народної творчості, етнопедагогіки, народознавства.

Ключові слова. Борис Грінченко, просвітницька діяльність, національна освіта, підручники, українознавство, вчителювання, українська мова.

На сучасному етапі розвитку України, як незалежної і демократичної держави, одним із найважливіших завдань є вивчення свого минулого, через його видатних діячів. Постать Бориса Грінченка в українській історії є унікальною, увійшовши до неї як педагог, етнограф і фольклорист, бібліограф, мовознавець, перекладач, критик, видавець, освітній і громадський діяч, він був одним з не багатьох, якого з повним правом можна назвати вченим-енциклопедистом за вагомістю та різноманітністю наукових здобутків. Б. Грінченко, супер знавець української історії, відстоював право України та її народу на власне життя, право отримувати освіту та читати книги рідною мовою. Коло його наукових зацікавлень включало такі гуманітарні дисципліни як: педагогіка, мовознавство, публіцистика, етнографія, історія, літературознавство, бібліографія, музеєзнавство. У своїх наукових та публіцистичних дослідках Б. Грінченко насамперед торкався питань усної народної творчості, а також педагогіки, літератури, історії, громадсько-політичного життя. Видання дешевих книг науково-популярного, фольклорного, біографічного, ужиткового та розважального змісту, утілило в життя ідею Б. Грінченка зі створення української бібліотеки, долучення читачів до української книги та розвитку їх освіченості.

До вивчення педагогічної спадщини Бориса Грінченка зверталися Володимир Дурдуківський, Сергій Єфремов, В'ячеслав Чорновіл, Василь Яременко, Анатолій Погрібний, Сидір Кіраль, Ольга Сухомлинська та інші вчені. Нами була підготовлена кандидатська дисертація «Педагогічна спадщина Бориса Грінченка» (1993) та написані книжки «Для рідного слова. Творча спадщина Бориса Грінченка і проблеми національного виховання» (1994), «Борис Грінченко: вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти» (2003, 2007, 2013). «Він більше працював, ніж жив», казали про нього сучасники [3]. Борис Дмитрович Грінченко (псевдоніми Вартовий, Вільхівський, Василь Чайченко, Перекотиполе, Л. Яворенко та ін.) український письменник, поет, перекладач, видавець, літературознавець, лексикограф, громадсько-політичний діяч, етнограф, музеєзнавець, історик,

мовознавець, педагог і публіцист.

Доля відміряла Борису Грінченку короткий шевченківський вік, всього 47 років. Його життя і творчість пройшли у напруженій роботі на ниві рідної культури з любов'ю до рідного народу про що свідчить неоціненний внесок у вітчизняну культуру.

Народився Борис Грінченко 9 грудня 1863 року на хуторі Вільховий Яр на Харківщині (звідси його псевдонім Вільхівський) Харківської губернії (тепер Сумська область), в родині збіднілих дрібнопомісних дворян. У родині було п'ятеро дітей (Борис, Петро, Ганна, Любов, Аполлінарія). Борис був першою дитиною в сім'ї. Невдовзі (1876) батьки переїхали в Кути (Долбіно, Долбин Кут) під Харковом. Батько Грінченка, Дмитро Якович, нащадок козака, вибився у штабс-ротмістри. Був потомственным дворянином, людиною працьовитою та чесною. Мати Поліксенія Миколаївна – щира, гуманна та добра жінка, росіянка, донька полковника Літарєва, поміщика села Великі Проходи Харківського повіту. Вона зовсім не володіла українською мовою, пізніше твори сина спонукали її вивчити мову, щоб читати написане ним.

Нестримний потяг до знань, любов до слова, бажання оволодіти законами прекрасного виявилися у Бориса ще з раннього дитинства. Він багато і натхненно читає. Його інтереси різнобічні й ґрунтовні і творчі. Під враженням прочитаного, підліток починає писати і сам. Письменник створив «самвидавівський» рукописний журнал, який заповнив власними оповіданнями та віршами. У семирічному віці захопився «Тарасом Бульбою» М. Гоголя. Тарас та Остап, які самовіддано захищали рідну землю, стали улюбленими його героями. Борис почав складати вірші та оповідання і видавати рукописний журнал. Незважаючи, що у сім'ї не розмовляли українською мовою, Борис ще дитиною переймався народними звичаями, заслуховувався піснями й казками, легендами й переказами. Батько забороняв говорити українською мовою, а хлопець не зважав на ту заборону, його приваблювала фольклорна творчість рідного народу. У дитячі свої літа Борис почав складати словник української мови, і використав цей матеріал у справжньому Словнику, виконуючи

замовлення «Киевской старины».

Тринадцятирічному Борисові потрапив до рук «Кобзар» Тараса Шевченка який його так вразив, що Борис після цього почав писати і вірші, й оповідання, і свій журнал тільки українською. За його словами, Шевченко здавався йому пророком, який «торкається головою неба».

З 1874 по 1879 рік Борис Грінченко навчався у Харківському реальному училищі, де зблизився з народницькими гуртками. За поширення заборонених царським урядом видань його заарештовують і кілька місяців тримають в ув'язненні. Після звільнення Борису Дмитровичу довелося залишити навчання і самому почати заробляти на прожиття. Суворі обставини дійсності змушують юнака дбати і про шматок хліба, і не зрікатися книжки.

Великим досягненням була здобута самоосвіта Б. Грінченка, завдяки якій він склав іспити на звання народного вчителя при Харківському університеті. Потім учителював у селах Харківщини, Сумщини, Катеринославщини з 1881 року до 1893. Найдовше (1887–1893) Б. Грінченко працював у приватній школі відомої просвітительки Христини Алчевської – в селі Олексіївка на Луганщині (тоді Катеринославщина). Христина Данилівна взяла Бориса під свій захист, коли його звинувачували за зв'язки з В. Самійленком, який якраз перебував під жандармським розслідуванням. Зі спогадів Б. Грінченка відомо, що у школі Х. Алчевської він відчував пригнічення: навчання велося не українською мовою; не було книжок, підручників. Але всупереч офіційним заборонам, Борис навчав дітей української грамоти. Сам переписував друкованими літерами доступні дітям українські твори, впорядковуючи саморобні книжечки для читання. Школа була російською, та завдяки старанням подружжя Грінченків, діти знали, що вони українці, вивчали свою історію і географію, цікавилися літературою, читали твори кращих українських письменників, а вечірнє читання книжок для дорослих стало гарною традицією в Олексіївці [1]. Любов до рідного народу, до мови української посилювалася з кожним днем педагогічної праці у російськомовній школі і лише спонукала Б. Грінченка написати для дітей підручники «Рідне слово» (1889) та

«Українська граматка» (1907). Як згадував Б. Грінченко про непрості взаємини, які склалися в письменника з Х. Алчевською. «Я поважаю її як людину. Та ставлюся негативно до тієї її діяльності, кінцевим результатом якої є русифікація мого народу. Повівшись інакше, я вважав би себе зрадником моїх переконань, – так відповів на запитання взяти участь у святкуванні 30-річного ювілею діяльності Христини Алчевської. – Я вважаю, що українці повинні служити Україні і українській, а не московській освіті. Поважаючи московську освіту на московській землі, я не можу інакше, ніж негативно, поставитися до московської освіти на українській землі. Кінцевим результатом Христини Данилівни є омоскалення мого народу, – тобто те, проти чого спрямована моя діяльність» [1]. Його патріотичність та особиста прихильність до української мови була такою сильною, що він навіть «не приїхав на ювілейні урочистості і навіть не дозволив прочитати на вечорі свого попереднього вітання Х. Алчевській» [1].

Борис Грінченко учителював і поєднував з фольклорно-етнографічною, культурологічною, науковою та лінгвістичною справами. Тож із 1881 року почалася інтенсивна літературна діяльність. У цей час його різножанрові твори, підписані або власним прізвищем, або псевдонімом (П. Вартовий, Василь Чайченко, Б. Вільхівський, Іван Перекотиполе), регулярно друкувалися в журналах та альманахах, але користувався письменник у своїй літературній праці псевдонімом П. Вартовий. На сторожі рідного слова, історії, культури він, справді, стояв вартовим. Також вийшли у світ Б. Грінченка такі поетичні збірки «Пісні Василя Чайченка» (1884), «Під сільською стріхою» (1886), «Під хмарним небом» (1893), «Пісні та думи» (1895), «Хвилини» (1903).

Коли Б. Грінченко працював вчителем у селі Олексіївка й мав значний досвід у виданні книжок, він познайомився з українським меценатом Іваном Череватенком, який потім відіграє значну роль у виданні книг народо-просвітнього характеру. У роботі з поширення книг рідною мовою для українців Б. Грінченко вбачав відродження національної свідомості, тому поширенню невідомої української книжки на селі він себе і присвятив [7, с. 86]. Також у

олексіївський період Б. Грінченком було підготовлено більше 30 рукописів з метою видати для дітей і народу серію книжок з казками, оповіданнями, збірників пісень, задля отримання хоча б елементарної загальної освіти. З року у рік почали виходити випуски-“метелики”: “Веселий оповідач” (1888, 1893), “Казки та оповідання” (1890), “Царівна жаба” (1890), “Дівка чорнобривка і сорок розбійників” (1890), “Олексій Попович. – Мати-удова і три сини. – Сестра і брат” (1890), “Колоски” (1891) та ін., що викликало захоплення з боку відомих науковців та літературних діячів [7, с. 86]. Нестримним потягом до знань було те, що Б. Грінченко цінував роботу, яка базувалася на міцному ґрунті виховання рідною мовою. Ідейне протистояння в площині національного виховання й стало однією з причин звільнення Б. Грінченка зі школи й переїзду до Чернігова [4, с. 81].

Але засвоюючи обов’язкову програму, діти вчилися читати й писати рідною мовою, саме школа в Олексіївці, як і всі інші школи на тій частині України, що належала царській Росії не могла бути українською, стала за наполегливістю Б.Грінченка, вивчати українську, рідну мову. Підручників для цього теж не було, однак Борис Дмитрович вирішив і цю проблему з притаманною йому працелюбністю: він сам написав перші школярські книги “Буквар” та “Читанку”. Також учні та селяни могли завжди взяти книги українською мовою із учительської бібліотеки. Борис Грінченко головною метою свого життя вважав пробудження національної самосвідомості, і, треба сказати, що цього досягав і у власній педагогічній діяльності, адже школа в Олексіївці стала для нього своєрідною науковою та навчальною лабораторією. Наприкінці 1893 року Грінченки виїхали з Олексіївки, – письменник пішов з учительської праці.

З 1894 року Борис Дмитрович працював в Чернігівському губернському земстві. Важка й марудна робота забирала в письменника майже весь вільний час. Творчі миті потрібно було викроювати за рахунок сну й відпочинку.

За час роботи у земстві Б. Грінченко написав діалогію «Серед темної ночі» (1901), і «Під тихими вербами» (1902), опублікував п’єси «Лісні зорі»

(1897), «Нахмарило» (1897), «Степовий гість» (1898), «Серед бурі» (1899), «На громадській роботі» (1901).

Буквар Б. Грінченка вперше надруковано в Києві 1907 р., а вдруге 1917 р. “Українська граматка” складається з двох частин: букварної і післябукварної, яка називається “Читання після азбуки”. Наприкінці “Української граматки” вміщена методична стаття під назвою “До вчителів”. Хоча добукварна частина відсутня, але, як видно з методичної статті, вчитель відводив на добукварний період від 10 до 14 днів. Основним змістом роботи на цей період Б. Грінченко вважав аналітико-синтетичні вправи та писання елементів малих букв. Заслуговує на увагу й дидактичний матеріал для читання і письмових вправ. Тут переважають зразки народної творчості, особливо приказки та прислів'я, які мають морально-етичне спрямування і виражають багатовіковий досвід українського народу. Наприклад: Україна – наша мати; кожен край має свій звичай. Вправи, дібрані таким чином, що містять здебільшого лексичний матеріал, добре відомий учням-першокласникам, особливо родиннопобутового характеру, разом з тим враховано аспект національного виховання: “Наша мила Україна – то наш рідний край. Українська мова – наша рідна мова” [6].

Б. Грінченко був людиною надзвичайно працелюбною. Палка любов до рідної землі, до свого народу змушувала його «силуватися знаходити іскру світу там, де, здавалось, була сама темрява». Будучи справжнім патріотом видав «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» у трьох томах (1895-1899), «З вуст народу» (1900), «Література українського фольклору (1777-1900)» (1901).

О.Я. Кониський і Б.Д. Грінченко – ідейні опоненти М.П. Драгоманова, виступали послідовником національно-демократичних ідей, які за тих обставин мали виразну історичну перспективу. Ідея державної незалежності все більше проникала у свідомість молодих діячів українського руху. Як стверджував П. Сохань, «Б. Грінченко був найяскравішим представником молодого покоління борців за українську національну справу, які в кінці XIX – на початку XX ст. вийшли на історичну арену, як нова сила, сповнена гарячого

бажання активізувати придушений російським царизмом український національно визвольний рух» [9, с. 13; 8, с.10].

У 1902 році письменник переїхав до Києва. Тут разом з дружиною Марією Загірною він трудився над укладанням вершинної своєї праці чотиритомного «Словаря української мови» (1907-1909). Цю визначну роботу було відзначено академічною премією.

Підірване задавненим туберкульозом здоров'я письменника (наслідки харківського ув'язнення) не витримало такого напруженого, безперервного ритму. Останньою краплею його життєвого випробування стала смерть дочки Насті та її малорічного сина. Різке загострення хвороби змусило письменника вирушити на лікування до Італії.

Письменник помер 6 травня 1910 р. у місті Оспедалетті в Італії. Його тіло було перевезене до України й поховане на Байковому кладовищі в Києві. Народившись у рік заборони української мови, Борис Грінченко увійшов в історію, літературу, культуру як справжній патріот України.

Вивчення основоположних ідей видатного науковця й видавця Бориса Грінченка дає змогу підкреслити і виокремити авторитети минулого, надає можливість знайти опору в українській традиції морального й естетичного розвитку, заснованого на кращих надбаннях етнопедагогіки. У зв'язку з останніми подіями у нашій країні більше уваги почали звертати на проблеми національного виховання. Саме тому настільки важливим є звернення до багатющої спадщини педагогів таких як патріот Б. Грінченко в тому числі, підкреслимо, що Борис Грінченко мав головну мету свого життя вбачав у пробудженні національної самосвідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джерело: <https://dovidka.biz.ua/boris-grinchenko-biografiya-korotko>
2. Джерело: <https://www.ukrlitzno.com.ua/boris-grinchenko-biografiya-skorocheno/>
3. До 150-річчя від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка

Джерело: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1056>

4. Зубкова Н. М. Бібліотека і архів Б. Д. Грінченка як джерело з історії народної просвіти України кінця XIX – початку XX ст. Дис. канд. наук. Київ: Нац-на бібл. України ім. В. І. Вернадського. 1994. 180 с.

5. Неживий О. І. Борис Грінченко: Вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти. Луганськ: Знання, 2003. 124 с.

6. Неживий О. І. Українознавче спрямування педагогічної системи Бориса Грінченка. ДЗ «Луг-й нац-й ун-т імені Тараса Шевченка» Джерело: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/13noisbh.pdf>

7. Родінова Н. Л. Просвітницька діяльність Бориса Грінченка. Освітній дискурс: зб. наук. пр. Вип. 9 (11-12). С. 80-90. Джерело: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23306/Rodinova.pdf?sequence1>

8. Сохань П. Б. Д. Грінченко – М. П. Драгоманов: Діалоги про українську національну справу // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. С. 5-17.

9. Yuri Bezzub. Борис Грінченко в українському суспільно-політичному русі кінця XIX ст. (Полемика про українську національну справу з Михайлом Драгомановим). Джерело: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D1%81%D1%8F/Desktop/Y_Bezzub_BG-ViN_IPPO.pdf

СУЧАСНИЙ СТАН ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ЗВО В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Ярошевська Лариса Віталіївна

к. п. н., доцент

Миколаївський національний університет

імені В. О. Сухомлинського

м. Миколаїв, Україна

Анотація: в статті представлено результати теоретичного аналізу та методичного забезпечення проблеми фахової підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва під час військових дій. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади сучасного стану фахової підготовки студентів в умовах дистанційного навчання. Визначена необхідність коригування змісту диригентсько-хорової підготовки педагога-музиканта, спрямованих на освоєння інноваційних методів і прийомів музичної освіти в умовах дистанційного навчання під час військових дій.

Ключові слова: освітній процес, фахова підготовка, майбутній вчитель музичного мистецтва, інноваційні технології, індивідуальні заняття, дистанційне навчання, професійні компетентності.

Вступ України на шлях інноваційного розвитку економіки зумовив модернізацію всіх галузей, в тому числі й освітньої сфери. Заклади вищої освіти, які впроваджують у свою діяльність новітні технології та сучасні розробки, активно використовують досягнення науки виступають рушійною силою для просування інноваційного розвитку та необхідних сутнісних перетворень у системі освіти. Змінюються часи, тому освітній процес слід адаптувати до потреб здобувачів вищої освіти. Отже, основним базовим компонентом з підвищення якості освіти є кардинальне оновлення системи

підготовки компетентного вчителя музичного мистецтва для Нової української школи.

Освітній процес тільки тоді може вважатися досконалим, якщо він забезпечує не лише успішне задоволення суспільних запитів сьогодення, а й визначає загальні підходи щодо вирішення майбутніх проблем. Інновацію в освіті розглядають як реалізоване нововведення у змісті, методах, прийомах, засобах і формах навчальної діяльності та виховання особистості, в управлінні системою освіти, в організаційній структурі закладів вищої освіти. Ефективне впровадження нововведень в роботу ЗВО залежить від розвитку його потенціалу, професійної компетентності педагогічного колективу до роботи в умовах пошуку, створенні науково-методичної та матеріально-технічної підтримки інноваційних змін.

Поширення інноваційних технологій в освітній галузі стало об'єктивною закономірністю, зумовленою новою філософією освіти. Особливої актуальності набули інновації з початком широкомасштабної війни, розв'язаної російською федерацією на території України, коли стало життєво необхідним приймати швидкі, нестандартні, інноваційні рішення.

Функціонування системи вищої освіти в умовах воєнного стану характеризується інтенсивним пошуком нових підходів до навчання, інноваційних форм організації освітнього процесу, ефективних педагогічних та інформаційних технологій. В цей складний час викладачі ЗВО активно ведуть пошуки шляхів вирішення проблем в організації навчання здобувачів вищої освіти.

Багато закладів освіти відкрили у вільному доступі платформи зі своїми навчальними матеріалами. В умовах війни важливого значення набувають питання створення комфортного освітнього середовища та організації освітнього процесу, особливо для молоді, які отримали психологічну травму. І під час війни, і після її завершення головним завданням освітньої галузі є і буде забезпечення якості освіти на всіх рівнях. Тому цілком закономірним є проведення наукових досліджень в освіті та втілення їх результатів у практику

роботи, впровадження інноваційних технологій, забезпечення закладів вищої освіти новими засобами навчання, науково-методичною та навчальною літературою.

Фахову підготовку майбутніх учителів музичного мистецтва можна вважати як складну педагогічну систему, що забезпечує процес навчання та виховання фахівців широкого профілю, які вміють грати на музичних інструментах, володіти вокально-хоровою та диригентською культурою, бути готовими вести педагогічну діяльність тощо. Так, цілісність та своєрідна синкретичність майбутньої професійної діяльності вимагає засвоєння студентами широкого кола професійних компетентностей, елементів педагогічної, виконавської техніки, що сприяє засвоєнню змісту музично-педагогічної освіти, забезпечує високий рівень їх майбутньої професійної діяльності.

Зазначимо, що розвиток у студентів професійно-інтелектуального, творчого потенціалу, вироблення вмінь щодо практичного використання здобутих знань є однією з важливих та актуальних проблем сучасної національної освіти.

Процес фахової підготовки буде ефективним при дотриманні загально-дидактичних принципів: безперервності і наступності; систематичності і послідовності; доступності і наочності; зв'язку теорії з практикою; міжпредметних зв'язків; поєднання різних форм і методів навчання.

Сьогодні, через війну в Україні дистанційна освіта у ЗВО України отримала широке застосування. Хоча онлайн навчання спеціальним музичним дисциплінам, які є нормативними для професійної підготовки музикантів-виконавців і майбутніх вчителів музичного мистецтва – проблемна зона в українській системі вищої освіти. Активне впровадження в освітній процес дистанційних технологій провокує цілий ряд питань, причина яких – практична зорієнтованість спеціальних музичних дисциплін. Чи можна навчити студента професійно диригувати, співати та грати на музичному інструменті інструктивними настановами в процесі віртуального спілкування в мережі,

якщо при цьому втрачається індивідуальний підхід до навчання?

Не викликає сумнівів можливість використання дистанційної форми навчання музично-теоретичних дисциплін. Доцільність застосування цілого ряду інноваційних технологій тут очевидна. Зокрема таких, як проведення в онлайн-режимі групових та індивідуальних вебінарів, майстер-класів, дискусій на форумах, виконання тестових завдань та ін. Опора даних дисциплін на інформаційні ресурси бібліотечних систем, на різні інформаційні освітні канали, мультимедійні технології з їх перевагами наочного викладу матеріалу, поданням його в багаторівневому просторі, з використанням інтерактивної участі, відкривають широкі горизонти для навчального процесу дистанційного формату.

Разом з тим впровадження їх в індивідуальні практичні заняття майбутнього вчителя музичного мистецтва викликає певні труднощі. Хоча, сьогодні викладачі не заперечують необхідність інформаційних технологій, і важко уявити того, хто не користувався б інформаційними ресурсами у своїй професійній діяльності. Проблема лежить в самій суті освітнього процесу, в особливості музичної педагогіки, де виконавські навички передаються через особистий контакт з викладачем в процесі індивідуальних занять, а не за допомогою лекцій, призначених для широкої аудиторії. Тому обмежитися розробкою методичних посібників з оволодіння інструментом неможливо, як неможливо замінити різними рекомендаціями процес живого спілкування з викладачем за фахом. Саме в цьому полягає найголовніша відмінність музично-педагогічного процесу від інших форм організації навчання, прийнятих на інших спеціальностях ЗВО.

У деяких профільних музичних закладах освіти зараз існує різновид дистанційної форми навчання у вигляді майстер-класів. Однак, дана форма отримання інформації носить разовий характер і, як правило, дуже обмежена за часом.

Аналізуючи програми дистанційного навчання в Україні, можна дійти висновку, що дана форма легко впроваджується, перш за все, на тих

спеціальностях, де основою не є практичні компетентності, а теоретичні знання. Програм, пов'язаних, з мистецтвом дуже мало, так як в процесі передачі практичних навичок без безпосереднього контакту виникає ряд проблем, в тому числі економічних. Що ж стосується вже існуючих програм, то відсутня статистика успішності застосування не окремих технічних програм, а самостійної форми віддаленого навчання. Проте війна внесла корективи в життя людей.

У багатьох музичних закладах освіти розвиваються окремі види дистанційного навчання, такі як тиражування DVD або CD дисків з записами лекцій, концертів, майстер-класів, відео конференцій, впровадження навчальних середовищ типу MOODL, ZOOM в рамках викладання теоретичних та практичних дисциплін. Особливого поширення Інтернет-технології отримали серед студентів музичних закладів освіти у зв'язку з можливістю перегляду і аналізу концертних записів видатних музикантів минулих років, які з часом набули не тільки естетичний, а й виховний навчальний вплив.

В цей складний для нашої країни час викладачі ЗВО активно ведуть пошуки шляхів вирішення проблем в організації отримання музичної освіти здобувачами вищої освіти, зокрема, в індивідуальних формах роботи. Вважаємо, що єдину і найбільш ефективну можливість використання різних варіантів дистанційного навчання надає на даний момент розробка методичних посібників з дисциплін історичного і теоретичного циклу, їх активне поширення через мережу Інтернет та робота на практичних індивідуальних фахових заняттях з веб-ресурсами Moodle, Googl Classroom, Zoom, ClassDojo, Classtime, Viber, WhatsApp, Telegram, що дозволяє використовувати широкий набір інструментів для освітньої взаємодії всіх учасників навчального процесу. При цьому повинні враховуватися побажання майбутніх абітурієнтів, студентів та перспектива використання цього контенту в освітньому процесі. Специфіка дистанційного навчання, що базується на телекомунікаційних технологіях, інтернет-ресурсах і послугах, впливає на способи відбору і структуризації змісту, способи реалізації тих чи інших методів і організаційних форм

навчання, що суттєво впливає на функціонування всієї системи.

Наявність певних проблем в художньому та естетичному вихованні підростаючого покоління підштовхує до пошуку різних рішень, що враховують сучасні технології, які сьогодні оточують студентську молодь у їх повсякденному житті.

У підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва вагоме місце займає дисципліна «Вокально-хорове виконавство з методикою викладання». Мета дисципліни – формування у студентів системи фахових компетентностей – підготовка до практичної роботи з хоровим колективом. Основні завдання дисципліни спрямовані на формування образного мислення і розвитку музичних здібностей студентів, навчання їх методам засвоєння вокально-хорового твору і пошуку диригентського жесту, вдосконалення різних видів діяльності диригента (вокальне та інструментальне виконання, диригування, аналіз хорових партитур з метою виявлення художнього задуму композитора, поета, виконавських засобів виразності, розробка плану репетиційної роботи з хором, її аналіз), управління хоровим колективом.

Кожне заняття з диригування відрізняється завданнями, темою, нотним матеріалом, але містить кілька загальних методичних моментів:

- виконання хорової партитури на фортепіано (використання різних прийомів виконання);
- спів хорових партій, акордів по вертикалі за допомогою сольфеджування, спів партій з текстом і перевірка знання нотного тексту з грою на фортепіано;
- аналіз музичного твору (інтерпретація);
- визначення художніх і диригентських завдань;
- диригування хорового твору без інструменту, на основі музично-слухових уявлень, а потім під акомпанемент концертмейстера;
- виконання програмного вокального твору.

З перших занять у класі хорового диригування виховується усвідомлене ставлення до диригентського процесу. Викладач передає уміння психологічного

налаштування на внутрішнє уявлення хору, його звучання, розташування по групах, і партіях; моделювання ситуації, що властиві завданням реального хору, та стимулює розвиток волевого імпульсу як засобу успішного здійснення виконавського задуму. Під час індивідуальних занять студент не тільки опановує знання і навички, а й методи для передачі їх колективу. (Викладач постійно роз'яснює методичні дії і прийоми, якими можна користуватися в майбутній педагогічній практиці роботи з хором).

Початок роботи викладача зі студентом над новим твором проходить за фортепіано і присвячується детальному музично-виконавському аналізу. Така робота ведеться і на наступних заняттях, доки викладач не переконається в отриманих знаннях з даного музичного твору. Для диригента володіння фортепіано визначає його подальшу діяльність, бо в його розпорядженні є лише два засоби для читання нотного тексту: внутрішній слух і фортепіано. Диригентський жест відображає рівень внутрішнього слухання, знання і розуміння музичного твору, проте диригентське освоєння партитури не може бути розпочато до її всебічного вивчення. Основним показником вивчення музичного твору є вільне володіння нотним текстом. Воно підтверджується умінням співати напам'ять хорові партії (сольфеджіо та з текстом); з будь-якого розділу партитури «переходячи з одного голосу на інший», «задаючи тон», співати акорди, грати на інструменті, подумки співати увесь твір від першого до останнього звуку. Ці вимоги до знання хорової партитури готують студента до репетиційної роботи з хором; максимально мобілізують внутрішній слух і пам'ять, сприяючи розвитку музично-слухових уявлень; створюють основу, без якої диригентська техніка не може розвиватися. За допомогою диригентського жесту хормейстер встановлює контакт з хором, визначає і передає художні вимоги до хорового колективу, відображає рівень слухання, знання й розуміння музичного твору.

Кожне індивідуальне заняття з хорового диригування - це різноманіття видів і методів діяльності, це своєрідна лабораторія творчої думки, творчої діяльності як студента, так і викладача. І важливо не навчити диригувати або

співати, а викликати бажання займатися виконавською діяльністю.

Відомо, що індивідуальні практичні заняття вимагають створення специфічних умов для їх проведення. Наприклад, особливого контакту між викладачем і студентом – емоційно-забарвленого, особистісно-орієнтованого, психологічно-направленого. Навряд чи його можуть замінити тьютерські інструкції і формальні керівництва до дії. Відсутність цього контакту, безумовно, змінює характер навчального процесу і вимагає альтернативного заповнення, яке сучасні телекомунікаційні технології віддаленого доступу поки що не можуть запропонувати.

Крім того, практичне індивідуальне навчання майбутнього вчителя музичного мистецтва передбачає формування цілого ряду компетентностей, набутих в умовах, наближених до реальної практичної діяльності - налаштованість на специфіку акустичного простору концертного залу, відчуття особливої психологічної атмосфери публічного (концертного або театрального-сценічного) виступу, відчуття особливої енергетики, присутності слухача, тонкощів слухачького сприйняття та ін. Придбання або вдосконалення їх за допомогою технологій дистанційної освіти важко собі уявити. Далі, однією з умов навчання музиканта є наявність інструменту в традиційному його розумінні, на якому він грає, або хору, оркестру, яким він диригує. Навряд чи можна уявити, що якийсь «віртуальний» інструмент зможе замінити «живий» інструмент, всі тонкощі дотику до якого виховуються на основі особливих емпірично переданих відчуттів, різноманітні нюанси яких можливо передати тільки за допомогою очного контакту не з віртуальним через дисплей і монітор комп'ютера, а з «живим» інструментом, хором, оркестром.

Проте, викладачі ЗВО в скрутний час продовжують реалізовувати нововведення у змісті, методах, прийомах, засобах і формах навчальної діяльності та виховання особистості, шукати інноваційні підходи з метою вдосконалення практичної складової викладання фахових дисциплін. Сьогодні реалізація професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва в умовах дистанційного навчання «прокреслює» свій шлях до майбутнього,

намагаючись зберегти все те своєрідне, справжнє, традиційне і вічне, чим протягом століть володіла українська школа вокально-хорового виконавства.

Сфера освіти, як і всі сфери життя суспільства, зазнала сильних змін в умовах воєнного стану. Усі ми вчилися та продовжуємо вчитися жити в цих нових умовах: хтось – здобувати освіту, а хтось – працювати.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гуржій А. М. Інформаційні технології в освіті / Проблеми освіти: наук. метод. зб. – К.: ІЗМН, 1998. – Вип. II. – С. 5-11.
2. Дмитренко П. В., Пасічник Ю. А. Дистанційна освіта. – К.: НПУ, 1999. 25 с.
3. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. – К.: КПП, 2000. 12с.
4. Кудрявцева С. П. Міжнародна інформація: навчальний посібник / С. П. Кудрявцева, В. В. Колос. – К.: Видавничий дім «Слово», 2018. – 400 с.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК: 159.922

ЗАПОБІГАННЯ ПОМИЛОК У ПСИХОЛОГІЧНОМУ СУПРОВОДІ ОБДАРОВАНОЇ (КРЕАТИВНОЇ) ДИТИНИ

Макаренко Наталя Миколаївна,
кандидат психологічних наук, доцент
Криворізького державного педагогічного університету
м. Кривий Ріг, Україна

Анотація. У статті представлено узагальнення щодо понять «обдарованість» та «креативність». Перелічено основні помилки освітніх закладів щодо своєчасної діагностики та психологічного супроводу обдарованих дітей: порушення принципу комплексного обстеження, звуження кола досліджуваних, недостатня підготованість вчителів та батьків для роботи з такою категорією, слабка робота по адаптації обдарованої дитини. Представлено основний (мінімальний) діагностичний інструментарій для визначення обдарованості, який ґрунтується на поєднанні L, T, Q-методів. Надано результати дослідження стану роботи з обдарованими дітьми у закладах освіти міста.

Ключові слова: обдарованість, креативність, типи обдарованості, системне дослідження, принцип комплексного дослідження.

Не буде зайвим сказати, що творчість, креативність є основними вимогами, які висувають роботодавці. Вони є важливими для професій різного спрямування: пов'язаних з фінансами, економікою, освітою, управлінням. В січні 2021 року Всесвітній економічний форум виклав статистику «Майбутнє професій», де були представлені професії майбутнього, пов'язані з

нанотехнологіями, робототехнікою, штучним інтелектом тощо. І основними вимогами для цього стали наявність та формування творчості, креативності, критичного мислення, застосування навичок планування та комунікації.

Підвищений інтерес до обдарованих дітей, креативності у освітній сфері був яскраво виражений декілька років тому (це була наскрізна проблема досліджень у освітніх закладах області). Певним чином, вони відносилися до дітей з особливими освітніми потребами, тобто таких, освітні проблеми яких виходять за межі загальноприйнятої норми. На думку французького психолога Г. Лефрансуа: «Особливі потреби – це термін, який використовується стосовно осіб, чия соціальна, фізична або емоційна особливість потребує спеціальної уваги та послуг, яким надається можливість розвинути свій потенціал» [1]. Стандартне визначення «особливих потреб» подано в Міжнародній класифікації стандартів освіти: «Особливі освітні потреби мають особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів, а саме кадрових, матеріальних та фінансових». Тобто, в сучасному українському суспільстві залишається актуальною потреба в творчих, активних громадянах, з неординарним мисленням, нестандартним підходом до вирішення поставлених задач та здатністю формувати нові перспективні цілі. Відповідно, суспільство потребує такої школи, що зможе підготувати ділову людину, яка відрізнятиметься високим рівнем творчих здібностей, професійної компетентності та моральних позицій. Наразі такою школою можна вважати НУШ. Крім того, освітня робота з такою категорією людей вимагає спільних дій багатьох спеціалістів: науковців, вихователів, учителів, психологів.

Тому, мета нашого дослідження на основі проведених досліджень визначити основні недоліки роботи закладів освіти (вишів, шкіл) з обдарованими дітьми.

Багатозначність феномену обдарованості потребує багатоаспектного підходу до його вивчення. В узагальненому вигляді характеристики обдарованості та креативності наукових джерел представлено у Н.Макаренко. Якісна своєрідність сполучення здібностей, які забезпечують успішне виконання

діяльності, спектр можливостей людини, широта та своєрідність його діяльності, розумовий потенціал, цілісна індивідуальна характеристика пізнавальних можливостей, сукупність задатків, талановитість, наявність внутрішніх умов для майбутніх досягнень – всі ці складові поняття «обдарованість» потребують комплексного психофізіологічного, диференціального, психологічного та соціального дослідження [2].

У психології, як вже зазначалося, не існує єдиної думки щодо того, кого вважати обдарованим. Д. Векслер, наприклад, пропонував відносити до обдарованих тих, чий коефіцієнт розумового розвитку 130 і більше. Дж. Гілфорд вважав обдарованими тих, хто застосовує нестандартний підхід до розв'язання проблем [цит.за2]. Психолого-педагогічні аспекти з такою дитиною викладено у М. Гудь [3], особистісні чинники розвитку обдарованості вивчала О.Зазимко [4], проблеми дослідження обдарованості визначала Г. Бандура [5].

Саме з цією метою у вищих педагогічних навчальних закладах запроваджувався курс «Психологія обдарованої дитини», який передбачав формування теоретичних знань щодо цього феномену, вмінь та навичок діагностики, подальшого розвитку обдарованості. Кардинальна зміна освітніх програм, на жаль, виключила це курс з процесу навчання майбутніх працівників освіти. Тому виникло фундаментальне протиріччя між фактичним рівнем підтримки обдарованої молоді (вилучення спецкурсів у ВНЗ) і суспільною потребою в творчій особистості, яка здатна зрушити тектонічні пласти проблем (подолання криз) у всіх сферах життя. Адже саме обдарована людина здатна здійснити якісний прорив на всіх ділянках життя, зробити успішною українську державу. Тому виникає необхідність визначити основні помилки, які виникають при роботі з обдарованою дитиною щодо створення системи роботи з цією категорією дітей.

Основними помилками закладів освіти нашого міста вважаємо наступні.

1. Недоліки попереднього психодіагностичного обстеження.
2. Порухення принципу комплексного обстеження.
3. Відсутність системності та порушення принципу довготривалості у

психологічному супроводі.

4. Пасивна роль та недостатня підготовленість вчителів та батьків у визначенні та формуванні обдарованої дитини.

5. Недостатня робота по соціальній адаптації обдарованої дитини.

Щодо помилок 1 та 2, слід зазначити наступне. Частіше за все діагностується та оцінюється *«інтелектуальний тип»* обдарованості, який має два підтипи: загальні розумові здібності високого рівня розвитку та розумові здібності у певній галузі знань. Пізнавальна потреба, як обов'язкова характеристика обдарованості, саме у цих учнів проявляється найбільш виразно. Відрізняється від інтелектуального *«академічний тип»* обдарованості (особливі здібності до навчання). Різниця між цими типами – у особливій розумовій самостійності інтелектуалів, підвищеній критичності мислення, здатності самостійно виходити на глобальне осмислення складних інтелектуальних проблем. Академічно обдаровані діти - це майстри швидкого, якісного засвоєння знань.

Без особливої напруги можливо діагностувати *«художній тип»* обдарованості (високі досягнення у музиці, танцях, малюванні тощо). Найбільш проблемними для діагностики є *«творчий тип»* обдарованості (креативність) та *«лідерський (соціальний) тип»* або організаторські здібності. Як правило, діти з такими типами обдарованості мають проблеми у поведінці та навчанні, що є підставою називати їх складними.

Крім того, одна з найбільш суттєвих проблем у роботі з обдарованими дітьми – це психологічна діагностика *прихованої* обдарованості (тобто коли у обдарованих дітей є труднощі у навчанні, специфічні потреби, особистісна нестандартність).

За О. І. Щеблановою таких дітей можна умовно поділити на три групи:

1. «Умовно обдарованих» дітей, які визнаються здібними та характеризуються класичною фразою «Здібний, але лінивий». Такі діти можуть несподівано для оточуючих погіршити результати, наприклад, коли навчальна програма ускладнюється, змінюється вчитель тощо.

2. Діти з явно прихованою обдарованістю, яких оточуючі вважають невідстаючими з причин труднощів у навчінні деяким предметам. Їхній інтелект оцінюють за результатами слабкої успішності, визнають нездатними до навчання, не розвивають творчий потенціал.

3. Найбільша група дітей, у яких високі та низькі здібності взаємомаскують один одного. Це ті «середнячки», які виконують вимоги звичайної школи, але не проявляють обдарованості. Визначення таких дітей та створення відповідних умов для їх розвитку дає можливість розвинути їх потенціал [6].

Але проблема полягає у тому, щоб виявити таких дітей. Зробити це важко з ряду причин. По-перше, як вже зазначалося не існує чіткого визначення та відповідного конструкту обдарованості. По-друге, незважаючи на те, що обдарованість потрібно визначати як результат складного поєднання когнітивних та особистісних здібностей, на практиці обдарованість встановлюється за результатами тестів, успіхів у навчанні. По-третє, для діагностики та розвитку обдарованості обов'язково потрібно пройти п'ять етапів: скрінінгу (відсіювання), ідентифікації, відбору для спеціального навчання, індивідуалізації процесу навчання, забезпечення психолого-педагогічного супроводу на всіх етапах розвитку. А на практиці обдарованих, як правило, тестують, а потім відбирають у заклади нового типу (класи з поглибленим вивченням предметів). При цьому прихована обдарованість повністю випадає з поля зору. По-четверте, визначитися з критеріями для ідентифікації обдарованої дитини. Наприклад, у США обдарованими вважають тих дітей, які демонструють досягнення чи потенційні здібності у: загальних інтелектуальних, спеціальних академічних, психомоторних здібностях, творчому та продуктивному мисленні, лідерстві, візуальних та виконавчих видах мистецтва. Аналіз наукових публікацій з проблеми дає можливість визначити 4-етапний варіант організації дослідження обдарованих. На першому етапі збирається інформація про дитину від батьків, лікарів, вчителів, психологів, самих дітей; на другому отримана інформація

уточнюється, конкретизується (акцент переноситься з разового обстеження на заняття по спеціальним розвивальним програмам та паралельну діагностику психосоціального, інтелектуально-творчого, фізичного розвитку). Далі - етап самостійної оцінки (вивчення бажання дитини продовжувати заняття у експерименті як індикатору обдарованості); етап заключний, що включає обробку та узагальнення матеріалу.

Ми, на основі проведених досліджень вважаємо, що найбільш ефективним методом виявлення обдарованості слід вважати *лонгitudний*, за допомогою якого можна визначити обдарованість як потенціал, ідентифікувати досліджуваних з таким потенціалом, простежити їх розвиток, фіксуючи індивідуальні та середовищні фактори прояву обдарованості. Але брак часу, коштів, відповідних умов не дають можливостей широко запроваджувати цей метод.

При дослідженні феномену обдарованості доцільне використання методу *спостереження* у природних умовах. При цьому можливо зібрати інформацію про спостереження за обдарованою дитиною від осіб з різними установками (які мають чітку мету, вільні від загальноприйнятої точки зору).

Як правило, дослідження обдарованості відбувається за допомогою *методу поперечних зрізів* на вибірці однієї чи деяких вікових категорій. Він дозволяє виявити різницю між досліджуваними у даний проміжок часу. Але використовувати його довгий проміжок часу неможливо.

Велику кількість інформації можливо отримати *методом аналізу документальних даних* (оцінок експертів, сертифікатів, дипломів, нагород). Цей метод допоможе сформувати відповідний портфоліо на дитину, за допомогою якого можна легко ідентифікувати обдарованість. Але така інформація може бути суб'єктивною у зв'язку з відсутністю контрольної групи для порівняння. Крім того, можна проаналізувати результати творчої діяльності дитини (вірші, твори, малюнки, виступи, щоденники тощо) за допомогою *методу аналізу продуктів діяльності*.

Також наразі існує велика кількість *тестів*, за допомогою яких можливо

визначити рівень інтелектуального розвитку. Але для того, щоб скласти повну картину досліджуваного явища, потрібно зібрати три типи даних за характеристикою, яка нас цікавить: L-дані (спостереження, експертні оцінки), Q-дані (*опитувальники та інші методи самооцінювання*, наприклад «Тест самооцінки творчих характеристик особистості», який визначає рівень розвитку чотирьох факторів: допитливості, уяви, складності, схильності до ризику), Т-дані (*об'єктивні тести у контрольованих умовах*, коли досліджуваний не знає на оцінку яких характеристик спрямована діагностична процедура). Коли зібрані три типи таких даних, можливо говорити про побудову об'ємного образу досліджуваного, повне психодіагностичне оцінювання характеристики, що вивчається.

З метою дослідження причин виникнення помилки 3 (відсутність системності та порушення принципу довготривалості у психологічному супроводі обдарованої дитини), ми проаналізували «систему» роботи з подібною категорією дітей у освітніх закладах м.Кривий Ріг. Загальна вибірка - 9 загальноосвітніх шкіл I-III ступеню, ліцей, спеціалізована школа з поглибленим вивченням іноземної мови. Слід зазначити, що у кожному закладі є відповідний набір документів (Закони про освіту, національні, обласні, міські програми розвитку обдарованості, картотеки обдарованих дітей тощо), періодично проводиться аналіз роботи з обдарованими, розробляються рекомендації для батьків, вчителів.

Як відомо, система – це численність закономірно поєднаних між собою елементів (процесів), які створюють цілісну єдність. Система роботи з обдарованими дітьми перевірених закладів – це «висмикнуті» положення з «Концепції формування творчої особистості обдарованих учнів» та «Положення про організацію науково-дослідницької діяльності учнів». Зокрема, інформація про наданні можливості участі у навчальній, науково-дослідницькій роботі, позакласних заходах, спортивному житті, охороні здоров'я. Але, як свідчить практика, випускники шкіл не мають жодного поняття про структуру наукової роботи (статті, реферату, звіту), сама робота

безпосередньо готується науковим керівником. Бесіди з учасниками навчальних закладів визначили точку зору на проблему. Низький рівень проведення психологічних досліджень та представлення отриманих результатів продемонстровано на щорічному конкурсі наукових робіт МАН.

Учні (27 опитаних) зазначили, що для проведення лабораторних занять, набуття практичних навичок недостатньо розвинена (або застаріла) матеріальна база; зустрічі з науковими керівниками проходять несистематично, як правило, напередодні олімпіад, конкурсів.

Вчителі (11 опитаних) зазначили, що необмежене коло обов'язків, дистанційне навчання, перевантаженість поточною роботою у школі та недостатність знань з психології обдарованості не дають можливості повністю заглибитися у таку роботу, що провокує виникнення помилки 4. Більше того, останнім часом у місті виникає проблема «змагальності» не між обдарованими дітьми, а між керівниками, для яких перемога у підсумковому конкурсі МАН є дуже важливою, престижною. Щодо відсутності знань про психологію обдарованості, то це підтверджується «рекомендаціями» для вчителів та батьків, які розроблено практичними психологами освітніх закладів. Наприклад, для батьків розроблено такі рекомендації – орієнтири у визначенні обдарованості: діти мають загострене відчуття справедливості; виказують високі вимоги до себе та оточуючих; відрізняються тривалим періодом зосередження уваги та великою наполегливістю і тут же – їм бракує емоційного балансу, вони нетерплячі та поривчасті; до 8-ми років зір нестабільний, їм важко міняти фокус зору з близької відстані на дальню тощо (*стилістика авторів збережена*).

Для вчителів старших класів): бути доброзичливим та чуйним; мати жвавий та активний характер; бути готовим до виконання найрізноманітніших обов'язків, пов'язаних з навчанням обдарованих дітей; мати, крім педагогічної, ще і іншу освіту тощо.

Зрозуміло, що упровадження таких рекомендацій не може продукувати ефективний результат у розвитку обдарованості.

Подібні рекомендації, без сумніву, призводять до виникнення помилки 5 серед визначених нами. Про цю помилку слід сказати словами А. В. Хуторського: «сучасну школу філософи називають капканом, яке людство виставило на своєму шляху. Тільки 3% випускників шкіл здатні створювати творчу освітню продукцію досить високого рівня, тоді як у початковій школі такий відсоток на порядок вищий» [7].

Для запобігання подібних помилок кафедра загальної та вікової психології Криворізького педагогічного університету проводить постійну роботу на курсах підвищення кваліфікації вчителів, у психологічній лабораторії, на міських, районних семінарах при індивідуальних консультаціях. На жаль, вона також має несистемний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Лефрансуа Ги (2015). Прикладная педагогическая психология. Прайм-Евроснак. 416с.

2.Макаренко Н. М. (2010). Самостійне вивчення курсу «Психологія обдарованої дитини». Навчальний посібник. Кривий Ріг:Видавничий дім.186с.

3.Гудь М. (2012). Обдаровані діти: психолого-педагогічні аспекти роботи //Початкова освіта. Шкільний світ. N.39.С.2-6.

4.Зазимко О. В. (2008). Теоретичні засади визначення особистісних чинників розвитку обдарованої дитини //Обдарована дитина. N.8.С.2-7.

5.Бандура Г. (2021). Обдарованість як суб'єкт психологічного аналізу. URL:[https://dspu.edu.ua > wp-content > uploads > 2017/1](https://dspu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/1) (дата звернення 1.лютого 2022)

6.Щебланова Е. И. (2014). Психологическая диагностика одаренности школьников: проблемы, методы, результаты исследования и практики. Москва: Издательство Московского психолого-социального института. 368с.

7.Хуторской А. В. (2008). Теория и технология креативного обучения. Москва: ВЛАДОС. 217с.

ОГЛЯД ТЕОРІЙ ТА МОДЕЛЕЙ БАЛАНСУ РОБОТИ ТА ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ

Поперешняк Світлана Володимирівна,
к.ф.-м.н., доцент
Державний університет телекомунікації
м. Київ, Україна

Анотація: Проблема підтримки та збереження балансу між роботою та особистим життям залишається актуальною, як для жінок так і для чоловіків. В кінці минулого століття переважна частина керівників різних компаній розглядали роботу та особисте життя своїх співробітників як взаємовиключні та конкурентні складові, де зосередженість на одному означала втрату в іншому. Наразі ситуація поступово змінюється у бік орієнтації компаній на принцип турботи про своїх співробітників. Науковці вивчають різні аспекти балансу між роботою та особистим життям та висувають цікаві теорії та концепції. В роботі наведено деякі теорії та класифікації проблем балансу роботи та особистого життя, а також найпоширеніші моделі взаємодії між роботою та життям.

Ключові слова: баланс, робота та життя, теорія, модель, концепція.

У сучасному світі образ успішної людини характеризується наявністю гарної роботи, що сприяє матеріальному достатку та професійному розвитку, надійної сім'ї, що показує стабільність та відповідальність, а також можливістю займатися хобі та вести здоровий спосіб життя. Розвиток інформаційних технологій спричинило прискорення темпу життя. Сучасним людям потрібно встигати грамотно поєднувати роботу та особисте життя в умовах обмеженості часу. Стресовий стан супроводжує сучасну людину постійно, тому проблема збереження та підтримки балансу між роботою та особистим життям у цей час дуже актуальна.

В даний час керівники організацій усвідомлюють, що саме завдяки

працюючим у компанії людям можна досягти поставлених цілей, і надають особливого значення визначенню мотивів співробітників у професійній сфері та їх реалізації, формуванню та розвитку грамотної та комфортної організаційної культури, оцінці лояльності співробітників до організації, а також обліку важливості їхнього особистого часу та інтересів. Роботодавці більшою мірою стали приділяти увагу різноманітним нематеріальним бонусам, куди входить зокрема можливість скороченого робочого дня, індивідуальний графік, робота з дому [1].

Актуальність теми: полягає у прагненні як роботодавців, так і працівників оптимізувати трудову діяльність, приділяючи при цьому достатню увагу особистому життю. Вміння раціонально розділяти роботу та особисте життя позитивним чином позначиться на загальному стані особистості. Існуюча проблема підтримки балансу праці та особистого життя вивчається як в Україні, так і в світі.

Мета дослідження: Проаналізувати та зробити огляд теорій та моделей балансу роботи та особистого життя.

Саме поняття «баланс» має багато різних значень. У словниках можна визначити такі визначення цього поняття: 1) рівновагу; 2) співвідношення взаємозалежних показників будь-якої діяльності, процесу; 3) правильне, необхідне співвідношення між будь-якими частинами, складовими, групами людей тощо. буд., які мають однакову важливість.

На даний момент існує кілька теорій, що пояснюють проблему балансу роботи та особистого життя.

До них належать: сегментування, компенсація, теорія кордонів, теорія ролей та теорія побічного ефекту (Akinyele S.T., Peters M.C., Akinyele F.E., 2016) рис 1.



Рис 1. Теорії проблем балансу роботи та особистого життя

Сегментаційна теорія має на увазі, що робота і особисте життя є окремими областями, що саморегулюються і ніяк не залежать один від одного. Вивченням цієї теорії займалися Blood & Wolfe (1960), які пов'язали її з працівниками, зайнятими фізичною працею. Вони з'ясували, що для працівників, які незадоволені своєю професією, поділ роботи та особисте життя є типовою ситуацією.

Компенсаційна теорія припускає, що людина намагається компенсувати будь-які проблеми, що виникають в одній із сфер (робота чи особисте життя), шляхом перемикання на іншу сферу у пошуках більшого задоволення (Lambert, 1990). Прибічник цієї теорії Piotrkowski (1979) говорив у тому, що дивляться на свої будинки як свого роду «притулку», але в свої сім'ї – як джерело завершення страждань. Edwards & Rothbard (2000) встановили два види компенсації. Перший припускає, що людина може зменшувати внесок у сферу, яка приносить розчарування, і більше включатися до тієї сфери, яка приносить задоволення (Lambert, 1990). Другий вид полягає в тому, що людина може реагувати на розчарування у будь-якій сфері шляхом пошуку винагороди

та задоволення в іншій (Champroux, 1978).

Теорія меж ґрунтується на тезі про те, що робота та особисте життя мають певні межі (Clark, 2000). Кожна із сфер життя людини має свої межі, які можуть перетинатися. Відповідно до цієї теорії, гнучкість і прозорість кордонів між роботою та особистим життям впливають на ступінь об'єднання, простоту взаємодій та рівень конкуренції між цими сферами. Таким чином, більш гнучкі та прозорі кордони сприяють успішному поєднанню роботи та особистого життя.

Теорія ролей має на увазі поєднання рольових зобов'язань у сфері роботи та в особистому житті. Довгий час дослідження балансу роботи та особистого життя ґрунтувалися на теорії рольового конфлікту, де основна увага приділялася вивченню негативних аспектів взаємодії цих сфер. Останнім часом дослідження зосередилися на позитивному взаємозв'язку роботи та особистому житті, а також проблемі зрівнювання значущості цих сфер (Jones et al., 2006). Ряд досліджень показав, що баланс роботи та особистого життя необхідний для індивідуального психічного благополуччя, а висока самооцінка, почуття задоволення та дружелюбність можуть розглядатися як показники гармонії між цими сферами (Clark, 2000; Clarke et al., 2004; Marks & MacDermid, 19). Однак, не існує загальноприйнятої точки зору про те, як можна описувати, вимірювати та досліджувати баланс роботи та особистого життя. Таким чином, основні дослідження спрямовані на вивчення того, що саме складає баланс особистого життя та роботи, як він удосконалюється, і які компоненти сприяють цьому, а які, навпаки, перешкоджають (Grzywacz & Carlson, 2007; Jones et al., 2006; Voydanoff, 2005).

Теорія ролей демонструється у дослідженні Barnett & Baruch (1985), які вивчали взаємозв'язок психічних розладів та балансу успіху та невдачі, заснованого на поєднанні жінками трьох ролей: працівника, дружини та матері.

Теорія побічного ефекту є найпоширеніший підхід до вивчення балансу роботи та особистого життя. Вона заснована на тому, що ці сфери впливають одна на одну з позитивної або негативної сторони. Фахівці рекомендували

працівникам передавати свої почуття, відносини, здібності та досвід, які вони отримують на роботі в сім'ю, і навпаки (Belsky et al., 1985; Kelly & Voydanoff, 1985; Piotrkowski, 1979; Piotrkowski & Crits-Christoph) . Побічний ефект (переповнення) може бути або позитивним або негативним. Дослідження Ху (2009) показали, що позитивне переповнення призводить до того, що задоволення та досягнення в одній сфері сприяє досягненню в іншій. Аналогічно, негативне переповнення призводить до того, що розпач та проблеми в одній сфері призводять до такої самої ситуації в іншій.

Ці теорії у літературі представлені як моделі. О.М. Моспан, О.М. Осін та ін. (2016) у своїй роботі спираються на дослідження Zedeck & Mosier (1990) та O'Driscoll (1996), які виділили такі моделі взаємин між роботою та особистим життям: сегментаційну, модель побічного ефекту, компенсаторну, інструментальну та конфліктну (Рис 2).



Рис. 2. Моделі взаємин між роботою та особистим життям

Три перші моделі аналогічні раніше описаним теоріям. Суть **інструментальної** моделі в тому, що одна сфера (робота чи особисте життя) сприяє успіху в іншій сфері. **Конфліктна** модель має на увазі неминучість конфліктів та важких рішень, якщо в кожній із сфер є високі вимоги.

Усі п'ять моделей мають описовий характер, у своїй єдина теорія відсутня, що зумовлює певним труднощам у вивченні цієї проблеми. Таким чином, початкове позначення феномена балансу між роботою та особистим

життям є визначальним під час виборів того чи іншого підходу. Багато підходів спрямовані саме на вивчення дисбалансу між цими двома сферами, тобто на існуючі конфлікти або якісь негативні аспекти. Вивчення саме балансу є перспективним і потенційним напрямом (Guest, 2002).

Саме поняття «баланс між роботою та особистим життям» може розглядатися з суб'єктивної сторони (Guest, 2002, с. 263) і таким чином вивчати суб'єктивні аспекти, а може включати об'єктивні показники, такі як «хороше функціонування на роботі та будинки з мінімальним рольовим конфліктом», «задоволеність», «психологічний добробут» (Clark, 2000). Іншими словами, можна підійти до розгляду проблеми балансу між роботою та особистим життям з об'єктивної та суб'єктивної сторони. Об'єктивно баланс можна визначити, обчислюючи, наприклад, тимчасові витрати окремо на відпочинок, хобі та домашні справи, окремо – на робочі обов'язки та завдання. Суб'єктивний баланс – це особисте, індивідуальне сприйняття балансу між роботою та іншим життям. Ґрунтуючись на ці положення, суб'єктивний баланс може бути різним для кожної людини. Наприклад, людина, яка отримує задоволення від своєї роботи та сфери діяльності, може набагато більше часу приділяти робочим завданням, і при цьому не відчувати дисбалансу між двома сферами.

Greenhaus та ін. (2003) [2] розробили трикомпонентну теорію балансу, яка складається з наступних конструктів: баланс часу, витраченого на робоче та сімейне життя, баланс психологічної залученості до кожної з ролей та баланс задоволеності від робочого та сімейного життя (Рис 3.).

Дж. Кофодімос (Kofodimos, 1997) визначав баланс як заснований на цінностях, потребах та зовнішніх вимогах, результат усвідомленого структурування свого життя особистістю.



Рис. 3. Трикомпонентна теорія балансу

Автори В. А. Штроо та А. А. Козьяк (2015), які мають в основі своєї концепції діяльнісно-смісловий підхід, розглядають баланс роботи та особистого життя як комплексну смислову освіту. Воно включає співвідношення суб'єктивної цінності праці та життя, задоволеності цими сферами і уявлення про їх ідеальному співвідношенні, що задається навіть соціальними нормами.

Неоднозначність також виникає при розгляді окремих понять «робота» та «особисте життя». Так, визначення «роботи» за своєю суттю несуть одне значення, наприклад, оплачувана трудова діяльність. Тоді як визначення «особистого життя» різноманітніші за своїм смисловим навантаженням. Наприклад, Штроо та Кольцова (2012) визначають його як усе, що не стосується роботи: сімейне життя, хобі, турбота про здоров'я, волонтерська діяльність. Інші автори обмежують його лише сімейним життям (Greenhaus et al., 2003).

В. А. Штроо та А. А. Козьяк поділяють сучасні концепції балансу між роботою та особистим життям на дві групи [3]. В основі кожної з них лежить певна теоретична модель: дефіцитарна та експансивна (Рис 4).

Відповідно до **дефіцитарної моделі**, енергетичні та тимчасові ресурси людини є константою. При дисбалансі підвищення активності на одній із сфер життя індивіда призводить до дефіциту ресурсів на другий, що значно підвищує

ймовірність виникнення рольового конфлікту.



Рис. 4. Сучасні концепції балансу за В. А. Штроо та А. А. Козяк

У рамках цієї моделі дослідження спрямовані на вивчення умов і способів подолання дисбалансу та досягнення рівноваги витрат ресурсів на кожну зі сфер життя. Також вивчаються наслідки порушення балансу як на особистісному рівні (депресія, професійне вигорання, психічні розлади та ін.), так і на організаційному (низька задоволеність роботою, абсентеїзм та ін.).

Сутність **експансивної моделі** полягає в тому, що сфери роботи та особистого життя взаємодоповнюють. Іншими словами, успіх в одній сфері поширюється на іншу та сприяє покращенню її показників. Дослідження J. Н. Grenhaus із співавторами показали, що суб'єктивна оцінка якості життя вища у тих людей, які більше часу приділяють сім'ї, і які більшою мірою задоволені своїми відносинами, порівняно з тими, хто більше часу та сил витрачає на роботу та задоволений своєю професійною діяльністю.

В. А. Штроо та А. А. Козяк говорять про те, що поняття «баланс» характеризує співвідношення представленості особистої сфери та роботи в індивідуальному житті людини. Баланс є особливим станом, що має певні показники, які характеризують рівновагу або співвідношення в якомусь явищі, що постійно змінюється. Баланс між роботою та особистим життям не обов'язково передбачає абсолютну рівновагу двох сфер. Співвідношення активностей врівноважується виходячи з домінуючих актуальних цінностей. Наприклад, якщо для людини заняття улюбленою справою та професійне зростання є сенсом життя, то збільшення кількості часу, що витрачається на роботу, не сприйматиметься ним як конфлікт або дисбаланс. Дослідження R. J. Burke показали, що «розслаблені працівники» та «захоплені трудоголіки»

мають менше проблем психосоматичного характеру та вищий рівень емоційного благополуччя, ніж трудового.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Deci E. L., Ryan R. M. The Causality orientation scale: self-determination in personality // Journal of research in personality 19, 109 – 134 p.
2. Grenhaus, J. H. When work and Family are Allies : A Theory of Work-Family Enrichment / J. H. Grenhaus, G. N.Powell // Academy of Management Review. — 2006. — Vol. 31, № 1. — P. 72—92.
3. Штроо В.А., Кольцова Е. А. Work life balance, или есть ли жизнь после работы? Психология в экономике и управлении. 2012. № 2. С. 30-37.

УРАВНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО СОСТОЯНИЯ ЛИЧНОСТИ

Приснякова Людмила Макаровна

Доктор психологии, профессор
заведующая кафедрой психологии

Пашко Антонина Александровна

кандидат психологических наук, доцент

Агапова Ирина Николаевна

доктор философии, старший преподаватель

Днепропетровский гуманитарный университет

Украина

Аннотация. Полученные аналитические зависимости как творческого, так и информационно-энергетического состояния человека открывают пути увеличения человеческого капитала, с одной стороны, за счет целенаправленного создания условий повышения эффективности умственного труда, и с другой, за счет продления творческой жизни индивидуума. Последнее позволяет сразу получить практические результаты. Действительно, представленные аналитические критерии показывают, что продолжительность жизни человека зависит от его умственной активности.

Ключевые слова: информационно-энергетического состояния, информация, рациональная информация, трансформация информации,

Эффективность работы человека в значительной степени зависит от его возможностей по использованию полученной им информации в своей деятельности и определяется свойствами, продуктивностью его памяти, которую можно характеризовать такими параметрами, как объем, темп приема информации, скорость ее запоминания и извлечения из памяти, длительность хранения и т. д. Творческий потенциал личности определяется переработкой информации памятью человека, которая зависит от его индивидуальных способностей, степени обучения, функционального и эмоционального

состояния, мотивации действий и т. п.

Информация поступает к человеку в виде сигналов, зависящих от конкретных видов деятельности, характера оборудования, технологического процесса, производственного окружения. Количество информации, которое можно принять человек, темп ее подачи имеют конкретные границы, зависящие от его индивидуальных особенностей. Особенность большей части происходящих в памяти человека процессов заключается в их неразрывной связи с жизненными процессами и поэтому они по своей природе должны быть *нестационарны*, так как протекают во времени. Если очевидно, что физические возможности человека с возрастом уменьшаются, то так ли обстоит дело с интеллектом? Одно несомненно, что со временем память человека накапливает информацию и в интеллектуальном плане ценность человеческого капитала возрастает с возрастом человека.

С точки зрения кибернетики жизнь – это процесс приема, сохранения, переработки и создания информации. Поэтому можно рассматривать человека в целом как множество из информационных каналов раздражения - определенного количества сигналов на входе, а ответные реакции – как сигналы на выходе. В качестве *первичных переменных* выбирается некоторая рациональная информация R , которая включает:

- рациональное информационное подмножество, направленное на удовлетворение потребности выживания (биологическая информация) R_{ph} ,
- рациональное информационное подмножество, определяющее поступление информации через сенсорные чувства R_s ;
- иррациональное информационное подмножество I_s , определяющее поступление интеллектуальной иррациональной информации от других лиц,
- а также подмножество θ произведенной памятью личности *интеллектуальной иррациональной информации*.

Уравнение баланса информации составляется на основе представления в его памяти I_s единиц полученной извне информации и θ единиц информации, созданной самим человеком как отражение множества виртуальных объектов и

структур в памяти. Из окружающей среды вследствие неравновесности организма человека к нему поступает два вида информации: - «физиологическая» и «стимульная».

Первая представляет реакцию организма на голод, жажду, кислород и удовлетворяется потреблением неживой материи. Полученная при этом энергия расходуется на рост организма, на выполнение работы, на умственную деятельность. Темп поступления эквивалента «физиологической» информации извне \dot{R}_{ph} (ед./время) представляет интегральный темп поступления «биологической» информации. Эта величина меняется в течение жизни человека – в детстве эта величина идет в основном на увеличение массы тела, для взрослого человека – на поддержание работоспособности организма, в старости – на поддержание его существования.

К сенсорным системам человека поступают большие потоки информации, которые осознанно человек принимать не может. Для вывода уравнения его информационного состояния необходимо знать количество психофизической информации, которая является результатом трансформации энергии раздражения (стимула) - так называемой сенсорной нейрофизиологической информации. Несмотря на то, что человеческий мозг представляет собой гигантскую сеть из десятков миллиардов нервных клеток – нейронов, связанных между собой отростками (дендритами и аксонами), что число связей одного нейрона может достигнуть десятков тысяч, тем не менее, мозг не в состоянии полностью смоделировать все явления в окружающем человека мире. Вместо этого он использует в своей работе построенную в нем картину внешнего мира, которая включает только те свойства, которые существенны для жизнедеятельности. Поэтому имеет место первичная обработка поступающего из внешнего мира информационного потока с тем, чтобы выделить из него существенные характеристики. Эта первичная обработка сопровождается *сжатием информации*.

Сравним для этого потоки информации, поступающей в распоряжение субъекта \dot{R}' , с оценками потоков психофизической информации \dot{R} . Эти данные

показывают высокую «степень защиты» человека от действующего на него громадного потока информации из окружающей среды. Как видно потоки информации сознательного сенсорного восприятия для большей части сенсорных систем приблизительно на 5 порядков меньше потоков информации, передаваемых рецепторами. Поэтому в дальнейшем в первом приближении будем принимать коэффициент трансформации поступающей из окружающей среды информации к человеку и осознанной им приблизительно равным $\kappa=10^5$.

Сжатие информации осуществляется скорее всего путем классификации сведений о различных состояниях окружения, созданием образа – типичной картины, отвечающей целому классу различных допустимых картин. Только так можно объяснить возможность последующего *распознавания* инвариантных характеристик (или закономерностей) внешнего мира – одна из наиболее важных функций мозга. Распознавание образов предполагает хранение в памяти наборов всех типичных картин и сравнение их с любой поступившей на вход картиной. Эти типичные картины являются либо генетически унаследованными, либо индивидуально приобретенными на основе опыта (в процессе обучения). Таким образом, можно сделать вывод, что коэффициент передачи между грандиозными потоками информации из внешнего мира и осознанно принимаемыми памятью человека является некоторой *константой*, определяющей взаимодействие между живой и неживой природой.

Темп удовлетворения физиологических потребностей живым организмом зависит от его возраста: в детстве идет наращивание массы, при достижении зрелого возраста потребление пищи и воды идет в основном на поддержание жизни. *Темп восприятия* информации из окружающей среды (без учета информации от другого человека) \dot{K}_n определяется условиями контакта организма с внешним информационным полем, в котором он находится. Таким образом, извне к человеку поступает два вида информации - «физиологическая» (или «биологическая») \dot{K}_{ph} и «стимульная» или «сенсорная» \dot{K}_n . Для упрощения дальнейших математических преобразований в этой модели

первого приближения мы под значениями \dot{R}_{ph} и \dot{R}_n будем подразумевать некоторые средние за время жизни до возраста t значения. Таким образом, \dot{R}_{ph} и \dot{R}_n представляют *рациональное* начало в человеке, так как отражают реальный материальный мир, в котором живет человек. Последнее из рассматриваемых нами слагаемое \dot{R}_s отражает результат поступления информации из коммуникативного пространства, в результате которого человек получает поток иррациональной информации величиной \dot{R}_s . Эта информация представляет собой информационное множество, включающее знания других людей, сведения об их поведении, информацию об окружающем индивидуум социуме, сведения о других людях, об общественной жизни, о власти, информацию из книг, кино, ТВ и – все то, что определяет **интеллект** человека.

Таким образом, средний за период жизни человека в t лет поток воспринимаемой памятью информации будет определяться потоками информации на уровне рецепторов (параметры со штрихом):

$$\dot{R}'_{\Sigma} = \dot{R}'_s + \dot{R}'_{ph} + \dot{R}'_n \quad (1)$$

Трансформация этой информации в период ее сознательного восприятия дает следующее значение потока воспринимаемой информации:

$$\dot{R}_{\Sigma} = \dot{R}'_s / \kappa_s + \dot{R}'_{ph} / \kappa_{ph} + \dot{R}'_n / \kappa_n \quad (2)$$

где κ_s , κ_{ph} и κ_n - коэффициенты сжатия соответствующей информации, имеющие порядок 10^5 и требующие своего дальнейшего уточнения (как возможная универсальная константа, так и просто как постоянная для каждого типа стимула величина).

В дальнейшем для простоты изложения примем интегральные за время t значения коэффициентов сжатия равными некоторому среднему значению κ . Поэтому (2) можно переписать следующим образом

$$\dot{R}'_{\Sigma} = (\dot{R}'_s + \dot{R}'_{ph} + \dot{R}'_n) / \kappa \quad (3)$$

Общее количество поступающей в память человека информации к моменту достижения ним возраста в t лет будет равно

$$(\dot{R}'_s + \dot{R}'_{ph} + \dot{R}'_n) / \kappa (t - \beta) = I_{\Sigma} \quad (4)$$

где t – отсчитываемый от момента зачатия возраст человека, β - возраст, с

которого ребенок (зародыш) начинает сознательно воспринимать поступающую в память информацию; его величина требует дальнейших обоснований; мы будем приближенно принимать β равным возрасту рождения человека. В среднем $\beta = 0.42 - 0.75 - 0.8$ года – первая цифра – это минимальный срок рождения человека от зачатия, вторая – нормальный, третья – максимально возможный срок беременности женщины. Отметим, (a) что величина потока воспринимаемой иррациональной информации может меняться с возрастом, особенно при сравнении ее величины в детстве или в зрелом возрасте; и (b) что количество поступающей новой информации также уменьшается с приобретенным опытом (но эта тенденция частично ослабляется забыванием накопленной в памяти интеллектуальной информации).

Кроме этого, в памяти человека в результате переработки полученной информации непрерывно идет процесс получения новой информации, как продукта творческой деятельности индивидуума. Вообще говоря, можно порождаемую в памяти человека новую информацию разделить на отражающую рациональное начало (новые технологии, новые технические идеи), связанные с рациональным началом (материей), и духовное начало, как отражение иррационального (чувства, отношение к другим людям, и т.п.). Надо сразу сказать, что при современном уровне развития психологии, знаний о мнемических процессах определить абсолютные значения этих переменных затруднительно. Будем учитывать только величину новой творческой информации θ и величину забываемой информации I_f , пренебрегая различными вторичными эффектами.

Объем *новой произведенной информации* в памяти индивидуума примем пропорциональным общему объему информации в памяти I :

$$\theta = \eta I \quad (5)$$

где η – степень творческой активности индивидуума, или «коэффициент разmultiplication информации в памяти», $\eta > 0$. Величина *забываемой информации* также пропорциональна общему количеству информации в памяти

$$I_f = \xi I \quad (6)$$

где ξ - некоторый коэффициент удержания информации в памяти, зависящий от свойств индивидуума, типа информации и т. п., $\xi < 1$.

Таким образом, величина полученной извне информации в памяти человека будет равна

$$I_{\Sigma} = I - \theta + I_f + I_{ph} \quad (7)$$

где I_{ph} – информационный эквивалент массы тела организма.

Подставляя (4) и (5) в (6), получаем

$$I_{\Sigma} = (1 - \eta + \xi)I + I_{ph} \quad (8)$$

Если подставить значения, мы приходим после деления обеих частей на I_{ph} к выражению

$$(\dot{R}_s' / I_{ph} + \dot{R}_{ph}' / I_{ph} + \dot{R}_n' / I_{ph}) / (t - \beta) = \kappa [1 + (1 - \eta + \xi)\chi] \quad (9)$$

где $\chi = I / I_{ph}$ - коэффициент иррациональности интеллекта индивидуума.

Введем следующие переменные: $w = (\dot{R}_s' + \dot{R}_n') / I_{ph}$ – степень информационной неравновесности индивидуума («информационное давление внешней среды»);

$\gamma_{ir} = \kappa [1 + (1 - \eta + \xi)\chi]$ – параметр иррациональности индивидуума, зависящий от свойств его памяти, индивидуальных качеств.

Оценим величину отношения \dot{R}_{ph}' / I_{ph} . Поток биологической информации существенно зависит от возраста человека. В период вынашивания плода его масса определяется массой оплодотворенной яйцеклетки и его питания матерью. В младенчестве ребенок питается молоком матери и имеет очень существенный относительный прирост массы. При достижении некоторого возраста его масса стабилизируется. В этот период удовлетворение физиологических потребностей идет в основном на поддержание стабильности веса индивидуума и выполнения человеком работы. Примем, что поток «биологической информации» $\dot{R}_{ph}' \sim 1/t$, а аккумулированная к возрасту t «биологическая информация» $I_{ph} \sim t$. Принятые допущения позволяют представить отношение \dot{R}_{ph}' / I_{ph} , определяющее поправку «биологической информации» к «информационному давлению» (напряжению) внешнего

информационного поля, в виде следующей зависимости

$$\dot{R}'_{ph}/I_{ph} = \alpha/t^2 \quad (10)$$

Таким образом, окончательно уравнение энерго - информационного состояния человека может быть записано следующим образом

$$(w + \alpha/t^2)(t - \beta) = \gamma_{ir} \quad (11)$$

или в безразмерных переменных

$$(p + a/t^2)(t - 1) = \gamma_{ir} \quad (12)$$

Здесь $p=w\beta$; $t=t/\beta$; $a=\alpha/\beta$

Таким образом, представленный теоретический анализ дает возможность управлять течением информационных процессов при помощи коэффициента размножения информации η (т.е. созданием памятью человека новой информации); степени забывания информации ξ , коэффициента иррациональности интеллекта индивидуума χ , коэффициента сжатия поступающей из внешнего мира к человеку информации κ (коэффициента пропускной способности сенсорных систем) - всего того, что входит в параметр умственной активности индивидуума γ_{ir} .

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПАМ'ЯТІ

Пріснякова Людмила Макарівна

доктор психології, професор

Пашко Антона Василіївна

кандидат психологічних наук, доцент

Агапова Ірина Миколаївна

доктор філософії, старший викладач

Дніпровський гуманітарний університет

Україна

Анотація .Аналіз літератури, присвяченої дослідженням пам'яті, вказує, що в цій області накопичено багатий фактичний матеріал, але галузь дослідження взаємозв'язків між індивідуальними характеристиками людини і часовими показниками пам'яті ще не досить вивчена. У зв'язку з цим актуальним залишається питання про визначення залежностей між часовими та кількісними характеристиками оперативної та короткочасної пам'яті у підлітків та шляхи і засоби розвитку їх мнемічних здібностей.

Ключові слова: індивідуально-типологічні особливості, короткочасна пам'ять, оперативна пам'ять, кількісні та часові характеристики, теорія переробки інформації пам'яттю.

Пам'ять є процесом, одним з основних характеристик якого є час. Але вивчення індивідуальних відмінностей і взаємозв'язків часових та об'ємних показників короткочасної та оперативної пам'яті, а також їх зв'язок з типологічними характеристиками особистості знаходиться на самій початковій стадії свого розвитку, тому у зв'язку з новизною проблеми і представляє собою нову і перспективну галузь дослідження, як у плані психології особистості, так і в плані диференціальної психофізіології. В цілому визначення оптимальних умов протікання мнемічних процесів в конкретних практичних умовах дозволяє раціонально використовувати можливості пам'яті людини з метою

забезпечення надійності і ефективності його діяльності.

Якщо питання загального вивчення пам'яті достатньо повно висвітлені в літературі, то питання математичного моделювання пам'яті розглядаються значно рідше. Відомі різні підходи до побудови математичних моделей переробки інформації пам'яттю. Вперше так званий індуктивний метод стосовно психології та педагогіки застосував Г. Фехнер в 1860р. Сутність цього методу полягає в тому, що дослідник в силу своїх теоретико-філософських поглядів приймає одні змінні в якості входних і експериментує, варіюючи в діапазоні їх значень, який представляє для нього інтерес. Отримані в результаті експерименту дані апроксимуються найбільш придатною аналітичною функцією. Недоліком даного методу є необхідність у великій кількості експериментальних даних, що охоплюють можливий діапазон умов підготовки та режимів роботи, що мають місце на практиці.

Найбільш поширеним методом опису результатів експерименту навчання є "крива навчання", тобто графік, який зображує, як в умовах заданого експерименту від проби до проби змінюються характеристики учня або групи учнів. У якості "функції навчання" пропонувалися найрізноманітніші аналітичні функції, в тому числі гіпербола, функція експоненціального зростання, арктангенс. Однак жодна з цих функцій не була отримана на основі фундаментальної теорії навчання.

О. Щукарєвим було виведено наступне рівняння (формула 1):

$$y = a - be^{-cn}, \quad (1)$$

де y - усвоєння, обумовлене числом вірних відтворень за одиницю часу;

n - число випробувань за одиницю часу;

a – межа освоєння при $n \rightarrow \infty$; b і c - константи.

Т. Робертсоном було запропоновано рівняння вигляду (формула 2):

$$y = \frac{be^{An}}{c + e^{An}}, \quad (2)$$

де y - усвоєння; n - число випробувань за одиницю часу;

$A = ab$, a , c - константи; b – межа освоєння при $n \rightarrow \infty$.

Л. Терстоун запропонував наступну формулу 3 (так званий гіперболічний закон навчання):

$$y = \frac{a(n+c)}{(n+c)+b}, \quad (3)$$

де y - усвоєння;

n – кількість випробувань;

a і c - константи;

b – швидкість навчання.

В міру накопичення дослідних даних процесу навчання стали розробляти моделі, що спираються на певні гіпотези щодо залежності між змінними, що характеризують умови навчання з подальшими математичними перетвореннями. З розвитком цього напрямку автори прагнули збільшити число використовуваних параметрів, враховуючи тим самим більше особливостей процесу переробки інформації пам'яттю.

Подальший розвиток застосування математичних методів до дослідження проблем навчання пов'язаний з роботами К. Халла. Він ввів змінну, яку назвав "силою навички". Вона виражається формулою 4:

$$H_{RS} = M(1 - e^{-bn}), \quad (4)$$

де H_{RS} - "сила навички", або асоціативна змінна, яка пов'язує стимул і реакцію;

M - асимптотичне значення "сили навички";

b - параметр, який виражає швидкість навчання;

n – кількість учбових спроб за одиницю часу.

У 40 - 50-і роки 20-го століття в психології почало складатися уявлення про навчання як про стохастичний процес. Г. Бушем і Ф. Мостеллером були сформульовані так звані стохастичні моделі навчання. Для теорії навчання особливо важливим було зосередження уваги на ймовірностях подій, послідовних ефектах і подання даних у вигляді ланцюгів Маркова.

В. Естес, К. Берк, Дж. Міллер та інші розробляли подібні стохастичні моделі, які отримали назву "лінійні моделі навчання". При побудові цих моделей вводиться ймовірність p_n того, що учень, в n -му випробуванні дасть відповідь E . Альтернативою буде відповідь \bar{E} . Відповідно, ймовірність того, що учень у n -му випробуванні дасть відповідь \bar{E} дорівнює $1 - p_n$. У кожному випробуванні учень дасть відповідь, отримуючи при цьому підкріплення, наприклад, вгадує правильну відповідь. У залежності від підкріплювальної події E_j в n -ому випробуванні змінюється ймовірність відповіді в $n+1$ -му випробуванні (формула 5):

$$p_{n+1} = a_j p_n + b_j, \quad (5)$$

де a_j і b_j - збільшують або зменшують ймовірність відповіді. Ці параметри залежать від того, підкріплює подія E_j відповідь E або \bar{E} .

Моделі К. Халла і Л. Терстоуна інтерпретуються в термінах стохастичних моделей. Так, модель К. Халла набуває вигляду (формула 6):

$$p_{n+1} = p_n + (1 - \alpha)(1 - p_n), \quad (6)$$

де p_n - ймовірність отримання навички (або вірної відповіді) в n -ому випробуванні; $\alpha(0 < \alpha < 1)$ - константа.

Рівняння Л. Терстоуна має наступний вигляд (формула 7):

$$p_n = \frac{n-1}{n-1+b}, \quad (7)$$

де b - швидкість навчання.

Л. Постман запропонував формулу, яка дозволяє оцінити показник остаточного впізнавання (формула 8):

$$R = (B - (M/(n-1))) \times 100\%, \quad (8)$$

де R - показник остаточного впізнавання,

B - число вірних впізнань,

M - число помилкових пізнань,

n - загальне число пред'явлень.

Формула Е. Хілкарда дозволяє отримати величину відносного збереження

інформації при вивченні процесів збереження і забування з часом (формула 9):

$$E_c = (100(E_a - E_z) / (E_a - j)) \quad (9)$$

де E_c - відносне збереження,

E_a - число випробувань при заучуванні

E_z - число випробувань при повторному заучуванні

j - число правильних випробувань, які відповідають критерію освоєння (воно дорівнює 1, якщо цим критерієм є перше безпомилкове відтворення).

Подальший розвиток математичні моделі отримали в роботах Р. Аткинсона, Г. Бауера, Е. Кротерса. Незважаючи на те, що до теперішнього часу розроблено велику кількість різних підходів до моделювання процесу навчання, існує необхідність використання нових математичних моделей і методів. До них відносяться методи статистичної теорії навчання і контролю знань, методи теорії стохастичних процесів, які можна використовувати при обробці результатів контролю, при плануванні навчання, при прогнозуванні навчання, а також ці методи можна покласти в основу створення сучасних автоматизованих систем навчання і контролю знань.

Найбільш відомі в цій галузі роботи О. П. Свірідова. Використовуючи методи статистичної теорії навчання і контролю знань можна встановити зв'язок між потоком навчального матеріалу, його засвоєнням і забуванням. Нехай в момент часу $t = 0$ інформація сприйнята учнем, а при $t > 0$ йому задається питання з цього матеріалу. Якщо в момент $t = t$ учень дає неправильну відповідь на це питання, то τ відповідає часу забування. Передбачається, що час τ - безперервна випадкова величина з функцією розподілу (формула 10)

$$P(t) = P\{\tau < t\} \quad (10)$$

У випадку експоненціального розподілу (формула 11)

$$P(t) = 1 - e^{-\lambda t} \quad (11)$$

де λ - інтенсивність забування.

Середній час забування дорівнює $1 / \lambda$.

Для опису процесу забування, крім експоненціального розподілу використовуються також:

- Розподіл Вейбулла (формула 12)

$$P(t) = 1 - \exp\left(-\frac{\lambda t^{\alpha+1}}{\alpha+1}\right) \quad (12)$$

- Розподіл Ерланга (формула 13)

$$P(t) = 1 - \sum_{r=0}^{a-1} \frac{(\lambda t)^r}{r!} e^{-\lambda t} \quad (13)$$

Слід відзначити, що діада "інформація - час" є провідною у визначенні пам'яті і дискутабельною в психології. Виділення інформаційно-часових властивостей пам'яті як опорних для її моделювання спонукає до пошуку експериментальних даних, що вказують перш за все на загальний клас функцій, що пов'язують кількість інформації, яка міститься в сховищі, з часом її накопичення, зберігання та вилучення. Вкажемо на деякі з відомих у психології залежностей між об'ємними та часовими параметрами мнемічних процесів.

Дослідження процесів навчання дозволили виявити, що результати багатьох експериментів, які перевіряють зв'язок між інформаційними і часовими змінними в ході навчання, задовільно апроксимуються експоненційною функцією (формула 14)

$$y = y / \max / [1 - \exp(-kt)], \quad (14)$$

де y - сила навички (зокрема, обсяг заученого матеріалу);

y / \max / -верхня межа сили навички;

t - кількість випробувань (часовий показник);

k - константа, яка визначає швидкість навчання.

Г. Еббінгауз, а пізніше і його послідовники визначили забування як логарифмічну функцію часу (формула 15)

$$y = k (\text{clog} t), \quad (15)$$

де y - обсяг зберігається матеріалу;

k і c - експериментальні константи.

У законі Хіка час латентного періоду диз'юнктивної реакції $T / p /$

описується виразом (формула 16):

$$T / p = a + b \log c / y, \quad (16)$$

де a і b - константи;

y - довжина алфавіту сигналів, з якого проводиться вибір при впізнанні сигналу (обсяг слідів в пам'яті).

Таким чином, у всіх розглянутих випадках інформація і час, що виступають атрибутами математичних процесів, пов'язані елементарними взаємо-зворотними функціями: показовою і логарифмічною.

У 1990 автор запропонувала універсальний критерій (формула 17)

$$p = \phi / RT, \quad (17)$$

де

ϕ – кінцеве значення інформації, яке зберігається в пам'яті достатньо великий проміжок часу,

R – кількість інформації, яка надійшла,

T – постійна часу.

Цей критерій визначає стандарт інформації, який зберігається невизначено довго в пам'яті та широко використовується в розрахунках не тільки процесів пам'яті, але і інших психічних процесів.

Крім того в своїх дослідженнях автори ґрунтувались на представленні Р. Клацкі, який до сфери пам'яті відносить сприйняття і научіння і розглядає пам'ять як інформаційну систему, безперервно зайняту прийомом, переробкою, збереженням і відтворенням інформації. Автори розробили математичну модель, яка описує процеси запам'ятовування, заучування, навчання, забування інформації. Беручи за основу аксіоматичний підхід, Л. М. Пріснякова виходить з уявлення про пам'ять, як «чорний ящик», до якого із заданим темпом входить інформація, переробляється там і частково йде з нього. Крім того, представляючи пам'ять нестаціонарним динамічним процесом, автор в якості його незалежної змінної визначає час (надходження і зберігання інформації). У якості вихідних величин можуть бути будь-які суб'єктивно-цілісні утворення - обсяг інформації, швидкість (темп) її надходження, швидкість (темп) її

засвоєння, кількість операцій (повторень), кількість помилок, питань, відповідей, складів, слів, бальних оцінок і т.д.

Суть моделі ТПП (теорія переробки інформації пам'яттю), запропонованої автором полягає в тому, що в пам'яті в «поточний момент часу τ знаходиться I одиниць інформації. За одиницю інформації приймається будь-яке суб'єктивно-цілісне утворення, яким може бути склад, слово, цифра, стимул і т.п.». Рівняння збереження потоку інформації представлено автором наступним чином (формула 18):

$$dI/d\tau = R - (I - \phi)/T, \quad (18)$$

де I - обсяг інформації;

τ - поточний час;

R - темп (подачі, прийому, забування) інформації;

ϕ - кінцеве значення інформації, що зберігається в пам'яті після закінчення досить великого проміжку часу.

Завдяки цій математичній моделі здійснено побудування кривих навчання й забування інформації різного рівня складності і отримання постійних часу навчання й забування. Крім того, завдяки моделі, автор отримала взаємозв'язок часових і особистісних характеристик, залежності емоційної напруги і успішності навчання та надається широке поле діяльності для досліджень і моделювання залежностей когнітивних процесів від інших психічних явищ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пріснякова Л.М. Системний синтез психофізіологічних процесів. Дніпропетровськ. Київ. 2008 р. 358 с.

SOCIOLOGICAL SCIENCES

RARE TECHNOLOGIES - IN THE CONCEPT OF PROTECTING THE WORLD HERITAGE OF THE SILK ROADS (GEORGIA'S EXAMPLE)

Tsatsanashvili Ana

Technical University of Georgia

Doctoral student of "Public Administration" program

Tbilisi

Abstract: The article discusses the problem of protection and usefulness of rare technologies as an object of cultural heritage. The geostrategic significance of the world heritage concept of the Silk Roads is studied on the example of the "ancient tradition of making Kvevri wine" and "Georgian silk" taking into account the role of cultural diplomacy, the development of a marketing strategy for peaceful coexistence and deepening of socio-economic partnership based on the principle of open regionalism is substantiated - "Wine Road" -

Keywords: rare technologies; cultural diplomacy; Silk Road; Georgia.

UNESCO's international platform has opened up new opportunities in the concept of protecting the world heritage of the Silk Road. These are: restoration of transnational heritage, development of expert networks, formation of legal or political frameworks for heritage management and promotion, and others.[1] The discussion of rare technologies in this context is conditioned by the socio-economic and new political trends of UNESCO's intangible cultural heritage. During last period, there is a geocultural energy competition on the Eurasian continent.[2] In such a situation, it is relevant for Georgia to mobilize its own resources of rare technologies in the UNESCO Silk Road projects and to present them on international geographical and historical landscapes through cultural diplomacy.

The discussion of the problem is based on the logic of geopolitical theories of the British Halford John Mackinder and the American Nicholas Spykman, developed by Brzezinski (1997), Dugin (2015), Kaplan (2012), Kissinger (2014), Bremer (2015).) in the works of Cohen (2015) and on a regional scale, Dixon (2019). As H. Mackinder writes "geopolitics" "is the human factor in geography" - it is an objective situation that describes the distribution of resource centers and lines of communication (trade). He defined Eurasia as the center of the world, where 31% of world reserves of natural gas, 17% of oil, 23% of iron 14% of gold, 7% of copper are concentrated. [3] In addition, we would like to point out that revealing the possibilities of economic benefits of intangible cultural heritage and adapting to real conditions through cultural diplomacy is directly related to the current geopolitical processes.

The potential of regional and international cooperation of Georgia in the silk road project is proven by the fact that it is a state with a large transit status. The Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, the Baku-Sufsi oil pipeline, and the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline pass through the territory of Georgia. The recognition of the transit potential of Georgia is related to the development of pipeline transport

From the mid-90s of the 20th century. The perspective of the relationship between Georgia and China is substantiated by the fact that the Chinese side, in the process of construction of "One Belt, One Road", Georgia is the country in the region with which China has signed a free trade agreement.

1. Rare technologies are intangible national wealth, i.e. knowledge of manufacturing, creating something that provides material benefits, while also representing cultural heritage and intangible property of the state.

In addition, it is important that China and Georgia signed a memorandum on "Cooperation for the Development of the Silk Road Economic Belt"[4], opened a direct freight railway line and a direct flight from Beijing to Tbilisi, jointly organized the Tbilisi Silk Road Forum, and successfully completed a comprehensive free trade Agreement with content and balanced interests, Georgia became a founding member country of the Asian Infrastructure Investment Bank. Today, about 30 Chinese

companies cooperate with the Georgian side in infrastructure, energy, finance, agriculture, industrial zones, logistics, telecommunications and other fields. It should be noted that China has signed free trade agreements with more than 24 countries and regions of the world. Georgia is one of them.

On the other hand, Georgia has signed free trade agreements with the European Union, Turkey, CIS countries, and the European Free Trade Association. This is the most important factor for trade and transit relations with the countries located along the Silk Road.

Among the resources of the cultural heritage of rare technologies of Georgia, we should highlight "the ancient tradition of making Kvevri wine" and "Georgian silk".

In 2013, the ancient tradition of making Kvevri wine was granted the status of a monument of intangible cultural heritage by UNESCO.[5]



Photo: Georgia and UNESCO Heritage For Future, WordPress.com

The nomination refers to the Georgian traditional method of making Kvevri wine, which is unique, has eight thousand years of history and still retains its importance. This circumstance laid the foundation for new directions of research. In parallel with the ethnographic, technological, historical studies, scientific work was carried out on the socio-economic significance of this object, methods of popularization and justification of usefulness.

As for Georgian silk, it was granted the status of a national monument of intangible cultural heritage on June 11, 2018.[6]



Photo: The Tbilisi State Silk Museum. A dyed silk thread collection dated back to the 1890s.

The uniqueness of Georgian silk is evidenced by the medals received at the international exhibitions held in Tunisia in 1850 and in London in 1862. And in 1998, the fabric made with cold-rolled thread from the park of Georgian varieties of mulberry silk, received the award of the European Quality Committee- the platinum star at the exhibition organized in Spain,

In terms of quality Georgian silk holds a leading place in the world. At present, about 70 Georgian and foreign varieties are preserved in the gene pool of mulberry silkworm. 2

In 1998, the silk fabric made in the Tbilisi factory "Cisartkela" received the highest award - "Big Platinum Star" at the world exhibition of silk products held in Madrid. It is also a fact that scientists, practitioners, silk museum and newly created research centers in the field of silk weaving in Georgia are involved in the development of rehabilitation projects of silk weaving in Georgia.

It must be underlined that the activation of rare technologies in the Silk Road projects through cultural diplomacy is useful for establishing peaceful and stable foreign relations between the countries; peaceful geopolitical coexistence becomes possible; Achieving the effect of cultural heritage protection, dissemination and its usefulness. Cultural diplomacy accenting on rare technologies, emphasizes the deepening of socio-economic partnership based on the principle of open regionalism. Where, another element comes into force: the conservation/maintenance of the rural landscape along with the traditional technological process, as the coexistence of states in search of opportunities to combine conservation, its values and environmental strategies.

In order to ensure the protection and distribution of rare technologies as a cultural heritage, showing the example of Georgia, we consider appropriate to develop a marketing strategy - "Wine Road" - peaceful coexistence. This strategy will be based on elements such as: cultural tourism, investment value, symbol creation, branding, sense of place, identity, involvement of local communities, social cohesion, economic sustainability and resources, etc.

Despite the difference in Eurasian geopolitical approaches, areas of cooperation can be found through the platform of diplomacy: adherence to the principle of mutual benefit in the economic relations and the market economy system, maintenance of import and export balance, transportation and logistics, leadership of corporations in the promotion of economic projects. Such approach increases the relationship between residents and visitors, develops sense of ownership and satisfaction among local residents, strengthens the connection between the city and the countryside, develops the historical relationship between communities and nature, accumulates cultural layers - elements of identity that bring cultural diversity into a larger context. And the inter-state relations developed in this context allow to search for new ways of protecting and using the intangible cultural heritage. The data is taken from the State Silk Museum of Georgia

LITERATURE

1. Nakano, Ryoko. "A Geocultural Power Competition in UNESCO's Silk Roads Project: China's Initiatives and the Responses From Japan and South Korea." *Journal of Current Chinese Affairs* (2022): 18681026221094054;
2. Apaydin, Veysel. "The interlinkage of cultural memory, heritage and discourses of construction, transformation and destruction." *Critical Perspectives on Cultural Memory and Heritage: Construction, Transformation and Destruction* (2020): 13-30;
3. Mackinder, Halford J. "The geographical pivot of history (1904)." *The geographical journal* 170, no. 4 (2004): 298-321;
4. Free Trade Agreement Between The Government Of Georgia And The

Government Of The People's Republic of China , International Treaty and Agreement of Georgia, 13/05/2017,

<https://www.matsne.gov.ge/en/document/view/3897182?publication=0> (seen 20.08.2022);

5. Ancient Georgian traditional Qvevri wine-making method
<https://www.unesco.org/archives/multimedia/document-3515> (seen 20.08.2022);

6. Georgian silk crafts recognised as intangible cultural heritage -
<https://agenda.ge/en/news/2018/1293#:~:text=A%20decision%20by%20the%20National,using%20the%20ancient%20qvevri%20vessel> (seen 20.08.2022);

HISTORICAL SCIENCES

УДК 94

FEATURES OF THE INTERACTION BETWEEN «THE UKRAINIAN AID COMMITTEE FOR EMIGRANTS» AND THE STATE POLICE IN 1916–1919

Petryk Yuriï

PhD student

Jan Dlugosz University in Czestochowa

Czestochowa, Poland

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Ternopil, Ukraine

Abstract: the article examines the socio-political and economic prerequisites for the emergence of the «Ukrainian aid committee for emigrants» in Eastern Galicia, which was founded in 1916, as well as the reasons, circumstances and consequences of its cooperation with the police of the Austro-Hungarian Empire and the Second Polish Republic. The significance of this cooperation for emigrants who suffered during the First World War was analyzed.

Key words: charity, charitable organization, police, the First World War, Eastern Galicia, the Austro-Hungarian Empire, the Second Polish Republic.

During the First World War, the Austrian government (and not only it) resettled many residents of towns and villages where hostilities were taking place. Moreover, the war for the Austro-Hungarian Empire began extremely unsuccessfully. This caused the appearance of a significant number of refugees, whose movement was quite chaotic. Eastern Galicia was no exception. The central government understood that it was better to control the flow of refugees, so the Ministry of the Interior of Austria-Hungary began to organize special camps for military exiles. Evacuation measures related to the relocation of the population and the economic

base related to this region began as early as 1914 with the beginning of the war [1, p. 7; 2, p. 96].

On August 21, 1916, the «Ukrainian aid committee for emigrants» was established in Lviv to help emigrants and keep their records. On this day, on the initiative of the Vicar General of the Lviv Metropolitan Andrii Biletskyi, an organizational meeting of the committee was held in the Metropolitan Chamber (Palace of the Greek Catholic Metropolitans). At it, the program of its activities was adopted, and the management presidium was elected. The main goals of the organization were to take care of emigrants (especially children), provide them with material and moral assistance, help with internment, and maintain constant contact between them and the military and the authorities [3, p. 1; 4, p. 1]. Oleksandr Kmytsykevych became the head of the organization [4, p. 1].

The activity of the organization would be impossible without cooperation with the Austrian police. First, the already mentioned lists of evacuees compiled with the help of Lviv elementary schools were sent to the police. These lists were the basis for the emigrants to receive state aid. Secondly, contact with the police was necessary for the organization to produce passports for persons who decided to return from Lviv to their homes located in the territory of military operations [4, p. 7].

The data on the request of the Austrian police to the committee to provide them with information about emigrants, including those who received the necessary assistance directly from the committee, have been preserved [3, p. 30]. In our opinion, this was done in order to somewhat «advance» such persons in the queue for state aid, since they had already managed to receive it from the committee. In return, the police promised the organization close cooperation, for example, the permanent presence of one of the members of the committee on the Police Bureau for emigrants [3, p. 30]. Unfortunately, as the committee later discovered, the police decided to renege on this promise [4, p. 32].

Once in a while, the Austrian police even donated certain funds for the work of the committee. For example, in January 1918, the organization received assistance in the amount of 500 crowns [3, p. 47].

Interestingly, there were even certain negotiations with the special services of Austria-Hungary («eine Kundschaftsstelle») regarding the heating of carriages in trains that transported emigrants [3, p. 15]. Even the Viceroy of the Kingdom of Galicia and Lodomeria von Diller was involved in the discussion of the specified problem, to whom a telegram was even sent in this regard [3, p. 17].

Subsequently, the committee built relations with the Polish police. As we know, until the end of 1918, state funds in the amount of 1,500 crowns for the needs of emigrants came to the organization every month. In January 1919, the committee appealed to the Polish police to ask its representatives to sign a check for the organization's receipt of a monthly allowance, in order to later collect these funds through the Land Treasury. Apparently, the committee had previously conducted a similar procedure with the Austrian police. However, the Polish police, according to the documents we know, not having enough authority from the state, did not sign the permit [3, p. 65].

On the other hand, we can understand the representatives of the Polish authorities, who did not intend or were not able at that time to pay the funds that the non-existent Austria-Hungary undertook to provide to the committee. However, this state of affairs worsened the already difficult situation of the organization.

So, as we can see, the cooperation between «Ukrainian aid committee for emigrants» and the police became the factor that helped to improve the situation of emigrants. Of course, this cooperation was not always perfect, there were a number of difficulties, but the organization tried to do everything in its power to fulfill its main goal – to help displaced people.

REFERENCES

1. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е–Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Видавництво «Наукова думка», 2005. – 672 с.
2. Реснт О. Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти / Реснт О. // Проблеми історії України: факти, судження,

пошуки. – 2007. – 16. – С. 88-103.

3. ЦДІАУ, м. Львів. – Ф. 397, оп. 1, спр. 4.

4. ЦДІАУ, м. Львів. – Ф. 397, оп. 1, спр. 6.

**ІСПАНСЬКА ВІЙСЬКОВО-МЕДИЧНА МІСІЯ
У В'ЄТНАМІ В 1966-1971 РОКАХ**

Чмихало Григорій Григорович

магістр історичних наук

військова частина А1314

м. Дніпро, Україна

Анотація: Перша участь іспанських військ у закордонній військово-медичній місії у В'єтнамі в період 1966-1971 років.

Ключові слова: Іспанія, США, Південний В'єтнам, військово-медична місія, Ліндон Джонсон, Франко, Го Конг, Іспанська місія допомоги Південному В'єтнаму (Española de Ayuda al Vietnam).

Як пишуть у своїй книзі “Участь союзників у В'єтнамі” генерал-лейтенант Стенлі Роберт Ларсен і бригадний генерал Джеймс Лоутон Коллінз молодший: «Вісім країн також надали військову допомогу. Прапори цих країн Вільного світу — США, Республіки Кореї, Тайланду, Австралії, Нової Зеландії, Філіппін, Китайської Республіки та Іспанії — майоріли разом з прапором Республіки В'єтнам в штаб-квартирі військової допомоги сил Вільного Світу в Сайгоні» [4.p.5].

Іспанські військові приймали участь у в'єтнамській війні як союзники США?

Інформації про участь Іспанії в цій війні фактично відсутня у вітчизняній літературі або в літературі країн экс-СРСР. Не набагато краща ситуація і в англomовній літературі. Трохи кращою є ситуація в іспаномовному літературному сигменті тут є згадки в місцевій періодичній пресі такі як ABC, La Vanguardia, книги Хосе Луїса Родрігеса Хіменеса «Порятунок життя у дельті Меконга» або Андреса Лопеса-Коваррубіаса “Доброго ранку, Го Конг. Історія іспанців у В'єтнамській війні”. Матеріали тематичної експозиції в публічній

бібліотеці Леріди, Іспанія. Вересень 2017 р. Порятунком життів у В'єтнамі 1966-1971. Присвячений 50-річчю іспанської місії у В'єтнамі.

Короткий текст з 93 слів надрукований в газеті ABC 19 січня 1965 року про передачу допомоги Південному В'єтнаму іспанським представництвом Червоного Хреста. Було першою згадкою участі Іспанії в подіях в'єтнамської війни [7].

Після збільшення чисельності американського контингенту для підтримки Південно В'єтнамського режиму проти комуністичних сил під проводом Хо Ши Міна в 1965 році, президент Ліндон Б. Джонсон активно шукав союзників по всьому світу що б надати своїй операції статус міжнародної та такої яку підтримують всі антикомуністичні сили.

Одним з тих до кого він звернувся був іспанський диктатор Франсіско Франко.

Все почалося з листа президента США Ліндона Б. Джонсона, направленою Франко і датованого 26 липня 1965 року. В ньому він прямо просив будь якого типу співробітництва, яке б мало вираз міжнародної підтримки Сполучених Штатів в їх боротьбі з комунізмом.

Франко відповів іншим листом від 18 серпня, в якому аналізував конфлікт, казав про те, як складно воювати на чужій території в джунглях проти партизан у яких є всі передумови для перемоги. «Все так, як є, а не так, як би нам хотілось», — писав він ніби віщуючи поразку Сполучених Штатів. Та не дав ніякої відповіді на запит про допомогу [7].

Після довгих дебатів поміж своїми соратниками-міністрами Франко підтримав позицію генерала Муньоса Грандеса, на той час ще віцепрезидента та фактичного спадкоємця каудільйо, який командував Блакитною дивізією, 45-тисячним військовим підрозділом, відправленим Франко для підтримки вторгнення Гітлера до СРСР.

Муньос Грандес активно співпрацював з Пентагоном та 26.09.1953 уклав угоду про військове співробітництво з США. Він розглядав участь Іспанії у війні як можливість ще більше зміцнити св'язки з Сполученими Штатами. Але

Франко в підтримці США поводив себе ще більш обережно ніж у відношенні Гітлера, і на кінець вирішив відправити військово-медичну бригаду з приблизно 30 осіб, причому в умовах суворої секретності [8].

Відповідь на термінове американське прохання про допомогу була офіційно оформлена в рамках Іспансько-Американської угоди через Управління військової допомоги Вільному світу (FWMAO), а підрозділ отримав назву “Іспанська місія допомоги В'єтнаму” (Española de Ayuda al Vietnam).

Як казав, журналісту ABC Луїсу Марії Ансону, Рамон Гутьєррес де Теран, який був в першому складі в'єтнамської місії: «Ми летіли цивільним рейсом в цивільному одязі. Все що ми могли з собою мати це валіза вагою до 20 кілограмів. Ніхто не прийшов нас проводити. Ми знали, більш-менш, де знаходиться В'єтнам, але не знали, де ми насправді повинні будемо базуватись» [1.pag. 40]. Згідно домовленостей іспанська місія знаходилась на повному американському забезпеченні від форми і харчування до озброєння. Армія США надала іспанській команді озброєння і техніку:

В якості матеріально-технічної підтримки місія мала три джипи і вантажівку (GMC), бронежилети, сталеві каски, пістолети в основному М-1911 і гвинтівки М-16. Зі слів учасника місії: “У нас були чіткі інструкції носити їх з собою або тримати під рукою, при виїзді за межі бази, але ми їх намагались носити приховано, аби пацієнти, та і ми в цілому, вважали себе більше медиками, ніж озброєними іноземними солдатами” [3.pag. 35].

На вимогу військового командування США метою іспанських військових медиків стало місто Го Конг, цивільно-військовий шпиталь Чионг-Конг Дінн розташоване в дельті Меконга, в 45 км на південь від Сайгону і всього в семи кілометрах від узбережжя. Тут був допоміжний персонал та лікар південно в'єтнамець Баксі Дінь Бахао, який координував місцеву логістику та бюрократію, окрім цього він був генікологом і при необхідності виконував функції хірурга, в багатьох випадках допомагаючи іспанському персоналу.

Матеріали та інструменти, плазма, антибіотики, протималарійні препарати та інші ліки були американськими, хоч іноді прибували партії ліків

дипломатичною поштою з Іспанії.

Обране місце являло собою невеличку лікарню, що складалась з шести ізольованих приміщень. В одному проводили консультації, в другому проводили госпіталізацію, окремо була кімната де проводили операції (хірургія), також спеціальна палата для людей з хворобами внутрішніх органів, дві невеличкі дитячі палати на двадцять ліжок. Всього шпиталь був розрахований на 150 ліжок, а пацієнтів практично завжди було більше ніж ліжок іноді їх кількість доходила до 400, проблема вирішувалася тим, що ліжка були великі, подаровані американцями, а в'єтнамці маленькими, тому на ліжку можна було покласти двох хворих. У випадку з дітьми трьох, а то і чотирьох вкладали в одне ліжко.

Зі спогадів Антоніо Веласкеса, в березні 1969 г. тоді ще лейтенанта медичної служби, які надають нам наступну інформацію про їх роботу: «Палати шпиталю були заповнені хворими та пораненими, на ліжках лежали циновки, на них не було матраців, взагалі ніяких простирадр чи ковдр, іноді якесь пальмове листя. Моєму напарнику, іншому лейтенанту медицини і мені, оскільки ми були самими молодими, то були призначені надавати допомогу дітям, тобто раптом ми стали педіатрами. Дітей народжених в тропічному кліматі, які живуть в злиднях, приводили до нас з хворобами, про які ми нічого не знали і назви яких навідь не могли вимовити.

Повинен зізнатися, що для мене це було страшно, багато дітей помирали, і часто ми не знали причини. З часом, я вивчив багато нового, з отриманими знаннями я став більш ефективно лікувати дитячі хвороби.

З усіх хвороб самою смертоносною була малярія. Діарея була чумою, рвота і кишкові розлади, що були викликані повною відсутністю гігієни, як в їжі, так і в напоях [5. pag.37].

Перша місія складалась всього з 12 військових медиків:

«Дванадцять уславлених «Los Doce de la Fama», як їх іронічно називали співслужбовці»:

командир Архіміро Гарсія Гранадос;

квартирмейстер капітан Мануель Васкес Лабурдетт;
капітан медичної служби Хосе Лінарес Фернандес;
капітан медичної служби Франсіско Фаундес Родрігес;
капітан медичної служби Лучано Родрігес Фернандес;
лейтенант Мануель Гарсія Матіас;
молодший лейтенант Хосе Браво Лопес-Баньос;
молодший лейтенант Франсіско Перес Перес;
старшина Хоакін База Санчес;
старшина Хуан Оутон Бараон;
старшина Хуан Перес Гомес;
старшина Рамон Гутьєррес де Теран [2.pag.64].



Перший склад військово-медичної місії [3].

У В'єтнамі, іспанці намагались відрізнитись від американців. Уніформу, яку вони носили, надали американці, але вони швидко нашили на неї іспанські знаки розрізнення. На подвір'ї шпиталю майорів іспанський прапор, а з хворими намагались спілкуватися французською, а не англійською. Вони як могли підкреслювали, що не є американцями і їм це вдалося. В'єтнамці охрестили їх тай-ба-нха, що можна перекласти як, іспанці що нас лікують. Відношення з цивільним населенням були настільки хорошими, що жителі Го Конга назвали один з мостів, що перетинали один з рукавів дельти Меконга,

кан тай-бан хуа, що значить іспанський міст.



Відкриття мосту Кан тай-бан хуа [9].

Важливість іспанської місії визнавав навіть ворог Національний фронт визволення Південного В'єтнаму (НФВЮВ) більш відомий як В'єтконг.

Під час Тетського наступу іспанська резиденція була атакована в'єтконгівцями з мінометів та кулеметів. На наступний день був ще один мінометний обстріл. Уламками було вбито вісім в'єтнамських військових, які охороняли місію, та легкі поранення отримали двоє іспанців. У звіті про подію сказано, що після цих подій солдати В'єтконгу зупинили машини, в яких пересувався по регіону медичний персонал іспанської місії, в рамках програми виїздної охорони здоров'я (MEDCAP), за нею іспанці регулярно відвідували чотири селища відділені від Го Конга: Хоа-Бінь, Бін-Танг, Хоа-Лао и Хоа-Донг, [6.pag.22] і принесли вибачення за нанесену шкоду, назвавши цей обстріл випадковим, а війну не направленою проти них. Однією з причин цього було те, що великий відсоток пацієнтів клініки були в'єтконгівцями [10].

Серед основних проблем з якими постійно стикалась іспанці була постійна нестача медикаментів особливо плазми, не дивлячись на поширене в кіно уявлення про те, що американська логістика спроможна доставити бійцям на передову морозиво на десерт.

З розповіді іспанського журналіста ми бачимо, як іспанці поповнювали нестачу: «Це здається неймовірним, та я бачив, як іспанський лікар вставив трубку для переливання крові у власну вену, паралельно з цим продовжуючи

оперувати в'єтнамську жінку, яка страждала від пухлини» [1. pag. 40].

За спогадами Рамона Гутьєрреса де Терана: Наш робочий день у В'єтнамі продовжувався з восьмої ранку до шостої вечора. Вільні години проводили за грою в доміно або в шахи, чи за написанням листів.

У нас не было жодних новин про те, що відбувається в Іспанії, окрім тих, які надсилали нам рідні поштою, також новини ми отримували з газет, які надходили з запізненням не менш ніж два тижні.

У нас було три помічника-в'єтнамця, яких ми навчали готувати страви іспанської кухні, пока вони не навчились готувати паелью, яка викликала великий інтерес серед місцевих і американських офіцерів. Спочатку продукти для кухні отримував квартирмейстер із запасів армії США пізніше їх закупували на місцевому ринку [2.pag.74].

Та не дивлячись на удаваний спокій реальність нам постійно нагадувала, що ми знаходимось в епіцентрі жорстокого конфлікту. «Дуже часто о четвертій чи п'ятій ранку ми чули автоматні черги обо звуки вибухаючих бомб. Потім питали, де це було та хто що бачив. Війна продовжувалась» [10].

Аби знизити морально-психологічне навантаження, їм вдавалось позмінно виїжджати на вихідні до Сайгона або інших міст.

Також за кожні шість місяців служби вони мали право на те, що американці називали «Відпочинок та відновлення» (Rest and Recreation, R&R), що включало в себе безоплатну тижневу поїздку в одну з наступних країн на вибір: Японія, Гонконг, Тайвань, Бірма, Філіпіни чи Малайзія [6.pag.25].

Після того як адміністрація Р. Ніксона взяла курс на «в'єтнамізацію», у відповідності до якого основна відповідальність за ведення збройної боротьби проти комуністичних сил покладалась на південно в'єтнамську армію при посиленій підтримці та військовій допомозі США, іспанська військово-медична місія була припинена в жовтні 1971 року.

Остання команда місії допомоги Південному В'єтнаму вибула з країни на початку листопада 1971 року і складалась з наступного медичного персоналу:

командир Хосе Лінарес Фернандес;

капітан Лучано Родрігес Гонсалес;
капітан Фернандо Мурубе дель Кастільо;
лейтенант Хуан Хіль Лагарес;
молодший лейтенант Хуан Герреро Фернандес;
молодший лейтенант Карлос Лопес Родрігес.

Всі учасники місії були відмічені різноманітними іспанськими і південнов'єтнамськими нагородами, деякі отримали американські нагороди.

Останній командир місії Хосе Лінарес Фернандес 1972 році в Мадриді, був нагороджений престижною американською медаллю «Бронзова Зірка» [3. pag. 37].

Це була перша закордонна місія іспанських Збройних Сил, її члени внесли величезний внесок в підтримку охорони здоров'я в провінції Го Конг. За її результатами, можна сказати, що це був безцінний військово-медичний досвід, він став підґрунтям для більш пізніх місій як з точки зору медицини і логістики так і технічної підготовки персоналу, в тому числі завдяки вивченню та використанню методик, що використовуються американськими військовими медиками, на той момент сама сучасна в світі. За час роботи місії загальна кількість її учасників не перевищувала 100 військовослужбовців серйозних поранень та загиблих не було.



Шеврон “Іспанської місії допомоги Південному В'єтнаму” (Española de Ayuda al Vietnam).

ЛИТЕРАТУРА

1. Luis María Anson. Los médicos españoles se ganaron el cariño de la población de Go Kong. ABC. Sabado 11 de Febrero de 1967 Edicion de la manana.
2. ANDRÉS LÓPEZ-COVARRUBIAS. Good Morning Go Cong. Una historia

de españoles en la guerra de Vietnam EDICIONES RIALP MADRID © 2022 by
EDICIONES RIALP, S. A., Manuel Uribe, Madrid.

3. Materiales Salvando Vidas en Vietnam 1966-1971 Exposición en Biblioteca

4. Stanley Robert Larsen and James Lawton Collins, Jr. Allied Participation in Vietnam. DEPARTMENT OF THE ARMY. WASHINGTON, D.C. 1985

5. José L. Rodríguez Jiménez La misión de sanidad militar española en Vietnam del Sur (1966-1971)” Ref. X Revista: War Heat Internacional, Libro

6. Juan Carlos Criado Gutiérrez, Comandante Enfermero. Noticias de Enfermería zaragoza, julio-septiembre 2016.

7. Los olvidados militares españoles enviados a la guerra de Vietnam. /ABC. [Електронний ресурс] Режим.доступу: https://www.abc.es/archivo/abci-olvidados-militares-espanoles-enviados-guerra-vietnam-202005170141_noticia.html

8. PALOMA MARÍN. Spain's secret support for US in Vietnam. /EL PAIS. [Електронний ресурс] Режим.доступу: https://english.elpais.com/elpais/2012/04/09/inenglish/1333979983_253264.html

9. Militares españoles en la Guerra de Vietnam. VetPac [Електронний ресурс]. Режим доступа: <https://www.vetpac.es/militares-espanoles-en-la-guerra-de-vietnam/>

10. EDUARDO MARTÍN DE POZUELO. Españoles en la guerra de Vietnam. /La Vanguardia. [Електронний ресурс]. Режим доступа: <https://www.lavanguardia.com/historiayvida/historia-contemporanea/20210821/7595620/espanoles-guerra-vietnam.html>

POLITICAL SCIENCES

ЗНАЧЕННЯ ОСВІТИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Саган Роза Андріївна

Національна академія Державної
прикордонної служби України
м. Хмельницький, Україна

Вступ/Introduction. Питання дослідження сутності освіти є актуальним з огляду на необхідність визначення дієвих шляхів вивчення сучасних механізмів гарантування національної безпеки країни.

Мета/Aim. Розгляд трактування освіти у законодавстві, її характеристика як підвищення рівня національної безпеки України.

Матеріали та методи/ Materials and methods. Для написання тез використано загальнонаукові методи дослідження, зокрема аналіз наукової літератури, узагальнення та систематизацію матеріалів щодо сутності освітніх діянь.

Результати та обговорення/ Results and discussion. Освіта – один із головних компонентів національної безпеки будь-якої країни. Метою освіти є розвиток та становлення особистості, її ставлення в суспільстві, з одного боку, та забезпечення економічного і соціального прогресу суспільства – з іншого. У період глобалізації позиції окремих держав на мапі світу визначаються не лише прогресом інтелектуально-освітньої, фінансово-промислової та військово-технічної галузей, а й розвитком освіти, науки та культури.

Національна безпека держави – це стан держави, який показує рівень захищеності базових інтересів, прав та свобод людей, а також суспільства в цілому від ризиків і загроз від зовнішнього і внутрішнього середовища.

На сьогоднішній день розглядати національну безпеку лише з точки зору забезпечення політичної безпеки країни і недоторканості її державних кордонів

та суверенітету території не достатньо. Саме освіта та наука, розвиток технологій стають надзвичайною основою майбутнього розвитку будь-якої держави. Вона і є основою національної безпеки.

Ступінь розвитку освіти впливає на рівень національної безпеки. Не може бути економічної та військової безпеки, як стану держави без соціальної складової – якісно підготовлених фахівців, імплементації в освітній процес наукових розробок та досягнень. Ми вважаємо інвестиції в освітню галузь в цілому та в окремі заклади освіти різних рівнів довгостроковим стратегічним внеском у розвиток інтелектуального потенціалу нації. Для запобігання зовнішнім загрозам при організації функціонування апарату державних органів всередині держави безумовним пріоритетом у діяльності держави має бути: підвищення рівня соціального захисту населення; робота у сфері розвитку освіти і науки; економічне забезпечення; політична рівновага; ефективна діяльність правоохоронних органів та інше. Пріоритетами соціальної демократичної політики держави є створення умов для розвитку трудового потенціалу народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічний розвиток освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

У Законі України «Про національну безпеку України» акцентовано увагу на збереження, зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердженні інноваційної моделі розвитку; розвитку духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, що неможливо без здійснення цілеспрямованої, реалістичної та прогресивної державної політики в галузі освіти і науки.

Ми розглядаємо безпеку держави як галузь, що базується на продуктивних силах, тобто чим вище рівень кваліфікації та освіти у представників сфери, тим краще реалізуються функції безпеки. Людський ресурс потребує якісної підготовки для провадження та розвитку безпеки. В стратегічному плані рівень безпеки також визначається станом безпеки освіти.

Головним завданням освіти має бути формування свідомих, суспільно активних громадян, здатних забезпечити економічне зростання і культурний розвиток країни.

Висновки/Conclusions. Потужну державу з конкурентною економікою, висококваліфікованим людським потенціалом і високий рівень національної безпеки може забезпечити тільки суспільство, основою якого є конкурентоспроможні, освічені, творчі, відповідальні люди з високими духовними якостями. Саме така мета реформи освіти в Україні. Освітня та наукова галузь має бути важелем соціальної рівності, економічного розвитку і конкурентоспроможності, а також національної безпеки України.

PHILOLOGICAL SCIENCES

УДК 811.161.1+811.512.164+811.111

SYNONYMS AS ARTISTIC IMAGE CREATION IN THE POEMS OF MAGTYMGULY PYRAGY AND THEIR TRANSLATIONS INTO RUSSIAN AND ENGLISH

Agayeva Gulalek Magtymgulyyevna

master

Zhytomyr Ivan Franko State University

Agayeva Oguljan Magtymgulyyevna

master

Zhytomyr Ivan Franko State University

Annotation: A comparative study of the author's text of Magtymguly Pyragy's poems and texts of Russian and English translations has not been directly in the focus of linguists, in particular, in one scientific work. The article reveals similarities and differences between the original and translations into Russian and English of Magtymguly's poems, particularly in the creation of artistic image using synonyms and reflection of cultural specificity of the original in the translations.

Key words: Magtymguly Pyragy, synonym, original, translation, equivalent.

The history of world culture immortalized the names of genius masters of speech, artists, philosophers, whose works are the spiritual wealth and pride of their people and at the same time were forever included in the treasury of high ideological and artistic values of all mankind. Among such titans of word, thought and spirit is Magtymguly, a son of Turkmen nation, who lived and created in the XVIII century, almost simultaneously with M.V.Lomonosov, Voltaire and Diderot. He was born in the village of Hajy Govshan in the Atrek River Valley in 1727-1733 Magtymguly studied at a village school where his father Dovletmamet Azady taught. Magtymguly

began to read Persian and Arabic as a child. After graduating from school, he continued his studies in madrasah. Poet as a teenager chose a pseudonym of Pyragy and put this pseudonym at the end of each work. In his Works he reveals his view on the world. After 1760 Magtymguly traveled to many countries before his death. He largely changed the Turkmen poetic language, bringing it closer to the vernacular [1].

The works of Magtymguly Pyragy are loved by the Turkmen people and passed down from generation to generation. Chingiz Aitmatov, a writer, publicist and public figure, wrote about it: "The fact that Magtymguly's word has reached our days is an exploit of the Turkmen people. Magtymguly remains in the hearts of Turkmen people". [2]. The wise poet combined his poetry with folk forms of artistic expression, abandoning the difficult to understand bookish language. The artistic heritage of the great poet was not built on the Arab-Persian metric, but on the national syllabic rhyme. That is why linguists and literature critics from different countries of the world have been for years interested in works and actively studied creativity of Pyragy, translated his heritage to different languages. Translations of Magtymguly Pyragy's works into various languages, including Russian and English, are well known.

In the poetic heritage of the master, words can be found with the manifestation of linguistic and tropic features, such as antonyms, synonyms, metaphors, phraseology, hyperbole, litotes, personification, irony and proverbs as a special expression of cultural specification. The reader, who does not speak the original language, is forced to perceive what was created by the great Turkmen poet, through translations made in his own way by talented Russian and English poetry, using its messages, if possible, in order to either less fully and accurately convey thoughts, more images author's influence formula.

Our goal is to identify similarities and differences in the use of linguistic means and tropes, namely, synonyms between the original texts and translations of the poet's works into Russian and English.

Pyragy tried to make the language of literature closer to the folk, understandable to the people, used his artistic means skillfully and appropriately. His

poems rarely include incomprehensible images, Arabic-Persian borrowings. And this leads not only to the desire to read and memorize poems, but also to a more meaningful perception of the content. In creating the imagery of Magtymguly's works, synonyms play an important role.

Let us turn to examples of synonyms from the poem "Türkmeniň" (in Russian "Будущее Туркмении" [3], and in English "The Land of the Turkmen" [4]):

Köňüller, ýürekler bir bolup başlar,
Tartsa ýygyn, erär topraklar-daşlar...
'If the soul and heart will join the head
As one, then the soil and stones will dissolve'
(here in after the interlinear translation is ours)

For example the synonyms are "köňüller, ýürekler", the English equivalents of which are "soul, heart". Magtymguly, using these synonyms, conveys the meaning of these lines with emphatic expressiveness, because the use of these synonymous concepts for Turkmens enhances perception. In the English translation, they are equivalently conveyed to readers, but in the Russian translation, semantic equivalence cannot be achieved:

Единой семьёю живут племена...
И тает гранит пред войсками Туркмении.
When souls, hearts and minds of tribes are united,
Their troops when gathered will melt stones and the ground on their way.
The following example is from the seventh stanza of the same poem:
Bilbilden aýrylyp, solup saralmaz,
Daýym anbar saçar güli türkmeniň.
'Parting from the word, will not fade or dry
The flower of Turkmenistan will always smell with aroma'

Here, the synonyms are "solmak, saralmak", meaning in English "do not fade, do not dry out." The great poet, using these synonyms, achieved a high degree of expressiveness in these lines, which contributes to a deeper emotional impact on the reader. But again, in the Russian version, the author of the translation does not use

this means of expression, instead of the word "flower", the author of the Russian translation uses a kind of flower - "rose". And in the Russian translation, a new noun "singer" appears. This may be due to the fact that the word "bilbil" is used in the Turkmen language in two meanings. The direct meaning of this word means the name of the bird - "nightingale", and figuratively - "singer, expressively reading person." The use of the figurative meaning of this word in the Russian version leads to semantic non-equivalence. And the English translation is as close as possible to the original:

Здесь розы не вянут — из них ни одна

Не ропщет в разлуке с певцами Туркмении.

The will neither wither nor yearn when separated from a nightingale,

The flowers of the Turkmen will always spread the fragrance of the ambergris.

Synonyms are also found in the poem "Ýat ýagşy" (in Russian "Желанный" [3], in English "A Stranger is Better" [4]):

Gam gününde, galmagalyň üstünde

Dogan ýagşy, gardaş ýagşy, zat ýagşy.

'On the day of sorrow, in conflict

Brother is desirable, relative is desirable, thing is desirable'

The synonymous words in these lines are "dogan, gardaş", the English equivalents of which are "brother, relative". In this example, synonyms give expressiveness to the phrase and make the text emotionally richer. In the Russian translation, these synonyms are adequately rendered, but despite this, the word "zat" ("thing") is not observed in it, and the word "dogan" ("brother") is used in the plural, and the adjective appears in the second line with the genitive ending in the plural "large" additionally. In the English translation, one of the synonyms was translated as "friend", and the adjective "close" was added to it. And this leads to a loss of expressiveness of the Turkmen text:

А братья и ближайшая родня

В дни распри и больших скорбей — желанны.

But your close friend, your brother, as well as your wealth

Are good on your sad days, when you are in trouble.

Another example of synonyms is the second line of the third stanza of the poem "Abdylla", (in Russian "Девять лет" [3], in English "Abdullah" [4]):

Ömür ahyr boldy, doldy peýmana,

'Life is over, the hour of death'

Here the idioms “ömrüň ahyr bolmagy, peýmanaň dolmagy” act as synonyms, the English equivalents of which are “the end of life, the hour of death”. Here the brilliant poet creates a synonymous series that enhances the shades of meaning. Now look at the translations of this line:

Жизнь кончается, чаша моя полна.

Life came to an end, time is up.

In the Russian translation, instead of the Turkmen phraseology “peýmanaň dolmagy”, a simple two-part sentence “my cup is full” (чаша моя полна) appears. This may be due to the fact that the word "peýmana" is ambiguous in the Turkmen language. The first meaning of this word is “the time allotted by the Almighty to man”, the second is “a bowl, a dish”. And the word "dolmak" means "to be full, to be filled." If we use the phrase "peýmana doldy" in its direct meaning, then it will mean "the bowl / dish is full." And if we use it in phraseology, then the phrase will denote as "the end of the time allotted by the Almighty has come, the hour of death, to die." In this line, Pyragy, using it in phraseology, creates a synonymous series. The author of the Russian translation used this phrase in a metaphorical sense, and as a result, the synonymic row created by the poet is destroyed. Also, the completed action “ahyr boldy” (“ended”) was translated as an action taking place at the present moment of time (“ends”). And in the English translation, both the poet's thought and the synonymic series are adequately conveyed.

The poem "Malyňa degmez" (in Russian "Others" [3], in English "Are not worthy of their wealth" [4]) is also a vivid example of working with synonyms:

Dünýäde bahylyň ýüzüni görme,

Aşyň, nanyň, suwuň alyşyp berme.

'In life, do not look at the face of the envious,

Do not exchange your food, bread, water with them'

Here, synonymous nouns are "aş, nan", the meanings in English of which are "food, bread". A common function of synonyms in this poetic text is differentiation: clarification, detailing of what is depicted, where the transition from one synonym to another gives new, additional information about the subject, its features or properties. Now look at the Russian and English translations of these lines:

К лицу завистника очей не обращай,
С ним трапезы вовек не разделяй;
Do not see jealous face in this world,
Do not exchange your meal and bread.

The Russian translation does not use author's synonyms. The author of the Russian translation used the sublime word "meals" instead of synonyms, and they were translated into English equivalently. But the word "water" is missing from both translations.

The following example is from the second line of the seventh stanza of the poem "Ýar bizim sary" (in Russian "Приди на свиданье" [3], in English "Beloved comes to us" [5]):

Magtymguly, baş gün aşret sürmäge,
Jaý imesdir eglenmäge, durmaga
'For Makhtumkuli to live a good life for five days,
This is not the place to linger, stay'

In this stanza, synonyms are the verbs "eglenmek, durmak", the English equivalents of which are "linger, stay". Pyragy often tries to increase emotionality with the help of repetition: within the limits of one statement or sentence. This emphasizes and highlights the growth of feelings embedded in the work. Now look at the Russian and English translations:

Махтумкули, всего пять дней для блага,
Нет места, чтобы задержаться, остаться.
Magtymguly, it's not a place to enjoy life for a while,
It's not a place to stay.

In Russian, the author of the translation successfully conveyed the meaning of the text and adequately used synonymous verbs, but in English, the author of the translation did not use synonymous verbs. Instead of two actions, he used only one action “to stay”.

The poem "Ýör biläni" (in Russian "Пошли вместе" [3], in English "Let's go together" [5]) is also on the list of such poems:

Ýigidiň ady tutular

Garyndaş hossar biläni.

'A jigit's name will be called

Kinsman and kin'.

The synonymous words here are "garyndaş,hossar", whose equivalents in English are "kinsman, kin". Magtymguly, by using these synonymous speech complexes, achieves the semantic complexity peculiar to lyrics. Now look at the translations of these lines:

Вспомнят имя молодца

Среди его друзей и родни.

The young man would be famous

By his relatives and kinsmen.

The Russian translation differs from the original. The author of the Russian translation did not use synonymous speech complexes here, instead of the Turkmen word "garyndaş" a word with a different meaning in the plural "friends" is used, and also, unlike the original, synonymous complexes in the plural. And the author of the English translation used synonymous words. But in English version on the first line instead of Turkmen "adyny tutmak" there is another action in conditional declension "would be famous", also "a young man" is used instead of the word "jigit". This leads to semantic changes compared to the original text.

Another example from the eighth stanza of the same poem:

Tagamda tabakdaş bolma

Üflis, haramhor biläni.

'Don't eat out of the same bowl

With the bastard and the scoundrel'.

In this example, the synonyms are the nouns "üflis, haramhor", the English equivalent of which is "bastard, scoundrel". In this fragment, the author uses a series of synonyms to emphasize and highlight the increasing feelings inherent in the work. In the Russian and English translations:

Не садись за один стол,
С неблагочестивыми вместе.
Don't share your meal,
With a dishonest person.

Here in the Russian translation the author did not use synonymous nouns, instead of synonyms he used the substantive adjective "dishonest", and instead of the original action "tabakdaş bolmazlyk" ("not to eat food from one bowl") he used another action "to sit at one table". In the English translation, as well as in the Russian one, the author did not use synonym nouns and used the attributive phrase "dishonest person" instead of synonyms. The absence of synonyms in the translations leads to some distortion of the meaning of the original.

Thus, in Magtymguly Pyragy's poetic speech synonyms are vividly represented. The use of synonyms-nouns, adjectives, verbs, as well as the convergence of stylistically diverse synonyms subjected to a certain artistic task becomes the basis of expressive images in Magtymguly Pyragy's language. Artistic translation of such synonyms into Russian and English is not always possible because the intercultural difference and the specificity of the languages of different typologies become an obstacle. The observation has shown that in most cases synonyms are transmitted non-equivalently, the translators use means appropriate to the languages of translation to reflect the content of the originals.

In general, translations of the text of famous poems by the great Turkmen poet Makhtumkuli Fraghi allow readers who know Russian and English to get acquainted with his works. Despite this, there is still a possibility to continue working on the texts to reflect the Turkmen cultural and linguistic specificity as fully as possible.

LIST OF REFERENCES:

1. D. Nemirovskaya. Махтумкули Фраги – Туркмении уста. [Electronic resource] - Mode of access: : <https://souzpisatel.ru/maxtumkuli-fragi/>
2. The Immortal Makhtumkuli. [Electronic resource] - Mode of access: <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/24305>
3. [Electronic resource] - Access mode: [file:///C:/Users/W/Downloads/oQ5FjnXGjp%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/W/Downloads/oQ5FjnXGjp%20(2).pdf)
4. Magtymguly: poems from Turkmenistan. Edited by P.M. Taylor, Z. Meredova, M. Meredova. Edited by: Smithsonian Institution, in association with the National Institute of Manuscripts, Turkmenistan Academy of Sciences, 2014. [Electronic resource] - Access mode: https://www.academia.edu/36675244/Magtymguly_Poems_from_Turkmenistan
5. Magtymguly goşgular (iňlis dili). [Electronic resource] - Access mode: <http://www.kitaphana.net/book/1133/read>.

PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК 323.341.231(477)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ: ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД

Воропаєва Тетяна Сергіївна,
к.психол.н., доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: В статті аналізуються етапи українського націєтворення та процес становлення і розвитку української модерної нації європейського типу. Методологічною основою цього дослідження виступає інтегративний підхід. Розглядаються також головні передумови та перешкоди на шляху становлення української модерної нації європейського типу.

Ключові слова: націєтворення, етнічна нація, політична нація, модерна нація, українознавство, інтегративний підхід.

Проблема становлення і розвитку української модерної нації європейського типу є надзвичайно актуальною і невідкладною, оскільки наукове осмислення подібних питань диктується нагальними потребами Української держави.

Вивчення науковою групою «Етнологія» Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка процесів націєтворення та особливостей формування української модерної нації європейського типу розпочалось у 2000 році і відбувалось у межах науково-дослідної теми «Дослідження проблем українознавства в системі сучасних загальносвітових тенденцій розвитку націєтворчих концепцій» (№ 2000Б-010)

та науково-дослідницької програми Центру українознавства філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка «Дослідження соціокультурних перетворень в історичному досвіді та сьогоденні української спільноти» (№ 06БФ034-01). Дослідження процесу становлення і розвитку української модерної нації та специфіки розгортання українських націєтворчих процесів здійснювалось нами з урахуванням праць таких відомих вчених, як Б. Андерсон, Д. Армстронг, Ф. Барт, О. Бауер, М. Вебер, Е. Гобсбаум, М. Грох, С. Гутнер, Н. Гутнік, Е. Геллнер, Г. Гроцій, Р. Девіс, Р. Дженкінс, К. Дойч, Е. Дюркгейм, Р. Емерсон, Е. Еріксон, А. Капелер, Г. Кон, В. Коннор, Ф. Майнеке, М. Мід, С. Московічі, К. Реннер, Дж. Ротшільд, Г. Сетон-Вотсон, Е. Сміт, Л. Снайдер, Г. Теджфел, Дж. Тернер, М. де Унамуно, Ю. Хабермас, М. Хаген, Е. Хобсбаум, Б. Шейфер, а також публікацій українських дослідників: В. Барана, О. Бочковського, І. Варзара, Я. Грицака, Т. Гунчака, Я. Дашкевича, І. Дзюби, С. Єкельчика, О. Забужко, Л. Залізняка, Я. Ісаєвича, Г. Касьянова, З. Когута, Б. Кравченка, І. Кресіної, В. Крисаченка, В. Кулика, І. Лисяк-Рудницького, В. Лісового, О. Майбороди, Г. Півторака, А. Пономарьова, Б. Попова, В. Потульницького, М. Розумного, Т. Рудницької, В. Сергійчука, Ф. Сисина, В. Смолія, В. Старосольського, М. Степика, О. Шморгуна, Р. Шпорлюка, В. Щербаківського, Н. Яковенко та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Відомо, що західні вчені досліджують етнонаціональні проблеми, в основному, в рамках трьох підходів [8, с. 3–17; 9, с. 3–27]: **примордіалізму** (переніалізму), **модернізму** (в якому представлені інструменталістська, або ситуаціаністська, і комунікативна теорії нації) та **конструктивізму**. Прихильники **примордіалізму** (Е. Шилз, К. Гірц, В. Коннор, Р. Уоллес, Е. Вулф, Дж. Симпсон, Дж. Йінгер та інші) віддають перевагу антропологічним, біологічним, культурним та мовним аспектам етногенезу, вони вважають, що етнічна група є феноменом, в основі якого лежать біологічні та генетичні складники, що етнічні групи базуються на культурній єдності, що етнічні зв'язки є споконвічними, що об'єктивні чинники націєтворення

(етнічне походження, територія, мова) є самодостатніми. Представники однієї групи примордіалістів розглядають етнічність як природно-біологічний феномен, представники іншої групи роблять акцент на культурно-історичній природі етнічності. **Модерністи** (Г. Кон, Б. Андерсон, Е. Гелнер, Е. Гобсбаум, Ж. Ротшільд, Ж. Девос, Л. Романуччі, Дж. Бентлі та ін.) віддають належне соціальному та економічному детермінізму, вони вважають, що нація є продуктом модерної епохи, обличчя якої визначили Промислова та Французька революції, що вирішальну роль у формуванні етнічної чи національної свідомості відіграють суб'єктивні, “інструментальні” чинники (домінуючою є теза про те, що нація утворюється внаслідок рішення утворити націю). Модерністів умовно поділяють на дві школи: перша робить наголос на економічних передумових виникнення націй, а друга – на політичних та ідеологічних. **Конструктивісти** (К. Янг, П. Бергер, Т. Лукман та ін.) вважають, що етнічність – це швидше “сконструйованість”, ніж “данність”, що народні традиції виникли не в далекому минулому, а були “винайдені” в досить недавні часи. Конструктивісти переоцінюють значущість свідомої діяльності людей в процесі виникнення етнічних спільнот, оскільки вбачають природу етнічності виключно у сфері індивідуальної свідомості, яка “конструює” етнічну ідентичність в залежності від соціально-економічних та політичних інтересів (подібні явища у певних умовах соціального розвитку суспільства дійсно мають місце, але така абсолютизація може призвести до втрати будь-яких об'єктивних етнічних характеристик). **Постмодерністський** підхід у націології (деякі представники якого стверджують, що етноси і нації існують виключно у головах етнографів) не є дуже впливовим, оскільки межа між “модерністю” та “постмодерністю” є умовною, а в постмодерному просторі також спостерігаються “спалахи” націєтворення та спроби інституалізації тих націй, які в попередні часи не спромоглися збудувати власну державність.

Радянська теорія етносу була не науковою теорією, а, скоріше, ідеологічною доктриною, і саме це змушувало радянських етнографів наповнювати конкретним емпіричним та історичним матеріалом так звану

“тричленну” теорію племені, народності та нації, яка прив’язувалася до п’яти відомих формацій. Марксистсько-ленінське суспільствознавство не виробило належного категоріального апарату для схоплення таких глобальних феноменів як національна ідея, національна держава, національна спільнота, національні почуття, національний характер, національний дух, а поняття “націоналізм” було перетворене на “термін-монстр”, вся філософська, політологічна, історична та культурологічна проблематика, яку охоплювало це поняття була списана “за відомством” “буржуазного націоналізму” [10, с. 6]. Заплутане в національному питанні радянське суспільствознавство, де “етнічне” та “національне” були синонімами, а етнічну приналежність індивідів чомусь назвали “національністю”, досить тривалий час не тільки не розводило поняття “етнічна нація” і “політична нація”, але й поняття “етнос” і “нація” (лише в середині 80-х років радянська етносоціологія почала теоретичне й термінологічне розмежування “етнічного” та “національного” [11, с. 97–112]).

Інтегративний підхід до розгляду цих теорій і концепцій дає змогу зробити такі висновки: 1) перераховані теорії висвітлюють різні точки зору на етнонаціональні феномени, які проявляють себе в історії дуже неоднозначно; 2) примордіалізм та конструктивізм, теорія етносу та концепія етнічності, не є непримиренними антагоністами, а мають “точки дотику”; 3) суперечки між прихильниками різних теорій виникають, як правило, через термінологічні непорозуміння, оскільки дискутанти дуже часто говорять про різні речі: різні **типи націй** (етнічні та культурні, домодерні та модерні), різні **типи лояльностей**, різні **типи солідарності**, підмінюючи **національний** принцип організації людства **етнічним**, а етнічний – **родинним**; 4) природа етнонаціональних явищ є настільки складною і різноманітною, що досягнути її в рамках однієї теоретичної моделі просто неможливо; 5) досить продуктивною є ідея про багатофакторну, “ансамблеву” детермінацію нації як спільноти; 6) становлення нації – це досить складний, суперечливий і тривалий процес, а не миттєва подія; 7) системно-структурний аналіз становлення української нації дає змогу знайти продуктивні аргументи як з арсеналу примордіалістів, так і з

арсеналу модерністів, причому ті висновки і пояснення, які здаються протилежними й суперечливими, просто доповнюють один одного, будучи різними варіантами осмислення процесів українського націєтворення [12, с. 94-103]. Отже, для наукового розгляду **українських націєтворчих процесів** більш доцільною буде така типологія етнічних і національних спільнот, в якій «етнічне» не підмінюється «національним», а «національне» «етнічним»: **плем'я – етнос – етнічна нація – політична нація**. Саме така типологія дозволяє застосувати **інтегративний підхід** до вивчення українських націєтворчих процесів і врахувати наступні закономірності етнонаціонального розвитку людства. Якщо в структурах племені міститься тільки «зародок» етнічності, в структурах етнічної нації розвинута етнічність тісно пов'язується з колективною суб'єктністю (адже «зрілий» етнос, як правило, шукає своє «політичне місце» у формі власної держави, кордони якої б співпадали з етнічними кордонами даної спільноти, така держава й стає національною), то в межах політичної нації етнічна складова частково «розчиняється» в структурах громадянського суспільства, яке сприяє упорядкуванню взаємовідносин між титульною нацією та етнічними й національними меншинами. Для розмежування категорій «етнос» і «нація» варто не забувати, що існує принципова відмінність між специфікою **менш сталих** етнічних спільнот ранньофеодальної доби та специфікою **усталених** «етнічних утворень більш пізніх часів (особливо при формуванні націй), коли між окремими територіями й групами населення встановлюються набагато тісніші взаємозв'язки» [13, с. 214]. Саме тому етноси виникли в період переходу від первісного суспільства до класового, а нації виникають з появою індустріального суспільства.

При цьому зівень суб'єктності закономірно зростає від племені до нації: низький **рівень суб'єктності** індивіда і спільноти, як правило, поєднується з **відданістю** (племінному ватажку, князю тощо), середній рівень – з **лояльністю** (династичною, релігійною, регіональною тощо), а вищий рівень – з **солідарністю** (громадянською, ціннісною, духовною, політичною тощо).

Особливості становлення й розвитку української модерної нації європейського типу досліджувались нами в контексті трансформацій колективної ідентичності [14, с. 59–73; 15; 16, с. 10–19] і ціннісних пріоритетів громадян України [17, с. 6–41], а також у рамках вивчення інформаційної безпеки України [18; 19; 20].

Коротко окреслимо основні етапи українського націєтворення.

Перший (козацький) **етап** українських націєтворчих процесів почався в середині XVI ст. і тривав до кінця XVIII ст. Його розгортання простежується через кілька стадій – 1) самоорганізаційно-визвольну (середина XVI ст. – кінець 50-х рр. XVII ст.); 2) деструктивну (із залишками «пульсуючих» націєтворчих устремлінь), яка тривала з початку 1660-х рр. до 1687 р.; 3) мазепинську (1687 р. – до 1709 р.); 4) стадію гальмування й занепаду, що тривала з 1709 р. до кінця XVIII ст.

Другий етап українських націєтворчих процесів – етап українського національного відродження – тривав із кінця XVIII ст. до початку 1920-х років. Перша стадія (національно-культурного пробудження) цього етапу збіглася з першим (академічно-дослідницьким) періодом національного відродження України (кінець XVIII ст. – 40-ві рр. XIX ст.). Друга стадія цього етапу (просвітницька) збіглася з другим – культурно-просвітницьким – періодом українського національного відродження (який був започаткований першим виданням «Кобзаря» Тараса Шевченка 1840 р. та діяльністю «братчиків» (1846-1847) і тривав до 1917 р.). Третя стадія цього етапу (стадія політичного самовизначення) збіглася з третім періодом українського національного відродження (1917 р. – початок 1920-х років).

Третій етап українських націєтворчих процесів (етап радянської українізації) тривав із 1923 р. до початку 1930-х рр. XX ст.

Четвертий етап українських націєтворчих процесів (етап денацієзації (з національно-визвольними спалахами)) тривав із початку 1930-х рр. до 1 грудня 1991 р.

П'ятий – громадянсько-державницький – **етап** українських націєтворчих

процесів почався у грудні 1991 р. і тривав до кінця лютого 2014 р. Основними завданнями цього етапу було зміцнення української державності, розвиток патріотизму українських громадян, становлення громадянського суспільства та формування **української модерної нації європейського типу**. Яскравим виявом цього етапу стали «Помаранчева революція» 2004 р. та Революція Гідності 2013–2014 рр.

Шостий етап – етап неоімперської збройної експансії РФ – українських націєтворчих процесів почався у лютому 2014 року і триває й сьогодні. Нинішня **російсько-українська неоімперська війна** (2014–2022(?) рр.) розпочалась у результаті ескалації гібридної війни, що тривала на пострадянських теренах ще до 2014 р. (виявляючись у економічних, газових, інформаційних та інших війнах), адже гібридна агресія Кремля проти України (а також проти інших незалежних держав) була пов'язана як із намірами Російської Федерації відновити СРСР, так і з прагненнями відновити Російську імперію у кордонах 1913 р. (для цього достатньо ознайомитись із матеріалами Міжнародного дискусійного клубу «Валдай», починаючи з 2004 р.). Якщо агресію Російської Федерації на території України у 2014–2021 роках можна було називати **російсько-українським збройним конфліктом неоколоніального типу**, то після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 року цю війну слід назвати **російсько-українською неоімперською війною з проявами нацизму, шовінізму та геноциду**. Цей етап пов'язаний з боротьбою України за відновлення свого суверенітету й територіальної цілісності, з поступовою деокупацією та реінтеграцією населення окупованих територій, а також із самоутвердженням **української модерної нації європейського типу**. Наступний етап українських націєтворчих процесів розпочнеться після російсько-української неоімперської війни, його основним спрямуванням буде післявоєнне відновлення України та завершення формування української модерної нації європейського типу.

Таким чином, модель модерної нації європейського типу є найбільш прийнятною для України, адже українці за відомою міжнародною

класифікацією (представленою Я. Крейчі та В. Велімські ще в 1981 р.) потрапили до складу повномасштабних націй, тобто націй, які є і етнічними, і політичними одночасно [21, с. 58–59].

Головними перешкодами на шляху становлення української модерної нації європейського типу є колонізоване й «зрадянзоване» населення, якому нав'язані неадекватні тоталітарні радянські міфологеми й стереотипи, а також певні українофобські настанови. Для формування української модерної нації європейського типу потрібно грамотно захищати національні інтереси, інтегрувати національні меншини в українське суспільство (без втрати їхньої культурної самобутності), активізувати формування громадянського суспільства, націоналізувати власний інформаційний простір, подолати нав'язану Україні регіональну фрагментацію, розширити простір української мови і культури, відновити історичну пам'ять українців, припинити процеси лінгво-етнічної міксації та інформаційні диверсії в українських ЗМІ, знівелювати вплив тоталітарних міфологем, стереотипів та українофобських тенденцій, розвивати у громадян України співпричетність до своєї держави, політичну культуру, демократичність і толерантність, популяризувати національні цінності.

Важливими передумовами формування української модерної нації європейського типу є запровадження європейських стандартів життя в економічній та політико-правовій сферах. Адже у наш час досягнення Європейської цивілізації «пронизують» практично весь світ, а європейська науково-технологічна, культурна та економічна експансія значно ефективніша за збройну агресію. Європейський вибір, європеїзація України, відданість європейським цінностям, запровадження європейських стандартів життя мають стати важливими геополітичними, економічними та соціокультурними Стратегемами для нашої держави.

При цьому варто врахувати, що сьогодні існує нагальна потреба в розробці та впровадженні цілісної системи гуманітарних технологій для формування і підтримки почуття колективної самоповаги громадян України до

себе, для розвитку громадянського суспільства, для перетворення колишніх “радянських підданих” (адже в СРСР фактично існував “феодальний соціалізм”) в українських громадян. Реалізація цих завдань буде сприяти формуванню української модерної нації європейського типу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Smith A. *The Ethnic Origin of Nation*. Oxford, 1986.
2. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread on Nationalism*. London, 1991.
3. Сміт Е. *Національна ідентичність*. К., 1994.
4. Хобсбаум Е. *Нації и национализм после 1780 г.* СПб., 1998.
5. Майборода О. Українська нація. *Малий словник історії України* / відпов. ред. В.А. Смолій. К.: Либідь, 1997. 464 с.
6. Касьянов Г. *Теорії нації та націоналізму*. К., 1999.
7. Андерсон Б. *Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму*. К., 2001.
8. Соколовский С.В. Парадигмы этнологического знания. *Этнографическое обозрение*. 1994. № 2. С. 3–17
9. Винер Б.Е. Этничность: в поисках парадигмы изучения. *Этнографическое обозрение*. 1998. № 4. С. 3–27.
10. Забужко О.С. *Філософія української ідеї та європейський контекст*. К., 1993.
11. Бромлей Ю.В. *Этносоциальные процессы: теория, история, современность*. М., 1987. С. 97–112.
12. Воропаєва Т. Українські націєтворчі процеси крізь призму сучасних націєтворчих концепцій: комплексний підхід. *Українознавство – 2005: Календар-щорічник* / Упорядники В. Піскун, А. Ціпка, О. Щербатюк. К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. С. 94–103.
13. *Етнічна історія давньої України*. К., 2000.
14. Воропаєва Т.С. Трансформація національної та європейської

ідентичності громадян України (1993 – 2008). *Наукові записки. Серія «Культурологія»* (Проблеми культурної ідентичності та культурний проект Європи. Матеріали міжнародної наукової конференції 24 – 25 квітня, Острогоз – 2009). Острогоз: Видавництво Національного університету «Острогозька академія», 2009. Вип. 4. С. 59–73.

15. Воропаєва Т. Формування національної та релігійної ідентичності громадян України (1993–2010 рр.). URL: https://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=107

16. Воропаєва Т. Типи гендерної ідентичності української молоді. *Гендерна проблематика та антропологічні горизонти: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції 26 – 27 травня 2011 року. Острогоз : Видавництво Національного університету «Острогозька академія», 2011. 136 с. С. 10–19. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/5320/1/2.pdf>*

17. Воропаєва Т.С. Трансформація ціннісних пріоритетів громадян України (1990 – 2016 рр.). *Перспективные тренды развития науки: философия, литература и лингвистика, культура и искусство, архитектура и строительство, история: монография / [авт.кол. : Афанасьев А.И., Богомолец О. В., Олексин Ю.П. и др.]. Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2016. 136 с. С. 6–41. URL: https://www.sworld.com.ua/files/content_simp/s7/book5.pdf*

18. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Інформаційна безпека України: соціально-філософські аспекти. *Молодий вчений*. 10 (86), 297-303. (2020). <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-61> URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/319>

19. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. Pp. 45–71.

20. Voropayeva Tatiana, Averianova Nina. Information and economic security as priority directions of the state policy of Ukraine in the context of the strategy of «smart power». *2021 IEEE 8th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkiv, Ukraine, 2022.

Pp. 197–202. DOI: 10.1109/PICST54195.2021 URL:
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57220989823>,
<https://ieeexplore.ieee.org/document/9772130>

21. Krejci J., Velimsky V. *Ethnic and Political Nations in Europe*. New York: St. Martin's Press, 1981. 279 p. P. 58–59.

ECONOMIC SCIENCES

UDK 330.34

CONFLICT FORMS OF OVERCOMING THE DISPARITIES OF THE GLOBAL ECONOMY

Yaremenko Oleh

Doctor of economic sciences, Professor,
Head of the Institutional Economics Sector
State Organization Institute for Economics and
Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Abstract. It is shown that the level of interdependence of the subjects of the global socio-economic system significantly exceeds the level of their mutual trust and propensity for cooperative behavior, as a result of which the distribution of resources and power in the world economy is becoming more and more conflictual. The conclusion that global imbalances carry the risk of a decline in globalization with uncontrollable consequences is substantiated.

Keywords. Globalization, resources, identity, conflicts, adaptation, trust.

The causes of global disparities lie in institutional gaps, financial and structural-technological shifts that outpace the adaptive capacity of subjects. Those of them who do not have time to adapt are forced to cede resources and authority to stronger players. But as a result of this, the concentration of resources and powers on the side of some people increases, which is accompanied by the transfer of risks and uncertainty to other subjects.

This is the direct cause of increasing disparities and gaps in the world economy, including its most vulnerable links - world trade and the global monetary and financial system. Global imbalances threaten the decline of globalization with

uncontrollable consequences. A world that lives "by rules" and not by institutions and values reflects today's distribution of economic and institutional power, which makes it possible for some to refuse unfavorable rules in critical (crisis) situations at the expense of the interests of weaker subjects. A constructive way out of today's dead end of globalization can be localization, which is able to balance the distribution of resources/benefits of globalization and the distribution of its risks and uncertainties. But localization is very contradictory in relation to the actual level of global interdependence of countries and regions, as it can lead to the loss of global technological resources and increased environmental burden. Therefore, the search for institutional mechanisms for solving the immanent contradictions of globalization and localization is an urgent problem of economic science.

One of the main issues of economic activity in the global space is the removal of uncertainty. Economic uncertainty is usually understood as the absence or insufficient information for decision-making by subjects of economic activity. Any decision in a multi-connected and destructively complex environment contains a component of the game with uncertainty. Uncertainty for subjects who consciously make and implement decisions based on intuition, deeper knowledge of markets and competitors, can become a source of additional profit or other benefits for them.

The contradiction between globalization and localization looks like an additional uncertainty caused by the lack of complete information for the actions of local subjects in the conditions of the need to use global resources and take into account global restrictions. It is accepted that uncertainty is a function of time: the longer the time horizon of decision-making and implementation, the greater the gap between the required and available information.

The limit level of social structure is identity. Identity is responsible for the integrity of the subject's social behavior. Identity may be weak. As a rule, in this case, there are value alternatives that are close to antisocial forms of behavior. Such a weak subjectivity can be an intermediate stage on the way to social degeneration, that is, the diffusion of identity.

A strong identity is determined by a large amount of information, which is

adapted to a situation of increased uncertainty to transform this uncertainty into risks of the subject, which under certain conditions become the basis of a rational choice. Such an identity carries with it the conditions of freedom.

Manifestations of uncertainty in the global economy are conflicts "not according to the rules", a decrease in the efficiency of the use of resources, the level of specialization and cooperation (a bias towards autarky), a narrowing of the time horizon of rational choice, a bias towards short-term and situational decisions to the detriment of long-term and strategic decisions, inflation, unemployment, excessive debt growth and their role in the distribution of resources [1].

Ways to "bypass" the lack of information for subjects are professional interpretation of available information by using general and special models, including the capabilities of artificial intelligence, choosing adequate models of competitive behavior, setting limits on risk, corporate management and corporate culture, using market opportunities to transfer risks to third parties, monopoly practices. Due to this, uncertainty is structured, which reduces global and local entropy. The expectations of the subjects are roughly in the same direction, which limits the dispersion of the development trajectories of the local subjects.

The result of the natural growth of global conflict, the refusal of cooperation and the distorted demand for commodity stocks became the institutionally determined phenomenon of a global shortage of resources. This phenomenon is due not only to current market imbalances in the distribution of technologies and resources, but also to persistent value-institutional gaps in the global economy, including the unbalanced distribution of economic power. Today, the global shortage of the market supply of resources plays the role of an instrument of forced localization of global development.

Global economic power, which is not provided with global resources and value-institutional structures, is a source of uncertainty not only for competitors, but also for itself; the result of its operation is the deepening of disparities and gaps, which can be partially hidden due to hypertrophied credit. The mutual reinforcement of global economic power and hypertrophied credit carries the risk of destroying the

social market foundations of economic freedom, trust and justice; this determines the demand for alternative models. The criterion for the expediency of alternative models of global development in the conditions of unfolding contradictions between globalization and localization is the ability to more or less stable distribution of powers and responsibilities.

LITERATURE

1. By Olivier de Bandt, Jean-Charles Bricongne and Lionel Fontagné // Globalisation and uncertainty // <https://blocnotesdeleco.banque-france.fr/en/blog-entry/globalisation-and-uncertainty>

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОВОЄННОГО ВИРІШЕННЯ

Антипенко Надія Василівна

керівник д.е.н, доц., професор
кафедри фінансів обліку та оподаткування
Національний авіаційний університет

Ярина Аліна Олексіївна

здобувач вищої освіти, 214 група ФЕБА
Національний авіаційний Університет

Анотація: Проаналізований сучасний стан економіки України в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу на головних проблемах, що виникли. Досліджено сучасні перспективи та методи повоєнного відновлення економіки та шляхи вирішення проблем, що виникли.

Ключові слова: економіка, воєнний стан, державний бюджет, підприємство, фінанси.

Економіка України перебуває у складних умовах, що зумовлені постпандемічною нестабільністю, але і ускладнені воєнними подіями. Ці два фактори негативно, а здебільшого навіть руйнівно впливають на економіку держави, про що зокрема свідчать:

- зниження темпів виробництва;
- сповільнення бізнес-активності, а також відсутність можливості розвитку суб'єктів господарювання;
- чисельне зменшення людського капіталу, погіршення продуктивності та умов праці.

Повномасштабне військове вторгнення РФ завдало удару по всіх ланках економічної системи України. Вже за перші три місяці війни економіка України понесла великі втрати. Саме тому Уряд в екстреному порядку запровадив певні новації, які покликані зменшити навантаження на бізнес та стимулювати

розвиток малого та середнього бізнесу [1].

Також відбулася певна лібералізація митного законодавства, а саме - частково було скасовано платежі при імпорті товарів та транспортних засобів [2].

Дані заходи із пом'якшення економіки свідчать про усвідомлення уряду прямого зв'язку між політико-економічною свободою та економічним розвитком.

Зазначимо також про необхідність реалізації заходів, що повинні бути продовжені і в повоєнній відбудові, в інакшому випадку, Україну чекає повернення в минуле із монополізацією ринків, корупцією та низьким рівнем соціального життя. Ще на першій фазі війни на Донбасі (2014 рік) почали з'являтися судження, що модель економіки, яка існує, вже вичерпала свої можливості і настав час пошуку нових акцентів економічної політики задля ефективнішого економічного розвитку [1]. Але, на жаль, за більш ніж 8 років агресії проти України, ніяких рішень не було впроваджено. Економіка України залишалась бюрократичною, корумпованою та малоефективною. Експорт залишався спрямованим на сировину, а не на готову продукцію. Провідним сектором економіки залишалося сільське господарство. Уся небезпека такої моделі стала всім очевидною вже після 24 лютого 2022 року, після введення воєнного стану [1].

Протягом першого місяця лише 17% великих підприємств змогли працювати без обмежень (30% знайшли можливість продовжити роботу в режим «он-лайн», всі інші або зупинили свою підприємницьку діяльність повністю, або призупинили її до спокійніших часів) [3]. Сільське господарство, яке займало левову частку у доходах бюджету, також зазнало втрат. Більше 10% земель стали непридатними до використання, що дуже вдарило по експортному потенціалу держави [4].

На тлі зазначених процесів у країні, вже на початок квітня статистичні данні зазначають, що близько 50% працюючого населення втратило роботу [5].

Не зважаючи на певну невизначеність на фронті сьогодення, вже

з'являються і оговорюються шляхи повоєнного відновлення економіки. Існує два варіанти розгортання подій відновлення:

Перший – надання пріоритетності малим підприємствам та місцевим економікам;

Другий – забезпечення стимулів великим підприємствам та регіональній економіці, які є визначальними при формуванні державного бюджету та національної економіки.

Прихильники першого варіанту вважають, що дії із відновлення слід починати вже сьогодні. І найефективнішим стане впровадження «москітної економіки». Для України «москітна економіка» передбачає скорочення владних інституцій і подальше зменшення податкового навантаження.

Також, прихильники першого варіанту, вважають доцільним провести скорочення соціальної допомоги населенню і збільшити видатки на оборонну потужність країни. Іншим напрямом зменшення видатків бюджету, розглядається процес реформування фінансування бюджетної системи [6]. І завершальною, на їх думку, ланкою реформування, є зміна цілей економічної політики держави. Тобто, надавати перевагу не експортноорієнтованим галузям, а стимулювати малі підприємства, які в майбутньому зроблять «бум в економіці» [1]. Прихильники другого варіанту також вважають, що основний акцент має належати оборонним програмам та розбудові оборонно-промислового комплексу. Паралельно з цим, бюджетне фінансування слід зберегти та спрямувати на базові суспільні послуги - медичні та освітні. А вирішення більшості соціальних проблем має відбуватися за рахунок стимулювання їхньої самозайнятості. Саме це створить передумови до збільшення доходів та зменшення рівня безробіття із подальшим збільшенням працевлаштуванням в легальний сектор економіки, що дозволить в свою чергу отримати вищий рівень соціальних гарантій ніж у тіньовому секторі економіки.

Вцолому, експерти зосереджені на думці, що держава має зосередитись на вирішенні шести основних проблемах:

- 1) задоволення безпеки та оборони країни;

- 2) забезпечити продовольчу безпеку;
- 3) експорт;
- 4) переселенці і перенесення підприємств;
- 5) робота виробничого і фінансового сектора економіки;
- 6) перегляд затребуваних професій на ринку.

Таким чином слід відзначити, що економічний «бум» можливий лише за послідовної і чітко сформованої економічної стратегії [1].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання: веб-сайт. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorytety-zavdannya> (дата звернення: 16.09.2022).
2. Реун А. Податково-митна реформа 2.0. Дзеркало тижня: веб-сайт. URL: <https://zn.ua/ukr/theme/15378> (дата звернення : 16.09.2022).
3. Самаєва Ю. Як працює тил. *Дзеркало тижня*. 2022. 31 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jak-pratsjuje-til.html> (дата звернення: 16.09.2022).
4. Через бойові дії неможливо провести посівну на 3,5 млн гектарів сільгоспземель. *Agravery*. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/cerez-bojovi-dii-nemozливо-provesti-posivnu-na-35-mln-gektariv-silgospzemel>. (дата звернення: 16.09.2022).
5. Максимов В. Стало відомо, скільки українців втратили роботу через війну. *Today. Ua*. URL: <https://ukraine.today.ua/ru/stalo-yzvestno-skolkoukrayntsev-poteryaly-rabotu-uz-za-vojny> (дата звернення: 16.09.2022).
6. Квіт С. Усе має змінитися: десять кроків з реформування вищої освіти після війни. *Дзеркало тижня*. 2022. 31 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/use-maje-zminitisja-desjat-kroktiv-z-reformuvannja-vishchoji-osviti-pislja-vijni.html> (дата звернення: 16.09.2022).

ФІНАНСОВІ КОРПОРАЦІЇ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ЯК СТАБІЛІЗУЮЧИЙ ФАКТОР

Болдова Антоніна Андріївна,
к.пед.н., доцент кафедри фінансових ринків
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

Анотація: уданій статті висвітлено роль та значення фінансових корпорацій в економіці України як стабілізуючого фактора через їх податковий потенціал. Також розкрито деякі аспекти щодо використання фінансових ресурсів корпорацій та проаналізовано їх діяльність, в результаті якої генерується прибуток та відповідно податки. Виявлено ряд перешкод до подальшого розвитку інвестиційної діяльності фінансових корпорацій.

Ключові слова: фінансові корпорації, фінансовий ринок, фінансові показники, податки, бюджет, податковий потенціал, економічний ріст.

Посилення ролі та значення фінансових корпорацій в структурі фінансових ринків і фінансової системи вцілому, відіграє важливу роль для країн, що стабілізують ринкову економіку, орієнтованої на активну участь у світовій торгівлі. Зростання ролі та впливу фінансових корпорацій в процесі їх функціонування уже, певної мірою, стає відчутною і тому очевидно, що взаємопов'язані процеси потребують детальнішого вивчення.

Фінансові корпорації як реальні суб'єкти міжнародних фінансових відносин своєю діяльністю посилюють процес інтеграції країн, що розвиваються в міжнародні фінансові зв'язки, що зумовлюють збільшення фінансових потоків між країнами та посилення міжнародних економічних зв'язків. У свою чергу, всередині країни, такі процеси переконливо доводить переваги використання фінансів корпорацій, що забезпечують збереження високої продуктивності та ефективності виробництва, життєвий рівень

населення, стабільність політичної системи та, що є важливим – формує значний податковий потенціал.

Для сучасної економіки України податковий потенціал вітчизняних та іноземних фінансових корпорацій може виступити дієвим важелем для визначення нових пріоритетів економічного зростання та цілей зовнішньоекономічної політики.

Тому актуальність досліджуваної проблеми зумовлена необхідністю вивчення шляхів залучення коштів вітчизняних та іноземних фінансових корпорацій в українську економіку та окреслення їх податкового потенціалу.

Дослідженню діяльності корпорацій на фінансових ринках, форми корпоративної експансії на світовому ринку фінансових послуг, аналізу різних методик фінансово-господарського стану компанії та діагностиці фінансового стану корпорацій свідчить значна кількість сучасних наукових публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців. Виокремити слід публікації Альтмана Е., Богдановича О., Віннікової В., Деєвої Н., Кірейцева Г., Мальської М., Небрата В., Олійника А., Шульги І. та інших. Також значна увага приділена науковому розгляду податкового потенціалу, його оптимального рівня, стимулювання та впливу присвячено роботи таких авторів як: Вергелюк Ю., Міщенко Д., Мельник М., Мельник П., Онишко С., Стішаєва Л., Тарангул Л. та ін.

Фінансові корпорації перебувають у центрі фінансових систем передових країн світу, спрямовуючи кошти від кредиторів, вкладників та інвесторів до тих, учасників фінансового ринку, які потребують додаткових коштів. А також, беруть на себе роль великих платників податків та займають першочергові позиції з точки зору податкового потенціалу.

Щодо визначення податкового потенціалу, то у розрізі даної роботи його найбільш точно окреслює Стішаєва Л. яка вказує «Податковий потенціал розглядається як сукупний обсяг оподатковуваних ресурсів корпорації та максимальний обсяг податкового навантаження, яку можуть забезпечити ресурсами корпорації як платники податків.

Це максимально можлива сума платежів, податків і зборів які формують суму надходжень у державний бюджет».

Податковий потенціал можна розглядати із сторони податкових органів і у ході даного дослідження, точно описує таке податкове явище Вергелюк Ю. яка зазначає «... податковий потенціал розглядається зі сторони фінансових корпорацій так як кількісне визначення, яке можливе лише на основі розгляду фінансових показників, що формуються в умовах певної податкової системи та складаються з внутрішніх економічних джерел за фінансовий рік і мобілізовані у корпорації...».

Сучасна тенденція роботи фінансових корпорацій показує, що значна частина коштів, спрямовується через фінансові корпорації, при цьому за власниками коштів зберігається безпосередня можливість здійснювати фінансування наступних напрямів:

- фінансування поточних потреб і функціонування виробництва;
- фінансування системи управління корпорації;
- інвестування коштів у основне виробництво та його модернізацію;
- створення нового виробництва;
- ліквідація збиткових напрямів;
- придбання цінних паперів та інших фінансових активів;
- вкладення в статутний капітал інших компаній;
- надання кредитів іншим компаніям;
- формування резервів, у тому числі страхових, на випадок

несприятливих змін ринку.

Нижче приведено перелік ТОП-10 найбільших фінансових корпорацій в світі та розмір їх доходу, станом на 2020 рік за даними американського фінансово-економічного журналу «Форбс» [1].

Таблиця 1

Дохід ТОП-10 фінансових корпорацій в світі (млн. доларів США)

№	Компанія	Сфера діяльності	Дохід	Чистий дохід	Країна походження
1	Berkshire Hathaway	Багатофункціональна	247,5	4,02	США
2	Ping An Group	Страхові послуги	163,597	16,237	Китай
3	Allianz	Страхові послуги	143,86	8,49	Німеччина
4	AXA	Страхові послуги	113,13	2,31	Франція
5	JP Morgan Chase	Банківські послуги	105,486	30,709	США
6	ICBC	Банківські послуги	105,4	44,26	Китай
7	China Construction Bank	Банківські послуги	94,987	37,2	Китай
8	MetLife	Страхові послуги	92,71	22,04	Китай
9	Bank of America	Банківські послуги	91,24	28,14	США
10	Agricultural Bank	Банківські послуги	87,6	29,5	Франція

Джерело: [1]

На території України надають фінансові послуги такі найбільші:

1. Міжнародна страхова компанія «MetLife».

2. Німецький банк «Deutsche Bank».

3. Публічне акціонерне товариство «Crédit Agricole», що представляє інтереси Crédit Agricole Group (Франція) в Україні.

Тобто, український ринок фінансових послуг налічує невелику кількість представництв міжнародних фінансових компаній, що в свою чергу, надає можливість інтегрування України у глобальну систему надання фінансових послуг. В табл. 2 наведені показники загального та чистого річного доходу вище згаданих фінансових установ.

Таблиця 2

Загальний та чистий дохід представництв міжнародних фінансових компаній в Україні станом на 2021 рік.

Компанія	Загальний дохід (тис, грн)	Податок на прибуток (тис, грн)	Чистий дохід (тис, грн)
ПАТ «Crédit Agricole»	2,114,230	384,299	1,729,931
Deutsche Bank	455,558	14,886	440,672
Міжнародна СК «MetLife»	251,046	56,661	194,385

Джерело: складено автором на основі 1, 6, 7

Як можна побачити з табл. 2 всі обрані до аналізу компанії являються прибутковими та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує двадцять

мільйонів гривень. Зважаючи на це, згідно ст.134 Податкового кодексу України (далі – ПКУ), компанії зобов’язані визначати об’єкт оподаткування з ПнП шляхом коригування фінансового результату до оподаткування на усі різниці, визначені відповідно до положень ПКУ. Проаналізувавши фінансову звітність обраних компаній можна зробити висновок, що вони являються активними агентами фінансового ринку, адже здійснюють інвестиційну, страхову та банківську діяльність, в результаті якої генерують прибуток та розподіляють між учасниками компанії застосовуючи такий механізм, як дивідендні платежі та відповідні ставки податку до них, згідно до розділу III ПКУ.

Щодо перспективи залучення коштів іноземних фінансових компаній, то згідно стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року від 28 травня 2019 року, затвердженою Національним банком України та Міністерством фінансів України, задля сприяння кредитування вітчизняної економіки передбачені наступні кроки:

- підтримка кредитування малих та середніх підприємств;
- адаптація до застосування в Україні квазікапітальних інструментів міжнародних фінансових організацій;
- стимулювання кредитування підприємств АПК, зокрема фермерських господарств, під заставу землі;
- зменшення перешкод для іпотечного кредитування;
- стимулювання експорту;
- стимулювання розвитку ринку небанківського кредитування;
- розбудова інфраструктури для ефективного управління проблемними активами [7].

Як можна побачити, одним із напрямів застосування в Україні інструментів міжнародних фінансових організацій являється – адаптація до застосування в Україні інструментів міжнародних фінансових організацій. Вплив глобалізації потрібно розглядати як перспективу збільшення фінансової спроможності інвестиційного ринку та посилення конкурентного середовища в банківському та страховому секторах. Більше того, за останні два десятиліття, в

результаті фінансової лібералізації та подолання економічних і політичних бар'єрів, міжнародні фінансові групи продемонстрували високу активність на фінансових ринках країн, що розвиваються. Серед таких країн можна виокремити Естонію, Болгарію, Чехію, Словаччину, де іноземні компанії займають 75-85% фінансового ринку [3; 4].

Проаналізувавши ряд наукових досліджень та думку іноземних компаній, можна зробити висновок, що головною перешкодою для інвестування в вітчизняний ринок фінансових послуг для іноземних компаній являється:

- посилений тиск з боку контролюючих органів, і як наслідок, зростаюче податкове навантаження на компанію;
- високий рівень корупції;
- економічні та політичні нестабільності та невизначеності в країні [4].

Дані фактори не сприяють залученню іноземних капіталів у внутрішній фінансовий сектор та в економіку України загалом. Однак, з іншого боку, незважаючи на те, що нові інвестори неохоче здійснюють вкладення в фінансовий ринок України, частка фінансових установ з іноземним капіталом істотно не змінилися і навіть продовжує прямувати до зростання, що свідчить про те, що існуючі інвестори продовжують фінансувати свої дочірні компанії в Україні, хоча обсяги фінансування набагато нижчі від тих, що здійснюються в інших країнах світу. Отже на сьогоднішній день, на вітчизняному ринку фінансових послуг функціонують деякі представники міжнародних фінансових компаній. Однак, задля інтеграції України до системи міжнародних валютно-фінансових відносин, які в свою чергу, потенційно можуть принести багато позитивних результатів. Необхідно створювати сприятливі умови для розвитку фінансового ринку. Для досягнення цієї мети необхідно розвивати та прямувати до ефективної ринкової інфраструктури, адекватної регуляторної політики та сприятливому макроекономічному середовищу. При цьому, слід пам'ятати, що не менш важливим фактором, що може сприяти збільшенню інвестиційного приваблення України для іноземних фінансових компаній являється адаптація положень вітчизняного законодавства з питань платіжних послуг до вимог актів

Європейського Союзу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Top 10 Largest Finance Companies in the World in 2020, Financial Services Industry Factsheet. Business magazine "Forbes". 2020. Сайт URL: <https://www.forbes.com/global2000/#5458f845335d>.
2. Understanding Financial Accounts, Chapter "The role of financial corporations in the financial system". OECD Publishing. 2017. Сайт URL: https://read.oecd-ilibrary.org/economics/understanding-financial-accounts_9789264281288-en#page3.
3. Болдова А. Глобалізація фінансового простору України. II Міжнар. наук.-практ. конф. [Україна в нових реаліях: політичні, економічні та правові орієнтири розвитку], (м. Ірпінь, 17 травня 2011 р.). Державна податкова служба України, Національний у-т ДПС України та ін.. К: Алерта, 2011. С. 184-187.
4. Манюк Н. Особливості оподаткування банківських установ в Україні. International Scientific Journal. 2016. №1. С. 66–69.
5. Олійник А. Міжнародні фінансові організації як складова фінансової глобалізації. Міжнародні відносини та всесвітня економіка. 2017. Сайт URL: https://otherreferats.allbest.ru/international/00844260_0.html.
6. ПАТ «Crédit Agricole». Фінансова звітність та звіт незалежного аудитора за рік, що закінчився 31 грудня 2019 року. 2020. Сайт URL: <https://credit-agricole.ua/storage/files/cab-2019-fin-part-ukr.pdf>
7. ПАТ «Метлайф». Фінансова звітність та звіт незалежного аудитора за рік, що закінчився 31 грудня 2019 року. 2020. Сайт URL: https://www.metlife.ua/content/dam/metlifecom/ua/PDFs/financialreports/2019/2019_Financials_audited_report.pdf
8. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. Національний банк України. 2019. Сайт URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy>

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ

Войтків Людмила Степанівна

к.е.н, доцент

Турчин Лілія Михайлівна

студент

Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: Проаналізовано роль системного управління якістю продукції. Розглянуто системний підхід до управління підприємством та системний підхід стосовно управління якістю продукції. Виділено основні принципи системного підходу.

Ключові слова: підприємство, управління, якість, підхід, система, продукція, ефективність.

Зростання ефективності суспільного виробництва зумовлене великою кількістю факторів, серед яких велике значення має підвищення якості продукції. Рівень вимог до якості повинен бути якомога вищим, тому що висока якість означає збереження праці та матеріальних ресурсів, зростання експортних можливостей тощо. Задоволення суспільних потреб за рахунок підвищення якості продукції відповідає інтенсивному типові розвитку виробництва, є характерною рисою науково-технічного прогресу і становить головну проблему економіки.

Для успішного розв'язання завдань пов'язаних з підвищенням якості продукції необхідна певна система заходів, яка б орієнтувала весь господарський механізм, всю сукупність технічних, організаційних і соціальних факторів сучасного виробництва на досягнення такого рівня якості продукції, який найбільш повно відповідав би суспільним потребам. Об'єднання робіт що до поліпшення техніко-експлуатаційних споживчих властивостей продукції в

єдину систему цільових постійно здійснюваних заходів досягається на основі систем управління якістю.[1]

В умовах ринкових відносин в нашій країні особливого значення набувають питання практичного застосування сучасних форм управління якістю продукції підприємства, яке дозволяє підвищити економічну ефективність виробництва. Через сучасний кризовий стан економіки та в цілому підприємств різних сфер діяльності, необхідне глибоке вивчення нових теоретичних положень та розробки практичних підходів до управління підприємств, адже якість продукції є головним ресурсом від якого залежить успіх підприємства. Для ефективного управління якістю продукції необхідно використовувати підходи, які всебічно розглядають кадрові питання на підприємстві з врахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників впливу. Таким підходом має стати системний підхід.

Методологія системного підходу знайшла своє застосування в багатьох сферах науки та виробництва, та одним з найяскравіших прикладів є застосування системного підходу стосовно управління якістю продукції на підприємстві. Системний підхід до управління передбачає управління підприємством, як єдиною системою, де будь-який управлінський вплив на одну частину системи позначається і на інших її частинах, з чого випливає, що управляти необхідно всім підприємством в цілому. Отже системний підхід до управління як підхід, при якому будь-яка система розглядається як сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотній зв'язок і процес у системі. [2]

Сутність системного підходу до управління якістю продукції полягає в наступних принципах: формулювання цілей та встановлення їхньої ієрархії до початку будь-якої діяльності, пов'язаної з управлінням; отримання максимального ефекту, тобто досягнення поставлених цілей шляхом порівняльного аналізу альтернативних шляхів та методів досягнення цілей та здійснення вибору; кількісна оцінка цілей та засоби досягнення заснованих на всебічній оцінці всіх можливих і планованих результатів діяльності. Поява

системного підходу до управління якістю продукції дозволило інтегрувати позитивні моменти всіх наукових шкіл, які в різний час домінували в науковому менеджменті. Іншим найважливішим внеском системного підходу в теорію і практику управління якістю продукції стало визнання маркетингу як найважливішої функції управління.[3]

Цікавий досвід системного підходу до управління якістю продукції нагромаджений європейськими країнами а також США та Японією. Характерною особливістю сучасних систем управління якістю які мають на меті задовольнити потреби ринку, є не лише ефективність з технічної й організаційної точок зору. Вони повинні легко піддаватись аналізу, бути не двозначними і зрозумілими чітко розробленими і прийнятними для споживачів, громадськості і відповідних урядових організацій. Таке комплексне управління якістю забезпечує конкурентоздатність виготовлювача як на національних, так і на міжнародних ринках. Крім цього, воно дає підприємству підставу для прийняття доцільних, ініціативних і наступальних рішень. Справді, багато фірм які в перше зарекомендували себе на нових ринках, які вже давно користуються заслуженою репутацією у сфері якості, вважають впровадження системного управління якістю запорукою успішної реалізації продукції та забезпечення прибутковості.

На сучасному ринку переважає попит на продукцію найвищої якості. Як ніколи великою є конкуренція в царині моделювання, стилю та оформлення продукції. Не менш гостра конкуренція за виробництво і реалізацію продукції вищої якості. У зв'язку з цим підвищується роль методів забезпечення якості, які сприяють проведенню нової політики в галузі якості та задоволенню постійно зростаючих вимог ринку до якості продукції.

Принципи системного підходу управління якістю продукції можуть тлумачитися як короткий виклад методології системного управління якістю, в рамках якої якість продукції та якість обслуговування розглядаються як першочергові завдання підприємства, від яких вирішальним чином залежить його процвітання і життєздатність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Горячек І. Стратегічне планування: функція менеджменту// Економіка. Фінанси. Право. – 2000. –№2. С.16-21
2. Жовновач Р. І. Системний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства/ Р. І. Жовновач// Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки: зб.наук.пр.-КНТУ, 2010.-Вип.18. ч.1.-с.344-351
3. Єфімов В. В. Засоби і методи управління якістю .: КНОРУС, 2007
4. Кані М. М., Іванов Б. В., та інші Системи, методи і інструменти менеджменту якості. СПб.: Пітер, 2008.

СТРАХОВІ КОМПАНІЇ ТА ЇХ РОЛЬ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Горбачова Оксана Миколаївна

к.е.н., доцент

Пеценко Марія Віталіївна

студентка

Національний авіаційний університет

м. Київ, Україна

Анотація. У тезі узагальнено теоретико-методичні основи визначення страхової компанії. З'ясовано правове регулювання, класифікаційні ознаки та правові відносини страхової діяльності. Проаналізовано переваги та роль страхових компаній на фінансовому ринку України. Встановлено, що основні показники страховиків мають негативну динаміку. Визначено, що для покращення ситуації на ринку страхування необхідно координованість та злагодженість роботи держави та самих страховиків.

Ключові слова: страхова компанія, страхування, договір страхування, обов'язки страховиків, переваги страхового ринку, динаміка страхових компаній.

Фінансовий ринок є одним з головних стабілізаторів розвитку економіки країни. Однією з складових фінансового ринку являється страховий ринок, на якому врегульовується реалізація та формування страхових послуг.

Система ринку послуг страхування в Україні забезпечує інвесторам страховий захист від таких ризиків, як: фінансового, підприємницького та кредитного. Він щільно пов'язаний з ринками цінних паперів та капіталу, ринком праці, споживчим ринком, ринком засобів виробництва та робочою силою. Тому, страхові компанії можна вважати інструментом фінансового та соціального захисту населення, виступаючи фінансовим стабілізатором на мікрорівнях та макрорівнях. На мікрорівні дана операція відбувається в наслідок оперативного відшкодування збитків та відновлення процесу

виробництва. Відповідно на макрорівні відтворюється економічний розвиток.

Досліджуючи джерела та публікації наукової літератури, даній темі приділяють багато уваги вітчизняні вчені та автори: Бухтіарова А. Г., Гуляєва В. М., Журавка О. С., Нагаєва Г. О., Олійник О. В., Пахненко О. М. та інші [1,2].

Метою тези є дослідження сутності страхових компаній та їх роль на фінансовому ринку в Україні.

Для досягнення зазначеної мети можна поставити такі завдання: дослідити та узагальнити теоретико-методичні аспекти визначення страхових компаній; проаналізувати порядок укладання й ведення договору страхування; визначити роль страхових компаній на фінансовому ринку в Україні.

Об'єктом дослідження є страхові компанії.

Предметом дослідження є теоретичні й організаційно-методичні аспекти страхових компаній та їх роль на фінансовому ринку в Україні.

Головним структурним елементом страхового ринку являється страхова компанія. Страхова компанія – це організація, яка згідно з отриманою ліцензією бере на себе за певну плату зобов'язання відшкодувати страхувальнику завданий страховим випадком збиток або виплатити страхову суму [1, с. 78].

В Україні система правового регулювання страхової діяльності регулюється: Конституцією України – основний закон, Міжнародними договорами, Цивільним кодексом України, законами України «Про страхування», «Про господарські товариства», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та іншими, Декретами Кабінету Міністрів України та нормативними актами [2, с. 70-71].

Згідно з ст.8 Закону України «Про страхування» страховики створюються у формі акціонерного товариства або товариства з додатковою відповідальністю, крім філій страховиків-нерезидентів [3].

Страхові компанії за принципом роботи поділяються на три категорії - страхування життя, інші види страхування крім життя та ті що надають тільки перестраховальні послуги.

Правові відносини між страховиками та страхувальниками регулюються за допомогою договору страхування. Договір страхування – це письмова угода між страховиком та страхувальником, згідно з якою страховик бере зобов’язання здійснити страхову виплату страхувальникові, а страхувальник зобов’язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати всі умови договору [1, с. 93].

До обов’язків страховика відноситься:

- 1) ознайомити з умовами й правилами страхування;
- 2) протягом двох робочих днів після страхового випадку, вжити заходи щодо оформлення документів для страхової виплати;
- 3) здійснити страхову виплату в передбачений договором строк;
- 4) відшкодувати витрати;
- 5) не розголошувати даних про страхувальника і його майновий стан;
- 6) надати підрозділам Національної поліції інформацію про складення договору страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів [1, с. 95].

Головні переваги результативності страхового ринку в Україні, (рис. 1).

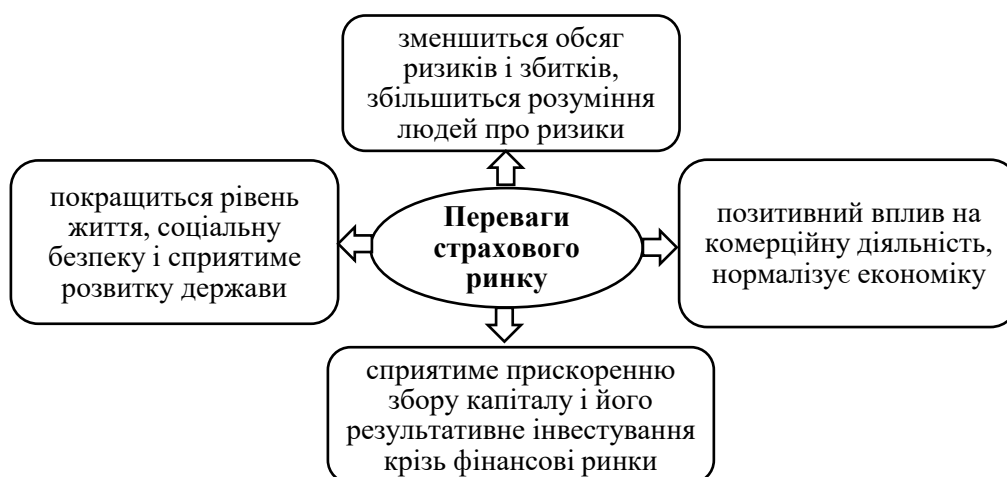


Рис. 1. Переваги страхового ринку в Україні

Джерело: складено автором на основі [4].

Важливо зазначити, що страхування дозволяє нагромаджувати заощадження у вигляді страхових премій та направляти їх в інвестиції, що суттєво може сприяти для вирішення багатьох макроекономічних завдань

держави.

Дослідимо основні тенденції розвитку страхового ринку, за яким спостерігається скорочення кількості страхових компаній в Україні, (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка страхових компаній в Україні

Показник	Роки				Зміна за I квартал
	2019	2020	2021	03.2022	
Активи, млн. грн.	63867	64903	64803	63888	-1,4%
Кількість компаній, од.	233	210	155	145	-10

Джерело: [4].

Як видно з (табл.1) кількість страхових компаній за досліджувані роки має негативну тенденцію. Скорочення, почалося ще з 2018 року, коли Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та Національний банк України, почали більш детальну перевірку компаній, оскільки деякі не добросовісно виконують свої обов'язки, тому на ринку лишаються кожного року вже ті компанії, які дійсно відповідають за свою репутацію. Також багато страховиків виходить за власною ініціативою, які в свою чергу порушують нормативи, мають непрозору структуру власності. І на це все, ще вплинула повномасштабна війна, у зв'язку з чим, страховикам необхідно було здійснити переміщення центрів обслуговування, а також через тимчасову окупацію територій та знищення об'єктів нерухомості.

На початку 2022 року обсяг активів страхових компаній, що відзвітували про діяльність, майже не змінилися (-1,4%). Однак ситуація як відбувається в країні, а саме повномасштабна війна, яка супроводжується економічними спадами негативно вплинула на обсяг операцій ризикових страховиків, а саме валові страхові премії скоротилися на 14%, порівнюючи з I кварталом 2021 року, виплати зменшилися на 22 %. Величина валових премій страховиків життя, на I квартал 2022 року майже не змінилася порівняно з аналогічним періодом 2021 року, проте зменшилась з IV кварталом минулого року. Страхові

виплати, і за квартал, і в річному вимірі зменшилися, однак активи – навпаки зросли [4].

Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що роль страхових компаній на фінансовому ринку в Україні слугує сприятливому фінансовому середовищу на ринку, відповідно, зменшується обсяг ризиків, покращується рівень життя населення та підприємницької діяльності у фінансовій сфері. Крім того, страхові компанії дозволяють активізувати систему фінансування фінансового ринку та підвищити якість соціальної безпеки громадян, фізичних та юридичних осіб.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Журавка О. С., Бухтіарова А. Г., Пахненко О. М. Страхування: навч. посіб. Суми, 2020. 350 с.
2. Олійник О. В., Нагаєва Г. О. Страхування: навч. посіб. Харків, 2020. 256 с.
3. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 №86/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 16.09.2022).
4. Статистика страхового ринку України. URL: <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення 16.09.2022).

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЦІНОУТВОРЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА-ДИСТРИБ'ЮТОРА

Громоздова Лариса Василівна

к.е.н., професор

Бараник Зоя Павлівна

д.е.н., професор

Буксіна Інна Віталіївна

аспірант

Резніченко Анастасія Олександрівна

аспірант

Тітов Владислав Вадимович

аспірант

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана

м. Київ, Україна

Вступ. Дистрибуція є одним із найважливіших складових системи управління бізнесом і на даний час спостерігається тенденція посилення її позицій і розширення діяльності. Український ринок знаходиться на етапі «ринку дистриб'ютора», який є проміжним (перехідним) від «ринку виробника» до «ринку покупця».

Теоретико-практичні основи дистрибуції як визначальна основа бізнесу зумовлюють важливість, значення та роль каналів дистрибуції в маркетинговій діяльності, а відтак, і в системі управління підприємством.

Система дистрибуції й ефективне управління нею для підприємства є важливим фактором конкурентної стратегії. Отримання конкурентних переваг раніше відбувалося в площині «якість товару – ціна», а тепер перемістилося в площину «якість товару – ціна – дистрибуція». Це можна обґрунтувати тим, що саме ефективне управління дистрибуцією може задовольнити споживача трьома факторами придбання товару – часом, місцем та умовами. Все це обумовлює актуальність теми даного дослідження.

Ціль дослідження є аналіз теоретичних засад змісту моделювання процесів ціноутворення підприємства-дистриб'ютора, узагальнення й

уточнення окремих теоретико-практичних аспектів дистрибуції, каналів дистрибуції, їх координації.

Матеріали і методи. Теоретичні та практичні питання дистрибуції досліджували такі науковці, як О. А. Біловодська і М. Ю. Гвоздецька, Д. Джуліан, С. Пермінов, Л. М. Шимановська-Діанич та ін. Багато праць присвячені дослідженню дистрибуції в контексті логістики.

У науковому дослідженні використані загальнонаукові та спеціальні аналітичні методи, зокрема: узагальнення, аналіз і синтез, системноструктурний підхід, історико-порівняльний аналіз, класичної логіки та типології.

Результати і обговорення. Ціни і цінова політика – одна з головних складових маркетингової діяльності підприємства. На розмір ціни впливають як зовнішні чинники (споживачі, ринкове середовище, рівень конкуренції, постачальники і посередники, економічна ситуація в країні, державне регулювання цін), так і внутрішні чинники (цілі фірми, маркетингова стратегія, політика ціноутворення). Ціна товару встановлюється залежно від цілей, які прагне досягти підприємство.

Значення ціни як грошового вираження вартості товару не є вичерпним: ринкова ціна фокусує складні економічні зв'язки між середніми суспільними умовами виробництва товару і можливостями його споживання. Як індикатор нормального зворотного зв'язку між виробництвом і споживанням, у процесі відтворення продукту ціна має встановлювати відповідність кількості та якості споживних вартостей із платоспроможним попитом, активно впливати на рівень і масштаби виробництва товару в межах середніх умов ефективності.

Отже, визначальними факторами ринкової економіки є:

- 1) вартість товару;
- 2) співвідношення попиту і пропозиції, зумовлене передусім споживною вартістю товару.

Дистрибуція в Україні, а саме дистриб'юторський сегмент вітчизняного ринку на сьогодні у своїй діяльності і моделі ведення бізнесу відрізняється від

сучасних європейських моделей і має достатньо ознак недосконалості функціонування. Ціноутворення, формування асортименту і товарних запасів залежать від дистриб'юторів, що не може не позначатися на формуванні роздрібних цін та продажах. З цим пов'язане ускладнення маркетингових механізмів впливу, спрямованих на збільшення продажів. За результатами аналізу діяльності дистриб'юторських компаній Європи, сучасної літератури про моделі розвитку дистрибуції за кордоном виявлено певні закономірності в їх діяльності, на відміну від діяльності вітчизняних підприємств. Більшість дистриб'юторських компаній Європи не займаються виключно постачанням продукту в торговельні точки. Вони охоплюють повний спектр послуг з просування продукту і доставці його кінцевому споживачеві.

Рівень, співвідношення і зміна цін на товари залежать від багатьох чинників, що розрізняються походженням, мірою впливу, сферою і часом дії, ступенем залежності від підприємства та ін. Деякі з них діють тільки в сферах виробництва, збуту, товарообігу, споживання, реклами або одночасно в декількох сферах; окремі чинники підлягають регулюванню підприємством інші не залежать від нього; одні діють короткочасно, інші – тривалий час. Розглянемо найбільш важливі чинники, впливу на рівень цін.

Витрати виробництва – один з найбільш важливих чинників. Конкретна залежність цін від витрат виробництва буде різною в умовах різних типів ринку:

- в умовах монопольного ринку високий рівень витрат обумовлює високу (монопольну) ціну;
- в умовах конкурентного середовища вплив витрат виробництва на ціну знижується, але зростає значення зниження витрат для отримання прибутку [1].

Витрати виробництва можуть змінюватися в результаті підвищення цін на сировині, що комплектують вироби, енергоносії, тарифів на залізнично дорожні перевезення, заробітної плати, витрат на рекламу. З процесу виробництва товар виходить як носій вартості та споживної вартості.

Вартість товару – це кількісна визначеність втіленої в ньому уречевленої та живої праці. Важливою її складовою є витрати виробництва, що визначаються після закінчення виробничого процесу. Виходячи з товаром на ринок, виробник достеменно знає, скільки він коштував йому як виробникові. Для споживача на ринку товар представлений його споживною вартістю [2].

На етапі виходу товару з сфери виробництва діє закон вартості, що встановлює попередню вартісну пропозицію майбутнього ринкового обміну залежно від його ринкової вартості. Домінуючим законом ціноутворення в обігу стає закон попиту і пропозиції, який коригує вартість відповідно до споживної вартості товару. Ціна пропозиції та ціна попиту, що формуються під дією зазначених законів, зустрічаються на ринку, щоб знайти деяку середню величину ціни – ринкову ціну товару. Коливання ринкової ціни залежно від попиту і пропозиції об'єктивно обмежені в діапазоні, де для виробника нижня межа визначається вартістю середніх витрат виробництва, а верхня – граничною кількістю грошей у споживача, тобто рівнем його платоспроможності [3].

Механізм ціноутворення у системі економічних методів управління підприємством як шлях підвищення його конкурентоздатності в умовах невизначеності ринку завжди був, є і буде актуальним, оскільки ринок як живий організм не постійний, а мульти-мінливий та практично не прогнозований.

Ціни, які складають єдину систему, мають не тільки прямі, але й зворотні зв'язки. Так, ріст цін на енергоносії через певний час впливає на паливно-енергетичні галузі у вигляді удорожчання споживаючих цими галузями матеріально-технічних ресурсів (обладнання, машин, устаткування та ін.). Взаємозв'язок і взаємозалежність цін визиваються двома найважливішими факторами: – єдністю процесу формування витрат у всіх сферах і галузях економіки; – взаємозв'язком всіх елементів ринкового механізму господарювання і всіх суб'єктів, діючих на ринку [3].

Таким чином, ціна та цінова політика займають центральне місце серед

різноманітних важелів економічного механізму управління підприємством, а широкий набір цін дозволяє йому вибирати свою цінову стратегію в конкретних умовах, що склалися на ринку.

Поняття «дистрибуція» (лат. *distributio* «розподіл»), маркетингологи рекомендують цей термін використовувати у ширшому сенсі, ніж просто процес фізичного розподілу продукції, а саме: трейд-заходи (підтримка продажу продукції) та сервісне обслуговування [2]. Натомість, фізичний розподіл, або розподільна логістика – це діяльність, пов'язана з отриманням продукції, її збереженням до моменту отримання замовлення з наступною доставкою до клієнта.

Коротко дистрибуцію можна визначити як організацію збуту товару, або розподіл товару по мережі збуту. З нею (дистрибуцією) асоціюють комплекс взаємопов'язаних функцій, що реалізуються в процесі розподілу матеріального потоку між різними покупцями.

З точки зору фірми-дистриб'ютора суть дистрибуції зводиться до організації процесу руху товарів (розподілу) від виробника до покупця; це можливість і кредитування, і мотивації дистриб'ютора постачальником зазвичай у вигляді бонусів і програм лояльності, що стимулюватимуть процес розподілу та удосконалення функцій самого дистриб'ютора.

З погляду постачальника продукції дистрибуція – це формування системи управління та планування продажів у різних каналах збуту, що наблизить постачальника до споживача його продукції.

На кожному підприємстві, не залежно від виду діяльності існує своя особлива система дистрибуції. Однак їх всі об'єднують загальні критерії, що повинні враховуватися при формуванні дистрибутивної мережі. Основні з них є такі:

- пошук дистриб'юторів і встановлення з ними домовленостей щодо поставки й реалізації товару;
- побудова системи логістики, що полягає у виокремленні складських приміщень – місця зберігання товарних запасів, а також транспортування –

способу і термінів доставки товарів для дистриб'юторів;

- підбір персоналу, що передбачає наймання на роботу експедиторів, фахівців із логістики, торгових представників та інших співробітників;
- побудова системи маркетингу, що забезпечить ефективне просування товарів;
- побудова системи дистрибуції і системи управління підприємством [4].

Висновки. Таким чином, можна казати, що процес формування цінової політики підприємства є дуже складним і багатогранним і передбачає перед усім неодмінний контроль за виконанням цінової стратегії підприємства та врахування всіх факторів, які можуть впливати на здійснення цього процесу.

На ці зміни підприємства можуть реагувати по-різному: перекласти підвищення витрат виробництва на споживача, тобто підвищити ціни на продукцію (роботи, послуги), що характерний для монополістів; частково компенсувати додаткові витрати підвищенням цін або залишати ціни на колишньому рівні, але при цьому отримувати менший прибуток, або шукати шляхи зниження витрат.

Серед найбільш складних і важко передбачених елементів ринкової діяльності конкурентів є їх цінова політика, виявив цілі якої можна визначити і стратегії їх ціноутворення. Сучасна теорія і практика ціноутворення – це продукт тривалої еволюції соціально-економічних відносин суспільства. Корисні якості товару є рушійною силою зацікавленості покупця у придбанні товару. Орієнтуючись на попередньо пропоновану продавцем ціну товару, покупець визначає, чи вартий він тих споживчих якостей, що в ньому втілені, і чи зможуть вони задовольнити запити покупця.

Щоб система дистрибуції була керованою й ефективною, необхідно проводити її оцінювання на основі якісно-кількісних показників: якісні – це показники доступності товару в місцях реалізації, а кількісні – інтенсивність розвитку дистрибуції. Показники оцінювання повинні бути конкретизованими, і вони є важливим для маркетолога в плані обрання вид структури каналу

дистрибуції. Тому дистрибуція із засобу простого переміщення товару та логістичного процесу розподілу трансформувалася у дієвий маркетинговий інструмент, що призначений врахувати потреби посередників, переваги споживання, що є дієвим інструментом впливу на учасників процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сагалакова Н. О. Туризм: бізнес-процеси, ціни і ціноутворення: монографія. — Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. — 416 с.
2. Артус М.М. Державне регулювання ціноутворення в умовах ринкових відносин // Світ фінансів. — 2017. — № 4(21). — С. 128—134.
3. Панасенко Т. Цінова стратегія і стратегія ціноутворення організації: термінологічна та змістовна ідентифікація // Traectoria Nauki. — 2015. Т. 1. № 4. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/tsinovastrategiyistrategiyatsinoutvorennyaorganizatsiyiterminologichnatazmistovnaidentifikatsiya> (дата звернення: 12.09.2022).
4. Слободян Н. Г. Ціноутворення та управління витратами на підприємствах харчової промисловості / / Економічний аналіз. — 2018. Т. 28. № 2. — С. 176—181.

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ БОРГОВОЮ СТІЙКІСТЮ ТА ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ УКРАЇНИ

Коляда Тетяна Анатоліївна,
к.е.н., доцент
Артамонов Владислав Сергійович,
студент
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

Анотація: В роботі висвітлено актуальну тематику в контексті підвищення рівня боргової стійкості держави та управління державним боргом. Визначено чинники, що вплинули на зростання державного боргу України, знайдено основні проблеми та запропоновано напрями і шляхи удосконалення боргової стійкості та управління державним боргом.

Ключові слова: державний бюджет, державний борг, боргова стійкість, стратегія управління державним боргом, зовнішній державний борг, внутрішній державний борг.

Нині в Україні однією із самих важливих проблем у сфері публічних фінансів є державний борг, що зростає протягом останніх років. Додатковим викликом стала військова агресія з боку Російської Федерації, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Ситуація, яка склалась вимагає винайдення нових способів управління державним боргом щодо шляхів його оптимізації. Згідно з офіційних джерел статистики обсяги державного боргу свідчать про те, що відбулося загострення у сфері боргової безпеки держави. Саме тому проблема управління державним боргом та знаходження оптимальних шляхів його зменшення є надзвичайно актуальними в сучасних умовах. З іншого боку, така ситуація є наслідком складного економічного стану в якому опинилась Україна. Дуже негативні наслідки на збільшення державного боргу та зниження боргової стійкості держави відіграло те, що Україна знаходиться в стані війни на

сьогодні [1].

За експертними оцінками окремих аналітиків державний борг України мав зрости до 90% ВВП у 2015-2016 рр., а однією із основних причин такої динаміки стала необхідність рекапіталізації банківського сектору. Виходячи із цього, очевидно, що виникала необхідність реструктуризації заборгованості.

В результаті у короткостроковій перспективі фактором, що зменшує ймовірність проведення реструктуризації є те, що програма МВФ виключає такий крок. Якщо Україна буде просити кредиторів змінити умови погашення зовнішнього боргу, то перш ніж буде досягнута необхідна бюджетна консолідація, то внутрішні фінансові умови лише погіршаться. А це в свою чергу може поглибити девальвацію, що значно збільшить потребу в рекапіталізації банків та збільшить сам державний борг [1].

Основні засади управління державним боргом і борговою стійкістю викладено у середньостроковій стратегії управління державним боргом на 2021-2024 рр. На основі проаналізованої Стратегії зауважимо, що є результатом активного управління державним боргом України після реструктуризації державного та гарантованого державою зовнішнього комерційного боргу у 2015 році. Середньорічний показник витрат з погашення та обслуговування державного боргу за діючими та плановими борговими зобов'язаннями у 2021-2024 рр. становить близько 623,0 млрд. грн, а стандартне відхилення цього показника дорівнює 66,7 млрд. грн. [3].

У 2022 р. граничний обсяг державного боргу було затверджено на рівні 3 630 196 972,9 тис. грн. відповідно до [4]:

- графіків платежів за вже наявним державним боргом на момент складання показників до проекту Державного бюджету на 2022 р.;
- планових обсягів запозичень на 2022 р. на фінансування державного бюджету;
- прогнозних відсоткових ставок та курсів валют;
- прогнозу обсягів витрат на управління державним боргом.

На основі звіту про виконання державного бюджету, згідно офіційних

джерел статистики у 2021 р. погашення основної суми боргу державного бюджету становило на рівні 441,1 млрд. гривень. Та відповідно зовнішнього боргу – 97,6 млрд. гривень і погашення розміру внутрішнього боргу - 343,5 млрд. грн. [2].

Характерною особливістю для України останнім часом є збільшення видатків на обслуговування зовнішнього державного боргу, що обумовлено зростанням прогнозного офіційного курсу гривні до долара США і вартістю запозичень на зовнішніх фінансових ринках та повномасштабним вторгненням в Україну [5, с. 268].

Основні напрями удосконалення управління у сфері зовнішнього державного боргу демонструє рис. 1.

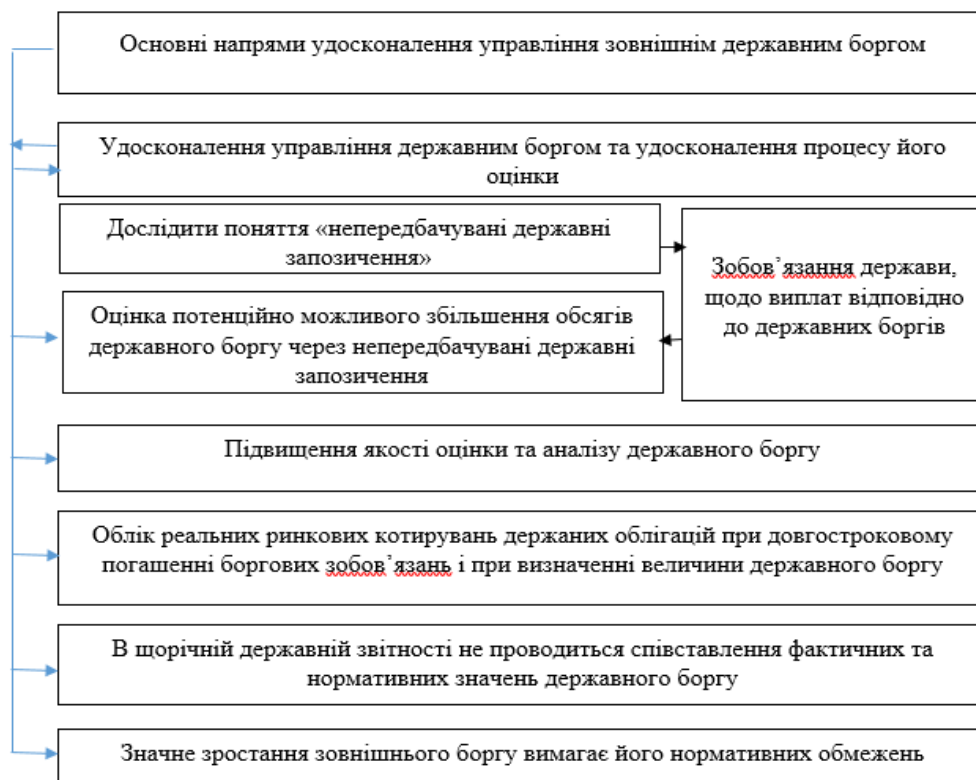


Рис. 1. Основні напрями удосконалення процесу управління державним зовнішнім боргом

Джерело: узагальнено автором

Слід зауважити, що Урядом було створено Агентство з управління державним боргом України відповідною постановою та визначено коло його завдань, що сприятиме ефективному управлінню державним боргом в тому

числі і зовнішнім.

Вважаємо, що досягнення цілей щодо підвищення рівня боргової стійкості України має реалізовуватися за допомогою таких кроків (рис. 2) [4]:

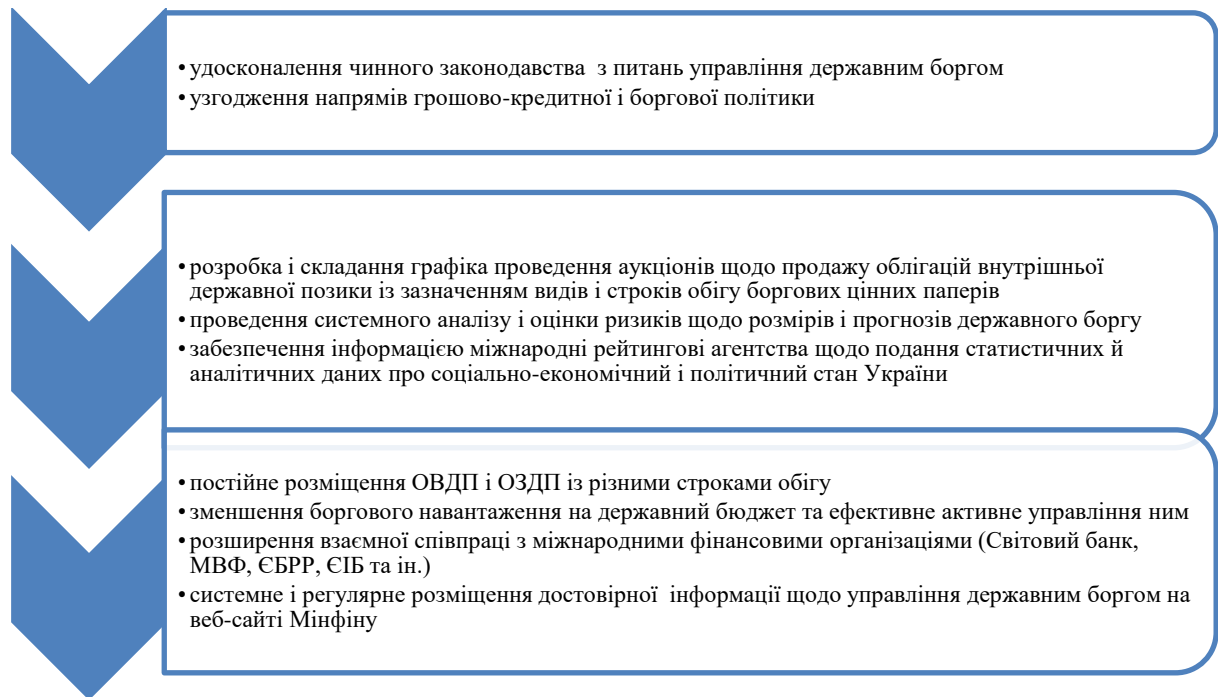


Рис. 2. Основні напрями підвищення боргової стійкості

Джерело: узагальнено автором

У разі якщо держава буде продовжувати залучати позики, то вже через декілька років Україна буде не в змозі виплатити відсотки і повертати кредити, які не зможе пролонгувати. Перш за все, це стосується запозичень для погашення боргів «Нафтогазу України» [4].

Розроблена і затверджена середньострокова Стратегія формування і обслуговування ринку державних запозичень повинна ґрунтуватись на науково обґрунтованих засадах. Розмір і структура державного боргу має прогнозуватись не лише на середньостроковий інтервал, а і на довгострокову перспективу, щоб забезпечити збалансований державний бюджет, потужну фінансову систему та стабільне економічне зростання України. У разі її відсутності економічна криза лише буде загострюватись, а державний борг зростати [1].

До шляхів удосконалення та підвищення боргової стійкості держави у даній сфері відносимо такі (рис. 3) [4]:

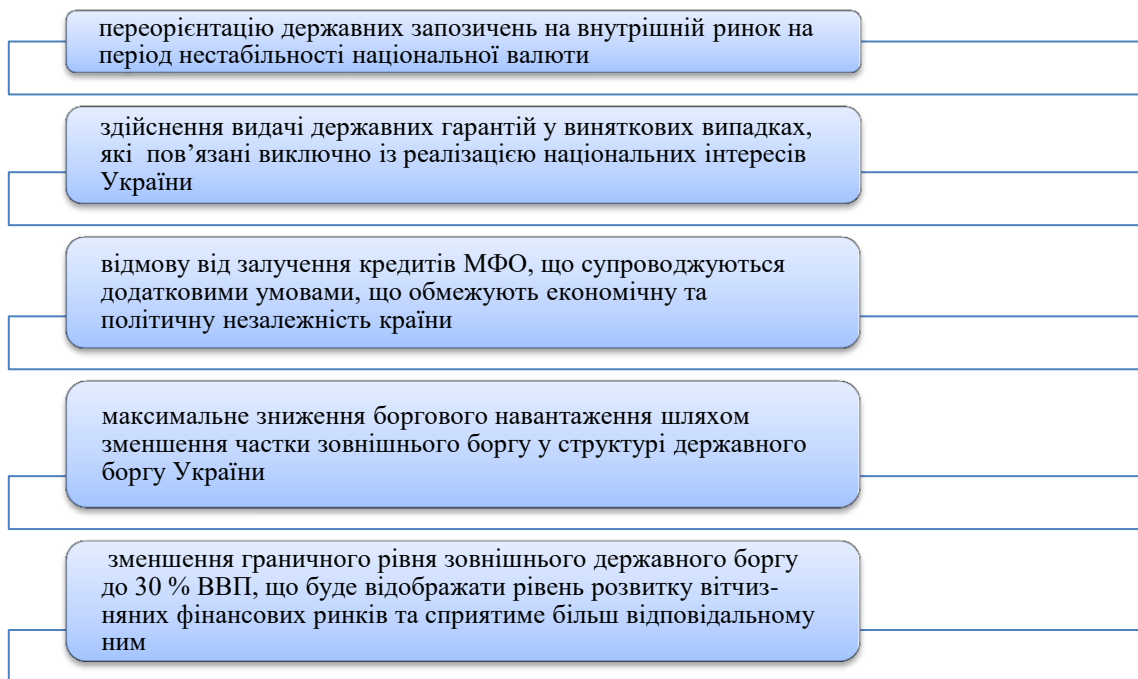


Рис. 3. Основні напрями удосконалення управління державним боргом

Джерело: узагальнено автором

Таким чином, до основних принципових моментів на які варто звернути увагу щодо реалізації ефективного управління державним боргом та підвищення рівня боргової стійкості слід віднести чітко визначену граничну частку як зовнішнього так і внутрішнього боргу, витрат на їх обслуговування в загальній структурі витрат державного бюджету; пролонгацію терміну запозичень. Разом з тим, виникає необхідність адаптації світового досвіду управління державним боргом. Зокрема є доцільним використання і реалізації досвіду Польщі, де при перевищенні державного боргу 55% від ВВП автоматично здійснюється підвищення ставки ПДВ [6, с. 38]. Крім того, збільшення зовнішнього боргу України призвело до девальвації гривні і тим самим ускладнило його обслуговування. Для вирішення цієї проблеми необхідно зупинити відтік іноземного банківського капіталу з України, а це зараз реалізувати дуже важко, так як в Україні йде війна. Одночасно необхідно підвищити привабливість державних боргових інструментів як для нерезидентів, так і для українських інвесторів та населення.

З метою збільшення частки державного боргу в національній валюті випуск облігацій у національній валюті для іноземних інвесторів є одним із

завдань управління державним боргом. Для збільшення участі іноземних інвесторів на внутрішньому ринку державних цінних паперів необхідним є як спрощення доступу, так і стимулювання їх зацікавленості через розширення доступу до інформації та шляхом випуску ОЗДП, номінованих в національній валюті.

Підсумовуючи вищезазначене зауважимо, що основними детермінантами управління державним боргом як складової фінансової безпеки держави є зниження валютних ризиків, системних ризиків по обслуговуванню, як зовнішнього, так і внутрішнього державного боргу, макроекономічних ризиків та їх наслідків, залучення довгострокового пільгового кредитування, своєчасне погашення платежів по обслуговуванню державного боргу, збільшення частки державного боргу в національній валюті, продовження розвитку міцних взаємовідносин з інвесторами та подальше удосконалення політики управління державним боргом тощо. Саме реалізація Стратегії та поміркована бюджетна політика дадуть змогу підвищити рівень боргової стійкості держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. URL: <https://www.imf.org/external/index.htm>.
2. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/borgova-politika>
3. Постанова Кабінету Міністрів Про середньострокову стратегію управління державним боргом на 2021-2024 рр. від 9 грудня 2021 р. № 1291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2019>
4. Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» від 02.12.2021- № 1928-IX-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>
5. Коляда Т. А., Гуз М. В. Оцінка впливу дефіциту бюджету на фінансову безпеку держави. Бізнес Інформ. 2019. № 7. С. 266-272.
6. Софієнко А. Міжнародний досвід управління зовнішнім державним боргом. Вісник АПСВТ. 2017. №4. С. 36-46.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА КІБЕРЗАГРОЗИ: ВАЖЛИВІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Кучма Ольга Миколаївна

Начальник Управління нормативно-методологічного
забезпечення процесу державного фінансового контролю
Державна аудиторська служба України

Анотація: У статті проаналізовано міжнародний досвід та проблеми цифровізації державних послуг провідних країн світу, виділено основні причини невдач та труднощів, які не дозволяють констатувати успішність завершення програм цифрових трансформацій та ефективне використання коштів на зазначені цілі. Визначено основні напрямки оптимізації процесів цифрової трансформації в країні з урахуванням умов особливого правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: цифровізація, кібербезпека, кіберзагрози, ризики, цифрові послуги

В умовах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини та прав і законних інтересів юридичних осіб, які накладені в умовах особливого правового режиму воєнного стану через збройну агресію та небезпеку державній незалежності України, її територіальній цілісності, громадяни очікують від Уряду надання високоякісних цифрових послуг, ефективного використання технологій, достовірності, повноти і якості інформації, яка має бути пристосована до запитів громадян у воєнний час.

Водночас постійні кібератаки на інформаційні системи органів державної влади з боку країни агресора висувають особливі вимоги до побудови та впровадження ефективних моделей кіберзахисту.

Кібератаки стають все більш інтелектуальними та небезпечними, створюючи реальну загрозу критично важливій інфраструктурі, інформаційно-

аналітичним системам та системам підтримки прийняття рішень органів державної влади та місцевого самоврядування. Зловмисники зосереджують зусилля на пошуку вразливостей активів (систем управління) і розробляють для цього унікальні за своїми властивостями: багатфункціональне шкідливе програмне забезпечення, віруси-шифрувальники, ботнети, що здійснюють розподілені атаки (DDoS) на операційні мережі, виробничі системи, які використовують хмарні сервіси, атаки на ланцюги поставок, спроби відкриття каналів витоку інформації, зокрема такої, що охороняється законом тощо. З урахуванням розвитку технологій штучного інтелекту в найближчі 5-10 років масштаби та наслідки таких втручань зростатимуть.

Упровадження нових технологій, цифрових послуг та механізмів електронної взаємодії громадян з державою, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, повинно здійснюватися оперативно та системно в частині заходів з кібербезпеки та з належною оцінкою ризиків 21 липня 2021 року Уряд схвалив Стратегію реформування державного управління України на 2022–2025 роки та затвердив план заходів з її реалізації.

Основна мета цієї Стратегії полягає у побудові в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечує захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду.

Очікуваними результатами проведення реформи державного управління до 2025 року є, зокрема:

- забезпечення надання послуг високої якості та формування зручної адміністративної процедури для громадян і бізнесу;
- розбудова ефективних і підзвітних громадянам державних інституцій, які формують державну політику та успішно її реалізують для сталого розвитку держави.

Забезпечення в Україні умов для надання безпечних цифрових послуг визначено однією зі стратегічних цілей в Стратегії кібербезпеки України, яка затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021. Планувалося спрямувати зусилля на досягнення балансу між потребами

суспільства, вітчизняного ринку, економіки держави та необхідними заходами з кібербезпеки. Водночас введений в Україні правовий режим воєнного стану висунув в пріоритет питання зміцнення обороноздатності держави, захист національних інтересів та нагальне вирішення соціально-важливих питань, зокрема внутрішньо переміщених осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії.

Для досягнення стратегічної цілі К.3. «Безпечні цифрові послуги» у довоєнний період розпочато здійснення низки заходів шляхом:

зміцнення довіри приватного сектору та громадян до цифрових послуг, які надаються державою, безумовного виконання вимог щодо забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту під час їх надання та інформування громадськості про їх безпечність та надійність;

впровадження цифрових послуг для населення та розвитку національної інформаційної інфраструктури;

розроблення національних стандартів у сфері кібербезпеки, організаційних та технічних вимог, що стосуються безпеки застосунків, мобільних пристроїв, робочих станцій, серверів і мереж, моделей хмарних обчислень, з урахуванням європейських та міжнародних стандартів;

створення органів з оцінки відповідності надавачів електронних довірчих послуг вимогам для кваліфікованих надавачів кваліфікованих електронних довірчих послуг;

створення необхідних передумов (нормативних, організаційних, технологічних) для автентифікації користувачів сервісів цифрових послуг (там, де це потрібно) за допомогою інтегрованої системи електронної ідентифікації з використанням технологій електронної ідентифікації та/або електронних довірчих послуг;

підвищення ефективності системи захисту персональних даних громадян шляхом гармонізації законодавства України з відповідним законодавством ЄС та посилення відповідальності за порушення встановлених вимог.

Слід зазначити, що сфера інформаційних технологій, цифрових послуг є

наразі найбільш ризиковою не лише з позиції кіберзагроз, але й з позиції досягнення оптимального співвідношення між отриманим результатом та понесеними витратами.

З огляду на зазначене, з метою упередження негативних наслідків, в тому числі фінансового характеру, потребують дослідження міжнародні практики вирішення проблемних питань, з якими стикнулися державні органи інших країн світу, під час процесів цифрової трансформації.

Проведеним аналізом досліджень міжнародних експертів та аудиторів, якими задокументовані процеси з цифровізації, що відбувалися протягом останніх років в США, Великобританії, Австралії можна виділити 5 основних причин невдач та труднощів, які не дозволили констатувати успішність завершення програм цифрових трансформацій державних послуг та ефективного використання коштів на зазначені цілі:

1. Прийняття неоптимальних технологічних рішень через підвищену невизначеність або так звані «невідомі» ризики

Запровадження технічних рішень, які не були оцінені та перевірені на початку ініціалізації впровадження проекту з цифровізації, призводить до виникнення невідомих ризиків.

Складність отримання правильних детальних специфікацій до технічних рішень завчасно означає, що з часом може з'явитися повний обсяг вимог до ІС. Це може спричинити розширення визначених рамок та скасування обмежень, і команда проекту повинна мати можливість реагувати.

Важливо відслідковувати та оцінювати – чи є відхилення від початкового технічного рішення необхідною реакцією на нову інформацію, чи є помилкою під час виконання.

Неадекватне управління, відсутність координації та навичок, недостатня звітність про реальний прогрес призвели до невдачі з використанням Agile у складних умовах реалізації проекту.

Спроба використання підходу Agile у великій і складній програмі вимагає сильного управління, ефективної координації діяльності та надійного

звітування про реальний прогрес. Коли реалізація проекту не здійснюється відповідно до встановленого графіку, скорочення доступного часу для прийняття технологічних рішень, рішень щодо змін проектних підходів (Agile) не виправить ситуацію. Навпаки слід уникати встановлення жорстких обмежень часу на етапі прийняття рішень щодо технологій.

2. Нерозуміння ключовим персоналом цілей, амбіцій та ризиків

Керівники, які відповідальні за цифрову трансформацію повинні мати цільову операційну модель, архітектуру, модель даних та дорожню карту. Дорожня карта повинна показувати: послідовність змін; перехідні стани між змінами; очікуваний результат у ключових точках програми; і має виступати в якості засобу комунікації для забезпечення поінформованості всіх залучених осіб. Організаціям особливо важливо керувати архітектурою проекту - це основа, яка показує, як різні частини організації, включаючи операційні підрозділи, поєднуються між собою. Це надзвичайно важливо для того, щоб максимально ефективно використовувати людей, процеси, системи та дані для підтримки цілей цифрових трансформацій. Таким чином, організації можуть уникнути операційної складності та зниження продуктивності, що може статися, коли занадто багато змін відбувається занадто швидко і непослідовно.

3. Відсутність у керівників, які приймають рішення, досвіду цифрових трансформацій, розуміння технічних ризиків та їх оцінки

Багато органів стикаються з великим розривом можливостей для людей з цифровими навичками. Цей дефіцит навичок є складним для подолання. Фахівці, такі як цифрові архітектори, дизайнери послуг та технічні менеджери, заробляють у приватному секторі значно більше грошей, ніж Уряд готовий заплатити, тому державній службі може бути важко залучити та утримати їх на належному рівні. Уряд розглядає зарплати державних службовців, процеси найму та умови зовнішнього ринку як основні бар'єри набору та утримання персоналу. Уряду та керівникам організацій необхідно чітко визначити, які навички треба розвивати та зберігати, а які навички є більш ефективними для укладання контрактів. Деякі організації створили власні проектні команди, але

доповнили їх відповідними можливостями постачальників-консультантів.

4. Неунормованість процедур залучення постачальників, підрядних організацій – надавачів послуг та виконавців робіт

Проблеми можуть виникнути через нерозуміння предмету договору та неналежне відображення вимог до постачальників, підрядних організацій – надавачів послуг та виконавців робіт. Уряд повинен встановлювати реалістичні очікування, розвиваючи розуміння того, що потрібно досягти та за які витрати, виконавці повинні забезпечити ефективне управління відносинами із зацікавленими сторонами.

5. Складність прийняття управлінських рішень щодо підходу до інформаційних систем, які застарілі, та даних, що накопичені

Уряд покладається на застарілі системи для багатьох важливих послуг. Визначимо «застарілі системи» як системи та програми, які оперативно вбудовані в бізнес -функцію, але були обігнані новітніми технологіями або більше не відповідають зміненим бізнес -потребам. Застарілі системи часто важко і дорого підтримувати, вони не мають стійкості та є вразливими до кібератак. Якщо основні застарілі системи виходять з ладу, ключові державні послуги не працюватимуть ефективно. Зміна застарілих систем може бути складним і ризикованим заходом.

Дослідження підтверджують, що урядові організації США, Великобританії, Австралії використовують хмарні технології для модернізації, але це лише частково вирішує деякі застарілі проблеми ІТ. Хмара може бути потенційно дешевшим та безпечнішим місцем для зберігання систем та даних. Це пояснюється тим, що постачальники хмарних послуг можуть використовувати економію масштабу та концентрацію досвіду, щоб запропонувати рівень безпеки, який багатьом організаціям буде економічно чи оперативно важко забезпечити самостійно.

Деяким організаціям, однак, може не вистачити можливостей та досвіду для вибору відповідні послуги для їх потреб, безпечно впроваджувати їх, а також ефективно управляти та оптимізувати.

Дослідження підтверджують, що урядові організації США, Великобританії, Австралії використовують хмарні технології для модернізації, але це лише частково вирішує деякі застарілі проблеми ІТ. Хмара може бути потенційно дешевшим та безпечнішим місцем для зберігання систем та даних. Це пояснюється тим, що постачальники хмарних послуг можуть використовувати економії масштабу та концентрацію досвіду, щоб запропонувати рівень безпеки, який багатьом організаціям буде економічно чи оперативно важко забезпечити самостійно.

Деяким організаціям, однак, може не вистачити можливостей та досвіду для вибору відповідні послуги для їх потреб, безпечно впроваджувати їх, а також ефективно управляти та оптимізувати їх. Перехід до хмари може виправити ІТ -інфраструктуру, але деякі програми занадто старі для переходу на нову інфраструктуру, і не завжди зрозуміло, де криються ризики і хто буде виправляти ці програми для передачі. Це продовжує нарощувати «технічний борг» - майбутні витрати, які будуть понесені для забезпечення того, щоб система продовжувала працювати та відповідати цілям. Впровадження хмарних сервісів - це не спроба «раз і назавжди», і просто переміщення застарілих систем у хмару без інших поліпшень не вирішить усієї складності, витрат та ризиків, пов'язаних із застарілими системами.

Кожна з зазначених причин невдач та труднощів негативно вплинули на розробку та впровадження державними органами надійних та захищених від кіберзагроз інформаційних систем та призвели до неможливості підтвердити ефективне використання коштів на зазначені цілі.

Розпочаті заходи з цифровізації у всіх сферах державного управління з одного боку покращують процеси надання державних послуг громадянам, але водночас накладають значний тиск на державні фінанси через високу вартість розробки та впровадження таких цифрових трансформацій. За наявними даними (<https://prozorro.gov.ua>) протягом 2019-2021 років замовниками в ІТ сфері укладено 103,7 тис. договорів на постачання товарів, надання послуг та виконання робіт на суму близько 9,7 млрд гривень. З кожним роком такі

витрати будуть зростати через потребу продовження впровадження в Україні 94 проєктів цифрової трансформації, необхідність реагувати на загрози воєнного стану в Україні та готуватися до відновлення в післявоєнному періоді. Тиск на державні фінанси, які наразі спрямовуються в країні на посилення обороноздатності, означає, що ті, хто розробляє та впроваджує проєкти цифрових трансформацій, мають нагальний імператив, щоб навчитися на помилках та досвіді державних органів інших країн та упередити факти незаконних та неефективних витрат коштів. В умовах постійного розширення спектру кіберзагроз, зокрема з боку країни агресора, витрати на посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії зловмисникам повинні бути максимально оптимальними, а заходи із запобігання втратам інформаційних ресурсів впроваджені оперативно та системно.

Таким чином, умови запровадженого правового режиму воєнного стану в Україні та швидко змінюваний цифровий простір потребує формування більш збалансованої та ефективної національної системи кібербезпеки, яка зможе адаптуватися до змін безпекового середовища, гарантуючи громадянам України безпечне функціонування національного сегмента кіберпростору, передбачивши нові можливості для цифровізації всіх сфер суспільного життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегія кібербезпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83#w1_1

2. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>

3. Пріоритетні напрями та завдання (проєкти) цифрової трансформації на період до 2023 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text>

**СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІДПРИЄМСТВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ**

Савченко Марина Василівна,

д.е.н., професор

Донецький національний університет

імені Василя Стуса

м. Вінниця, Україна

Бойченко Наталія Вікторівна

Начальник служби з розподілу електричної енергії

АТ «Хмельницькобленерго»

м. Хмельницький, Україна

Анотація: В дослідженні наведено етапи розвитку теорії ефективності за часовим вектором наукової еволюції. Здійснено систематизацію підходів до визначення категорії «ефективність» та визначено класифікаційні ознаки ефективності. Обґрунтовано формування системи управління ефективністю діяльності підприємства електроенергетичної галузі.

Ключові слова: ефективність, види ефективності, класифікація, еволюція, підхід

На сучасному етапі еволюції господарювання, якому притаманні глобалізація, турбулентність та невизначеність, кризовість проблеми управління ефективністю діяльності підприємств електроенергетичної галузі набувають першочергового значення. В умовах інтеграції України до міжнародного господарського комплексу економічна діяльність підприємства електроенергетичної галузі, що спрямована на нарощування конкурентних переваг і забезпечення з їх допомогою стійкості своїх позицій, значною мірою залежить від своєчасного, правильного управління ефективністю їх діяльності.

Управління ефективністю діяльності підприємства електроенергетичної галузі необхідно розглядати як систему, яка складається з певної кількості елементів, а досягати успіху вона може лише за умов скоординованих дій її

складових, правильно обраних методів управління, програми мотивацій та механізму управління ефективністю діяльності підприємства.

Слід зазначити, що управління ефективністю діяльності підприємства електроенергетичної галузі в момент кризи, відіграє надзвичайно велику роль, бо визначає форму відносин із зовнішнім середовищем, формує методологію його системи і реалізує власне процес управління.

Змістовна наповненість категорії ефективності діяльності трансформувалася у процесі еволюції економічної думки та були визначені особливостями історичного розвитку суспільства на певному етапі (рис. 1).

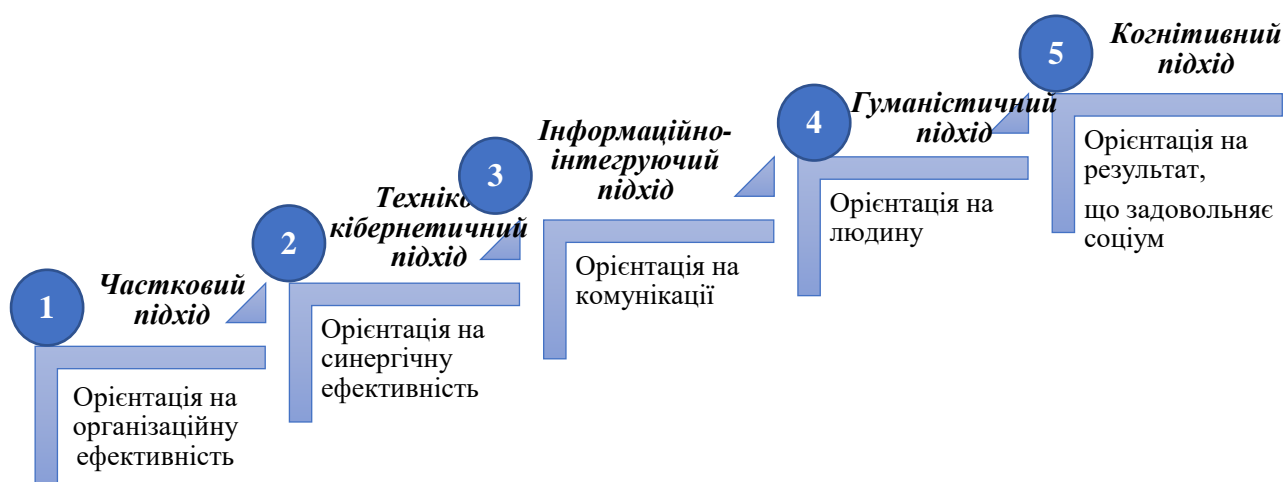


Рис. 1. Напрями розвитку теорії ефективності за часовим вектором наукової еволюції

Джерело: побудовано авторами на основі [1, с. 95]

Сучасний етап розвитку теорії ефективності серед особливих розумових та пізнавальних властивостей індивідів виділяє когнітивність як важливу умову досягнення позитивних результатів господарювання.

З метою обґрунтування власного бачення щодо сутності поняття «ефективність» вважаємо за необхідне провести всебічний аналіз існуючих підходів до визначення терміну «ефективність», результати якого наведені у табл. 1.

Систематизація підходів до визначення категорії «ефективність»

Автор	Визначення поняття
1. Ефективність як співвідношення...	
Андрійчук В. Г.	«економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами, причому під час вимірювання ефективності ресурси можуть бути представлені або в певному обсязі за їх первісною вартістю, або частиною їх вартості у формі виробничих витрат» [2, с. 160]
Баглаєва Н. С., Суховєєва Ю. А.	«співвідношення між результатами виробництва і ресурсами, при якому отримують вартісні показники ефективності виробництва» [3, с. 98]
Савицька О. М., Салабай В. О.	це оцінювання та порівняння отриманих результатів від діяльності підприємства з обсягом ресурсів, які були витрачені. Даний показник показує не тільки результат, але і яким чином він був досягнутий. Тому для розрахунку використовують відносні показники, що розраховуються на основі результату та витрат у процесі діяльності компанії [4]
Стукан Т. М.	знаходиться у прямій залежності від якості управління ресурсами, витратами та відображає співвідношення між отриманими вигодами та витратами на їх досягнення. Економічна ефективність відображає ступінь реалізації виробничих відносин на всіх стадіях виробництва та є ключовим фактором відображення економічної безпеки та конкурентної позиції підприємства [5, с. 119]
2. Ефективність як індикатор	
Момот О. І., Демченко А. О.	виступає як індикатор розвитку. Вона ж – його найважливіший стимул. Як категорія «ефективність» має дві сторони – якісну і кількісну. Якісна сторона відображає її теоретичний зміст, тобто сутність категорії. Кількісна сторона розкриває дію закону економії часу, а саме, відображає економію часу при досягненні цілей суспільного виробництва в ході всього відтворювального процесу і на окремих його фазах у масштабі всього народного господарства, окремих його регіонів, галузей, господарських суб'єктів [6, с. 208]
Чучук Ю. В.	визначається співвідношенням економічного ефекту до певних витрат чи ресурсів, які було затрачено для його досягнення [7]
3. Ефективність як вигода (позитивний результат)	
Навольська Н. В.	збільшення позитивного результату (ефекту) з одиниці витрат сукупної праці. Категорія «ефективність» на рівні підприємства характеризує зв'язок між величиною отриманого результату його діяльності і кількістю інвестованих або витрачених у виробництві ресурсів [8, с. 266]
Перерва П. Г., Кравчук А. В.	це комплексний показник позитивної економічної результативної діяльності, який характеризується найбільш оптимальним відношенням отриманого ефекту чи результату до витрачених ресурсів, з метою досягнення поставлених цілей [9, с. 140]
Череп А. В., Стрілець Є. М.	це максимальна вигода, яку можна отримати при мінімальних затратах в процесі економічної діяльності з урахуванням додаткових умов, які мають місце в момент визначення ефективності відповідного господарського заходу. Під господарськими заходами мається на увазі введення нових видів продукції, укладення договорів з постачальниками, покупцями, придбання або модернізація нової техніки, збільшення виробництва продукції тощо [10]
4. Ефективність як здатність підприємства	
Полегенька М. А.	здатність підприємства досягати поставленої мети та характеризується максимально-оптимальним співвідношенням витратної і результативної складових з урахуванням взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів виробництва [11, с. 73]
5. Ефективність як сукупність відносин	
Ярославський А. О.	інтегрована економічна категорія, яка відображає виробничі відносини щодо економії сукупних затрат уречевленої та живої праці на отримання кінцевого позитивного результату [12, с. 174]

Джерело: складено авторами на основі [2-12]

Багатогранність діяльності підприємства електроенергетичної галузі зумовлює різноманітність проявів ефективності та групування їх за певними

ознаками (табл. 2).

Таблиця 2

Систематизація поглядів економістів щодо класифікації ефективності за різними ознаками

Класифікаційна ознака	Ковзель М. О. [14]	Олійник О. В., Чибісов Ю. В. [15]	Рац О. М. [16]	Кавецький В. В. [17]	Чорна М. В., Глухова С. В. [18]	Турило А. М., Турило А. А. [19]	Тадика І. Б. [20 с. 15]	Гончарук А. Г. [21, с. 23]	Боярина Т. В., Кашубіна Ю. Б. [22]	Ховрак І. В. [23]
За ступенем збільшення ефект	+	+								
За методами розрахунку	+		+	+				+		
Залежно від взаємодії з середовищем		+	+		+					
За місцем одержання	+									
За рівнем виникнення		+								
За сферою застосування					+					
За методами розрахунку	+				+					
За об'єктами визначення	+									
Залежно від витрачених ресурсів	+									
З погляду часу			+							
Залежно від цілі	+									
Залежно від виду результату						+	+			
За масштабом діяльності системи									+	
Залежно від сфери визначення та прояву								+		
За стейкхолдерами										

Джерело: складено авторами на основі [14-23]

Отже, внаслідок еволюції економічного мислення, в останні роки змінюється уява про ефективність господарювання. Дана трансформація пов'язана з формуванням вартісного мислення, при цьому показники результатів діяльності не вступають в протиріччя, а, навпаки, доповнюють одне одного.

Забезпечення безперервного та стійкого зростання ефективності підприємства є результатом процесу управління нею.

Управління ефективністю діяльності підприємства – складне, багатогранне поняття, яке інтегрує в собі здатність управління різними аспектами діяльності з використанням потенціалу підприємства та наявних ресурсів для підвищення його фінансових результатів.

Процес управління ефективністю підприємства електроенергетичної галузі представлено на рис. 2.

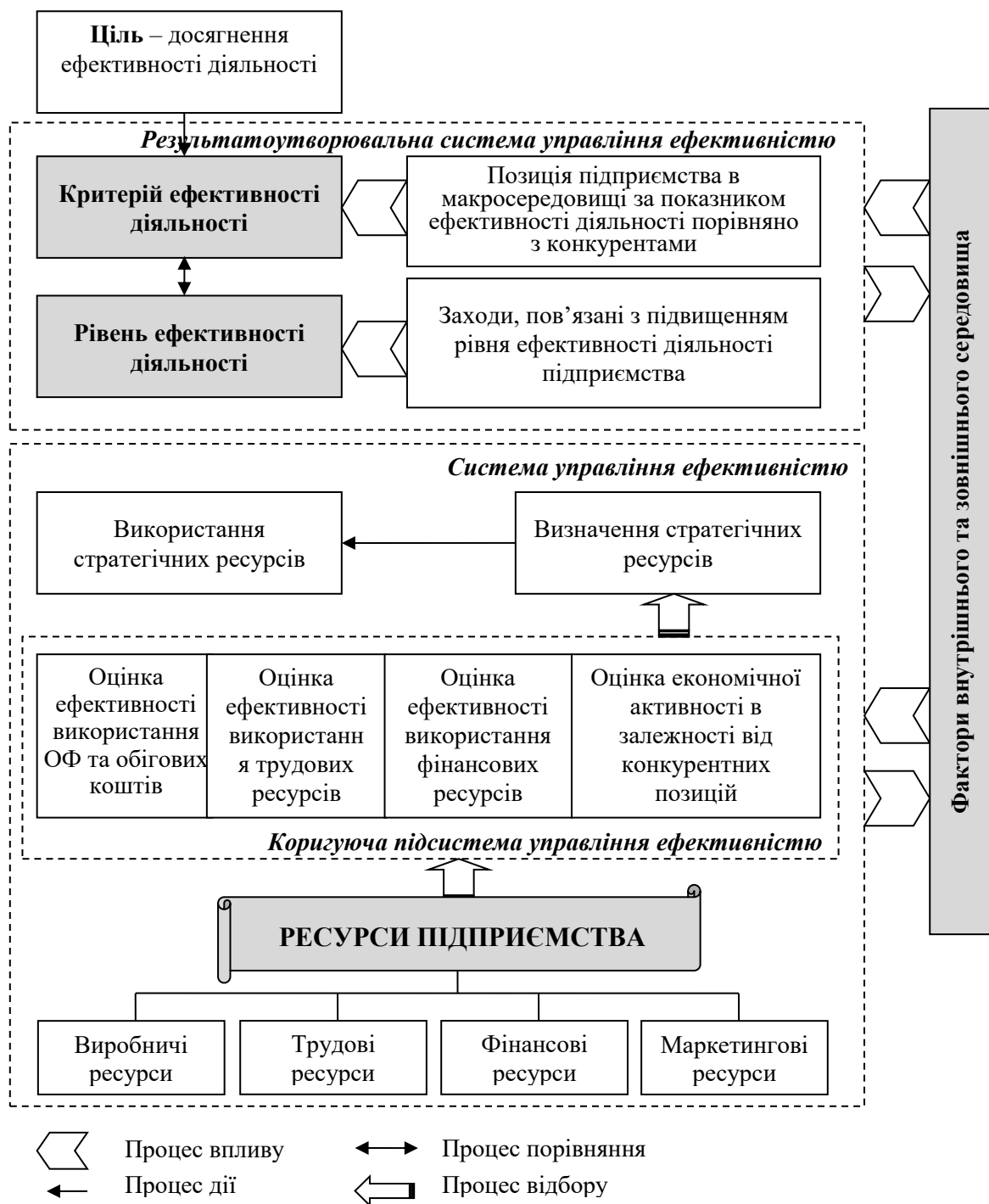


Рис. 2. Системи управління ефективністю діяльності підприємства електроенергетичної галузі

Джерело: побудовано авторами

Функція системи управління ефективністю діяльності підприємства повинна зводитись до підвищення її рівня за умови оптимізації наявних ресурсів, вплив на які чинить внутрішні та зовнішні умови діяльності підприємства. Виокремлення в системі управління ефективністю діяльності підприємства коригуючої системи, пов'язано, насамперед, з декомпозицією

основною цілі діяльності підприємства. Дана підсистема повинна виступати фільтром відбору ресурсів для досягнення вищого рівня ефективності діяльності підприємства в залежності з його підсистемними цілями, а саме: ефективність використання ресурсів і нарощення конкурентної позиції порівняно з іншими конкурентами.

Однією з задач системи управління ефективністю діяльності підприємства повинно бути визначення достатнього обсягу цих ресурсів та ефективне їх використання для досягнення відповідного результату, який буде виражений через показник «ефективність».

Зважаючи на те, що макросередовище є динамічним і конкурентна позиція підприємства буде мінливою, можна констатувати факт неперервності пошуку та використання оптимального обсягу наявних ресурсів підприємства для досягнення ефективності діяльності підприємства електроенергетичної галузі.

Зазначимо, що система управління ефективністю діяльності підприємства та її результатуотворювальна система будуть чинити зворотній вплив на середовище, в якому здійснює свою діяльність підприємство. Це, насамперед, буде викликано фактом зміни рівня ефективності діяльності підприємства, і як наслідок зміною конкурентної його позиції на ринку. Що буде збуджуючим фактором для динамізму його основних конкурентів.

Використання відповідних же ресурсів в конкретний момент часу в системі управління ефективністю діяльності підприємства буде викликати переформатування відповідних джерел пошуку та використання ресурсів в майбутньому, а це є зміною внутрішнього середовища діяльності підприємства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Олексюк О. І. Економіка результативності діяльності підприємства. К.: КНЕУ, 2008. 362 с.
2. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, практика, аналіз монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 292 с.

3. Баглаєва Н. С., Суховєєва Ю. А. Теоретична сутність поняття економічна ефективність діяльності підприємства. *Вісник СНТ ННІ бізнесу і менеджменту ХНТУСГ*. 2020. Вип. 2. С. 98-101.

4. Савицька О. М., Салабай В. О. Ефективність діяльності та управління підприємством: особливості використання теорії, методології та результативності аналітичних досліджень. *Ефективна економіка: Електронне наукове фахове видання*. 2019. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2019/57.pdf.

5. Стукан Т. М. Теоретичні аспекти дослідження питань ефективності діяльності аграрних підприємств. *Інтелект XXI*. 2016. № 5. С. 115-120.

6. Момот О. І., Демченко А. О. Про сутність понять «ефективність» та «результативність» в економіці. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 3 (33). С. 207-210.

7. Чучук Ю. В. Теоретична сутність понять економічна ефективність та ефективність діяльності. *Ефективна економіка: Електронне наукове фахове видання*. 2014. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>.

8. Навольська Н. В. Теоретичні аспекти забезпечення економічної ефективності діяльності підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 18. С. 266-271.

9. Перерва П. Г., Кравчук А. В. Ефективність як економічна категорія. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Економічні науки*. 2018. № 15 (1291). С. 137-143.

10. Череп А. В., Стрілець Є. М. Ефективність як економічна категорія. *Ефективна економіка: Електронне наукове фахове видання*. 2013. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1727>.

11. Полегенька М. А. Теоретична сутність економічної категорії «ефективність». *Агросвіт*. 2016. № 10. С. 69-74

12. Олійник О. В., Чибісов Ю. В. Ефективність функціонування системи бюджетування: теоретичні засади та методи оцінки. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2006. № 1 (6). С. 263-271.

13. Ярославський А. О. Економічна ефективність діяльності

підприємства: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 20. Ч. 3. С. 174-177.

14. Ковзель М. О. Соціально-економічна ефективність експорту транспортних послуг України: монографія. К.: Книжкове видавництво НАУ, 2008. 308 с.

15. Рац О. М. Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства». *Економічний простір*. 2008. № 15. С. 275-286.

16. Кавецький В. В., Причепа І. В., Нікіфорова Л. О. Економічне обґрунтування інноваційних рішень: навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2016. 113 с.

17. Чорна М. В., Глухова С. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств: монографія. Харків: ХДУХТ, 2012. 210 с.

18. Турило А. М., Турило А. А. Дальнейшее исследование сущности экономической эффективности и классификация ее видов. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 3. С. 152–157.

19. Тадыка И. Б. Управление эффективностью производства. Системно-синергетический подход / под науч. ред. Б. В. Буркинського; НАН Украины, Ин-т пробл. рынка и экон.-экол. исслед. Одесса, 2007. 328 с.

20. Гончарук А. Г. Методические основы оценки и управления эффективностью предприятия. Одеса: «Астропринт», 2008. 288 с.

21. Боярина Т. В., Кашубіна Ю. Б. Удосконалення класифікації ефективності на основі системного підходу. *Проблеми економіки*. 2013. № 1. С. 271–276.

22. Ховрак І. В. Дискусійні питання щодо трактування економічної сутності та змісту дефініції «ефективність функціонування» корпоративних структур. *Економічний вісник Донбасу*. 2009. № 2(16). С. 56–60.

ПЕРЕХІД ДО «ЗЕЛЕНОГО» БАНКІНГУ: РОЛЬ ФІНАНСОВИХ РЕГУЛЯТОРІВ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Слесар Вячеслав Миколайович

аспірант

Київський національний економічний університет

м. Київ, Україна

Анотація: В статті представлено огляд «зеленого» банківського обслуговування як нової сфери створення конкурентних переваг і нових бізнес-можливостей для банків приватного сектору та розширення повноважень центральних банків і наглядових органів щодо захисту фінансової системи та управління ризиками окремих фінансових установ. Зміна клімату прискорюється, і вона розглядається не лише як екологічна загроза, оскільки впливає на всі економічні сектори. Крім того, кліматичні ризики спричиняють фізичні та перехідні ризики для фінансового сектора. Для пом'якшення негативних наслідків центральні банки, органи нагляду та політики почали впроваджувати різноманітні екологічні банківські ініціативи, хоча підхід до цього часу дещо відрізнявся в розвинених країнах і країнах, що розвиваються. Паралельно як приватні, так і державні фінансові установи, індивідуально та колективно, намагаються вирішити дані проблеми з точки зору управління ризиками. Зокрема, банки приватного сектора розробили кліматичні стратегії та запровадили різноманітні зелені фінансові інструменти, щоб скористатися бізнес-можливостями.

Ключові слова: «зелений» банкінг, фінансові регулятори, фінансові установи, банківське обслуговування, бізнес-можливості

Дослідження підтвердили, що людська діяльність спричинила глобальне потепління та прискорює його. Наукова спільнота запропонувала заходи для зменшення ризиків шляхом пом'якшення викидів та заходів з адаптації.

Щоб досягти структурної трансформації, необхідний величезний обсяг інвестицій. Згідно зі звітом МГЕЗК, щороку до 2035 року буде потрібно 2,4 трильйона доларів США на чисту енергію, а до 2050 року – від 1,6 до 3,8 трильйона доларів США в інвестиції в енергетичну систему, що еквівалентно 51,2 і 122 трильйонам доларів США виключно для інвестицій в енергетику. Враховуючи значні інвестиційні потреби, очікується, що фінансовий сектор відіграватиме ключову роль у забезпеченні необхідних фінансових ресурсів, оскільки він є основою реальної економіки. Роль банківського сектора є центральною у задоволенні фінансових потреб приватного сектора та наданні кредитів домогосподарствам і окремим особам. Банківський сектор також відіграє вирішальну роль у підтримці адаптації країни до зміни клімату та підвищенні її фінансової стійкості до кліматичних ризиків. Банки можуть допомогти зменшити ризики, пов'язані зі зміною клімату та стійкістю, пом'якшити вплив цих ризиків, адаптуватися до зміни клімату та підтримати відновлення шляхом перерозподілу фінансування на чутливі до клімату сектори.

Вагомий внесок у дослідження названих проблем зробили такі вітчизняні та іноземні вчені: М. Алієв [1], В. Базилевич, Б. Буркинський, Т. Галушкіна, К. Маркевич [3; С. 316], Д. Медоуз, Л. Мельник, Л. Мусіна[2], Й. Рандерс, Б. Ришавська [3; С. 1-14], М. Хвестик та ряд інших.

Оскільки фінансові ризики, пов'язані зі зміною клімату, стають більш очевидними та актуальними для банківського сектора, все більше центральних банків і фінансових регуляторів сприймають їх більш серйозно. Незважаючи на те, що такі механізми та галузеві ініціативи є основними рушійними силами інновацій та управління ризиками, державний сектор, а саме центральні банки та фінансові регулятори, також повинні відігравати допоміжну роль у впровадженні зеленого фінансування та забезпеченні належного вимірювання ризиків, пов'язаних із кліматом. Однак багато центральних банків все ще не бажають послабити вимоги до капіталу для «зеленого» кредитування без чітких

доказів того, що «зелене» фінансування дійсно несе в собі менші ризики.

Проте все більше центральних банків і фінансових регуляторів почали аналізувати негативний вплив зміни клімату на їхній банківський і небанківський фінансовий сектор, і останні дослідження підтверджують аргумент, що виклики зміни клімату можуть завдати шкоди фінансовій стабільності. Негативний вплив зміни клімату на банківський сектор уже було проаналізовано з точки зору переходу, фізичної та відповідальності. Виклики зміни клімату можуть становити потенційну загрозу для стабільності фінансових ринків, цін і макроекономіки, які входять до ключових повноважень центральних банків і фінансових регуляторів. Крім того, коливання цін на енергоносії під час переходу до економіки з низьким вмістом вуглецю може безпосередньо впливати на цінову стабільність та інфляцію та може перешкоджати економічному зростанню в усіх секторах, включаючи фінансовий. Непрохідні активи, спричинені ризиками переходу, можуть призвести до кліматичного моменту «Мінського», коли очікується, що раптовий, значний обвал вартості активів загрожуватиме фінансовій стабільності та спровокує каскадні ефекти у всій взаємопов'язаній фінансовій системі.

Центральні банки або фінансові регулятори можуть бути останньою інстанцією для інструментів фінансування кліматичних заходів, які можуть допомогти знизити системний ризик викинутих активів. Інші аргументи на підтримку розширення ролі центральних банків і фінансових регуляторів включають їхню відповідальність за ширші суспільні цілі, такі як пом'якшення неспроможності ринку, і їх роль у розробці довгострокових національних стратегій. З огляду на те, що зміна клімату стає серйозною загрозою для світової економіки, центральні банки та регулюючі органи все частіше просять проаналізувати наслідки зміни клімату та втручатися, коли це необхідно, щоб виконати свої обов'язки державних установ.

Встановлення конкретних обмежень на певні типи кредитування є одним із їхніх обов'язків, центральні банки та регулятори повинні обмежити фінансові потоки та банківське кредитування позичальників, які мають викиди вуглецю та завдають шкоди навколишньому середовищу, щоб пом'якшити збій кредитного ринку. Центральні банки та регулятори зобов'язані розробити та впровадити перспективну стратегію монетарної політики, оскільки монетарна політика зазвичай впливає на економіку із запізненням. Той самий принцип має застосовуватися при вирішенні викликів зміни клімату. Центральні банки та регулюючі органи повинні розробити довгострокову стратегію зміни клімату та надати довгостроковий ринковий сигнал інвесторам, яким необхідно вкласти величезну кількість інвестицій, необхідних для переходу до низьковуглецевого клімату. Більше центральних банків і регуляторів схильні погоджуватися на зміну своєї ролі.

Широко визнано, що країни, які встановили чіткі керівні принципи та обов'язкові правила для спрямування державного та приватного фінансування на зелені продукти, створюють сприятливе середовище для національних фінансових установ для збільшення масштабів своїх екологічних інвестицій. Проте підходи до втручання в екологічну банківську політику, як правило, відрізняються між країнами, що розвиваються, і розвинутими країнами, хоча дії, вжиті пруденційними органами в розвинених країнах, відрізняються:

- органи влади Франції, як правило, діють більш про-активно та запроваджують політику, спрямовану на вимірювання кліматичних ризиків,
- органи влади Швейцарії та Японії, як правило, використовують більш орієнтовані на ринок підходи.

Багато країн, що розвиваються, запровадили обов'язкові правила, які вимагають від їхніх банків формалізувати та впроваджувати екологічну та соціальну політику захисту та звітувати про відповідну діяльність центральним банкам і регуляторам. У деяких випадках центральні банки країн, що розвиваються встановлюють конкретні кредитні квоти для чутливих до клімату

секторів. Багато країн, що розвиваються, отримали підтримку від багатосторонніх агенцій розвитку, таких як IFC, у розробці своєї політики екологічного банківського обслуговування.

Більшість розвинутих країн застосували галузевий добровільний підхід, зосереджуючись головним чином на розкритті фінансових ризиків, пов'язаних із кліматом, у рамках підтримки TCFD. Станом на 2018 рік уряди Бельгії, Франції, Швеції та Сполученого Королівства (Великобританії), а також фінансові регулятори з Австралії, Бельгії, Франції, Японії, Нідерландів, Швеції та Великобританії висловили підтримку TCFD, яка повністю залишається добровільною ініціативою. Крім того, Франція зробила розкриття фінансової інформації, пов'язаної з кліматом, зареєстрованими на біржі фірмами, банками та кредиторами, а також інвесторами, обов'язковими відповідно до свого Закону про передачу енергії для зеленого зростання. Японія є ще одним прикладом розвиненої країни, оскільки Банк Японії надає пільгові кредити банкам, які кредитують екологічні та енергетичні підприємства. Однак навіть у тих обов'язкових схемах, які впроваджуються, часто бракує деталей щодо забезпечення їх виконання, що створює певну невизначеність щодо того, якою мірою влада всередині уряду візьме на себе відповідальність за перевірку відповідності та моніторинг.

Концепція екологічного банківського обслуговування ще має пройти довгий шлях, поки вона не стане повністю інтегрованою в банківський сектор. Однак одночасна активація як «зверху вниз», так і «знизу вгору» залучена до підвищення обізнаності про екологічні банкінги. Політики та регулюючі органи все більше усвідомлюють важливість прийняття екологічних банківських заходів як засобу трансформації фінансового сектора, який може значно сприяти допомозі країнам у досягненні кліматичних цілей. Роль центральних банків і фінансових регуляторів є ключовою, оскільки вони мають повноваження змінювати та контролювати динаміку та ландшафт фінансового

сектора. Враховуючи, що більшість розвинених країн покладаються на добровільний кодекс поведінки своїх банків і зосереджуються на розкритті інформації, тоді як країни, що розвиваються, схильні використовувати більш регулятивні підходи для сприяння зеленій банківській діяльності, майбутні дослідження можуть вивчити ефективність і ефективність кожного інструменту зеленої банківської політики і визначити, який підхід виявився більш ефективним або має кращу перспективу. Проте, очікується, що для проведення такого аналізу дослідникам знадобиться чимало часу через брак даних, оскільки це дуже нова область досліджень. Майбутні дослідження могли б вивчити продуктивність і ефективність кожного інструменту зеленої банківської політики та визначити кращі перспективи. Проте, для проведення такого аналізу дослідникам знадобиться чимало часу через брак даних, оскільки це дуже нова галузь досліджень. Одночасно все більше банків бажають стати екологічнішими індивідуально чи колективно та почали запускати зелені фінансові продукти, головним чином для того, щоб підвищити їхню економічну цінність, а також щоб бути хорошими корпоративними громадянами. Екологічні фінансові продукти служать банкам для досягнення кількох важливих цілей: банки можуть дотримуватися державних постанов або вказівок, покращувати репутацію фірми та використовувати нові можливості для бізнесу. Розмір зеленого ринку неухильно зростає і, як очікується, зростатиме й надалі. Банки, які можуть зарекомендувати себе як лідери ринку, з більшою ймовірністю можуть зміцнити свою репутацію, що, у свою чергу, допоможе залучити нових клієнтів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алиев М., Буркинский, Б. Галушкина Т. «Зеленая» экономика: предпосылки и перспективы развития в Украине : информ.-аналит. обзор. Программа ООН по окружающей среде (ЮНЕП), Ин-т проблем рынка и экон.-эколог. исслед. НАН Украины. Одесса : Фенікс, 2012. 15 с.
2. Мусіна Л., Ямчук А., Кваша Т. Взаємний вплив економіки та

природного середовища в сучасному світі: політика, стратегії, технології. Київ; Держ. агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, Укр. інститут науково-технічної і економічної інформації. Київ : УкрІНТЕІ, 2012. 259 с.

3. Маркевич К., Сіденко В. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. Центр Разумкова. Київ 2019. Видавництво «Заповіт», С. 316

4. Ришавська Б., Забава Ю. Екологічна відповідальність найбільших банків світу. Економіка та бізнес. 2018. № 32 (4). С. 1–14.

КОРОТКОСТРОКОВЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ НА БАЗІ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ВИПЕРЕДЖАЛЬНИХ ІНДИКАТОРІВ

Солдак Мирослава Олексіївна,

к.е.н., учений секретар

Інститут економіки промисловості НАН України

м. Київ, України

Анотація: Успішний економічний розвиток будь-якої держави залежить від індустріалізації в нових технологічних умовах. Аналітики, підприємці, урядовці, політики на місцевому та національному рівнях зацікавлені в своєчасній та достовірній інформації про стан і перспективи розвитку національної промисловості. Для отримання сигналів про зміну економічної активності у найближчому майбутньому економісти використовують випереджальні індикатори – динамічні ряди даних, що демонструють досить стійкий зв'язок з базовим рядом даних макроекономічного циклу розвитку в тій чи іншій країні. Проте у зв'язку з особливостями розвитку кожній державі приходить знаходити власні рішення у цій предметній сфері. У статті зосереджено увагу на випереджальних індикаторах розвитку промисловості. Метою роботи є узагальнення накопиченого досвіду у сфері короткострокового прогнозування промисловості на базі використання динаміки показників, які мають випереджальний зв'язок із промисловим виробництвом, та обґрунтування рекомендацій щодо можливостей їх використання для короткострокового прогнозування промислового розвитку України.

Ключові слова: промисловість, випереджальні індикатори, додана вартість, прогнозування, індекс промислового розвитку.

В умовах нової технологічної парадигми розвиток промисловості є запорукою успішного зростання економіки та її конкурентоспроможності у глобальному вимірі. Застосування випереджальних індикаторів розвитку

промисловості дозволяє аналітикам, підприємцям, урядовцям, політикам на місцевому та національному рівнях отримувати сигнали про зміну економічної активності у найближчому майбутньому.

Випереджальні індикатори (*Leading indicators*) допомагають передбачити майбутній курс економіки. Як правило це короткострокові передбачення – на 6-12 місяців уперед або до 12-24 місяців у довгостроковій перспективі. Поворотні точки ділового циклу характеризують індикатори, що мають тенденцію рухатися вгору або вниз за кілька місяців до того, як починає рухатись сама економіка. Ці індикатори дають цінні ранні або попередні сигнали про її ймовірний курс [1].

Національні статистичні управління та центральні банки зазвичай розраховують чотири основні види випереджальних індикаторів [2, с. 6]: що відбивають майбутню загальну економічну активність; для моніторингу ділової кон'юнктури, які можуть відображати можливості майбутнього економічного зростання; що ґрунтуються на змінних, які дозволяють прогнозувати майбутню економічну активність, наприклад, таких як обсяг інвестицій та кількість вакантних робочих місць; що відображають ранні ознаки змін у добробуті.

Узагальнення накопиченого досвіду у сфері короткострокового прогнозування промисловості на базі випереджальних індикаторів свідчить про те, що у зв'язку з унікальністю розвитку економіки кожній державі слід знаходити власні рішення у прогнозуванні майбутньої ділової активності. Тому визначення власних випереджальних індикаторів у будь-якій країні починається з дослідження національної економічної структури та її міжнародних зв'язків [3]. У країнах що розвиваються та емерджентних економіках грошово-фінансові показники та показники, що пов'язані із зовнішньою торгівлею, використовуються як випереджальні частіше, ніж у державах з розвиненішою економікою, що пояснюється залежністю перших від більш розвинених зовнішньоекономічних партнерів. Цей висновок є корисним для пошуку рішення проблеми прогнозування промислової активності України.

У роботі обґрунтовано припущення про те, що:

-при прогнозуванні поворотних моментів економічної активності національної промисловості необхідно орієнтуватися на загальні та специфічні випереджальні індикатори країн-основних партнерів України, особливо тих, до яких експортуються товари промислової групи;

-до переліку випереджальних показників слід включити світові ціни на енергоносії, враховуючи значну залежність виробництва України від імпорту вуглеводнів;

-крім реальної грошової маси, на динаміку промислової доданої вартості мають вплив інші монетарні чинники – курс гривні до долару та індекс долару США, що пояснюється відкритістю національної економіки, її малим розміром, спеціалізацією на сировинному експорті та значною залежністю від імпорту промислових товарів, необхідних для створення продукції із високою доданою вартістю.

Для вирішення проблеми короткострокового прогнозування промисловості на основі випереджальних індикаторів запропоновано: (1) як результуючий використовувати показник темпів зростання валової доданої вартості, створеної в промисловості за видами промислової діяльності (добувна і обробна); (2) сформувати зведений (композитний) індекс промислового виробництва, як зведений узагальнюючий індикатор групи змінних, що надаватиме інформацію про короткострокові перспективи розвитку промисловості та відбиватиме зміни динаміки промислової доданої вартості; (3) розглянути показники-кандидати для побудови системи випереджальних індикаторів, які класифіковано за чотирма групами: показники на основі опитувань підприємств, показники фінансової діяльності підприємств, грошово-кредитні та соціально-економічні показники. При цьому включення показників до статистичної бази є можливим лише за умов доступності даних та оперативності їх оновлення (не рідше за квартал).

Напрямом подальших досліджень є перевірка на практиці гіпотези про те, що запропоновані показники-кандидати можуть надавати ранні сигнали про

поворотні моменти у динаміці доданої вартості, створеної промисловістю. Для цього потрібно сформувати базу даних відповідних показників, побудувати кількісні залежності доданої промисловістю вартості від обраних показників з урахуванням часового лагу, побудувати і апробувати зведений індекс промислового розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Berk J.M., Bikker J.A. (1995). International Interdependence of Business Cycles in the Manufacturing Industry: The Use of Leading Indicators for Forecasting and Analysis. *Journal of Forecasting*, Vol. 14, 1-23.
2. ООН. Экономический и социальный совет (2014). Углубленный анализ опережающих, композитных и психологических индикаторов. Париж.
3. Nilsson R. (2006). Composite Leading Indicators and Growth Cycles in Major OECD NonMember Economies and recently new OECD Members Countries. OECD Statistics Working Papers.

УДК338.26: 004.738.5(075)

НОВІТНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЗНЕСУ

Тардаскіна Т. М.

к.е.н., доцент кафедри
маркетингу, менеджменту,
публічного управління та адміністрування

Алхімова В. В.

аспірант кафедри
маркетингу, менеджменту,
публічного управління та адміністрування,
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку
м. Одеса, Україна

Анотація. Глобалізація всесвітнього простору тягне за собою вагомі зміни у сфері економіки та зокрема у секторі електронної комерції. Електронна комерція є сучасним інструментом цифрової трансформації бізнесу.

Ключові слова: електронна комерція, цифровізація, трансформація, бізнес, цифрові тренди.

Цифровізація є невідомою складовою ефективного розвитку економіки та суспільства. Електронна комерція стає сучасним інструментом цифровізації бізнесу в умовах цифрової трансформації.

Електронна комерція швидко розвивається у всьому світі, забезпечуючи при цьому безпрецедентні засоби і можливості для розвитку торгівлі та економіки країн у цілому. Потреба в нагальних змінах законодавчого регулювання сфери електронної комерції обумовлена швидкими темпами її розвитку та зростанням частки економіки, що переходить в онлайн-площину, у тому числі з огляду на світову пандемію та збільшення обсягів товарів/послуг, що купуються дистанційно [1].

Розглянемо динаміку обсягу світової електронної торгівлі на рис. 1 [2].

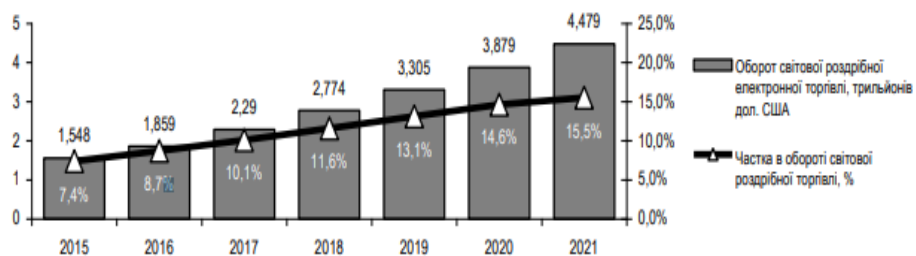


Рис. 1. Динаміка обсягу світової електронної торгівлі [2]

З рис. 1 ми бачимо стрімке зростання частки в обороті світової торгівлі з 2017 по 2021 роки відбулося збільшення на 5,4%, темпи зростання обсягів електронної торгівлі вже випереджають темпи зростання роздрічної торгівлі загалом. Дослідивши сучасні тенденції розвитку світового та українського ринку електронної комерції, визначили що, країни-лідери з ринку електронної комерції, це США та Китай, а аутсайдерами є Близький Схід та Африка, в той час, як Україна має перспективи розвитку, але необхідно усувати проблеми, які стосуються нормативно-правової бази, безпеки та ін.

Зараз відбувається потужний і динамічний процес трансформації сучасного світу під впливом інформаційно-комунікаційних технологій. Цифрова трансформація бізнесу впливає на появу новітніх цифрових трендів у сфері електронної комерції, а саме:

- перехід до D2C (Direct-to-Consumer), відмова від стандартних схем B2B і B2C та створення умов для прямого продажу товарів, повний відказ від посередників дає змогу більш детально розглянути відгуки споживачів та вдосконалити свій продукт/ послугу/ товар;
- відкриття нових платформ для продажу своїх товарів. Поява великої кількості дрібних магазинів у соціальних мережах, такі як Instagram, Facebook та інші. Привабливість цього сегменту полягає у наданні унікальних (хендмейд) товарів;
- швидкість доставки. Більшість інтернет магазинів надає покупцям можливість придбати товари з доставкою за 24 години, а їжу за 30 хвилин. Об'єднуючись в невеликі кластери створюють свої служби доставки, чим піднімають попит на свою продукцію;

- відеоконсультації. Підбираючи новий товар споживач не рідко потребує допомоги в виборі, на цей час до нього приходить можливість приєднатися до чату продавця, який зможе роз'яснити, надати та провести відеоконсультацію;
- перехід від інтернет-магазинів до онлайн-майданчиків та інтернет-вітрин, де зібрані різні продавці. На цей час покупець має змогу порівняти товари та ціни та відсортувати за кількістю відгуків та іншими критеріями;
- використання платформи CDP (CustomerDataPlatform). Платформа допомагає аналізувати останні офлайн та онлайн покупки споживача та допомагає спрогнозувати, через які рекламні канали буде вигідніше продавати продукт.

Спрямованість новітніх трендів у сфері електронної комерції полягає у відповіді на питання споживачів щодо обґрунтування вибору товарів та максимально ефективними продажами. Перехід від офлайн магазинів до онлайн-платформ та використання універсальних алгоритмів у продажі товарів дає змогу більш детально проаналізувати динаміку продажів, споживацьку спроможність та попит, надає можливість прогнозування розвитку власного бізнесу. Залучення до сфери електронної комерції – це крок у новітній ринок, сучасні цифрові тренди надають змогу оцінити вектор змін та побудувати власну лінію продажів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. На шляху до єдиного цифрового ринку ЄС: електронна комерція 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ucep.org.ua/wp_content/uploads/2021/07/ucep_report_ecommerce_31.05.2021.pdf
2. WorldwideRetailandEcommerceSales: eMarketer'sEstimatesfor 2016–2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.emarketer.com/Report/Worldwide-Retail-Ecommerce-Sales-eMarketers-Estimates-20162021/20020>

LEGAL SCIENCES

УДК 349.2

ПРАЦІВНИКИ ПАТРОНАТНОЇ СЛУЖБИ ЯК СУБ'ЄКТ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Бабкіна Анна Юріївна,
аспірантка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: розкрито поняття трудових відносин з працівниками патронатної служби, приділено увагу окремим теоретичним та практичним питанням виникнення трудових відносин з працівниками патронатної служби в межах адміністративної реформи. Зокрема, окреслюється коло їх повноважень, порядок призначення, підпорядкованості і притягнення до відповідальності.

Ключові слова: публічна служба, патронатна служба, трудові відносини, держава.

На сьогоднішній день, доцільно аргументувати, що у сучасному законодавстві засади патронатної служби регламентуються законодавством наряду із засадами державної служби. Так, у ст. 92 Закону України «Про державну службу» 10 грудня 2015 року № 889-VIII закріплені положення щодо патронатної служби, але, у той же час, у ст. 3 згаданого Закону патронатна служба відокремлюється від державної.

У цілому, говорячи про види державної служби, важко окреслити певну уніфіковану класифікацію, адже дане питання на сьогодні справедливо залишається одним із найбільш дискусійних в теорії права, та і на рівні

законодавства до сих пір не встановлено критеріїв для чіткої класифікації.

У цей же час, проблема класифікації державних службовців на види ще більше актуалізується під час її розгляду крізь призму трудового права особливо у частині виникнення на цій підставі специфічних видів вказаної категорії службовців як суб'єктів трудового права, тому важливо дослідити існуючи підстави класифікації державних службовців та на основі цього, можливо, запропонувати авторські критерії класифікації вказаної категорії службовців як суб'єктів трудового права [1, с. 320].

Так, заслуговують на увагу результати досліджень видів державної служби, які описав вітчизняний дослідник В.Б. Авер'янов. Враховуючи традиційний підхід щодо виділення та розуміння державної служби у вузькому та широкому сенсі, доцільним, на думку вченого, стала можливість класифікувати державну службу з огляду на окреслені вище варіанти. Так, види державної служби в широкому розумінні відповідають Концепції реформи адміністративного права. З огляду на це, В.Б. Авер'янов наголосив на актуальній потребі розмежовувати значення такого поняття, як «орган державної влади», та, на перший погляд, суміжного до нього – «апарат органу державної влади». Такий підхід став основою для диференціації державної служби відповідно до правового статусу державних службовців та безпосередньої функціональної спрямованості діяльності органів державної влади [2, с. 132].

Таким чином, як пише В. Б. Авер'янов, стало можливим виділити наступні види державної служби. Першим – вчений назвав службу в органах виконавчої влади та в апараті таких органів, в апараті Верховної Ради України, судових органів, інших органів державної влади. Наступним видом – т.з. «спеціалізовану державну службу», через те, що вона проходить в державних органах, які наділяються спеціальним правовим статусом. До третьої групи автор включив досліджувану нами патронатну службу як службу в апараті державних органів, яка хоч держаною службою по суті не являється, але через важливу для власне державної служби допоміжно-обслуговуючу спрямованість

вимагає встановлення особливого правового режиму [3, с. 204].

Протилежною до виділення патронатної служби як різновиду державної є точка зору, наприклад, О. І. Костилева та Н. М. Дармограй, які пропонують визначати патронатну службу як самостійний різновид службової діяльності особистісного спрямування, який зорієнтований «на обслуговування інтересів патрона, керівника, правителя [4, с. 10; 5, с. 183-201].

В рамках наступного підходу Ю. П. Битяком доводиться неможливість розглядати патронатну службу в контексті державної, адже перша, на його переконання, вирізняється своєю специфікою, через, наприклад, особливості вступу на неї, проходження служби, її припинення та функціональне призначення [6, с. 167, 8, 16].

Крім цього, досліджуючи статус патронатних службовців ще до прийняття нового Закону України «Про державну службу», вчений наполягав на тому, що прирівнювання посад патронатних службовців до категорій певних посад державної служби – невиправдане, а тому і їх працівники не можуть бути державними службовцями із присвоєнням рангів. Аргументував свою позицію науковець своєрідністю правового статусу і осіб патронатної служби, адже, як відомо, патронатні служби мали лише особи, що за своїм правовим статусом належали до політиків. Посади патронатних служб могли займати, зокрема, іноземці, які, як відомо, не мають доступу до державної служби в Україні, згідно з чинним національним законодавством; вони не можуть складати Присягу державного службовця [6, с. 169].

Патронатні службовці обслуговують діяльність відповідного політичного діяча (посадовця), надаючи різного роду допомогу (технічну, інформаційну тощо), виступаючи радниками, експертами. Проте виконання таких функцій даними особами по суті не означає, що ними виконуються функції або реалізуються повноваження відповідного державного органу, як це, наприклад, має місце із державними службовцями. Крім цього, і відповідальність за свою діяльність такі особи несуть не перед державою, а – перед «патроном», яким власне визначаються функції патронатного службовця, обсяг його

повноважень, заходи відповідальності та інше.

Саме тому, наприклад, на думку Ю. П. Битяка є доцільним те, що відносини службовців патронатної служби, які вперше зараховані на службу до державних органів чи їх апарату, регулюються трудовим законодавством на основі трудового договору (контракту) [7, с. 304].

О. Д Лазор та О. Я. Лазор у своїй праці визначають патронатну службу через відповідні посади, які до неї можуть входити, називаючи серед них - помічників, радників, консультантів, прес-секретарів та інших [8, с. 95].

Передбачене вище дозволяє зазначити, що патронатна служба пов'язується із публічною сферою. Така служба передбачає служіння публічному інтересу, адже полягає в «обслуговуванні» суб'єкта публічної влади, що виступає аргументом на користь можливості, все ж, розцінювати патронатну службу як підвид публічної. Підтвердженням її специфіки є регламентація її засад в окремому розділі Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015, а не на рівні загальних положень [9, с. 7].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Клемпарський М. М. Щодо видів державних службовців як суб'єктів трудового права. Форум права. 2012. № 2. С. 319-324.
2. Ботвінов Р. Спеціалізована державна служба: ідентифікація поняття. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 2. С. 130-136.
3. Письменний І. В. Липовська Н. А. Види державної служби: теоретична полеміка. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 4 (27). С. 200-211.
4. Костилов О. І. Поняття та особливості діяльності патронатної служби та патронатних службовців. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). Ч. 2. Кн. 2. С. 14-19.
5. Дармограй Н. М. Адміністративна реформа: культурний чинник патронатної служби. *Збірник наукових праць Національної академії державного*

управління при Президентів України. Київ, 2004. Вип. 2. С. 183-201.

6. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія. Харків: Право, 2005. 304 с.

7. Коломоєць Т. О., Пирожкова Ю.В., Кукурудз Т.Ю Адміністративне право України: підручник. та ін; під ред.. К.: Істина, 2010. 480 с.

8. Лазор О. Д. Державна служба в Україні: навч.посіб. вид. 3-тє, допов. і перероб. К.: Дакор, 2009. 560 с.

9. Дармограй Н. М. Патронатна служба в публічному управлінні України: сутність, формування, регулювання. Вісник Національної академії державного управління при Президентів України. 2019. № 4 (95). С. 5-14.

**ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ КУРСАНТІВ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ
НАВЧАННЯ (ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ З ВОГНЕВОЇ
ТА ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ)**

Байрак Катерина Сергіївна

курсант

Науковий керівник:

Тимофєєв Володимир Павлович

старший викладач кафедри

тактико-спеціальної підготовки

Дніпропетровський державний університет

внутрішніх справ

м. Дніпро, Україна

Анотація: Психологічна підготовка курсантів різних навчальних закладів із специфічними умовами навчання хвилювала та була темою обговорення багатьох психологів. А формування бойового духу у майбутніх працівників поліції та різних спеціальних підрозділів було актуально у повсякчас.

Ключові слова: курсант, психологічна підготовка, бойовий дух, поліція, збройні сили.

Актуальність питання. Формування бойового духу воїнів та працівників поліції безпосередньо впливає із морально-психологічної підготовки. „Народ, який не має бойового духу, не може вигравати війни протягом століть” - ця теза була відома ще із давніх-давен.

Виклад основного матеріалу. Визначне місце у професійній підготовці курсантів різних навчальних закладів із специфічними умовами навчання посідає навчально-бойова діяльність, яка спрямована на оволодіння військово-професійними знаннями, пов'язаними із умінням користуватися зброєю, формуванням морально-психологічними та бойовими якостями, що є складовою успішного виконання завдань пов'язаними із охороною держави та

громадян. [3]

У Світовій історії питання психологічної підготовки військовослужбовців та правоохоронних органів клопотало психологів ще із давніх-давен, коли під час війн та битв, деякі втрачали “бойовий дух” та не мали бажання продовжувати вести бойові дії. А поліцейські тих часів часто були не сконцентровані та не були готові до непередбачуваних життєвих обставин.

Питання морально-психологічної підготовки поліцейських “активізувалося” після Першої Світової війни, під час якої були масові антивоєнні мітинги, і поліцейські не були підготовлені до боротьби із населенням та мали страх перед великою кількістю людей. Тому психологи тих часів почали приділяти увагу загальних понять психології правоохоронців, її природу та питання морального духу в окремих ситуаціях.

Більш поглиблено психологію служб правоохоронних органів продовжили вивчати під час Другої Світової війни, коли приділяли увагу зрадникам, які почали співпрацювати із ворожими військами. Саме тоді психологів зацікавили зрадники присяги, яку мету вони переслідують зраджуючи державі? І численні дослідження вказали на невідповідність правоохоронців того часу до боротьби із ворогом, жагу до збагачення, подавлення морально-бойового духу, втрату високих моральних якостей. Про це писав ще фельдмаршал Б. Монтгомері, який зазначив: „Без високого морального стану жодного успіху не можна досягнути, якими б добрими не були стратегічні й тактичні плани та все інше. Високий моральний стан є дорогоцінною перлиною”.

Після воєнних років та до теперішній час психологічна підготовка є важливою складовою виховання правоохоронців. Під психологічної підготовкою розуміють процес прищеплення особовому складу здатності ефективно виконувати бойові задачі у сучасному світі та витримувати будь-які фізичні та психологічні навантаження. Питання психологічної підготовки стало актуальним через те, що було спеціалістами було помічено те, що курсанти, які навчаються, після виходу у “реальне життя” не можуть витримати усіх

труднощів професії поліцейського через те, що мають певні негативні морально-психологічні якості: зверхність у ставленні до злочинця, власна самовпевненість, “комфортолобство”, втрата ініціативності, якщо все пішло “не по плану”; зловживання алкоголем.

Відповідно до цього існують певні вимоги до психологічної підготовки: вона повинна бути всебічною, тобто охоплювати низку питань психології; реальність - відповідність змодельованих ситуацій - реальним; системність - повинна бути логічність, послідовність та постійність при підготовці кадрів поліції; ефективність - психологічна підготовка є ефективною, якщо досягнуто мети її вивчення; і найголовніше - психологічна підготовка повинна бути індивідуальною, оскільки психіка кожної людини є особливою та неповторною, загальних правил не існує.

Морально-психологічна підготовка є важливою складовою навчання, оскільки завдяки підготовці курсантів, у майбутньому вони матимуть стійкість до негативних психологічних зовнішніх факторів, і матимуть змогу продовжувати працювати навіть у складних умовах. Психологічна підготовка вихованців навчальних закладів МВС та ЗСУ здійснюється як на окремих навчальних заняттях: тактико-спеціальна, вогнева, фізична та стройова підготовка так, і у повсякденному житті, яке пов’язано із суворою дисципліною та колективною відповідальністю. У свою чергу колективна відповідальність допомагає створити добру атмосферу та співдопомогу кожного з воїнів. Оскільки чимало видатних психологів, такі як С.Москос, Х.Сервін та інші, вказують на те, що психологічна стійкість правоохоронців залежить не тільки від зовнішніх факторів, а й атмосфері в колективі в цілому. Оскільки постійні міжусобиці можуть викликати певні розлади психічні і порушувати її стійкість.

Саме тому окремо вивчається питання дисципліни, яка є основою морального стану військ, мета якої - досягти виконання завдань та зробити певне підкорення старшим - звичкою. Але підкорення може бути досягнуте тільки завдяки особистому прикладу командира. І звісно ж дуже важливе є братерство та спільна мета кожного воїна, курсанта. Саме завдяки суворій

дисципліні та колективній відповідальності можливо цього досягти.

Морально-психологічна підготовка має важливе значення у формуванні психологічної стійкості, моральних та бойових якостей, навичок і вмінь стійко переносити труднощі пов'язані із виконанням бойових завдань, а також сміливо та рішуче діяти за будь-яких обставин [4].

Відповідно до цього існують певні вимоги до психологічної підготовки: вона повинна бути всебічною, тобто охоплювати низку питань психології; реальність - відповідність змодельованих ситуацій - реальним; системність - повинна бути логічність, послідовність та постійність при підготовці кадрів поліції; ефективність - психологічна підготовка є ефективною, якщо досягнуто мети її вивчення; і найголовніше - психологічна підготовка повинна бути індивідуальною, оскільки психіка кожної людини є особливою та неповторною, загальних правил не існує [1].

У зарубіжних країнах командування правоохоронних органів готує курсантів до реальних ситуацій, які можуть виникнути у ході їх роботи. Головними завданням яких є: формування психологічної стійкості за будь-яких умов та під впливом психотравмуючих обставин, забезпечення потрібного психологічного стану під час виконання різного роду занять, формування психологічної згуртованості. Окремо виділяють і навчання спілкуватися із людьми, які отримати психологічну травму у ході бойових дій - актуальність цього питання пов'язана із тим, що на території багатьох країн ведуться різного роду бойові дії, і чимало осіб приймають участь у них і мають зброю.

Завдяки завданням роботи психологів із майбутніми та діючими працівниками поліції, було визначено основні напрямки роботи: формування ґрунтовних знань про роботу поліції; формування готовності до самопожертви; підвищення рівня вогневої, психологічної, фізичної, тактико-спеціальної підготовки; формування довіри та поваги до командирів, а у командирів - довіри до особового складу; навчання психотехнікам, які допомагають швидко понизити рівень стресу за будь-яких умов.

Для формування таких навичок моделюються реалістичні образи та

тактику дій можливого злочинця, підготовка особового складу у складних ситуаціях, непередбачуваних природних явищ, складних природно-кліматичних умовах; створення психологічних та фізичних перенавантажень, характерних для реального життя і реальних ситуацій, які можуть скластися під час роботи поліцейських; розширення індивідуальних можливостей у подоланні стрес-чинників завдяки прийомам психологічної саморегуляції.

Окремо навчають психології та психотерапії майбутніх командирів. Для них передбачено окремі заняття, які розвивають у них лідерські якості: уміти знайти спільну мову із підлеглими, керувати особовим складом за складних умов, бути сконцентрованим та мати високі розумові здібності. [2]

Як і будь-яких науках є певні принципи, психологічна підготовка також їх має: активний вплив на всі сфери психології (загальна психологія, психологія сім'ї, психологія розвитку, соціальна психологія, вікова психологія); реалізація у навчанні (отримання високого рівня знань, які допоможуть у майбутньому); поступове та безперервне підвищення фізичного та психологічного навантаження; диференційований підхід до правоохоронців залежно від спеціальності.

Реальні ситуації, які можуть виникнути моделюються зазвичай під час проведення занять з вогневої підготовки та тактико-спеціальній підготовці курсантів, оскільки саме на цих дисциплінах важливим аспектом є моральна готовність до виконання бойових завдань та готовність до самопожертви, та найбільш важливою - готовність завдати фізичної шкоди іншій особі. Для формування цих надважливих навичок курсанти щодня проходять вище вказані дисциплінарні, фізичні та психологічні навантаження.

Висновок. Формування морально-психологічної підготовки є важливою складовою у підготовці майбутніх поліцейських та воїнів, оскільки від цього залежить бойовий дух працівників. Варто усвідомити, що бойовий дух воїна формується під впливом кількох факторів: загальнокультурного, до якого відносять етнопсихологічні особливості військовослужбовця, рівень освіти, наявність бойового досвіду і рівень підготовки; психологічних особливостей

особистості (фізичний стан, переконаність у своїй правоті, довіра до командування, товаришів по службі, озброєння і військової техніки); особливостей військової ситуації – наступ чи оборона, інтенсивність і тривалість бойових дій, якість тилового забезпечення, кількість втрат. Ще фельдмаршал Б. Монтгомері вважав, що позитивні якості притаманні кожній людині. Вони підтримують в людях почуття власної гідності, допомагають переборювати страх і втому. Ці якості безпосередньо пов'язані з такою якістю, як совість, але її не слід плутати з поняттям „підготовка солдата”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Савінцев В. І. Морально-психологічне забезпечення бойових дій.- К.: ВГІ НАОУ, 1997.
2. Кузьмин А. А. Психологическая подготовка солдат империалистических армий к войне // Зарубежное военное обозрение. М. – 1975. – №7. – С. 17 – 23.
3. Зеленков М. С. Морально-психологическая подготовка войск в армиях зарубежных стран. – Москва: Общие военные проблемы, №12, 2002.
4. Макаревич О. Особливості психологічної підготовки армій країн НАТО // Соціальна психологія. – 2005. – № 1 (9). – С.140-148

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Гусар Ольга Анатоліївна,
к.ю.н., доцент, професор
м. Київ, Україна

Анотація: Міжнародно-правова регламентація обмеження прав і свобод людини знаходить своє місце в міжнародних універсальних і регіональних правових документах. Визначено, що положення цих документів здійснюють вплив на національне законодавство держав-учасниць, накладаючи обов'язок застосування дерогаційних заходів виключно тих, які відповідають нормам та звичаям міжнародного права. Закцентовано, що існує перелік прав і свобод людини і громадянина, щодо яких не можуть застосовуватися дерогаційні заходи.

Ключові слова: права і свободи, пакт, хартія, обмеження, відступ

Сучасний прогресивний розвиток людства та ефективне функціонування суспільства можливе лише за умов регламентації і чіткого дотримання міжнародних та національно-правових норм, що визначають основні права і свободи людини. В умовах боротьби з тероризмом, фактами військового вторгнення на територію іншої країни, боротьби з пандемією – Covid-19, актуальним питанням постає застосування міжнародних та внутрішньодержавних правових засобів обмеження прав та свобод людини задля стримування протиправних діянь або заборони їх вчиняти, умов реалізації окремого права людини.

У міжнародному праві цій проблематиці були присвячені наукові дослідження як зарубіжних так і вітчизняних вчених таких як: Е. Аннерс, М. Дженіс, Д. Ллойд, Т. Хартлі, В. Антипенко, Ю. Волошин, М. Гнатовський, Т. Дудаш, І. Лукашук, А. Мерник, Н. Опольська, Л. Тимченко та ін. Однак, слід

відзначити, що єдиної думки у науковців-правників, єдиного трактування у законотворчій чи правозастосовній практиці загальноприйнятого визначення «обмеження прав і свобод людини» немає, що спричиняє відмінність у тлумаченні структурних елементів його змісту. Але беззаперечним твердженням буде те, що обмеження прав і свобод буде правомірним і виправданим лише у випадку, якщо вони відповідають цілям, заради яких вони вводяться і лише на основі закону в межах допустимих законом та за умов керування принципом поваги та дотримання прав та свобод людини. Якщо державою вводяться обмеження як запобіжний захід, то важливо дотримуватися критеріїв законності, доцільності та пропорційності переслідуваної мети, необхідності та недопустимості обмежень основних прав та свобод людини.

Так, міжнародно правова регламентація дерогації закріплена в міжнародних документах універсального і регіонального характеру використовуються декілька понять. Наприклад: термін «зупинення гарантій» визначений в ст.4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року[1]; термін «відступ від своїх зобов'язань (ст.15) і «обмеження» (статті 8, 9, 10, 18) застосовуються в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року[2]. Також термін «обмеження» застосовується в міжнародно-правових документах, серед яких: Загальна декларація прав людини 1948 р. [3], ст. 24 Документу Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1990 р. [4], ст. 4 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [5], ст. 11-12 Африканської хартії прав людини і народів 1981 р. [6].

Звернемо увагу, що допускається вжиття державами заходів «у відступ від своїх зобов'язань лише такою мірою, якою це потрібно гостротою становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їхніми іншими зобов'язаннями з міжнародного права та не спричиняють дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії або соціального походження[5]. Однак є виключення, які передбачені у п.2 ст.4 Пакту [5], де визначено, що відступ від зобов'язань не застосовується до таких основних

прав та свобод і заборон, як: право на життя (ст.6), заборона піддавати когось катуванням або жорстокому, нелюдському, такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню (ст.7); заборона рабства, работоргівлі та підневільного стану (пункти 1,2 ст.8); заборона позбавляти волі за невиконання будь-якого договірною зобов'язання (ст.11); заборона скасування принципу, за яким кримінальний закон немає зворотної сили (ст.15); право кожного на свободу думки. Совісті та релігії (ст. 18) [7].

Отже, обмеження найчастіше спрямоване на зміну обсягу певного права чи свободи, причому завжди у напрямі зменшення цього обсягу, а не на їхнє скасування. Допускається міжнародним правом та/або внутрішньодержавним правом втручання у права та свободи людини, при цьому головною метою обмеження права і свободи людини є охорона основних загальноновизнаних цінностей у суспільстві, до яких належать життя, свобода, гідність, здоров'я та моральність населення, а також підтримка державної безпеки, забезпечення громадського порядку та інші цінності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Американська конвенція про права людини від 22 листопада 1969 р. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html>(дата звернення: 17.09.2022)
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. Офіційний вісник України. 1998. № 13. Ст. 270.
3. Загальна декларація прав людини, прийнята та проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Стор. 89. Ст. 3103.
4. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_082 (дата звернення: 17.09.2022).
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_042

(дата звернення: 19.09.2022).

6. Африканська хартія прав людини і народів від 27 червня 1981 р.
URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення: 17.09.2022).

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043 (дата звернення: 24.05.2022).

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МЕТАВСЕСВІТІ

Костенко Олексій Володимирович,
доктор філософії (Ph.D.) в галузі права
завідувач науково-дослідної лабораторії теорії і права
цифрових трансформацій науково-дослідного центру
цифрових трансформацій і права НДІ інформатики і права
Національної академії правових наук України

Метавсесвіт – електронне середовище, що утворено сукупністю електронних суб'єктів та об'єктів, які взаємодіють між собою, а також електронні або інші технології, що забезпечують їх взаємодію [1]. Технології Метавсесвіту – це інформаційно-комунікаційні децентралізовані електронні екомережі, що функціонують на основі блокчейну, електронних нейронних мережах, машинного навчання, AI, IoT, AR, VR, безперервної доступності. Теперішню структуру Метавсесвіту можна класифікувати як взаємонепов'язані технологічно-інформаційні домени або електронно-інформаційні метакорпорації. Метакорпорації між собою конкурують в боротьбі за користувача, фінанси, продукти та технології. Користувачі корпоративних метавсесвітів все ще мають можливість бути анонімними, використовувати псевдоніми для реєстрації акаунтів та створення знеособлених аватарів або електронних особистостей [2].

Стає цілком очевидним, що Метавсесвіт пройде три стадії розвитку:

- 1) всі складові Метавсесвіту, суб'єкти та об'єкти повністю залежні від розробників та власників технічного ресурсу Метавсесвіту;
- 2) всі складові Метавсесвіту, суб'єкти та об'єкти частково належать розробникам та частково належать володільцям/користувачам;
- 3) технічні ресурси децентралізовані, а керування суб'єктами та об'єктами здійснюється або володільцем (апаратна біоідентифікація) або автономно (суб'єкти та об'єкти наділяються функціоналом і правами,

притаманними володільцю). Технологічно Метавсесвіт складається з чотирьох базових елементів: ідентифікаційних даних (ID), віртуальної реальності (VR), блокчейну та AI.

AI – це деяка сукупність алгоритмів, методів, способів і засобів та комп'ютерних програм, які реалізують одну, кілька або безліч когнітивних (інтелектуальних) функцій людини [3] або інженерно-математичні дослідження, що займаються створенням програм та пристроїв, які імітують когнітивні функції людини, що включають, у тому числі, аналіз даних та прийняття рішень. AI прийнято поділяти на слабкий (Narrow AI, ANI), загальний (Artificial General Intelligence, AGI) та супер інтелект (Super AI ASI).

AI активно застосовується в Метавсесвіті. Вивчаючи вплив технологій EDGE (Enhanced Data Rates for GSM Evolution) на розвиток Метавсесвіту китайські дослідники припускають, що застосування AI в Метавсесвіті буде розвиватися за трьома основними напрямками: централізована, децентралізована та гібридна архітектура AI. Централізована архітектура AI характеризується єдиним хмарним сервером (єдиним кластером), який збирає від об'єктів Метавсесвіту дані, необхідні для навчання моделей AI. Хмарний сервер AI здійснює навчання моделей AI або розгортає їх для моделювання. Децентралізована архітектура характеризується наявністю низки окремих кластерів, які відповідають за навчання конкретних моделей AI на своїх локальних даних. Кластери здатні обмінюватися інформацією про моделі AI через мережеві з'єднання, формуючи згодом глобальну модель AI (Рис. 1).

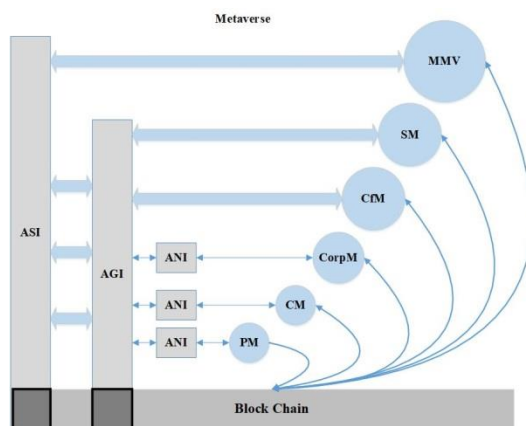


Рис.1 Глобальна модель AI в Метавсесвіті

Гібридна архітектура – це поєднання кластерів централізованої та децентралізованої архітектури, причому будь-який з кластерів може виступати в ролі генерального кластеру і центру архітектури, який відповідає за оптимізацію глобальної моделі AI та використання мережевого з'єднання для розповсюдження оновленої моделі AI на інші кластери [4].

Ключовими напрямками застосування технологій AI в Метавсесвіті є: достовірне створення аватара на основі ідентифікаційних даних [5]; розробка та застосування цифрової людини, як більш розвинена версія чат-бота, об'єкту метаяко системи або ігрового персонажу з підтримкою AI; технології багатомовної доступності та обробки природної мови; необмежене розширення віртуальної реальності; інтуїтивно зрозумілий традиційний інтерфейс та нейроінтерфейси [6]; виявлення та попередження деструктивного застосування медіа-ехокамер [7,8]; DeHealth [9].

Багатовекторність застосування AI пов'язане передусім зі створенням Метавсесвіту, а отже потребують технічного, юридичного, етичного та політичного регулювання. Якщо проблеми регулювання AI в Метавсесвіті тільки починають обговорюватися, то регулювання AI вже активно розвивається.

Наприклад. Європейський Парламент проводить роботу, спрямовану на вивчення проблем правового регулювання AI. Так, Європейською комісією створено експертну групу високого рівня з питань штучного інтелекту, на яку покладено підготовку рекомендацій для розробки політик та процесів законодавчих оцінок, а також цифрових стратегій в напрямку AI.

Розроблено низку документів таких як «Біла книгу зі штучного інтелекту». Європейський підхід до досконалості і довіри», пропозиції щодо регуляторних правил, які мають створити умови для безпечного та етичного використання AI в інтересах громадян Євросоюзу, а також Скоординований план щодо AI.

В цей же час ISO (Міжнародна організація стандартизації) та IEC (Міжнародна електротехнічна комісія) долучилися до розробки міжнародних

технічних стандартів. Спільним технічним комітетом ISO/IEC JTC 1 (Інформаційні технології) та Підкомітетом SC 42 «Штучний інтелект» розроблено стандарти ISO/IEC 23053:2022 «Структура для систем штучного інтелекту (AI) з використанням машинного навчання (ML)» [10] та ISO/IEC 22989:2022 «Інформаційні технології – Штучний інтелект – Поняття та термінологія штучного інтелекту» [11]. Дані стандарти призначено для використання організаціями усіх типів і видів, у тому числі державних і приватних компаній, державних установ і некомерційних організацій, які впроваджують або використовують системи AI.

Європейський інститут телекомунікаційних стандартів (ETSI) та група галузевих специфікацій із захисту штучного інтелекту (ISG SAI) опублікували стандарти для збереження та покращення безпеки AI: «Захист штучного інтелекту (SAI); Роль апаратного забезпечення в безпеці AI» [12], «Захист штучного інтелекту (SAI); Онтологія загроз AI» [13], «Захист штучного інтелекту (SAI); Безпека ланцюга постачання даних» [14], «Захист штучного інтелекту (SAI); Звіт про стратегію пом'якшення» [15], «Захист штучного інтелекту (SAI); Постановка проблеми» [16]. Кількість напрямів застосування AI-технологій з року в рік стрімко зростає. Дослідження Стенфордського університету США «Artificial Intelligence Index Report 2021, 2022» [17, 18], а також аналіз стратегій розвитку AI в ряді держав свідчить про те, що суспільство і уряди країн розуміють важливість застосування сучасних AI-технологій та їх технічного і юридичного регулювання, а також планують вжити відповідних заходів [19]. Слід зазначити, що окремі держави застосовують інноваційні підходи до регулювання AI. Так у липні 2022 року Державним секретарем з питань цифрових технологій, культури, ЗМІ та спорту представлено парламенту Сполученого Королівства Великої Британії «Консультаційний документ. Створення інноваційного підходу до регулювання AI» [20]. На виконання Національної стратегії AI пропонується десятирічний план розвитку та впровадження технологій AI для Сполученого Королівства. Хоча на сьогодні у Великій Британії немає законів, які чітко регулюють AI,

його застосування частково окреслюється окремими нормативними вимогами. Наприклад, Закон Великобританії про захист даних містить спеціальні вимоги щодо «автоматичного прийняття рішень» і глибинної обробки персональних даних, яка також охоплює обробку з метою розробки та навчання AI-технологій. Деякі регуляторні органи Великобританії розпочали вживати заходи для підтримки відповідального використання AI. Ними здійснено наступні заходи. Управління інформаційного комісара (ICO) розробило та випустило «Посібник щодо штучного інтелекту та захисту даних», «Пояснення рішень, прийнятих за допомогою штучного інтелекту», «Інструментарій для захисту ризиків штучного інтелекту та захисту даних», «Аудит штучного інтелекту, ресурси блогу Framework та AI». Комісія з питань рівності та прав людини визначила AI як стратегічний пріоритет у своєму Стратегічному плані на 2022-2025 рр. і взяла на себе зобов'язання надати вказівки щодо застосування Закону «Про рівність до використання нових технологій, таких як AI, в автоматизованому прийнятті рішень» та інші. Інші держави також прискорили процеси регулювання AI. Так, Канадою підготовлено «Бета-версію принципів етичного використання штучного інтелекту та технологій з розширеними даними в Онтаріо» [21].

Міністерством науки і технологій («MOST») КНР запроваджено Кодекс етики штучного інтелекту нового покоління, секретаріатом Технічного комітету зі стандартизації національної інформаційної безпеки розроблено практичний посібник зі стандартів кібербезпеки – Рекомендації щодо запобігання етичним ризикам для безпеки AI (TC260-PG-20211A). Управлінням із захисту даних Франції (CNIL) видано Посібник з відповідності AI і розробника GDPR та інструмент самооцінки, що дозволяє організаціям здійснювати оцінку своїх систем штучного інтелекту з огляду на вимоги GDPR. Федеральним органом фінансового нагляду (Federal Financial Supervisory Authority - BaFin) Німеччини оприлюднено документ «Великі дані та штучний інтелект» в якому наведено ключові принципи та найкращі практики використання алгоритмів і AI в процесах прийняття рішень. Також Федеральним відомством з інформаційної

безпеки («BSI») запроваджено документ «На шляху до систем штучного інтелекту, які можна перевірити», в якому розглядаються поточні проблеми та можливі рішення для систем штучного інтелекту для перевірки та стандартизації систем штучного інтелекту. Як ми бачимо, нині регулювання AI в різноманітних галузях набуває більш реалістичних кордонів. В той же час застосування AI в Метавсесвіті, втім, як і сам Метавсесвіт потребує технічного і юридичного регулювання. Тому науковці активізують розвиток технічних стандартів, пов'язаних з Метавсесвітом, створення технічних специфікацій для функціонування мультимедійного віртуального простору (терміни, концепції, технічні рамки), алгоритмів забезпечення взаємодії між метавсесвітами та державами.

Уряди, дослідники та приватний сектор невпинно шукають шляхи можливої регуляції технологій Метавсесвіту. На сьогодні існує кілька недержавних ініціатив, спрямованих на формування регуляторної політики Метавсесвіту. Так дослідницька група ITU-T 16 (мультимедіа) Сектору стандартизації електрозв'язку ITU (ITU-T), що об'єднує експертів з усього світу для розробки міжнародних стандартів, відомих як Рекомендації ITU-T, розпочала роботу із встановлення попередніх стандартів для додатків Метавсесвіту, керованих AI. Некомерційною організацію Khronos Group (об'єднує Adobe, Epic Games, Ikea, Qualcomm, Sony, XR Association та SDO The Khronos Group, World Wide Web Consortium і Open Geospatial Consortium та інші 150 компаній) започатковано «Metaverse Standards Forum (або MSF)», який досліджуватиме відсутності сумісностей, що стримують розвиток Метавсесвіту, та координацію і прискорення роботи організацій з розробки стандартів (SDO) Метавсесвіту. У червні 2022 року юридичним об'єднанням «Lexing» проведено Всесвітню конференцію «Штучний інтелект і Метавсесвіт: правові аспекти 2022». «Lexing» – це мережа юристів, створена за ініціативою Алена Бенсуссана для задоволення потреб міжнародних клієнтів або транснаціональних корпорацій, шляхом залучення юристів, чії навички визнані у відповідних країнах у сфері передових технологій. Також світовою

юридичною спільнотою створено асоціацію юристів «SL Bar Association», мета якої дослідити перетин права та віртуальних світів, формувати нові закони та доктрини для вирішення віртуальних проблем. Крім даної асоціації створено і працює низка керівних органів і галузевих робочих груп, таких як Open Voice Network, Interactive Advertising Bureau, Center for the Governance of AI, Entertainment Technology Center та інші.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Костенко О. В. Проблеми правового регулювання метавсесвіту. Modern science: innovations and prospects. Proceedings of V International Scientific and Practical Conference Stockholm, Sweden 6-8 February 2022 Stockholm, Sweden 2022. P. 729 734. URL: https://www.researchgate.net/publication/359209336_PROBLEMS_OF_LEGAL_REGULATION_OF_THE_METAWERSE_PROBLEMI_PRAVOVOGO_REGULUVANNA_METAVSESVITU.

2. Kostenko O. V. (2022) Electronic Jurisdiction, Metaverse, Artificial Intelligence, Digital Personality, Digital Avatar, Neural Networks: Theory, Practice, Perspective. World Science. 2022. 1(73). pp. 1-13. DOI: 10.31435/rsglobal_ws/30012022/7751. URL: <https://rsglobal.pl/index.php/ws/article/view/2228/1949>.

3. Oleksii Kostenko, Vladimir Furashev, Dmytro Zhuravlov, Oleksii Dnipro. Genesis of legal regulation weband the model of the electronic jurisdiction of the metaverse. URL: https://www.researchgate.net/publication/361265035_GENESIS_OF_LEGAL_REGULATION_WEB_AND_THE_MODEL_OF_THE_ELECTRONIC_JURISDICTION_OF_THE_METAVERSE DOI: 10.13140/RG.2.2.11366.91207.

4. Doğancan Özgökçeler, “The Methods And Ways Of Implementation Of The Metaverse Concept That Can Be Transferred To The General Audience Of Its Cultural And Commercial Potential In. The Near Future”. URL: https://www.academia.edu/70076301/he_Methods_And_Ways_Of_Implementation_Of_The_Metaverse_Concept_That_Can_Be_Transferred_To_The_General_Audience_Of_Its_Cultural_And_Commercial_Potential_In_converted (дата звернення: 16.08.2022).

5. Баранов О. А. Интернет речей (IoT): регулювання надання послуг роботами зі штучним інтелектом. Інформація і право. 2018. № 4(27). С. 46-70.

6. D. M. Pham, "Human identification using neural network-based classification of periodic behaviors in virtual reality", in Proc. *IEEE Conference on Virtual Reality and 3D User Interfaces (VR)*, Tuebin-gen/Reutlingen, Germany, Mar. 2018, pp. 657-658.

7. Luyi Chang, Zhe Zhang, Pei Li, Shan Xi, Wei Guo, Yukang Shen, Zehui Xiong, Jiawen Kang, Dusit Niyato, Xiuquan Qiao, Yi Wu, "6G-Enabled Edge AI for Metaverse: Challenges, Methods, and Future Research Directions". *Journal of Communications and Information Networks*, Vol. 7, No. 2, Jun. 2022, pp. 107-121. DOI: j.issn.2096-1081.2022.02.01

8. Костенко О. В., Маньгора В. В. Метавсесвіт: Правові перспективи регулювання. Застосування аватарів та штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 102-105. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/23>.

9. Choi Seok Jin, A combination of Artificial Intelligence (AI) and the Metaverse... Avatar, multilingualism, infinite expansion of virtual reality. [WIKI Prism]. URL: <https://www.wikileaks-kr.org/news/articleView.html?idxno=119521> (дата звернення: 16.08.2022).

10. Pablo Barberá, John T. Jost, Jonathan Nagler, Joshua A. Tucker, Richard Bonneau, "Tweeting from left to right: Is online political communication more than an echo chamber?" *Psychological Science* 2015, Vol. 26(10), pp. 1531-1542. DOI: 10.1177/0956797615594620.

11. Simon Elias Bibri, Zaheer Allam, "The Metaverse as a virtual form of data-driven smart cities: the ethics of the hyper-connectivity, datafication, algorithmization, and platformization of urban society". *Computational Urban Science* (2022). pp. 1-22. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43762-022-00050-1>.

12. DeHealth. URL: <https://www.healthtechalpha.com/digital-health-startups/dehealth/108401> (дата звернення: 26.08.2022).

13. ISO/IEC 23053:2022(en) Framework for Artificial Intelligence (AI)

Systems Using Machine Learning (ML). URL:
https://www.iso.org/obp/ui/?fbclid=IwAR0H-luwFR0ICbNlGv_ZEjkDoTedjfXTpA0fQXoN4h-1i-EMqYndnLfYS4M#iso:std:iso-iec:23053:ed-1:v1:en (дата звернення: 20.08.2022).

14. ISO/IEC 22989:2022(en) Information technology – Artificial intelligence – Artificial intelligence concepts and terminology. URL:
<https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:22989:ed-1:v1:en> (дата звернення: 24.08.2022).

15. ETSI GR SAI 006 V1.1.1 (2022-03) URL:
https://www.etsi.org/deliver/etsi_gr/SAI/001_099/006/01.01.01_60/gr_SAI006v010101p.pdf. (дата звернення: 21.08.2022).

16. ETSI GR SAI 001 V1.1.1 (2022-01) URL:
https://www.etsi.org/deliver/etsi_gr/SAI/001_099/001/01.01.01_60/gr_SAI001v010101p.pdf. (дата звернення: 21.08.2022).

17. ETSI GR SAI 002 V1.1.1 (2021-08) URL:
https://www.etsi.org/deliver/etsi_gr/SAI/001_099/002/01.01.01_60/gr_SAI002v010101p.pdf. (дата звернення: 21.08.2022).

18. ETSI GR SAI 005 V1.1.1 (2021-03) URL:
https://www.etsi.org/deliver/etsi_gr/SAI/001_099/005/01.01.01_60/gr_SAI005v010101p.pdf. (дата звернення: 21.08.2022).

19. Костенко О.В. Аналіз національних стратегій розвитку штучного інтелекту. Інформація і право. 2022. № 2(41). С.58-69. URL:
http://ippi.org.ua/sites/default/files/9_24.pdf.

20. Artificial Intelligence Index Report 2021. URL:
https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2021/11/2021-AI-Index-Report_Master.pdf (дата звернення: 07.06.2022).

21. Artificial Intelligence Index Report 2022. URL:
https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2022/03/2022-AI-Index-Report_Master.pdf (дата звернення: 07.06.2022).

ПРОБЛЕМИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Савенко Вікторія Петрівна

Старша викладачка кафедри
кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
підполковник поліції

Лініченко Юлія Андріївна

курсантка 3-го курсу
Навчально-наукового інституту права та
підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна

Ставши на шлях демократичних реформ та намагаючись привести національне законодавство до вимог міжнародних стандартів, Україна приймає відповідні закони й ратифікує міжнародні договори. Визначальне місце в системі нормативно-правових актів відводиться кримінальному та кримінально-виконавчому законодавству України, оскільки гуманне ставлення до засуджених – один із проявів гуманізму, до якого так прагне наша країна. Натомість держава не спроможна втілити в життя всі намагання прискорення гуманістичних процесів через економічну кризу.

Найбільш суворим інститутом державно-правового примусу є кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі та довічного позбавлення волі, особливо довічне позбавлення волі, до якого у світлі сучасних гуманізаційних процесів на світовій арені досить неоднозначне ставлення [1, с. 84-91]. Наприклад, сьогодні в Україні існує тенденція до видозмінення санкцій статей Кримінального кодексу України (далі – КК України), де зазначене покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі. У процесі дослідження Кримінального кодексу України щодо

наявності такої санкції виявлено, що її містять близько 90 % всіх статей Особливої частини [2].

У чинному Кримінальному кодексі України термін “довічне позбавлення волі” вжито 32 рази. Разом з тим, правовому регулюванню цього виду покарання присвячена лише ст.64 КК України, а законодавче визначення відповідного поняття відсутнє взагалі. У науковій літературі довічне позбавлення волі, хоча і визначається по-різному, змістовно трактується однозначно.

Сьогодні довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Цей вид покарання застосовується тільки за особливо тяжкі злочини, за які передбачено позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі [3, с. 268]. Особливі ознаки довічного позбавлення волі дозволяють визначити його місце в системі кримінальних покарань України, а також відмежувати довічне позбавлення волі від суміжних покарань (як позбавлення волі на певний строк):

- довічне позбавлення волі є найтяжчим видом покарання. Тяжкість виду покарання визначається його місцем у переліку покарань, передбачених ст. 51 КК України. Довічне позбавлення волі у цьому списку розташоване на останньому, дванадцятому місці, що свідчить не лише про найбільший ступінь його суворості, а й про те, що застосовуватися воно має в крайньому випадку;

- довічне позбавлення волі належить до основних покарань. Так, відповідно до ст.52 КК України, основним покаранням є в тому числі і довічне позбавлення волі. Це означає, що при його застосуванні неможливе призначення інших основних покарань (громадських чи виправних робіт, арешту тощо);

- довічне позбавлення волі є загальним покаранням, тобто може бути застосоване до будьякої особи. Однак з огляду на суворість цього виду покарання, законодавство встановлює особливі категорії осіб, застосування

довічного позбавлення волі до яких не допускається;

- довічне позбавлення волі є безстроковим покаранням. Це не єдине безстрокове покарання, передбачене чинним Кодексом (безстроковими покараннями також є штраф, конфіскація майна тощо), проте, серед видів покарань, які можуть бути тільки основними, довічне ув'язнення єдине є безстроковим;

- довічне позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого від суспільства. Так, довічно засуджені особи утримуються у спеціальних установах виконання покарань – у виправних колоніях максимального або середнього рівня безпеки з особливими умовами відбування покарань [4, с. 10]. З метою пошуку альтернативи в покаранні у вигляді довічного позбавлення волі слід звернути увагу на законодавство інших країн.

Отже, довічне позбавлення волі визначено як найтяжчий основний захід примусу, що призначається особі, визнаній винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину від імені держави за вироком суду і полягає у безстроковій ізоляції такої особи від суспільства шляхом її утримання в установах виконання покарань або виправних колоніях з особливим режимом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Крикушенко О. Г. Кримінальне покарання у виді позбавлення волі: концептуальні підходи до його сучасного дослідження. Фінанси і право. 2017. № 3. С. 84-91.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/go/2341-14](https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14) (дата звернення: 20.08.2020).

3. Мальчевська А. О. Актуальні питання помилування засуджених до довічного позбавлення волі. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 6. С. 267-269

4. Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання: автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 2005. 16 с

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Солдатенко Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент
Гулак Максим Віталійович
слухач вищої освіти
Дніпропетровський державний
Університет внутрішніх справ

Анотація. У статті розглядаються особливості судового контролю на стадії досудового розслідування щодо неповнолітніх. Визначено проблемні питання та запропоновано процесуальний порядок, який сприятиме вирішенню окреслених проблемних питань.

Ключові слова: досудове розслідування, судовий контроль, неповнолітні, слідчий суддя, суд.

Створення доступної та ефективної системи судочинства, що відповідає європейським цінностям та стандартам захисту прав людини, продовжує бути стратегічною метою України. Після прийняття Кримінального процесуального кодексу України (далі по тексту КПК України) у 2012 році питання щодо подальшого розвитку та вдосконалення вітчизняної системи правосуддя, спрямованої на забезпечення захисту прав і свобод осіб у кримінальному провадженні з урахуванням європейських стандартів, зокрема практики Європейського суду з прав людини, не втратили актуальності й сьогодні в умовах війни.

Так, окремою категорією осіб щодо яких здійснюються кримінальні провадження є неповнолітні. Відповідно до п.15 ч.1 ст.3 КПК України неповнолітньою особою є малолітня особа (особа до досягнення 14-го віку), а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [1].

За загальними правилами та порядком передбаченим КПК України,

кримінальні провадження щодо неповнолітніх здійснюються з урахуванням, гл.38 КПК України, дотриманням принципу забезпечення реалізації неповнолітніми особами права користуватися додатковими гарантіями, встановленими вітчизняним законом та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України

Так, під час здійснення кримінального провадження щодо даної категорії осіб слідчий суддя як гарант забезпечення дотримання прав і свобод людини у кримінальному провадженні зобов'язаний дотримуватися основних положень, зокрема: законів України та сумлінно виконувати покладені повноваження, які безпосередньо пов'язані з судовим контролем під час судового провадження та досудового розслідування за дотриманням прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні; враховувати, що така категорія осіб набуває повної кримінально правової дієздатності лише з досягненням повноліття, незалежно від сімейного статусу; пам'ятати, що до неповнолітніх-злочинців застосовується особлива форма реалізації кримінальної відповідальності та ін.

Крім того, важливою умовою здійснення правосуддя щодо неповнолітньої особи є наявність у судді повноваження здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітнього, при цьому відповідно до ст. 484 КПК України кримінальні провадження щодо неповнолітніх осіб, або групи осіб серед якої є хоча б один неповнолітній, здійснюється уповноваженою службовою особою (слідчим, дізнавачем), які спеціально наділені таким правом керівником органу досудового розслідування.

Крім того неповнолітній особі має бути забезпечено право на захист у тому числі шляхом забезпечення обов'язкової участі захисника, як із моменту встановлення факту неповноліття, так і з часу виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою. Також варто сказати, що захисник неповнолітнього має бути на кожному етапі досудового розслідування та судового розгляду. Проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітнього за відсутності захисника та законного представника має

наслідком недопустимість доказів, отриманих під час такої слідчої (розшукової) дії. Захисник не може представляти одночасно представляти права неповнолітньої та дорослої осіб в одному й тому самому кримінальному провадженні [2].

При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого суд керується положеннями КПК України про загальні підстави та порядок обрання запобіжних заходів, які врегульовані параграфом 1 глави 18 КПК України. Також відповідно до ч. 1 ст. 492 КПК України суд при застосуванні запобіжного заходу до неповнолітнього повинен враховувати його вікові та психологічні особливості і рід занять. Окрім загальних запобіжних заходів до неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) відповідно до ст. 493 КПК України може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи. Особі, яка взяла неповнолітнього під нагляд, роз'яснюється у вчиненні якого кримінального правопорушення особа підозрюється або обвинувачується, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки поручителя та наслідки їх невиконання, право на відмову від прийнятих на себе зобов'язань та порядок реалізації такого права. Слідчий суддя повинен розглянути таке повідомлення, та у разі наявності клопотання сторони обвинувачення чи органу досудового розслідування застосувати до неповнолітнього один з більш суворих запобіжних заходів. Вищезазначений порядок може також бути застосований до неповнолітнього обвинуваченого чи підозрюваного, якщо він вчинив кримінальне правопорушення після досягнення 11-го віку, але до моменту настання кримінальної відповідальності за вчинене діяння передбачене кримінальним кодексом.

Необхідно зазначити, що слідчий суддя не може застосовувати більш суворий захід забезпечення до неповнолітнього ніж зазначений в клопотанні, але може застосувати більш м'який, обґрунтовуючи підстави в ухвалі. Також до неповнолітнього можуть застосовуватися інші заходи забезпечення з певними

особливостями, так під час здійснення виклику - повістка про виклик вручається як правило батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику, арешт майна яке є власністю неповнолітнього, застосовується на загальних підставах, окрім випадків, коли метою арешту майна є виключно забезпечення майбутньої його конфіскації як виду покарання.

Варто звернути увагу на обрання запобіжного заходу до неповнолітнього у вигляді тримання під вартою, оскільки даний захід може застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину і за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України. При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою суд повинен враховувати зміст ст. 37 Конвенції про права дитини, яка встановлює, що «арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно із законом та використовується лише як крайній захід й протягом якомога коротшого відповідного періоду часу» [3].

Також варто сказати, що під час здійснення досудового розслідування, та застосування до такої категорії осіб (неповнолітніх) примусових заходів виховного характеру кожен учасник такого провадження, зобов'язан здійснювати процесуальні дії в такий спосіб, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, тобто можна сказати, що уповноважені службові особи повинні здійснювати такі процесуальні дії, які б в повному обсязі були зрозумілі неповнолітньому. Крім того уповноважені особи повинні роз'яснювати суть прийняття рішень та проведення процесуальних дій, пояснювати їх значення, вислуховувати аргументи та вживати всіх інших дій, які спрямовані на усунення негативного впливу на неповнолітнього.

До обов'язкових обставин, які повинні бути досліджені та встановлені під час здійснення кримінальних проваджень щодо такої категорії осіб, належать: повні відомості про особу – вік, стан здоров'я, рівень розвитку, соціально психологічні риси, які необхідні для обрання міри відповідальності, чи заходу

виховного характеру; ставлення особи до вчиненого нею діяння – обставина, яка враховується судом при вирішенні питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, зокрема у зв'язку з дійовим каяттям чи примиренням з потерпілим; умов життя та виховання; чи не були під час вчинення кримінального правопорушення дорослі підбурювачі, або інші співучасники - в даному випадку необхідно встановити чи не був наявний причинний зв'язок між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчиняти правопорушення, такі наслідки можуть досягатися за допомогою всіх видів насильства зі сторони дорослого до неповнолітнього.

Висновки. Підсумовуючи дану тему дослідження, варто сказати, що неповнолітня особа відноситься до особливої категорії осіб щодо яких здійснюється кримінальне провадження. Вказані особи потребують особливої уваги та захисту. Основний контроль за дотриманням прав та свобод неповнолітньої особи під час здійснення кожного етапу досудового розслідування та будь якої інстанції судового провадження покладається на слідчого суддю, основним завданням якого є – контроль за дотриманням прав та свобод людини. Щодо особливостей, які стосуються розслідування кримінальних проваджень щодо такої категорії осіб є порядок застосування запобіжних заходів, необхідність роз'яснювати суть та значення кожної проведеної процесуальної дії. Також варто сказати, що суд ухвалює судові рішення щодо неповнолітнього, керуючись принципом найкращих інтересів дитини, встановленого у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до положень глави 29 КПК України та розділу XI Кримінального кодексу України (далі по тексту КК України), та при призначенні неповнолітньому покарання враховує, що вік неповнолітньої особи згідно з п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України є обставиною, яка пом'якшує покарання незалежно від того, чи досяг обвинувачений на час розгляду кримінального провадження повноліття.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 року №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.08.2022)
2. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Вищий спеціалізований суд; Лист, Інструкція, Звіт від 18.07.2013 №223-1134/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13#Text> (дата звернення: 18.08.2022)
3. Конвенція ООН про права дитини від 20 жовтня 1989 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 18.08.2022)

**ЛЕГАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ЕНЕРГЕТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ»**

Хомин Володимир Степанович

аспірант

Державна установа

Інститут економіко-правових досліджень

імені В. К. Макутова

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Анотація: Розглянуто позиції законотворців, науковців і практиків, пов'язані із вживанням поняття «енергетична трансформація». Запропоновано його легальне визначення, яке може бути використано в процесі реформування енергетичного законодавства України відповідно до вимог Європейського Союзу.

Ключові слова: енергетична трансформація, справедлива трансформація, енергетика, вугільна галузь, дефініція.

Уряд України, розглядаючи стратегічні кроки в напрямку енергетичної безпеки та посилення енергонезалежності України, окреслив головні завдання, які стоять перед Україною на найближчі роки в сфері трансформації української енергетики, а саме [1]: - інтеграція енергосистеми України із європейською системою ENTSO-E; - збільшення власного видобутку газу; системне співробітництво з європейськими партнерами щодо використання українських газосховищ; - реформування вугільної галузі: зарядка лав для перспективних шахт, пошук інвесторів або справедлива трансформація для всіх інших; - розвиток водневої енергетики, водневих технологій та створення водневої екосистеми. Зазначені заходи не лише сприятимуть «зеленому переходу», посиленню енергетичної незалежності України, але також дозволять залучити інвестиції в трансформацію енергетичної системи України.

26 квітня 2022 р. у Варшаві відбулось підписання угоди про надання НЕК «Укренерго» статусу члена-спостерігача ENTSO-E (Європейська мережа операторів системи передачі електроенергії, European Network of Transmission System Operators for Electricity), який дає можливість українському оператору [2]: 1) брати участь у засіданнях Регіональної Групи ENTSO-E «Континентальна Європа»; 2) входити до робочих та експертних груп ENTSO-E, які займаються питаннями розвитку ринку електроенергії, балансування, допоміжних послуг, електронного обміну даними, розвитку кіберзахисту в електроенергетичному секторі, інтеграції відновлюваних джерел енергії (далі - ВДЕ) тощо.

В експертній дискусії «Зелена енергетика для відновлення післявоєнної України» («Renewables to power post-war Ukraine»), що відбулася в липні 2022 р. в Брюсселі міністр енергетики наголосив, що зелена трансформація буде в центрі післявоєнного відновлення України. Декарбонізацію енергетичного сектору України планується проводити, зокрема, завдяки розвитку безпечної та вуглецево-нейтральної ядерної енергетики. Також передбачається поетапна відмова від вугільних електростанцій, розвиток ВДЕ, розгортання акумулюючих потужностей, перехід на ринкові моделі стимулювання зеленої енергетики, зокрема, «зелені» аукціони. Отримавши статус кандидата на вступ до ЄС Україна має думати про досягнення цілей Європейської зеленої угоди одночасно з іншими державами ЄС, розробляти політику з повною повагою до європейського законодавства, наших майбутніх зобов'язань щодо членства в ЄС і в повній координації з нашими європейськими партнерами [3].

На виконання Паризької угоди до Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, ратифікованої законом України [4], Україною підготовлено Оновлений національно визначений внесок України до Паризької угоди [5], який передбачає: - зменшення викидів парникових газів на 65 відсотків у 2030 р. порівняно з 1990 р.; - досягнення кліматичної нейтральності до 2060 р.

Нарешті, слід звенути увагу й на Концепцію Державної цільової програми

справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 р., схвалену відповідною постановою уряду [6]. Для подолання негативних тенденцій та проблем соціально-економічного розвитку вугільних регіонів формування вугільної галузі України повинно обов'язково супроводжуватися «справедливою трансформацією» таких територій. Остання розглядається як модель розвитку регіону, що передбачає гідне життя та достатній заробіток усім мешканцям, в тому числі працівникам, на яких вплине процес відмови від викопного палива (ліквідація виробничих потужностей, закриття вугледобувних підприємств тощо).

У новітній Стратегії енергетичної безпеки до 2025 р. з урахуванням зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз енергетичній безпеці, ґрунтуючись на сценарній методології прогнозування, передбачені такі ймовірні прогнозні сценарії змін в енергетичній сфері та їх впливу в середньостроковій перспективі на реалізацію стратегічного вибору [7]: 1) сценарій «без змін» збереження поточних тенденцій та стану справ; 2) сценарій «недружнього впливу» - відсутність системних змін в енергетичній політиці у поєднанні з ескалацією агресії з боку РФ; 3) сценарій «позитивної трансформації» цілеспрямовані зусилля, спрямовані на досягнення визначених цією Стратегією цілей.

Отже, у науково-практичному та нормативно-правовому обігу, відносно енергетичної галузі, вживаються такі категорії як – «трансформація енергетичної системи», «зелена трансформація», «справедлива трансформація», «позитивна трансформація». При цьому, жодна з них не має офіційних логічних визначень, які б містили найістотніші правові ознаки цих понять, через які розкривається їх сутність, та були б вихідним матеріалом для створення нормативно-правового акту законодавчого чи підзаконного характеру.

В той же час, на думку А.В. Хворостянкиної, з якою слід погодитися, проблема використання визначень окремих понять в текстах нормативно-правових актів є значно ширшою і охоплює, окрім суто технічних правил конструювання дефініції, ще і проблему доцільності та необхідності

законодавчих дефініцій, значення таких дефініцій для ефективної реалізації правових приписів, ролі нормативних дефініцій в забезпеченні реалізації принципів правової визначеності, стабільності правової системи і, одночасно, гнучкості права та інші питання [8].

В процесі формування авторського бачення про поняття «енергетична трансформація» слід, звернути увагу на те, що, по-перше, у вітчизняному законодавстві вживався термін «трансформація електроенергії», під яким розумівся обсяг електроенергії, що трансформується з одного ступеня номінальної напруги на інший у межах мереж ліцензіата з передачі електроенергії [9], тобто мав суто технічне значення.

По-друге, власне термін «трансформація» в українській мові означає - зміну, перетворення виду, форми, істотних властивостей і та інше чого-небудь [10]. В англійській мові поняття «transformation» також розуміється як повна зміна зовнішнього вигляду або характеру чогось або когось, особливо так, щоб ця річ або особа покращилися [11].

Огляд окремих публікацій, в яких цей термін вживається у зв'язку із об'єктивною необхідністю змін в енергетичній політиці, засвідчив наступне:

1) швидко зростаючі ВДЕ, безперечно, почали незворотним чином змінювати глобальний енергетичний ландшафт; в той же час, значна невизначеність все ще суповоджує перехід енергії, який відбувається; як показує стрімке впровадження ВДЕ, ми живемо в епоху експоненціальних змін і руйнувань; які саме технологічні інновації прискорять трансформацію, поки неможливо передбачити; політичні рішення вплинуть на хід і темп енергетичної трансформації, яка, ймовірно, відбуватиметься з різною швидкістю в кожній країні та в кожному секторі; проте три основні аспекти характеризують і підтримують перехід: енергоефективність, зростання ВДЕ та електрифікація [12];

2) програма глобальної енергетичної трансформації (Global Energy Transformation Programme, GET.pro) — це європейська багатодонорська

платформа, яка досягає міжнародних цілей у сфері енергетики та клімату. GET.pro, заснована ЄС і країнами-членами Німеччиною, Швецією, Нідерландами та Австрією у 2018 р., підтримує реалізацію Паризької кліматичної угоди та Цілей сталого розвитку [13];

3) енергетична трансформація є одним із основних стовпів стратегії Європейської Комісії щодо економічного відновлення; цей підхід сумісний з економічними пріоритетами Польщі щодо трансформації енергетичного сектору для виконання зобов'язань ЄС щодо Зеленої угоди [14];

4) федеральний уряд Німеччини тісно співпрацює на економічному та політичному рівнях з Україною, енергоємна економіка якої дуже потребує модернізації, підтримує в Україні широкий спектр проєктів у сфері клімату, енергетики та енергоефективності; досягнуто значних успіхів на шляху до енергетичної трансформації України у сфері захисту клімату й енергетики, питаннях енергоефективності, інтегруючи ВДЕ, водень, вугільну трансформацію та декарбонізацію тощо [15];

5) енергетична трансформація означає перехід світового енергетичного сектора від систем виробництва і споживання енергії на основі копалин, зокрема нафту, природний газ і вугілля, до поновлюваних джерел енергії, таких як вітер і сонце, а також використовуючи літій-іонні акумулятори [16].

Цікавим, в аспекті дослідження, вбачається й погляд економіста С.М. Рудьковського, який вперше сформулював сутність поняття «глобальна трансформація енергетичного ринку» як консолідовані за суттю та напрямками кількісні та якісні динамічні взаємостимулюючі перетворення багаторівневої системи відносин у взаємодії з іншими світовими ринками на засадах 3Д-парадигми (єдність процесів діджиталізації, декарбонізації та децентралізації), яку ідентифіковано як об'єктивний закон-тенденцію у загальноцивілізаційному контексті на всіх географічних сегментах незалежно від базового рівня інформатизації, діджиталізації, забезпеченості викопними енергоресурсами, структури енергоспоживання та пропозиції, стану

енергетичної інфраструктури [17].

Таким чином, виходячи з проведеного огляду позицій законотворців, науковців і практиків, пов'язані із вживанням поняття «енергетична трансформація» можна запропонувати його легальне визначення, яке може бути використано в процесі реформування енергетичного законодавства України відповідно до вимог Європейського Союзу. Енергетична трансформація – це системний, послідовний, міжгалузевий процес соціально, екологічно та інвестиційно спрямованого переходу енергетичного сектору країни від моделі виробництва і споживання енергії на основі викопних джерел до моделі, заснованій на інтегрованому використанні відновлювальних джерел енергії, безпечних та вуглецево-нейтральних ядерних і водневих технологій, який регулюється вимогами норм міжнародного, європейського та національного законодавства про енергоефективність, енергобезпеку і енергоресурси.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шмигаль Денис. Трансформація української енергетики є одним із головних завдань, які стоять перед Україною на найближчі роки. 28.01.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/transformaciya-ukrayinskoyi-energetiki-ye-odnim-iz-golovnih-zavdan-yaki-stoyat-pered-ukrayinoyu-na-najblizhchi-roki-denis-shmigal> (дата звернення: 30.08.2022)
2. Україна отримала офіційний статус в ENTSO-E. 27.04.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/ukrayina-otrimala-oficiyniy-status-v-entsoe.html> (дата звернення: 30.08.2022)
3. Галущенко Герман. В Україні планують побудувати 7,1 ГВт нових потужностей зеленої енергетики. 04.07.2022. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245658378&cat_id=35109 (дата звернення: 30.08.2022)
4. Про ратифікацію Паризької угоди : Закон України від 14 липня 2016 р. № 1469-VIII // Офіційний вісник України від 12.08.2016 — 2016 р., № 61, стор. 12, ст. 2074.

5. Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 липня 2021 р. № 868-р // Офіційний вісник України від 13.08.2021 — 2021 р., № 62, стор. 518, ст. 3956.

6. Про схвалення Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2021 р. № 1024 // Офіційний вісник України від 19.10.2021 — 2021 р., № 80, стор. 266, ст. 5050.

7. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 907-р // Офіційний вісник України від 20.08.2021 — 2021 р., № 64, стор. 219, ст. 4071.

8. Хворостянкін А.В. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії // Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_6669#:~:text= (дата звернення: 30.08.2022)

9. Про поділ споживачів та електричного обладнання на чотири класи напруги : постанова Національної комісії регулювання електроенергетики України від 01.12.2000 р. № 1180. (постанова втратила чинність на підставі постанови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики № 1200 від 30.08.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1180227-00#Text> (дата звернення: 30.08.2022)

10. Словник української мови. Трансформація. URL: <http://sum.in.ua/s/transformacija> (дата звернення: 30.08.2022)

11. Transformation. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/transformation> (дата звернення: 30.08.2022)

12. The global energy transformation. URL: <http://geopoliticsofrenewables.org/report/the-global-energy-transformation> (дата звернення: 30.08.2022)

13. Global Energy Transformation Programme. <https://www.global-energy-transformation.eu/> (дата звернення: 30.08.2022)
14. Poland Energy Transformation. URL: <https://www.trade.gov/market-intelligence/poland-energy-transformation> (дата звернення: 30.08.2022)
15. Разом на шляху до енергетичної трансформації України. 01.10.2021. URL: <https://www.giz.de/en/worldwide/107783.html> (дата звернення: 30.08.2022)
16. Публікація: Огляд сталого розвитку — енергетична трансформація, Том 1. 06.12.2021. URL: <https://www.bdo.ua/uk-ua/insights-2/information-materials/2021/sustainability-snapshots-energy-transition-vol-1#:~:text> (дата звернення: 30.08.2022)
17. Рудьковський С.М. Трансформація світового енергетичного ринку : дис. ... доктора філософії : 292. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», - К., 2021. – 281 с.

ЩОДО РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Черниш Анастасія Русланівна
аспірантка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація. У статті досліджено співвідношення таких понять, як «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», розкрито їх зміст. Розглянуто позиції науковців щодо розкриття сутності цих понять. Визначено, що терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» є загальноживаними. Зазначається, що у міжнародному законодавстві ці категорії використовують як синоніми. Автор статті погоджується з позицією вчених, які обґрунтовують думку про самостійність понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення».

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, вузьке розуміння. Широке розуміння, термін, ціле і частина

Одночасно із категорією «соціальне забезпечення» у спеціальній літературі та законодавстві нерідко вживається суміжний термін «соціальний захист», як правило у схожих контекстах та значеннях. Одними вченими дані поняття ототожнюються, іншими розмежовуються як, наприклад, ціле і частина і навпаки.

Частіше за все під соціальним захистом розуміється сукупність економічних, соціальних та організаційних заходів, які направлені на підтримку найбільш вразливих верств населення та здійснюються державою [1].

У статті 46 Конституції України закріплюється право громадян на соціальний захист, що означає для них можливість отримання забезпечення у таких випадках, як повна, часткова або тимчасова втрата працездатності, втрата

годувальника, безробіття, старість тощо. Дане право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, за рахунок внесків фізичних та юридичних осіб, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням системи закладів різних форм власності для догляду за непрацездатними [2].

Серед наукової спільноти досі не було досягнуто єдності щодо визначення понять соціальний захист та соціальне забезпечення, що спричинено і тим, що зазначені терміни не розкриваються у законодавстві.

Наприклад, П. Д. Пилипенко вважає за доцільне розглядати соціальний захист у широкому та вузькому розуміннях. Так, у першому випадку він являє окрему групу суспільних відносин, динаміка яких спрямована на забезпечення належних умов для нормальної життєдіяльності та наявності можливостей всебічного розвитку особи у державно організованому суспільстві [3, с. 3]. Наступне значення зводиться до підтримки тих соціальних груп осіб, які опинились у складних життєвих обставинах та потребують підтримки за рахунок відповідного комплексу заходів соціального забезпечення (до прикладу, такими особами можуть виступати особи з інвалідністю, малозабезпечені сім'ї та інші).

У контексті нашого дослідження використання соціального захисту саме у другому його значенні, на нашу думку, буде найбільш доцільним, адже розкриттю підлягатиме захист окремої категорії населення, якій притаманна можливість виникнення відповідного кола соціальних ризиків (безробіття, малозабезпеченість тощо).

Доцільності розглядати соціальний захист у вузькому та широкому розуміннях притримується також Н.Б. Болотіна, яка зазначає те, що, в широкому значенні досліджувана категорія являє один із напрямів державної діяльності, зміст якої виражається у забезпеченні можливості для формування та розвитку повноцінної особистості; виявленні та в зниженні впливу негативних факторів, які стають на заваді згаданому ефективному формуванню та розвитку; забезпечення в цілому існування таких умов, які сприяли пошуку

«місця у суспільстві». У свою чергу, у вузькому розумінні соціальний захист представляється вченою як окреслене коло гарантій економічного, правового, організаційного характеру, якими забезпечується додержання основних соціальних прав громадян та соціально прийнятний рівень життя населення в цілому [4, с. 36].

Ми переконані, що соціальний захист молоді доцільно також розглядати у широкому та вузькому значеннях, проте за основу розмежування слід брати інший підхід – основним критерієм розмежування вважати наявність додаткових правових статусів у даних осіб одночасно із тим, що вони є молоддю.

Отже, соціальний захист молоді у широкому розумінні являє сукупність заходів, спрямованих на підтримку даних осіб, серед яких додатково вони можуть мати статус внутрішньо переміщеної особи, особи з інвалідністю та інші, які можуть надаватися представникам цієї категорії на загальних умовах, та означають виникнення для них права на збільшений обсяг захисту, у порівнянні із тим, які вони мають в силу приналежності до соціальної групи «молодь».

На нашу думку, такий підхід при розкритті широкого та вузького розуміння соціального захисту молоді має більшу практичну цінність, адже дозволяє, вдаючись саме до вузького розуміння розкрити особливості підтримки даної соціальної групи в Україні, не виходячи за рамки предмету дослідження.

Як ми вже в деякій мірі зазначали вище, поряд із поняттям соціальний захист нерідко використовується суміжне – соціальне забезпечення, щодо співвідношення яких у літературі представлені різні думки.

На етапі становлення права соціального забезпечення як галузі уся сукупність відносин щодо підтримки населення позначалась терміном «соціальне забезпечення» у найбільш широкому його значенні. Вузьке ж означало надання окремих видів підтримки коштом бюджету радянських республік [5, с. 33].

Радянський вчений В.С. Андрєєв розкривав досліджуваний термін досить розгорнуто та деталізовано, пропонуючи розуміти під ним «сукупність визначених соціально-економічних заходів, спрямованих на забезпечення громадян у старості, матері та дитини, непрацездатних, пов'язаних із медичним лікуванням та соціальним обслуговуванням як невід'ємним засобом профілактики та відновлення працездатності» [6, с. 32].

Розкриття терміну «соціальне забезпечення» слугувало науковим інтересом для багатьох сучасних представників науки права соціального забезпечення, що знайшло висвітлення у численних працях.

Наприклад, Р. І. Іванова, вдаючись до розгляду терміну з точки зору економіки, вважає соціальне забезпечення своєрідною формою розподілу, за допомогою якої громадянам гарантується нормальний рівень життєвого та культурного стандарту [7, с. 22].

Схожій позиції притримується Л. І. Проніна, розглядаючи соціальне забезпечення як сукупність заходів, які полягають у створенні, накопиченні, розподілі та перерозподілі матеріальних благ державою чи представниками недержавного сектору з метою підтримки непрацездатних осіб [8, с. 5-6]. На нашу думку, обмеження кола осіб, на яких спрямоване соціальне забезпечення лише непрацездатними давно не відповідає сучасній системі соціального забезпечення та чинній нормативно-правовій базі у сфері соціального захисту населення.

К.С. Батигін вважає його системою матеріального обслуговування та забезпечення, які надаються за своєрідних обставин, наприклад: безробіття, хвороба, виховання дітей, вік, інвалідність, втрата годувальника та багато інших [9, с. 7].

Н. Б. Болотіна розуміє під соціальним забезпеченням організаційно-правову діяльність держави, яка полягає у матеріальному забезпеченні, соціальному утриманні та обслуговуванні, наданні медичної допомоги тощо особам, які зазнали впливу різного роду соціальних ризиків, що спричинило втрату засобів для існування, погіршення здоров'я, та які не мають можливості

забезпечити себе та осіб, які перебувають на їх утриманні, самотійно, що здійснюється за рахунок спеціально створених фінансових джерел [4, с. 38].

М. Д. Бойко під визначення даного терміну робить акцент на безоплатному або пільговому матеріальному забезпеченні чи наданні соціальних послуг громадянам, засобом використання виділених із державного або місцевого бюджету коштів, фондів соціального страхування, у передбачених законодавством випадках [10, с. 10].

Розглядаючи соціальний захист, слід зазначити думку О. Є. Мачульська розкриває сутність соціального захисту через відповідну діяльність держави, яка спрямована на пошук, зниження впливу та подолання різних факторів та ризиків, які негативно впливають на життя суспільства. Крім цього, соціальний захист називається вченою свого роду гарантією у сферах охорони здоров'я, праці, навколишнього середовища та в багатьох інших, невід'ємних для нормально функціонування держави та забезпечення життя суспільства сферах [5, с. 35].

У свою чергу, М. Захаров та Е. Тучкова вважають соціальний захист більш універсальним поняття, посилаючись на те, що ним, у порівнянні із соціальним забезпеченням, охоплюється підтримка осіб не лише у випадках настання традиційних соціальних ризиків (безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо), а й нетрадиційних – тобто таких, поява яких зумовлена особливостями ринкових відносин, через що поширеним явищем стає неможливість бути повноцінним учасником суспільних відносин через скрутне соціальне чи матеріальне становище [5, с. 35].

На думку Н. Стаховської, «законодавець до соціального захисту включає різноманітні заходи матеріально-побутового, медичного, культурно-освітнього характеру тощо, які надаються з боку держави, та через які виражається її турбота про підростаюче покоління, громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, про тих, хто має особливі заслуги перед Україною, і, в дійсності, про всіх, хто проживає на території нашої держави» [11, с. 56].

У праці Г. Кучер соціальний захист також представлений найбільш широко – таким, що здійснюється через здійснення державною соціальної функції, що виражається у наданні матеріальної, натуральної допомоги та інших видів підтримки, наприклад, через надання інформації, консультацій, розробку програм соціального захисту у таких сферах, як медицина, пенсійне забезпечення, охорона дитинства та материнства, допомога особам з інвалідністю тощо як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, підготовку та прийняття законодавчих актів, положеннями яких регулюються відносини із надання соціальних послуг, зайнятості, покращення рівня життя найбільш вразливих верств населення [12, с. 64]. Проте, по суті, у даному визначенні автор вдається до перерахунку заходів, які здійснюються в межах соціального забезпечення, що не сприяє розумінню рис даного терміну.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Медвідь А. О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: дис. ... к. ю. н.: 12.00.05 Нац. ун-т «Одеська юридична академія». 2015. 240 с. С. 57.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення України: навчальний посібник. Вид. 3-є, змін. та доп. К.: «Істина», 2012. 232 с.
4. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. Право України. 2000. № 4. С. 35-39.
5. Тарасенко В. С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: монографія О.: «Фенікс», 2008. 156 с.
6. Андреев В. С. Правовые проблемы социального обеспечения в СССР. Советское государство и право. 1967. №2. С. 30-34.
7. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР. М., 1986. 176 с.
8. Пронина Л. И. Повышение эффективности социального

обеспечения. М.: Юридическая литература, 1990. 236 с.

9. Батыгин К. С. Право социального обеспечения. Общая часть: Учебное пособие /К. С. Батыгин. М., 1998. С. 7.

10. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України: посіб. К.: «Олан», 2004. 312 с.

11. Стаховська Н. Соціальне забезпечення чи захист? Предпринимательство, хозяйство и право. 2000. №8. С. 54-57.

12. Кучер Г. Удосконалення системи соціального захисту населення. Проблеми соціального захисту в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. (20-21 червня 1996 р.) Одеса, 1996. С. 60-70.